DR. DAVID BOGDANOVIĆ,
PROFESOR KRALJ. DONJOGRADSKE GIMNAZIJE ZAGREBAČKE.

PREGLED KNJIŽEVNOSTI HRVATSKE I SRPSKE.

KNJIGA PRVA:

HRVATSKA I SRPSKA TRADICIONALNA KNJIŽEVNOST. — STARA KNJIŽEVNOST HRVATSKA I SRPSKA. — KNJIŽEVNOST HRVATSKA OD XV. VIJEKA DO GAJA (1830.). — KNJIŽEVNOST SRPSKA OD XVIII. VIJEKA DO VUKA [illegible]. KARADŽIĆA (1814.).

ZAGREB 1914.
ŠTAMPA DIONIČKE TISKARE.

„Pregled" ovaj književnosti hrvatske i srpske sastavio sam za one, koji žele kratku i pouzdanu informaciju o najznatnijim pojavama u književnosti našoj, hrvatskoj i srpskoj. Da li sam i koliko sam postigao svrhu svoju, sudit će stručnjaci.

Vršim svoju dužnost, ako najljepše zahvalim vele možnomu gospodinu dru. Stjepanu Bosancu i kolegi dru. Stjepanu Ivšiću, koji su rukopis moj najsavjesnije pregledali i upozorili me na mnoge nedostatke.

Hvala lijepa i „Matici hrvatskoj", koja je potporom svojom omogućila štampanje ove knjige.

Zadovolji li ovaj „Pregled" one, kojima je namijenjen, izići će uskoro nastavak njegov: pregled novije književnosti hrvatske i srpske.

U Zagrebu, mjeseca novembra 1913.

D. B.

Književnost hrvatska srpska.

Pod književnošću kojega naroda ne razumijemo samo umni rad njegov, koji je pismom i štampom objavljen, nego i onaj umni rad njegov, koji se otpamtivijeka naustice predaje od koljena na koljeno. Prvi je rad njegova u m j e t n a književnost, a drugi je t r a d i c i o n a l n a ili n a r o d n a k n j i ž e v n o s t njegova. Ali teško je odrediti granicu između jedne i druge književnosti. Otkad se zametnula umjetna književnost, prepleće se ona s narodnom tradicionalnom, i ova opet s umjetnom, te gotovo nestaje među njima prave razlike i ostaje zapravo samo jedna, a ta je, da se umjetna knjiga širi pismom i štampom, a druga još i dalje naustice. Ako to vrijedi za sve književnosti kulturnih naroda, a ono pogotovu za hrvatsku i srpsku, u kojoj su najznamenitiji i najljepši književni produkti za narodnoga i kulturnoga preporoda našega naroda obaju imena nastali upravo pod dojmom i utjecajem narodne tradicionalne književnosti. To je eto i razlog, da ćemo mi najprije govoriti o našoj tradicionalnoj književnosti, a onda tek o umjetnoj.

U ovoj knjizi raspravljat će se uporedo o glavnim pojavama književnosti i h r v a t s k o g a i s r p s k o g a naroda. Uzrok je tome na dlanu. Hrvatski i srpski narod, kako je nauka dokazala, samo su j e d a n narod sa dva imena. Imaju u glavnome istu tradicionalnu književnost i sadržajem i oblikom svojim. Umjetna književnost, osobito najstarija, ako se i razvijala kod oba naroda u različnim pravcima, ipak crpe svoju građu najviše iz istih vrela, a u novije vrijeme postala je ova sveza književna između obadva naroda još jača i čvršća time, što je za književni jezik uzet narodni jezik i to štokavski dijalekt. Umnici hrvatski i srpski nastoje danas o tome, da iz-

među hrvatske i srpske književnosti uklone i posljednje ograde, da provedu potpuno jedinstvo u književnosti, te će se možda u nedalekoj budućnosti o hrvatskoj i srpskoj književnosti moći govoriti kao o jednoj književnosti.

* * *

Kao prvi rad na polju povijesti književnosti naše možemo smatrati drugi svezak djela, koje je napisao isusovac F. M. Appendini s natpisom: Notizie istorico-critiche sulle antichità, storia e letteratura de' Ragusei (Dubrovnik, 1800.—1803.). Obrađena je u pomenutom svesku samo dubrovačka književnost. Appendini je upotrijebio za svoje vijesti iz književnosti dubrovačke djelo Serafina [illegible]rve (1686.—1759.): „Bibliotheca Ragusina" (in qua agusini scriptores eorum gesta et scripta recensentur). Cervino djelo upotrijebio je i Sebast. Dolci u svojoj knjizi „Fasti Literario-Ragusini" (Mleci 1764.) Appendini je u svome djelu nešto previše slavio djela dubrovačkih književnika, te su naši Ilirci, nemajući u narodnom jeziku boljih produkata, proglasili stare Dubrovčane uzorom klasiciteta. Pravo i sistematski počela se obrađivati povijest književnosti hrvatske i srpske tek u drugoj polovini prošavšega vijeka.

Osnovu za proučavanje nesamo starije hrvatske i srpske književnosti, nego i slovenske i bugarske postavio je Pavao Josip Šafařik djelom svojim: „Geschichte der südslawischen Litteratur u tri sveska, i to: I. Slowenisches und glagolitisches Schrifttum (Prag, 1864.), II. Illirisches und kroatisches Schrifttum (Prag 1865.), III. Das serbische Schrifttum (Prag, 1865.). Obrađena je književnost do god. 1830. Ovo djelo, koje je izišlo istom poslije smrti velikoga slavenskog učenjaka, a izdao ga Jos. Jireček, još nije ni danas izgubilo svoje vrijednosti osobito za staru srpsku književnost. Povijest književnosti svih južnih Slavena (Hrvata, Srba, Slovenaca i Bugara) napisao je Šime Ljubić u knjizi: Ogledalo književne povijesti jugoslavenske, u dvije knjige (I. Rijeka, 1864., II. 1864.). U prvoj je knjizi obrađeno prvo doba („jugoslavjansko") do svršetka XV. vijeka; u drugoj knjizi doba drugo („novoslavjansko") od XV. vijeka pa do druge polovine XVIII. Gotovo dvije trećine Ljubićeva „Ogledala", koje je već danas zastarjelo, zaprema politička povijest južnih Slavena. U knjizi s natpisom „Istorija srpske književnosti" (Beograd, 1867., drugo prerađeno izdanje izišlo je 1871.) obradio je Stojan Novaković povijest hrvatske i srpske književnosti od najstarijih vremena do svojega doba. Na sasvijem modernoj komparativnoj podlozi htio je da obradi čitavu povijest hrvatske i srpske književnosti V. Jagić, ali je obradio samo staro doba od VII.—XIV. vijeka u knjizi: „Historija književnosti naroda hrvatskog i srpskog" (Zagreb 1867.). God. 1901. izišla je u Zagrebu od Đure Šurmina „Povijest književnosti hrvatske i srpske" s neko-

likim fotografiranim ispravama i sa 70 portreta. Za srpske škole u Ugarskoj napisao je Jovan Grčić „Istoriju srpske književnosti" (Novi Sad, 1903.), u kojoj je prikazana donekle i hrvatska književnost. God. 1906. izišlo je (u Novom Sadu) drugo izdanje Grčićeve knjige s portretima hrvatskih i srpskih književnika. Sva je vrijednost Grčićevoj knjizi u, ma i netočnoj, naznaci vrela. Najnovija je djelo, koje bi imalo da obuhvata čitavu povijest književnosti hrvatske i srpske, Andre Gavrilovića: Istorija srpske i hrvatske književnosti u dva sves a eograd, 1910.). U prvom je obrađena književnost slovensko-narodnoga jezika, a u drugom novija hrvatska i srpska književnost. Branko Vodnik (Drechsler) napisao je: Povijest hrvatske književnosti, knjiga I. od humanizma do potkraj XVIII. stoljeća s uvodom V. Jagića o hrvatskoj glagolskoj književnosti. (Zagreb 1913.) U knjizi ima 66 slika, što portreta, što opet natpisnih strana, fotografiranih rukopisa i t. d.

Osim ovih u neku ruku kompendija povijesti hrvatske i srpske književnosti ima i djela, pa monografija, koje obuhvataju samo pojedine dijelove, periode i vrste književnosti. Takva su djela: Ivana Kukuljevića Sakcinskoga: „Književnici u Hrvata iz prve polovine XVII. vijeka s one strane Velebita" (Zagreb, 1869.); Armina Pavića: „Historija dubrovačke drame" (Zagreb, 1871.); . Broza: „Crtice iz povijesti hrvatske književnosti, u dva sveska (I. Zagreb, 1886., II. Zagreb, 1888.); u prvom je uvod u hrvatsku književnost, a u drugom je prikazana hrvatska crkvena književnost. Brozove je „Crtice" nastavio Milorad Medini u knjizi: „Povijest hrvatske književnosti u Dalmaciji i Dubrovniku", knj. I. stoljeće XVI. (Zagreb, 1902.). Staru hrvatsku i srpsku književnost obradio je zajedno sa starom slovenskom i bugarskom književnošću M. Murko: Geschichte der südslawischen Litteraturen (Leipzig 1908.), koji je, mimogred budi rečeno, napisao i lijep pregled hrvatske i srpske književnosti od najstarijih vremena pa do najnovijih u kolekciji „Die Kultur der Gegenwart" (I. 9., 1908.), što je izdaje Paul Hinneberg u nakladi Teubnerovoj u Leipzigu i Berlinu. Staru srpsku književnost i „srednju" dubrovačku pa tradicionalnu prikazao je dosta lijepo Pavle Popović: Pregled srpske književnosti (Beograd 1909., 1913.[2]). Ovo djelo znamenito je i stoga, što prilično točno navodi vrela. Kao dobra u uta u tradicionalnu hrvatsku i srpsku književnost vrijedila je anas u nekim s varima već zastarjela knjiga I. Radet ća: Pregled hrvatske tradicionalne književnosti (Senj 9.). Za naše narodno pjesništvo veoma su znamenite knjige Tome Maretića: Metrika narodnih naših pjesama (Zagreb, 1907.), pa: Naša narodna epika (Zagreb, 1909.).

Lijepa su i znamenita i ova djela: Radčenko K. T.: Dositej Obradovič (Kijevo, 1897.); Alfred Jensen: Gundulić und sein Osman (Göteborg, 1900.); Đuro Šurmin: Hrvatski preporod I. 1790.—1836. (Zagreb, 1903.), II. 1836.—1843.. (Zagreb, 1904.); N. Petrovskij: O sočinenijah Petra Hekto-

roviča (Kazan, 1901.); Tih. Ostojić: Srpska književnost od velike seobe do Dositeja Obradovića (Karlovci, 1905.); Dragutin Prohaska, Das kroatisch-serbische Schrifttum in Bosnien und der Herzegovina (Zagreb, 1911.); Jovan Skerlić, Srpska književnost u XVIII. veku (Beograd, 1909.), pa njegovi krasni essayi o novijoj književnosti i piscima u serijama Pisci i knjige (I. i II. 1907., III. 1908., IV. 1909., V. 1911.).

Za povijest hrvatske književnosti znamenita su izdanja „Starih pisaca hrvatskih", što ih izdaje Jugoslavenska akademija. Ispred samoga teksta sabrani su svi biografijski podaci pojedinih pisaca, izdanja njihovih djela itd. Dosad je izišla 21 knjiga „Starih pisaca", i to: Marulić (knj. 1.), Menčetić i Držić (2), Vetranić (3. i 4.), Dimitrović i Našlješković (5.), Hektorović i Lucić (6.), Marin Držić (7.), Nalješković, Čubranović, Pelegrinović, Mišetić-Bobaljević i „Jedupka" neznanoga pjesnika (8), Gundulić (9), Lukarević (10), Bunić, Mažibradić, Burešić (11), Palmotić Đon (12 do 14), 19, Gleđević (15), Zoranić, Sasin, Gučetić (16), Baraković (17), Ranjina (18), Crkvena prikazanja (20) i Zlatarić (21).

Za povijest hrvatske književnosti znamenite su publikacije „Građa za povijest književnosti hrvatske" (u knjizi VI. je Gajeva korespondencija) i „Starine" (u knjizi XXXIII. je štampana Hrvatska glagolska biografija I. dio, opisi rukopisâ. Napisao ju je Ivan Milčetić), što ih izdaje Jugoslavenska akademija, pa „Spomenik", što ga izdaje Srpska akademija u Beogradu. Osim toga ima književnih rasprava po svima gotovo časopisima hrvatskim i srpskim, pa i u političkim novinama, a najviše u „Archiv tür slavische Philologie", što ga već preko 30 godina izdaje V. Jagić; osobito vrijednih rasprava ima u „Radu" Jugoslavenske akademije i „Glasu" Srpske akademije. Za proučavanje književnosti od osobite su cijene bibliografije. Najznamenitije su: Ivana Kukuljevića Sakcinskoga: Bibliografija hrvatska (I. Zagreb, 1860. pa dodatak g. 1863.); Stojana Novakovića: Srpska bibliografija za noviju književnost od 1761.—1867. Beograd 1869. Dopuna od 1868.—1884. (s prekidima u „Glasniku srpskoga učenoga društva", a poslije u Spomenicima kr. srpske akademije).

Za proučavanje srpske književnosti XIX. vijeka, osobito za borbu oko pravopisa, sabiranja narodnoga blaga, književnoga jezika znamenita je korespondencija Vuka St. Karadžića, što je izdaje srp. država pod imenom „Vukova prepiska" (izišlo doslije 5 knjiga).

Za proučavanje hrvatske i srpske književnosti mogu služiti i različne antologije. Prva ovakva hrvatska antologija bila je „Pesmarica", što su je priredili (2. izd. 1842.) Dragutin Rakovac i Ljudevit Vukotinović. Prva srpska antologija bit će „Cveće srbski pesama", što je priredio (god. 1858.) Dimitrije Mihajlović u Karlovcima. Među znamenitije hrvatske i srpske antologije idu ove: Pocić knez Orsat: Slavjanska antologija iz rukopisa dubrovačkih pjesnika (Beč, 1844.); Ivan Kukuljević Sakcinski: Pjesnici hrvatski XV. vijeka (Zagreb 1856.), XVI. vi-

jeka (1. 1858., 2. 1862.); August Šenoa: Vienac izabranih pjesama hrvatskih i srpskih (1873. U knjizi pomiješane su zajedno narodne i umjetne pjesme); August Šenoa: Antologija pjesništva hrvatskog i srpskog, s uvodom o poetici (Zagreb 1876.). Badalić Hugo: Hrvatska antologija (Zagreb, 1892. Ovdje je umjetno pjesništvo starijega i novijega doba); Jovan Maksimović: Pesnički zbornik. Ugledni proizvodi srpskog, hrvatskog i stranog pesništva. (Mostar 1900. Na kraju knjige je kratak teorijski pregled pjesničkih vrsta. Ujedno je knjiga i zbornik proze, samo je prijevodna literatura otela suviše mjesta); osip Milaković: Naša pjesma, antologija hrvatskoj mladeži. (Donja Tuzla, I. 1903., II. Sarajevo, 1905. U prvoj su knjizi dječje pjesme iz narodne i umjetne poezije hrvatske i srpske, a u drugoj su pjesme za odrasliju mladež).

Kao pripomoćna knjiga pri čitanju starih srpskih i hrvatskih književnih spomenika služi: Ivana Belostenca-Orlovića: Gazophilatium, seu latino-illyricorum onomatum aerarium (Zagreb, 1740.), pa Joakima Stullija: Rječosložje (Dubrovnik, 1806.), (hrvatsko-latinski), najbolji od naših starijih rječnika; Đure Daničića: Rječnik iz književnih starina (Biograd, I. i II. 1683., III. 1864.), pa Rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika, što ga izdaje Jugoslavenska akademija (posljednja riječ, koja je doslije obrađena, jest moračica), a pri novijoj literaturi Vuka St. Karadžića „rpska rječnik" (1898.[8]) pa Ivekovića-Brozov „Rječnik hrvatskoga jezika" u 2 sv. (Zagreb, 1901.).

Lijepu i preglednu sliku hrvatskoga pravopisa od nastarijih vremena dao je T. Maretić u knjizi: Istorija hrvatskoga pravopisa latinskijem slovima (Zagreb 1889.).[1]

Hrvatski ili srpski jezik.

Učenjaci zovu ga hrvatskim ili srpskim ili srpskohrvatskim. Ali to je samo težnja za jedinstvenošću, koja se još ni do danas nije postigla. U teoriji se doduše postiglo jedinstvo književnoga jezika među Hrvatima i Srbima, ali još nema narodnoga jedinstva. Srbi se služe kod istoga jezika od Vuka reformiranim ćirilskim alfabetom, dok se Hrvati služe latinicom udešenom prema češkom pravopisu, a budući da osim razlike u pismu ima i razlike u vjeri — Hrvati su katolici, a Srbi pravoslavne vjere — pa i u imenu — Hrvati i Srbi — s različnim političkim idealima za budućnost, stoga kod njih ove spoljašnje oznake nijesu

[1] U ovom su pregledu pomenuta samo najznatnija djela.

tako indiferentne kao n. pr. poraba dvojakoga pisma (gotica, latinica) ko Nijemaca. Tako eto mjesto jedne književnosti kod naroda, koji ima sedam do osam milijona, i koji bi već nešto mogli učiniti, eksistiraju zapravo dvije manje književnosti, od kojih svaka ima dva do tri milijona duša. Za predašnjih vijekova, dok je vjerska razlika mnogo dublje zadirala u život narodâ, bila je ova razlika između pravoslavnih Srba i katolika Hrvata još jača. Oni, koji su pristali uz istočni zakon, priznavali su za nekadašnje državne nezavisnosti isključivu vrijednost crkvenoslovenskoga jezika, koji je bio zajedno njihov crkveni, državni i književni jezik. Sasvim je to drukčije bilo kod katolika Hrvata, koji su u crkvenom i državnom životu stajali pod vlašću latinskoga jezika, ali su zato pod utjecajem talijanskoga jezika stvorili književnost u narodnom jeziku. Ova književnost, koja se najviše gajila u dalmatinskom primorju i po nekim ostrvima Jadranskoga mora, ali najviše u Dubrovniku, dosegla je u XVI., a još više u XVII. vijeku do toga cvata, da se neki pjesnički produkti mogu ubrojiti među najljepše svih slavenskih književnosti. Odlikovali su se ovi hrvatski pjesnici lijepim i zvonkim jezikom, koji se mogao natjecati s talijanskim, a Dubrovčani su još ktome umjeli svoj lokalni dijalekt oplemeniti pučkim jezikom Bosne i Hercegovine. Zvali su oni taj jezik „slovinskim", a gdješto i „hrvatskim". Samo neznatan dio pisao se za katolike u Bosni osobito udešenom ćirilicom, dok se kasniji franjevci, jedini nosioci kulture u ovim zemljama, nijesu počeli služiti latinicom.

U sjevernoj Hrvatskoj, na sjeveru od rijeke Kupe i Korane pa do Mure i na istoku preko Siska pa dalje do Virovitice vlada od davnina k a j k a v s k i d i j a l e k t srodan doduše zapadnomu slovenskomu, ali ipak nije posve identičan s njim. Narod ga danas zove jezikom „hrvatskim", a prije svršetka XVIII. vijeka, kada je čitava zemlja između Save i Drave nosila ime „Slavonija", zvalo se ovo narječje „slovenski jezik". Tako su ga izrijekom zvala štampana djela XVI. i XVII. vijeka. Prema ovomu latinsko-madžarskom nazivu zacijelo je i narod počeo nazivati svoju zemlju „Slovensko kraljevstvo" ili

„Slovenski orsag". No za turskoga gospodstva dobila je današnja Slavonija nove stanovnike, koji su govorili dijalektom štokavskim. Tako je kajkavski dijalekt ostao ograničen na sjevero-zapadni dio nekadašnjega „Regnum Slavoniae", koji se od svršetka XVIII. vijeka zvao Hrvatska. U ovom se kajkavskom dijalektu u drugoj polovini XVI. vijeka razvila mala, ali dosta zanimljiva književnost, koja je prestala pobjedom Ilirizma i štokavskoga narječja. Čakavski dijalekt sjeverne Dalmacije, Istre i ostrva zvao se oduvijek „hrvatski" (harvatski). Budući da katolici štokavci u Dalmaciji i Bosni pripadaju istoj vjeri kao i Hrvati u Hrvatskoj, pristali su i oni uz naziv hrvatski. Kada se naziv „Slavonije" promijenio u „Hrvatsku", dobio je i kajkavski dijalekt sjeverne Hrvatske isto ime (hrvatski jezik). Da se mjesto ova tri dijalekta stvori jedinstven književni jezik i to na osnovi dubrovačkoga štokavskog govora, koji je radi književnosti dubrovačke zadobio najveći ugled i koji je imao da bude most, po kojemu bi se u jeziku i književnosti imali sjediniti Hrvati sa Srbima, to je bila upravo glavna svrha, za kojom je išao Gajev ilirizam u tridesetim i četrdesetim godinama pređašnjega vijeka. Da se ne bi dalo prvenstvo posebnomu imenu nijedne pokrajine i da se ne bi pobudila zavist kod ostalih, složili su se za ime „ilirsko", koje baš nije bilo sasvim nepoznato, jedno s toga, što je taj naziv stekao građansko pravo u znanstvenim djelima bila ona pisana latinski ili talijanski (štoviše i domaći pisci nazivali su tamo amo ovako svoj jezik), a onda i stoga, jer se prije mislilo, da su stari Iliri bili Slaveni. Ilirizam je odista i postigao svoju glavnu svrhu: književni život katolika Hrvatske, Slavonije, Dalmacije i Bosne dobio je jedinstven jezični oblik.

Hrvatski se dakle ili srpski jezik raspada u tri narječja u štokavsko, čakavsko i kajkavsko. Prvo je najrašireniје, najblagozvučnije i najbogatije vokalima (samoglasnicima); ono obuhvata Srbiju sve tamo do Stare Srbije, Bosnu, Hercegovinu, Dalmaciju, Crnu Goru, južne dijelove Hrvatske, čitavu Slavoniju i dijelove južne Ugarske. Drugo čakavsko živi još u Dalmaciji (sve do iza Spljeta) i na ostrvima njoj nasuprot, u hrvatskom Primorju (na sjeveru sve do Karlovca) i u Istri. Ovim na-

rječjem govore i Hrvati oko Šoprona i na Lajti. Treće kajkavsko obuhvata sjeverozapadnu Hrvatsku, otprilike od Karlovca pa sve do Mure (županiju zagrebačku, bjelovarsko-križevačku, varaždinsku i čitavo Međumurje).

Štokavski je dijalekt književni jezik i Hrvata i Srba. Prema tome, što se nekadašnje dugo e (ē, ѣ), izgovara sada *i*, sada *e* (obadva dugo i kratko), sada opet *ije* — *je* (prvo u dugim, drugo u kratkim slogovima n. p. svȉjet, svêt, svît — vjȅra, vȇra, vȉra) razlikujemo u štokavskom dijalektu tri govora: ekavski, ikavski i jekavski. Prvi se govori na zapadu, zato se i zove i zapadnim (u Slavoniji, Bosni, južnoj Ugarskoj — govore ga samo katolici), no više se ne upotrebljava u književnosti. Drugi (ekavski) govori se na istoku (u Srijemu, u nekim dijelovima južne Ugarske, u Srbiji i u Staroj Srbiji), zato ga zovu i istočnim. Treći (jekavski), koji zovu i južnim, govori se u Crnoj Gori i Hercegovini, u području dubrovačkom i bokokotorskom, zatim ga govore pravoslavni u Hrvatskoj, Bosni i Slavoniji. U ovom dijalektu štampaju se sve knjige, koje se štampaju latinicom, no i knjige štampane ćirilicom, ako izlaze u Hrvatskoj, Bosni i Crnoj Gori, upotrebljavaju taj dijalekt. Osnivači modernoga srpskog književnog jezika Vuk Stefanović Karadžić i Đuro Daničić preporučili su i Srbima u Kraljevini južni dijalekt, no nijesu mogli u tome uspjeti.

HRVATSKA I SRPSKA TRADICIONALNA KNJIŽEVNOST.

Narodna tradicionalna književnost.

Hrvatski i srpski narod imao je od davnina, daleko prije nego je imao pismo, i daleko prije, nego se u njega zametnula umjetna književnost, svoje narodne umotvorine, svoju narodnu književnost, koju je naustice predavao od koljena na koljeno. U ovu narodnu tradicionalnu književnost ubrajamo n a r o d n e p j e s m e, p r i p o v i j e t k e, p o s l o v i c e i z a g o n e t k e. Dugo i dugo obrazovani svijet za ove narodne umotvorine, ako je i stajao, najviše nesvijesno, pod njihovim utjecajem, nije mario kao za stvari malo vrijedne. Istom u novije vrijeme, na svršetku XVIII. i na početku XIX. vijeka, pod utjecajem romanticizma u umjetnosti i književnosti, počelo se o narodnim umotvorinama drukčije misliti. Romanticizam je, protivno od klasicizma, težio za izvornošću, za narodnim i za slobodom u umjetničkom a osobito u književnom stvaranju, a to se sve, kao što misle pristaše toga pravca, nalazi u narodnim umotvorinama, osobito u narodnim pjesmama, koje odgovaraju, kako su romantici mislili, prirodnim prilikama ovoga ili onoga naroda i koje su slobodne od utjecaja tuđe kulture. Romantici su dakle mislili, da je tradicionalna književnost izvorna narodna književnost, da je izričaj duše pojedinoga naroda. Danas već znamo, da je ovo mišljenje o narodnoj tradicionalnoj književnosti pretjerano, jer je i ona, baš upravo tako kao i umjetna književnost, vezana o vrijeme i o prilike historijske.

Narodne pjesme.

Narodne pjesme možemo podijeliti u dvije vrste: u e p s k e i l i r s k e, ili, kako ih Vuk St. Karadžić zove, m u š k e ili j u n a č k e i ž e n s k e. Epske pjesme

zove Vuk junačkima zato, jer pjevaju o junacima i njihovim junačkim djelima, a lirske zove ženskima, jer ih najviše pjevaju žene. No imade i takvih pjesama, koje zapravo nijesu ni junačke ni ženske, nego stoje nekako po srijedi među jednima i drugima, i te možemo nazvati epsko-lirskima.

Narodne pjesme lirske.

Najstarije vijesti o našim lirskim (ženskim) narodnim pjesmama imademo iz XV. i XVI. vijeka, koje dokazuju, da se u to vrijeme lirska narodna pjesma bila već veoma lijepo rascvala. Humanist Đuro Šišgorić iz XV. vijeka kaže u jednom svom latinskom spisu (De situ Illyriae), da se različne vrste pučke lirike mogu isporediti s najvišim klasičnim uzorima. No narodna lirika imala je i svojih neprijatelja, a najljući su joj bili katolički svećenici. U „Lekcionariju" zagrebačkoga biskupa Petretića od god. 1651. upravo se citiraju neke popijevke, što ih je složio jedan „ježuitanski redovnik", da njima svećenici po selima uzmognu nadoknađivati narodne pjesme, i to nesamo u crkvama i o svetkovinama, nego i po „delatnikih, vu vsake fele mestah, rekši: na polje koseći, orjući, ženjući etc., na goricah kopajući, sramotno se šaleći, te druge ljudi, keh nazoči ne, ogovarajući i te takove grehe za šalu jemljući te za ništa držeći..." Osobito je značajna Petretićeva napomena, kojom upućuje svoje svećenstvo, kakvom arijom imaju da se pjevaju pojedini crkveni tekstovi. Uz tu priliku saznajemo bar za prve stihove nekih kajkavskih lirskih pjesama. Za „Zdrava zvezda morska" (Ave maris stella) preporučuje ariju „Hranila devojka tri sive sokole..." Pjesma „O ti, gospa odičena" (O gloriosa domina) neka se pjeva na notu „Igralo kolo široko" — „Zdrava budi Marija" (Ave Maria) na notu „Posejal san bažulek, posejal sam, draga ljuba" i najzad „Smiluj se mene, o Bože" na notu: „Lepo mi poje črni kos..." Na taj način nada se pobožni izdavač, da se „budu od leta do leta van pukale i trebile gore rečene nečiste i nespodobne popevke, dokle se strebe i zateru". Ne treba

ni pominjati, da biskupu nije izišlo za rukom, da istrijebi narodnu liriku.

U Dalmaciji su lirske pjesme u kolu i uz ples bile tako omiljele, da im nijesu ni svećenici mogli odolijevati, kako to svjedoče akta pojedinih dalmatinskih provincijalnih sinoda. U njima su osobite naredbe protiv onih svećenika („klerika"), koji su običavali s narodom plesati kolo i pjevati „ponasnine" (možda „ponašnine" pjesme, koje se pjevaju po „našu"), kako se ova riječ naročito ističe u zaključcima sinoda šibenskoga od god. 1564. Klerici su u to doba izlazili — cum limine de noctu — i pjevali „lascivne i ljubavne kantilene" i plesali sa ženama i djevojkama kolo. Za ta nedjela imali su odsjediti zatvor od tri mjeseca uz „samu vodu i nasušni kruh". I skadarski sabor od god. 1679. zabranjuje svećenicima, da naročito ne smiju u svećeničkom odijelu voditi kolo, koje se igralo i „in coemeteriis vel in ecclesiis" jamačno na grobljištima, koja su se nalazila odmah do crkve. A da kola bez pjevanja nema, svjedoči i sinodalna zabrana barskoga episkopa Andrije Zmajevića od g. 1702., kojom se zabranjuju u blizini crkve „ludi et cantus non sacri".

Lirske su narodne pjesme veoma različna sadržaja, a tiču se svakidašnjega života narodnoga. One su većinom kratke, a metar im je različit. Najviše lirskih narodnih pjesama pjeva o ljubavi, o ljubavnoj sreći, nesreći, žalosti, nadi, čežnji itd. U svim ovim pjesmama vrijedi osobito melodija, dok se u epskim (junačkim) pjesmama na to mnogo ne pazi. Među ljubavnim pjesmama osobito su na glasu muhamedanske *sevdalinke*, koje se odlikuju svojom čuvstvenošću i strastvenošću. Na istoku u Slavoniji pjevaju se mnogo *poskočnice*, pjesme od dva do četiri stiha, koje se pjevaju u kolu.

Osim ljubavnih lirskih pjesama ima i drugih od svake ruke. Čitav život našega naroda, osobito mladeži, od povoja je do pokrova isprepleten pjesmama. Tako ima pjesama s v a t o v s k i h, koje pjevaju ljepotu djevojke, žalosti i radosti njene prije polaska iz roditeljske kuće, pa i druge prilike i ličnosti o svadbi. Zatim ima p[illegible] pjeva uza z d r a v i c e i p o č a š n i c â, koj[illegible]

vinske, a miješaju se sa svatovskima, jer se u svatovima često pjevaju. Dalje ima pjesama, kojima se žali i nariče za mrtvima, to su tužbalice ili tužaljke; među ovima su osobito lijepe crnogorske i bokeljske; one imaju obično pripjev, a kazuju žalost za pokojnima, njihove vrline i ljepotu, nesreću poradi njihove smrti, i sve to kazuju katkad vrlo živo i dirljivo. Onda ima pjesama, koje se pjevaju u praznike i neke dane u godini. To su pjesme svečarske (o slavi, krsnom imenu); ili su to pjesme božićne, koje slave Božić i običaje za nj vezane (ovamo idu i pjesme od kóledē); ili pjesme o Spasovu danu (u Slavoniji ih pjevaju „Krstari") o Đurđevu i Ivanj-danu; zatim pjesme kraljičke, koje se pjevaju o Duhovima (Trojici), pa filipovčice, koje se pjevaju u katoličkim selima po Slavoniji uoči 1. svibnja (sv. Filipa i Jakova); pa pjesme, koje pjevaju lazarice (djevojke) u Srbiji i Srijemu uoči Lazareve subote; veoma su stare pjesme dodolske i prporuške, koje su također vezane za običaje veoma stare, koji potječu još iz neznabožačkoga doba našega naroda; ili pjesme na prelu, na babinama, u kojima kašto ima i ljubavnih elemenata. Ima pjesama i uz pojedine poslove, to su pjesme mobarske i žetelačke. Ima i pjesama mitologijskih, koje potječu od stare vjere o vilama, suncu i mjesecu; ima i pobožnih t. j. religioznih kršćanskih, u kojima se crtaju duševna stanja Bogorodice, Isusa, apostolâ itd. Ali ima i pjesama satiričnih i šaljivih, koje su protiv žena, naročito udovica, pa protiv kaluđera, starih mladoženja itd. Ovamo idu i pjesme sljepačke. Slijepci pjesmama uz gusle mole milostinju opominjući ganutljivim stihovima svijet sljepačke nevolje svoje. Pjesme se te obično počinju riječima: „Daruj, daruj, mili de!", a ispjevane su osmercima s odmorom u polo ici stiha.

Narodne lirske pjesme, koje je sabrao Vuk St. Karadžić u XIX vijeku, pripadaju među najljepše pjesme u svjetskoj književnosti. One su katkada tako umjetne i tako fine, te više puta sumnjamo, da ih je i zaista narodni pjevač ispjevao. Ogledajmo n. pr. pjesmu „Sud djevojački":

Tri devojke cveće posejale,
Brdom smilje, a dolom bosilje.
Navadi se momče neženjeno,
Te počupa cveće devojkama ;
Al devojke mrežu ispletoše,
Uvatiše momče neženjeno :
Jedna veli : „Da ga sažežemo“ ;
Druga veli : „Da ga proteramo“ ;
Treća veli : „Da ga obesimo“.
Al govori momče neženjeno :
„Nisam zlato, da me sažežete ;
„Nit sam kurva, da me proterate ;
„Već sam junak, da me obesite
„O zlu drvu, devojačkom grlu.

Ili zar bi umjetni pjesnik mogao izreći ljepše ljubavnu čežnju, nego što je izrečena u pjesmi „Ajde, dušo, da se milujemo“ :

Ajde, dušo, da se milujemo,
Gdi reknemo, da se sastanemo :
Il' u tvome, il' u mome dvoru ;
Il' u tvojoj, il' u mojoj bašči,
Il' u tvome, il' u mom dućanu.
Ti se stvori u dućanu alva,
Ja ću biti u dućanu kalfa,
Pa ću doći, da tebeka ljubim !
Reći ćedu izokola ljudi,
Da ja jedem u dućanu alvu,
A ja ljubim potajno devojku.
Stvor' se, dušo, u gradini ružom,
Ja ću s' stvorit u bela leptira,
Pa ću pasti na rumenu ružu ;
Reći ćedu izokola ljudi,
Da ja grizem u gradini ružu,
A ja ljubim potajno devojku.

Ili u pjesmi „Djevojka se ugledala u đače“ :

Udaralo u tamburu đače ;
Tambura mu od suvoga zlata,
Žice su mu kose devojačke,
A terzijan[1] pero sokolovo.
Gledala ga s čardaka devojka,
Gledala ga, pa je besedila :
„Bože mili! da čudna junaka!
„Da li mi ga Bog u sreći dade!
„Pod njega bi karanfil sterala,
„A pod glavu rumenu ružicu ;
„Nek miriše, nek se često budi,
„Neka moje belo lice ljubi.

[1] pero ili drvce, kojim se udara u tamburu.

A kako tek jednostavno ali duboko tugu svoju izriče djevojka za nesuđenim dragim povraćajući mu prsten u pjesmi „Nesrećna djevojka“

Devojka junaku prsten povraćala :
„Naj ti prsten, momče, moj te rod ne ljubi,
„Ni otac, ni majka, ni brat, ni sestrica ;
„Al me nemoj, momče, na glas iznositi,
„Jer sam ja sirota nesretna devojka ,
„Ja bosiljak sejem, meni pelen niče.
„Oj pelen, pelenče, moje gorko cveće !
„Tobom će se moji svati nakititi,
„Kad me stanu tužnu do groba nositi.

Naša narodna lirika, premda su je obrazovani ljudi prezirali, ipak je utjecala na umjetnu. Štoviše mi ne bismo mogli ni razumjeti, kako to da već naši prvi lirici Šiško Menčetić i Đore Držić tako vješto i tako lijepo umiju da grade stihove, i jezikom narodnim tako okretno vladaju, kad ne bismo uzeli, da je u njihovo vrijeme u Dubrovniku i u njegovoj okolini već bujno se bila razvila pučka lirska pjesma. Da j zai to p ˇ a lirska utjecala na umjetnu, vidi se najbolje iz dvanaest Držićevih pjesama „spjevanih na narodnu“. Stih je u njima isti kao u narodnima, pa i izričaji kao rusa kosa, rusa glavica, soko sivoper, pa i to što se pominje rijeka Dunaj očito odaju narodnu pjesmu. Taj utjecaj vidi se dalje u Lucićevoj „Robinji“, u Ranjininim „pjesni od kola“, kod ˇ anića, u Ču ranovićevoj „Jeđupki“ i dr. One male pjesmice u komedijama Nalješkovića i Marina Držića zacijelo su također pučke pjesme. Ali dogodilo se i obrnuto. I umjetna lirika utjecala je na narodnu. Vidi se to iz pojedinih pjesničkih ukrasa, o kojima će se poslije govoriti, pa iz nekih izričaja, concetta, pointa, razgovora s cvijećem itd., koje dolaze u umjetnoj lirici, osobito u našoj trubadurskoj lirici.

Ali i zapadna romanska lirika utjecala je na našu narodnu. Ovaj utjecaj nije trebao baš neposredno doći, nego i posredno preko naših trubadura XV. i XVI. vijeka. Nebrojene pjesme, u kojima se toliko pominje „drvo od naranče“, pa i druga primorska flora, nijesu zacijelo mogle nastati negdje duboko u Bosni ili na ravnicama Bosne i Vrbasa ili na visokim i snijegom pokrivenim brdinama.

Najljepše narodne pjesme lirske sabrao je Vuk St. Karadžić u I. i V. knjizi narodnih pjesama (Beč, 1841., 1866.), pa Fr. Š. Kuhač: „Južno slovjenske narodne popievke većim ih dielom po narodu sam sakupio, ukajdio, glasovirsku pratnju udesio te izvorni im tekst pridodao“ (Zagreb, I. 1878., II. 1879., III. 1880., IV. 1881.)

Neke osobine narodnih lirskih pjesama.

Metar narodnih pjesama lirskih veoma je različit. Stihovi mogu imati od 4 pa do 11 slogova. Stihovi: osmerci, lirski deseterci (— — — — — ‖ — — — — —)

i dvanaesterci imaju po dva članka, a stihovi: jedanaesterci, trinaesterci i četrnaesterci po tri članka.

Mnoge narodne lirske pjesme imaju pripjeve (refrain) t. j. dodatke od jedne ili od više riječi, od jednoga ili od više stihova. Ti se dodaci uzimaju u pjesme samo poradi pjevanja:

oj i dva svata, dva uprosnika! l ê l ě l j a l ê!
kud vi idete, šta vi tražite? l ê, l ě l j a, l ê —

s one strane Morave b e l a d u d o
beo čador razapet b e l a d u d o —

tekla voda, v o j n o l e! lepa Ruža,
njoj doleti, v o j n o l e! siv sokole —

dobar veče, k o l e d o, domaćine, k o l e d o,
zatekosmo, k o l e d o, gde večera, k o l e d o

poranite devojke,
J e l o l e, J e l o, d o b r a d e v o j k o!
poranile na vodu,
Jelo le, Jelo, d o b r a d e v o j k o!

pala magla na livadu,
m a g l o, m a g l i c e m o j a,
r a z v i j a j m i s e, m a g l o, r a z v i j a j!
u toj magli tri devojke
m a g l o . . . . . .
r a z v i j a j . . . . . .

Pjesme su često razdijeljene u k i t i c e ili s t r o f e. U umjetnoj poeziji grade se kitice tako, da su brojem i građom stihova jedna drugoj jednake, a riječima su različne. U našoj prostonarodnoj poeziji kitice imaju među sobom zajednički nesamo broj stihova, nego od velike česti i riječi, tako da se u pojedinim kiticama samo neke riječi mijenjaju, a većina ih ostaje bez promjene kroza sve kitice. S promjenom, koju sadržava posljednja kitica, združena je t. zv. p o a n t a (pointe).

Evo n. pr. pjesme, kojoj je prva kitica:

igralo kolo pod Vidin,
pusti me, majko, da vidim —
eto ti brata idi s njim —
neka mi brata, ne ću s njim —

Još dolaze tri kitice, a u svakoj su prva dva stiha kao i u prvoj, treći je i četvrti stih u drugoj kitici:

eto ti sestre idi s njom, —
neka mi sestre, ne ću s njom;

u trećoj:

eto ti oca, idi s njim, —
neka mi oca, ne ću s njim

Narodne lirske pjesme obiluju često nakitima, koji dolaze i u epskima, ali mnogo rjeđe. To su u prvom redu s r o k i a s o n a n c i j a.

S r o k nije u narodnoj pjesmi stalan nakit nego slučajan. Ipak se razabira, da je narodnim pjevačima srok mio i da ga rado upotrebljavaju, gdje im se samo nàdâ.

Srok je u narodnim pjesmama od dvije ruke ; jedno je onaj, koji se nalazi na svršetku jednoga i svršetku drugoga stiha. N. pr. :

prosu po njoj burme i p r s t e n j e,
sitan biser i drago k a m e n j e.

Drugi srok je t. zv. l e o n i n s k i, a to je onaj, koji se nalazi u istome stihu na krajevima dvaju članaka, n. p. :

sve se s k i t a, a za Musu p i t a.

Ovaj je srok u narodnoj pjesmi običniji od onoga, koji se nalazi na krajevima stihova.

Neki su srokovi pjevačima tako mili, da ih uzimaju, kadgod im se prilika desi, da ih upotrijebe. Takvi srokovi putuju iz pjesme u pjesmu. Evo nekoliko takovih s t a j a ć i h srokova :

to i z u s t i, pa dušicu p u s t i.
danak p r o đe, tavna noćca d o đe.
kaži p r a v o, tako bio z d r a v o.
iz p u š a k a crnijeh k r u š a k a.

Narodne pjesme epske.

Veoma je teško reći, otkad ima junačkih pjesama u našem narodu. Prve sasvijem sigurne dokaze za eksistenciju naše narodne epike nalazimo tek u XVI. vijeku. Jedan nam dokaz daje Slovenac K u r i p e č i ć, koji u svome njemačkome putopisu god. 1531. veli, da narod po Hrvatskoj i Bosni ima mnogo pjesama o nekim junacima. Drugih dokaza donosi knjiga hrvatskoga pisca Hvaranina P. Hektorovića „Ribanje i ribarsko prigovaranje" (1658.), u kojoj su štampane i dvije junačke pjesme. Dakle eto ne može biti sumnje, da je naš narod u XVI. vijeku imao junačkih pjesama, a ne ćemo nimalo pogriješiti, ako rečemo, da ih je imao i na početku toga vijeka, jer zacijelo Kuripečić nije svoje vijesti o junačkim narodnim pjesmama zabilježio upravo onda, kada su se počele pjevati. A moguće je, da ih je bilo prije toga, ali to se ne može ničim potvrditi. Što imademo pjesama, koje govore o ljudima XII., XIII. i XIV.

vijeka, kao što su na pr. Nemanja, sv. Sava, Momčilo, Relja, kralj Vukašin, Marko Kraljević i dr., to nipošto ne dokazuje, da su one nastale baš u to vrijeme, jer ima pjesama, koje pjevaju o ljudima, koji su nekoliko vijekova živjeli prije pomenutih, na pr. ima pjesama, koje govore o caru Duklijanu t. j. o rimskome caru Dioklecijanu, koji je živio u drugoj polovini III. vijeka i na početku IV., pa o Konstantinu i majci mu Jeleni iz IV. vijeka, kada još nije bilo Hrvata ni Srba u krajevima, u kojima danas nastavaju, nego su živjeli još negdje za Karpatima, te zacijelo ne će nikome pasti na pamet i reći, da su postale u to vrijeme. Ktome narodne pjesme, koje pjevaju o ovim licima, imaju posve kršćansko obilježje, a Hrvati i Srbi bili su još tada neznabošci.

U XVII. vijeku zacijelo su junačke pjesme, poznate pod imenom „bugarštice", bile veoma popularne, dok je zadarski biskup Zmajević prije svojega polaska u Rim (1640—1642.) Gundulićeva „Osmana" od osmeraca preradio u šesnaesterce, običan stih u bugaršticama. Za XVIII. vijek već imamo dosta dokaza, da su domaćim ljudima narodne pjesme bile poznate, štoviše imade primjera, da su ih imitirali u pjesmama, koje su pjevale o slavnim bojevima krajiških pukovnija i njihovih vođa u ratovima za carice Marije Terezije (1740.—1780.), a osobito cara Josipa II. (1780.—1790.). God. 1727. izišla je u Mlecima prvi put „Pisma od pakla", koju je u „hrvatski jezik i pivanje" složio fratar Lovro Sitović iz Ljubuškoga. Ovaj franjevac, koji je svoje djelo pisao u Makarskoj i najviše djelovao u Dalmaciji, htio je da pomenutom pjesmom istisne „pisme od Kraljevića Marka, Muse Arbanasa, Relje Bošnjanina, od vojske i junaštva, kralja, kapitana i ostalih; također lipote divojke, od rujnoga vina i od ostalih breskorisnih pisama." Pjesnik pak M. A. Reljković štampao je u drugom izdanju svojega „Satira" god. 1779. narodnu pjesmu, kako Jakšići kušaju svoje ljube.

Evropski obrazovani svijet saznao je za našu narodnu pjesmu i počeo se za nju zanimati svršetkom XVIII. vijeka. A prvi, koji je evropski obrazovani svijet

upoznao s našom narodnom pjesmom, bio je talijanski opat Alberto Fortis. On je u jednom svom talijanskom djelu god. 1771. („Saggio d' osservazzioni sopra l' isola di Cherso ed Osero") štampao pjesmu Kačićevu o Milošu Kobiliću i Vuku Brankoviću i to hrvatski original i talijanski prijevod. Prema talijanskom prijevodu preveo je ovu pjesmu na njemački Herder i štampao je u prvom dijelu svoje zbirke narodnih pjesama. U drugom dijelu ovih pjesama štampan je prijevod Kačićevih pjesama: „Pisma od Radoslava" i „Pisma od Sekule, Jankova netjaka, divojke dragomane i paše Mustaj-bega" (Die schöne Dolmetscherin). I Fortis i Herder smatrali su ove Kačićeve pjesme za prave narodne. God. 1774. izišlo je u Mlecima drugo djelo Fortisovo „Viaggio in Dalmazia" u dva sveska. U drugome svesku štampana je na kraju naša narodna pjesma „Hasanaginica" i to hrvatski original i talijanski prijevod. Ovu je pjesmu preveo Goethe na njemački jezik, a izišao je njegov prijevod god. 1778. u Herderovoj zbirci narodnih pjesama („Volkslieder").

Prijevodom Goetheovim postala je „Hasanaginica" tako reći vlasništvom cijeloga obrazovanoga svijeta, te je svagdje ostavila trajan i dubok dojam. Goethe je svojim prijevodom našu narodnu pjesmu upravo izvukao s bregova i iz kolibica te iznio pred evropski obrazovani svijet. A može se upravo reći, da su Nijemci najviše učinili, da je po cijelom — možemo reći — svijetu nastalo zanimanje za naše narodne pjesme. I slavni sabirač i izdavač naših narodnih pjesama Vuk St. Karadžić ne bi uspio ili ne bi jamačno tako uspio u svojem poslu oko izdavanja naših narodnih pjesama, da nije osim velikoga slavista Bartola Kopitara (1780.—1844.) i u Njemačkoj našao pomagača svojemu radu. S osobitom ljubavi i razumijevanjem zanimao se za posao Vukov veliki učenjak njemački Jakob Grimm. On je zajedno sa svojim bratom Wilhelmom prevodio naše narodne pjesme na njemački, on je pisao o njima (osobito o Vukovim zbirkama), rasprave, recenzije u njemačkim časopisima, on je činio sve, što je samo mogao, da pobudi zanimanje za našu narodnu poeziju u što

širim krugovima. Štoviše Grimm je, da poda Nijemcima prilike, da naše narodne pjesme čitaju u originalu, preveo na njemački te izdao Vukovu gramatiku god. 1824. Isti je Grimm napisao i predgovor za prijevod Vukove zbirke narodnih poslovica, koje je na njemački prevela Vukova kći Wilhelmina. Uz Grimma i Goethea, koji je osim prijevoda „Hasanaginice" pisao i sam članke o našim narodnim pjesmama o književnosti, stekla je vanredne zasluge za širenje poznavanja naše narodne pjesme gospoda T a l v j (Therese Albertine Luise von Jakob). remda njezini prijevodi zaostaju daleko za originalom i premda joj nedostaje pjesničkoga dara, ipak su oni znatno podigli i širili zanimanje za našu narodnu poeziju osobito epsku; njezini prijevodi čitali su se u krugovima najodličnijih ljudi, a njemačke novine donosile su o njima kritike, recenzije i referate. Za širenje i poznavanje naših pjesama narodnih stekao je donekle zasluga i slavni francuski novelist P r o s p e r M e r i m é e. On je god. 1827. izdao u Strassburgu knjigu u francuskom jeziku s natpisom „La Guzla." To je zbirka od 32 većinom epske pjesme, a među njima se nalaze i prijevod narodne pjesme „Hasanaginice" i pjesme Kačićeve o Vuku Brankoviću i Milošu Kobiliću. Za najljepše pjesme u svoj zbirci kaže Merimée, da mu je ispjevao Dalmatinac Hijacint Maglanović, koji mu je — veli Merimée — uz gusle još i više „balada" ispjevao. Merimée je te tobožnje narodne pjesme razdijelio u male odsjeke, koje tobože odgovaraju strofama originala. Ova mistifikacija je Meriméeu uspjela; njome je zaveo Puškina i Engleza Johna Bowringa, dok je Goethe odmah slutio prijevaru.

Da su se obrazovani ljudi, pa i učeni, počeli zanimati za našu narodnu epsku pjesmu, nije samo uzrok romantički pravac u književnosti, nego i t. zv. „homersko pitanje". God. 1795. izdao je njemački filolog F. A. W o l f knjigu: „Prolegomena ad Homerum". Do njega se općeno držalo, da je Ilijadu i Odiseju ispjevao jedan pjesnik Homer, a Wolf je u pomenutoj svojoj knjizi iznio tvrdnju, da ovih pjesama nije ispjevao jedan pjesnik, već da su različite narodne pjesme sastavljene

u dvije cjeline u doba atenskoga tirana Pisistrata. Hrvate je neke već prije Wolfa zanimalo homersko pitanje, n. p. Ignjata Đorđića, koji je u jednom svom latinskom neizdanom i neštampanom spisu dokazivao, da Homera nikada nije bilo („Homerum nunquam fuisse suspicio" — veli on) i da je Pitagora ispjevao Ilijadu i Odiseju. Poslije Wolfa zanimalo je ovo pitanje Dubrovčanina Đurđa Ferića. On je u jednoj poslanici na Spljećanina Bajamontija od god. 1799. uspoređivao „ilirske" narodne pjesme s Homerovima. Istome Feriću pisao je njemački historik Johannes Müller, da bi mu preveo na latinski neke naše narodne pjesme. Ferić mu se odazvao i poslao mu latinski prijevod (Ad clarissimum virum Joannem Müller Georgii Ferrich Ragusini epistola. Ragusii 1798.) od 37 pjesama, među njima je 5 umjetnih, a ostale su narodne (među tima su dvije epske, a ostale su lirske). Ferić je htio dati učenom Nijemcu neku malu antologiju našega umjetnog i narodnog pjesništva, pa opet pjesama sviju pjesničkih vrsta. U zbirci ovoj prevedena je i „Hasanaginica", ali u njegovu prijevodu u klasičnom metru sasvijem se izgubio karakter naših narodnih pjesama, premda valja priznati, da je Ferić nastojao, da smisao ostane nepromijenjen, a formu je uzimao, koja mu se s obzirom na latinsku poeziju činila najzgodnijom.

Epske naše pjesme pjevaju o našim narodnim junacima i njihovim junačkim djelima, dakle o historijskim licima i događajima. I nekad se mislilo, da je u našim narodnim pjesmama čista historija. Tako je mislio pomenuti već pjesnik Petar Hektorović (1487—1572) u XVI. vijeku, koji za one dvije junačke pjesme (bugarštice), koje je upleo u svoje „Ribanje", kaže da je to učinio zato, jer su u njima „stvari istinite" dakle — historija. Protivno tome pjesniku su iz XVIII. vijeka Andriji Kačiću-Miošiću, koji je drukčije u svojem „Razgovoru ugodnom naroda slovinskoga" (1756) usvojio duh narodne epike, osobito oblik, dikciju i pjesnički sadržaj, junačke pjesme premalo historijski istinite, štoviše njemu se one više puta čine sasvijem neistinite, pa ih hoće da popravlja. Doduše u njegovoj

„pjesmarici" ima i pravih narodnih pjesama, ali ni one nijesu ostale od njega netaknute.

Tako narodne pjesme znadu često iskriviti historijske činjenice, neka služi kao primjer ovo. Vuka Brankovića žigoše narodna pjesma kao izdajicu, a danas su nam historici bjelodano dokazali, da se on junački borio na Kosovu. O Jerini, ženi despota Đorđa Brankovića, pjeva narodna pjesma kao o zloj ženi, premda historija ne zna ništa o njoj zlo reći, pa bit će da je narod na nju zamrznuo samo stoga, što je bila Grkinja. A kako je istom narodna pjesma proslavila Marka Kraljevića, koliko je on slavnih djela počinio, o kojima historija ne zna ništa ! U narodnim pjesmama ima i mnogo a n a k r o n i z a m a. U pjesmi Vukovoj, „Zidanje Skadra" pripovijeda se, kako braća Mrnjavčevići, dakle ljudi iz XIV. vijeka, grade Skadar, a iz historije se zna, da je taj grad sázīdan nekoliko vijekova prije XIV. vijeka. Pjesma Vukova „Marko Kraljević i Mina od Kostura" uzima, da je Carigrad bio turski već u vrijeme Marka Kraljevića, a historija pouzdano veli, da su Turci osvojili Carigrad 59 godina poslije smrti Markove (1394.). U narodnim pjesmama ima dosta pogrješaka i u g e o g r a f i j i, kad se za koje mjesto krivo veli, gdje leži. U jednoj se pjesmi meće rijeka Sava u primorje, a u drugoj crnogorski grad Žabljak uz vodu Cetinju, koja leži daleko od Žabljaka, ća u Dalmaciji. Imade često u narodnim pjesmama imena i prezimena ljudi, kojih nikada nije bilo, a tako isto i geografijskih.

Jednih narodnih pjesama nastao je s a d r ž a j u našem narodu, a sadržaj drugih uzet je iz pričanja i pjevanja drugih naroda. I odista naša je narodna epika u znatnoj mjeri internacionalna, baš kao i pripovijetke, a tako i poslovice. U naše narodne pjesme nijesu iz drugih tuđih pjesama ušli samo m o t i v i t. j. čitavi sadržaji, nego i pojedine c r t e, koje u pjesmama stoje kao kakva epizoda. U Vukovoj pjesmi „Ženidba Đurđa Smederevca" pripovijeda se, kako Đurađ prosi djevojku u kralja dubrovačkoga. Ovaj mu je daje, ali snuje prijevaru. Kad su došli Đurđevi svatovi, kralj ne da Jerine, već traži, da svatovi izvrše tri junačke zadaće: dvoje Latinčadi poziva kuma na megdan (izvršio Grujica Novak), zatim treba da netko preskoči tri konja viteza i na njima tri bojna koplja k nebu okrenuta (izvršio Relja Krilatica), a treća je zadaća strijeljanje jabuke na kuli (izvršio Miloš Kobilić). Poslije toga više silom nego milom odvodi djever Marko Kraljević Jerinu Đurđu. Osim imenâ glavnih lica u ovoj pjesmi nema ništa hi-

storijsko, i čitava je priča ove pjesme osnovana na motivu, koji nije vezan samo za ove junake, a glavni mu je sadržaj, kako tast ne daje zetu djevojke milom, nego traži prije od njega, da učini neka junaštva, pa i kad ova učini, mora je junak silom oteti. Isti ovaj motiv nalazi se i u Vukovoj pjesmi „Ženidba cara Dušana", isti mu je u glavnome i sadržaj, samo što ovdje sve tri zadaće izvršuje Miloš Voinović. Isti motiv je i u Kačićevoj pjesmi „Ženidba Sibinjanin Janka", koja se osniva na narodnoj pjesmi. Barem sam Kačić veli za nju, da je „općenito pivaju Dalmatinci, Bošnjaci, Ličani", a pominje je i Fortis u svojem poznatom putopisu. U ovoj pjesmi izvodi tri junačke zadaće Sekula. Isti ovaj motiv, koji se nalazi u pjesmama o ženidbi naših najodličnijih junaka, nalazi se u starom njemačkom epu „Nibelungenlied", gdje se jednako crta ženidba Guntera s Brunhildom. Za pjesmu Vukovu „Marko Kraljević i Mina od Kostura" nalazimo paralelu u germanskoj pjesmi o Wolfdietrichu iz XIII. vijeka; ovdje također Wolfdietrich, obučen u pokloničku mantiju, traži i nalazi svoju otetu ženu i njenom pomoću ubija otimača. Pjesma „Marko Kraljević i kći kralja arapskoga" sadržava motive iz legende o sv. Đurđu, u kojoj ovaj izbavlja carevu kćer od ažđaje. U pjesmi Vukovoj „Nahod Momir" kazuje se, kako je car Stjepan dao objesiti nahoda Momira vjerujući svojim vezirima, koji su ga oklevetali, i kako se od žalosti za Momirom objesila i careva kći Grozdana. Kad car dade oboje sahraniti, onda je:

na Momiru zelen bor nikao
na Grozdani vinova lozica,
savila se loza oko bora
ko sestrina oko bora ruka.

Za ovu crtu nahodimo primjera u novogrčkim narodnim pjesmama, u jednoj maloruskoj, pa starofrancuskoj priči o Tristanu i Isoldi. U ovoj se priči pripovijeda, kako je dvoje mladih sahranjeno jedno pokraj drugoga, kako je iz Tristanova groba izrasla neka biljka, pa se vila uza zid crkvice, u kojoj su sahranjeni, i spuštala se na grob Isoldin. Nalazi se ta crta i u škotskim baladama.

U našim se narodnim pjesmama često nalazi crta, kako se koji junak time zabavlja, što baca uvis svoj topuz ili sablju pa je dočekuje u ruke. To radi n. p. Musa kesedžija, kad se namjeri na nj Marko Kraljević. Ovakvih crta nalazi se mnogo u pjesmama ruskim, pa novogrčkim, bugarskim i rumunjskim. Ali opet ne treba za svaku crtu uzeti i misliti, da je k nama došla odrugud, kojoj nađemo paralelu u kojoj drugoj književnosti. Ta ista misao mogla se roditi u glavi dvojice, trojice ili više ljudi, koji jedan za drugoga nikada nijesu znali.

Narodne pjesme s motivima javljaju se vrlo rano. Najstarija n. p. narodna pjesma o Marku Kraljeviću iz XVI. vijeka, koju je zapisao Hektorović u svome „Ribanju," nema više ništa historijsko osim historijskih imena, a i čitava osnova, na kojoj je razrađena pjesma, jest motiv, kakvoga još ima u nekim našim narodnim pjesmama. To znači, da je u epskim pjesmama o Kraljeviću Marku u XVI. vijeku izvan terena njegova rada historijski događaj već prestao biti podloga, i da se mjesto njega javlja motiv, da se historijska ličnost obrađuje kao t i p, s kojim je lako ovesti u svezu poznije događaje i pripisati im rad drugih lica historijskih, naročito onih s istim imenom. Tako su n. p. narodne pjesme pomiješale Marka Kraljevića s drugim jednim historijskim licem istoga imena s — V i t e z o m M a r k o m. Taj Vitez Marko, podrijetlom Srbin iz zapadnih krajeva, bio je u službi rumunjskoga gospodara Mihajla Hrabroga i cesarevaca potkraj XV. vijeka. O ovom Vitezu Marku sačuvalo se još danas među Rumunjima narodnih pjesama. Ali o njemu su pjevali i Srbi, jer je on zajedno s njima i na njihovu zemljištu ratovao s Turcima. Kada su kasnije ove pjesme prešle na srpski teren, nijesu se više one mogle sačuvati kao lokalne, nego su se počele pomalo pjesme, isprva o Vitezu Marku, koje su pjevale o njegovu junaštvu i o njegovim bojevima s Turcima, rivezivati uz ličnost Marka Kraljevića i to stim laglje, što je on već postao tipom i što su pjesme o njemu bile osnovane na motivima. To se isto dogodilo i s drugim licima u narodnim pjesmama n. p. iz doba despotâ, i tu se poremetila kronologija, i pridošle kasnije primjese naročito u pjesmama, gdje se kasnija historijska lica dovode u svezu s ranijima, kao n. p. s Kraljevićem Markom. I tako su eto pjesme sve

više gubile karakter historijski, gomilali se anakronizmi tako, da najzad n. p. pjesme o Marku Kraljeviću zabilježene u XIX. vijeku, dobijajući primjesa u svima vijekovima p činjući o vijeka, ne pokazuju više elaborat toga nego VI., XVII. pa ća i XIX. vijeka.

Taj proces zahvatio je i hajdučke pjesme. Ako se pjesma sačuvala u kraju, gdje se desio događaj i gdje je radila glavna ličnost u pjesmi, ako je tamo naselje ostalo isto i ako je kod ovoga bila razvijena svijest o starini historijskoj, ona će biti točnija sa svojim historijskim elementima, ali gdje nije bilo svega toga, ili ako je pjesma s jednoga terena prenesena na drugi tamo, gdje nije imala potrebnih uvjeta. da se što potpunije održi u svom prvobitnom obliku, tu su izmjene upravo morale nastupiti. Otuda su točnije pjesme iz Primorja o uskocima, Jankoviću Stojanu, o Smiljaniću Iliji ili dalmatinske i hercegovačke o Sočivici itd. U pjesmama, koje su daleko od terena rada pomenutih ličnosti, naći ćemo Senjanina Ivu u svezi s ličnostima XV. vijeka, naći ćemo Stojana Jankovića zajedno s Markom Kraljevićem, pa ća i to, da je Stojan sin Sibinjanin Janka.

Ali pored svega toga Marko ostaje uvijek i potpuno tip sredovječnoga junaka, koji se može postaviti u koje bilo doba, može se dovesti u svezu s kojom bilo ličnošću iz starijega ili novijega vremena, može izvoditi bilo koji pothvat, pa ipak ne će izaći iz okvira srednjega vijeka. Za Marka ima u narodnim pjesmama jedna zanimljiva ograda vremena, iz kojega izlazi on kao neka vrsta karakteristike srednjega vijeka, koju je narod stvorio i njome obilježavao doba rada Markova, on je sredovječni junak, koji radi hladnim oružjem, izvođenje Markovo pred pušku, izum novoga vijeka, prikazuje granicu njegova rada, i makar mu bili pomagači u borbi ili protivnici ličnosti iz XVI. XVII. i XVIII. vijeka, koji u drugoj prilici rade vatrenim oružjem, kada su s Markom, nemaju ga nikada i bore se s hladnim oružjem kao sredovječni junaci.

Na sadržaj narodnih pjesama, u kojima se pjeva o srpskoj dinastiji Nemanjića, o srpskim junacima na

Kosovu, koje su više puta upravo prožete patriotičkim mislima i refleksijama, te bismo ih mogli nazvati specijalno srpskima, mnogo su utjecali srpski svećenici i kaluđeri. To se očito vidi iz crkvene tendencije mnogih junačkih pjesama. Pjesme pjevaju o zadužbinama, koje su pomnjivo zapisane u starim kronikama i ljetopisima kaluđerskim. Druge pjesme pjevaju o krsnim imenima kraljeva, u kojima se osobito rado ističe red, u kojemu su sjedili popovi, kaluđeri i đaci, zatim se pominje, kako treba ići u manastir, da se otvore knjige „starostavne" i čita u njima budućnost države. Osimtoga izbija u ovoj specijalno srpskoj narodnoj pjesmi mržnja protiv Latina, protiv rimske crkve. Ako ove pjesme i nijesu ispjevali svećenici, a ono su ih oni zacijelo inspirirali. Čvrste odnose narodne pjesme prema crkvi pokazuje i to, što se u njoj nigdje ama nimalo ne grdi crkva, a kako je narod često znao udarati na nju, vidi se iz mnogih pripovijedaka, koje je sabrao Vuk Vrčević. Pa i eksistencija narodnih rapsoda (pjevača) bila je dosta zavisna o crkvi. Narod, kojemu su oni pjevali, sabirao se nedjeljama i blagdanima pred crkvom. Ispred ovako sabranoga mnoštva pjevao je pjevač stare junačke pjesme. U pjesmi često zaklinje pjevač slušaoce, da pjeva sve onako, kako se dogodilo i da je sam to čuo od drugih

Dioba narodnih epskih pjesama.

U glavnome može se reći, da sadržaj naših narodnih pjesama ispunjaju borbe našega naroda hrvatskoga i srpskoga s Turcima, i čitavo ovo vrijeme, što je narod naš bio pod njima ili se borio s njima, možemo nazvati epsko ili junačko doba našega naroda. Ovo vrijeme turskoga gospodstva tako je okupilo fantaziju narodnu, da mi u našoj, drukčije veoma bogatoj epskoj poeziji narodnoj, nemamo gotovo nikakvih uspomena na lica ili događaje prije turskih provala. Kolijevku prema tome naše narodne poezije treba tražiti ondje, gdje se narod naš pr put sukobio s Turcima, a to je bila Stara Srija i Maćedonija, pa kako su se bojevi s Turcima premjestili dalje prema sjeveru uz Dunav, tako je i narodna pjesma prešla

u Ugarsku i Slavoniju, odavle je došla u pogranične krajeve bosanske, hrvatske i slavonske, od kraja XVII. vijeka zahvaća ona i Crnu goru, a kad su se na početku XIX. vijeka započeli u Srbiji bojevi za oslobođenje, unijeli su ovi nov život u narodnu poeziju. Pored ovih bojeva u Srbiji pjevaju i Crnogorci o svojim ratovima s Turcima.

Prema sadržaju možemo narodne pjesme podijeliti u nehistorijske i historijske. Nehistorijske pjesme obuhvataju pjesme o zmajevima, zmiji mladoženji, vilama, anđelima, divovima itd.; one pjevaju dalje o Bogorodici, Hristu i pojedinim svecima; zatim pjevaju legende o pojedinim carevima i drugim legendarnim ličnostima (Nahod Simeun); neke obrađuju romantične priče te su nalik na balade (Omer i Mejrima, Nahod Momir, Hasanaginica, Predrag i Nenad). Historijske pjesme obuhvataju pjesme, koje opijevaju historiju našega naroda počevši od XII. vijeka. Historijske pjesme možemo opet prema događajima i licima, o kojima pjevaju razvrstati u nekoliko ciklusa.

1. ciklus pretkosovski. Središte je ovih pjesama dinastija nemanjićska (1168.—1371.); one pjevaju o Nemanji, sv. Savi, kralju Milutinu, o Stefanu Dečanskom i njegovu boju s bugarskim carem Mihailom kod Velbužda (1330.), o caru Dušanu i o njegovu sinu caru Urošu, zatim o pojedinim velikašima srpskim kao o kralju Vukašinu i njegovoj braći Uglješi i Gojku, o vojvodi Momčilu.

2. ciklu[illegible]o vski. Već je Grimm ovaj ciklus uz ciklus Marka Kraljevića proglasio za najljepši. Uz glavne junake ovoga ciklusa nije narod samo privezivao obične konvencionalne i internacionalne motive, nego je izmišljavao i nove. Središte je ovih pjesama bitka na Kosovu polju god. 1389. Opijevaju prilike prije boja, sam boj te prilike poslije boja. Uz cara Lazara i caricu Milicu glavna su lica Miloš Obilić, Vuk Branković, koji je prema narodnoj pjesmi izdao srpsku vojsku Turcima, zatim stari Jug Bogdan sa devet Jugovića, pa majka Jugovića, u kojoj se možda sačuvala uspomena na posljednju kraljicu trapezuntsku Helenu Kantakuzenu na tragičan

svršetak carske porodice trapezuntske između godine 1466. i 1472.

3. ciklus Marka Kraljevića. Marko je bio sin kralja Vukašina (Kraljević = sin kraljev). Majka mu se zvala Jelena (upravo: Alêna). Oženjen je bio Jelenom, kćerju vojvode Hlapena, koji je bio gospodar Verije („Berrhoea") i Vodena u jugozapadnoj Maćedoniji. Poslije smrti očeve (1371.) vladao je jednim dijelom njegove države, koju su mu Turci ostavili. Stolica je toj državi bio Prilip, a granice su joj bile: Vardar na istoku, Šar-planina na sjeveru, Ohridsko jezero i grad Kostur na jugozapadu. Marko je vladao tom zemljom kao područnik turski, ali dosta samostalno. Kao takav morao se god. 1394. sa svojim četama pridružiti vojsci cara Bajazita, kad je ovaj krenuo u rat na vlaškoga vojvodu Mirčetu. Mirčeti posluži sreća te razbije Turke i njihove pomoćnike, a Marko ostane mrtav na bojištu. Imao je Marko i brata Dmitra, kojega narodna pjesma ne pominje, i brata Andriju, kojega su narodne pjesme dobro upamtile, i koji je živio do god. 403. Marko je ljubimac svih južnih Slavena, o njemu pjevaju nesamo Hrvati i Srbi, već i Slovenci i Bugari. Mnoge pjesme odlikuju se svojim humorom i komikom (Marko Kraljević i Ljutica Bogdan, Oranje M. Kraljevića, Marko pije uz Ramazan vino).

4. ciklus srpskih despota. Glavna su lica despot Đurađ Branković (1427.—1456.) i njegova žena, koju narod zove „prokleta Jerina", zatim Vuk Grgurević, koji je imao samo naslov „despota" koji je vojevao zajedno s ugarskim četama, a poznat je u narodnoj pjesmi pod imenom „Zmaj-ognjeni Vuk"; manje se pominju u narodnoj pjesmi unuci Đurđevi Maksim († 1516.) i Jovan.

5. ciklus Jakšića. Narodne pjesme pjevaju o braći Mitru i Stjepanu (mjesto ovoga drugoga dolazi i Bogdan). Stjepan i Mitar historijska su lica. Oni su se poslije konačne propasti srpske države (1459.) preselili u Ugarsku i dobili od ugarskoga ralja imanje. Kći Stjepana Jakšića bila je udata za posljednjega despota Jovana Brankovića († 1502.). U pjesmama o Jakšićima nema

ništa historijsko. Najviše se slavi njihova bratimska ljubav i sloga.

6. ciklus Ugričića. Od početka XV. vijeka preuzimlje Ugarska vodstvo u ratovima protiv Turaka, pa tako postaje središte narodnih pjesama „budimski kralj" rjeđe „kralj ugarski", a osobito kralj Matija Korvin (1457.—1490.). Kao vojskovođe ističu se u narodnoj pjesmi Sibinjanin Janko (Ivan Hunyady), u starijim pjesmama „Janko vojevoda" ili „Ugrin Janko", zatim njegov sestrić „banović Sekula" (Ivan Szekely), pa Mihajlo Svilojević (Szilágyi), ujak Sibinjanin Janka (neko vrijeme vladao je Svilojević Ugarskom mjesto Matije Korvine). zatim zapovjednik dunavskoga brodovlja Dojčin Petar (Doczy) i druga „ugarska gospoda" i „Ugričići".

7. ciklus Crnojevića. Ovaj ciklus zahvaća samo malo pjesama. One pjevaju o Ivanu Crnojeviću (1465.—1490.), gospodaru Zete (današnje Crne Gore), o njegovu sinu Đurđu i o još jednom sinu, kojega narodnih pjesma zove Maksim. O njemu pjeva pjesma „Ženidba Maksima Crnojevića", koja pripada među najdublje narodne pjesme, a odlikuje se svojim tragičnim zapletom.

8. ciklus uskočki. Pošto je pala Hercegovina pod Turke (1482.), mnogi su Hercegovci pobjegli u Dalmaciju u grad Klis, a kad je i ovaj pao (1537.), oni odoše u hrvatsko Primorje i u grad Senj, da kao plaćeni ćesarevi vojnici brane Krajinu od turskih pljačkačkih četa, a upotrebljavali su ih kašto i protiv Mletaka. Iz Senja znali su se oni na svojim barkama spustiti dalje na debelo more, opljačkati brodove, s kojima su se sreli, pa zaći u samo Trebinje te oplijeniti sve i oteti, do čega su samo došli. Zvali su ih „uskocima". Sadržaj uskočkih pjesama nijesu veliki bojevi, nego većinom manji okršaji i čarkanja, koja se obično svršavaju dvobojima pred obojim strankama; zatim pjevaju o navalama na stražarnice, pohodima na krađu i plijen, a osobito mnogo pjevaju o otmicama žena i djevojaka. Među uskocima slavi narodna kao velike junake Jankovića Stojana, Smiljanića Tadiju, od

Zadra Todora (upravo: Todor Kladnić, Senjanina Ivu i Tadiju, pa Đuru Daničića).

9. ciklus hajdučki. Hajduci (od madž. hajdú = vojnik pješak, sudski sluga) to su oni, koji su bježeći od turskoga zuluma tražili slobodu u gorama pa su se onda osvećivali, gdje su samo mogli, Turcima za nepravde, koje su činili kršćanima. Zato im je narod obavio ime nekom čari i proslavio ih u pjesmama. Hajduka je bilo počevši od XVI. pa sve do početka XIX. vijeka u svim zemljama turskim na jugu Evrope. Više puta su bili organizirani u čitave čete, pa su ih gdjekad Mlečani upotrebljavali u ratovima protiv Turaka. Kao najveći junaci u hajdučkim pjesmama pominju se: Starina Novak sa svojom družinom, zatim deli Radivoj, Bajo Pivljanin, Mihat Tomić, Kostreš Harambaša, Sočivica Lazar i dr.

10. ciklus su pjesme o oslobođenju Srbije. Najviše ih pjeva o ustanku pod Karađorđem, a manje ih ima, koje pjevaju o ustanku pod Milošem Obrenovićem. Najljepša je pjesma iz ovoga ciklusa grandiozna pjesma „Postanak bune protiv dahija".

11. ciklus o ratovima crnogorskim za slobodu. Ove se pjesme počinju krajem XVIII. vijeka u Crnoj Gori, i sve su sadržine historijske.

Pjesama dugačkog stiha ima samo iz ciklusa kosovskoga, Ugričićâ, despota Brankovićâ.

Ali i Muhamedovci su imali svoje pjesme, osobito oni, koji nastavaju pogranične krajeve Hrvatske, Bosne i Dalmacije. Njihove pjesme pominju se već u XVI. vijeku. God. 1574. hvali knez šibenski junaštvo svojih podanika te ga isporeduje s kukavštinom talijanskih plaćenika; zajedno javlja mletačkome senatu, da i „Turci" u svojoj zemlji pjevaju o njihovoj neobičnoj hrabrosti. Dašto Turci su slavili u svojim pjesmama u prvom redu svoje junake. Najviše muhamedovskih pjesama potječe iz vremena, dok su oni gospodovali hrvatskom Likom te su se još do danas sačuvale.

Metar epskih narodnih pjesama.

Sve novije narodne pjesme, t. j. koje su sabrane i izdane na svijet ovih posljednjih godina, ispjevane su jednim istim stihom, koji ima deset slogova i zato se zove deseterac. Ovaj deseterac, koji dolazi u epskim pjesmama, treba razlikovati od deseterca u lirskim pjesmama, pa zato se i zove onaj prvi epskim (junačkim) desetercem. Ovaj je kud i kamo najobičniji naš narodni stilh; u njemu su složene mnoge ženske pjesme, ktome sve današnje epske pjesme.

Oblik mu je ovaj :

4 6
— — — — || — — — —
dva su bora usporedo rasla
među njima tankovita jela;
to ne bila dva bora zelena
ni među njima tankovita jela,
već to bila dva brata rođena.

Deseterac junački ima odmor iza četvrtoga sloga, prema tome se raspada u dva članka, od kojih prvi ima četiri sloga, a drugi šest.

Starije narodne pjesme t. zv. bugaršticе imaju drukčiji oblik. Evo ga :

a) 7 8
— — — — — — — || — — — — — — —
dva su brata jezdili planinome dobra konja

b) 6 8
— — — — — — || — — — — — — —
stani jure, konju, stani jure, brzi konju.

c) 8 8
— — — — — — — — || — — — — — —
ne znam veće, viju li te, ne znam veće, vidiš li me.

d) 9 8
— — — — — — — — — || — — — —
a Miloša Kobilovića jedna mlada Vlahinjica

Većina stihova u bugaršticama imaju 15 ili 17 slogova ; druga polovina ima obično 8 slogova, a prva u većini slučajeva 7, gdjekad slogova. Iza pravih stihova nalazi se često „priložak“ n. p. :

L'jepa Rude pisaše bratu Janku u Kosovo,
l'jepa udovica :
„Pošlji meni, moj brate, Sekula, mlado dijete,
Er mi ga je brijeme vjeriti i oženiti,
moj brate neborce,
Ere mu sam isprosila l'jepu Sibinjku djevojku“.
A on mi ti, Ugrin Janko, l'jepoj Rudi poručuje
Jankovoj sestrici

Ovaj je „priložak“ od 6, katkad pet slogova, kao neki refrain, koji bi se često mogao i izostaviti, jer njime pripovijedanje ništa ne napreduje, ali ih ima i takvih, koji su za smisao potrebni, te se bez štete za jasnoću i potpunost ne bi nipošto mogli izostaviti. Imade skupova stihova s pravilnim namještanjem priloška, ali ima dosta i takvih bugarštica, u kojima prilošci ne stoje iza stalnoga broja stihova, već stoje sad ovdje sad ondje, ako se gdje svidjelo pjevaču. Značaj bugaršticâ bez „priloška“ ili pripjeva više je epski, a onih s pripjevom lirski. Bugaršticе s pripjevom mnogo su kraće od bugarštica bez pripjeva.

I stari stih ima svagda odmor i to (obično) iza sedmoga sloga, ako je p aesterac; ako je stih dulji, onda je odmor obično iza osmoga, katkad iza devetoga ili desetoga sloga; ako je u stihu manje od 15 slogova, onda je odmor iza šestoga ili iza sedmoga sloga, katkad iza petoga.

Ni deseterci ni stari stih ne osnivaju se na akcentu, t. j ne može se dokazati, da bi naglašeni ili nenaglašeni slogovi stajali na stalnim mjestima u stihu.

Sve bugarštice, koje su nam se sačuvale, potječu iz zapadnih krajeva naroda našega iz Dubrovnika i uopćeno iz Dalmacije i iz zapadne Hrvatske; a iz drugih krajeva prva je naro na pjesma zabilježena tek god. 1779. u Reljkovićevu „Satiru“ (o braći Jakšićima). Kada to u zmemo na um, ne će nam teško biti pomišljati, da onoga dugog stiha možda nikad nije bilo u istočnim krajevima, u Slavoniji, u Bosni, u Srbiji, u Maćedoniji i t. d., nego da je u tim zemljama narodna junačka pjesma imala možda drukčiji stih.

U bugaršticama nalazimo gotovo sve pjesničke ukrase, koje imaju i deseteračke pjesme, samo su one mnogo kraće. Obično imaju 50—100 stihova. Među njima ima ih, koje svojom ljepotom nimalo ne zaostaju za našim deseteračkim pjesmama. Kao primjer evo bugarštice o „Marku Kraljeviću i Andrijašu“, što ju je zapisao Hektorović u svom „Ribanju“:

Marko Kraljević i Andrijaš.[1]

Dva mi sta[2] siromaha dugo vrime drugovala,
Lipo ti sta drugovala i lipo se dragovala,

[1] Motiv ove narodne pjesme (bugarštice) mnogo nas podsjeća na jednu od najljepših škotskih balada o kralju „Edvardu“, samo u ovoj ubija Edvard svojega oca i susreće se odmah poslije svojega čina s majkom, koja ga pita, što mu s mača kaplje crvena krv i t. d. Naša narodna pjesma — i u tom je upravo naš narodni pjevač pokazao osobito estetičko tankoćuće — ne pripovijeda dalje, kako je Marko došao pred majku i kako se opravdavao pred njom. Pjesnik srpski Jovan Sundečić nije bio zadovoljan s ovakvim svršetkom narodne pjesme pa je pokušao, da je popravi (u pjesmi „Marko Kraljević i brat mu Andrija“, Vijenac 1885. br. 31. i t. tako, da je nastavlja, te Marko Kraljević odlazi k majci i upravo onako, kako mu je Andrijaš na samrti odredio.

[2] su.

Lipo plinke dilila i lipo se razdiljala,
I razdiliv se opet se sazivala.
Već mi nigda zarobiše tri junačke dobre konje,
dva siromaha,
Tere sta dva konjica mnogo lipo razdilila.
O tretjega ne mogoše junaci se pogoditi,
Negli su se razgnivala i mnogo se sapsovala.
Ono to mi ne bihu, družino, dva siromaha,
Da jedno mi biše vitez Marko Kraljeviću,
Vitez Marko Kraljeviću i brajen mu Andrijašu,
mladi vitezi.
Tuj si Marko potrže svitlu sablju pozlaćenu
I udari Andrijaša brajena u srdašce.
On mi ranjen prionu za njegovu desnu ruku
Tere knezu Marku potihora[1] besijaše[2] :
„Jeda mi te mogu, mili brate, umoliti,
Nemoj to mi vaditi sabljice iz srdašca,
mili brajene,
Dokle ti ne naručam do dvi i do tri beside !
Kada dojdeš, kneže Marko, k našoj majci junačkoj,
Nemoj to joj, ja te molim, kriva dila učiniti ;
I moj dil ćeš podati, kneže Marko, našo' ma'ci,
Zašto si ga nigdar veće od mene ne doče a.
Ak' li te bude mila majka uprašati,[3]
viteže Marko :
Što mi ti je, sinko, sabljica sva krvavą ?
Nemoj to joj, mili brate, sve istinu kazovati,
Ni naju[4] majku nikako zlovoljiti ;
Da reci to ovako našoj majci junačkoj :
Sustrite me, mila majko, jedan tihi jelenčac,
Koji mi se ne hti s drumka ukloniti,
junačka majko,
Ni on meni, mila majko, ni ja njemu.
I tuj stavši potrgoh moju sablju junačku,
I udarih tihoga jelenka u srdašce,
I kada ja pogledah onoga tiha jelenka,
Gdi se htiše na drumku s dušicom razdiliti,
Vide[5] mi ga milo[6] biše, kako mojega brajena,
tihoga jelenka.
I da bi mi na povrate,[7] ne bih ti ga zagubio.
I kada te jošće bude naju majka uprašati :
Da gdi ti je, kneže Marko, tvoj brat Andrijašu ?
Ne reci mi našoj majci istine poništore ;[8]
Ostao je, reci, junak, mila majko, u tujoj[9] zemlji,
Iz koje se ne može od milinja odiliti,
Andrijašu :

[1] potiho [2] besjeđaše [3] bude uprašati = bude pitala [4] nâs, nas dvojice [5] videći [6] žao [7] i da bi mi na povrat = i kad bi se povratio [8] nikako [9] tuđoj

Onde mi je obljubio jednu gizdavu devojku.
I otkle je junak tuj devojku obljubio,
Nikad veće nije pošal[1] sa mnome vojevati,
Sa mnome nije veće ni plinka razdilio.
Ona t mu je dala mnoga bilja nepoznana
I onoga vinca junaku od zabitja,[2]
gizdava devojka.
Li[3] uskori mu se hoćeš, mila majko, nadati.
A kad na te napadu gusari u crnoj gori,
Nemoj to se prid njimi, mili brate, pripadnuti.
Da iz glasa poklikni brajena Andrijaša;
Bud da me ćeš zaman, brate, pri potribi klikovati,
Kada mi te začuju moje ime klikujući
kleti gusari,
Taj čas će se od tebe junaci razbignuti,
Kako su se vazdakrat, brajene, razbigovali,
Kada su te začuli moje ime klikovati;
A neka ti vidi tvoja ljubima[4] družina,
Koji me si tvoga brata bez krivine zagubio!"

Neke karakteristične osobine epskih narodnih pjesama.

Vrlo mnoge epske pjesme naše imaju takove početke, koji češće ili rjeđe dolaze i u drugim pjesmama. Od takvih ster o-tipnih oče aka najobičniji su, kako tko (jedan čovjek sam ili više njih) vino pije, kako tko kome knjigu piše. Dosta su obični i počeci, kako tko rano rani, kako je tko pošetao, kako se podigao n. p. lov loviti ili prositi djevojku, kako je s kim sjeo da večera itd. Kada pjesma govori o kakvoj prekrasnoj djevojci, obično se počinje, otkad je svijet postao, nije ljepšega čovjeka bilo nego tamo i tamo (već otkle je djevojka). Dosta često se počinju pjesme s poredbama, u kojima je poricanje ili itanje pa se tako izriče sličnost među predmetima. N. p.:

Dva su bora naporedo rasla, } A
među njima tankovrha jela, }
to ne bila dva bora zelena } non A
ni među njima tankovrha jela, }
već to bila dva brata rođena, } B
jedno Pavle, a drugo Radule. }

Oblik pitanja ima ova poredba:

Šta se b'jeli u gori zelenoj? } A
al je snijeg, al su labudovi? }
da je snijeg, već bi okopnio, } non A
labudovi već bi poletjeli; }
nit je snijeg nit su labudovi, } B
nego šator age Hasan-age. }

[1] pošao [2] od zaboravi. [3] ali [4] ljubljena, mila.

Drukčije su poredbe u našoj narodnoj pjesmi kratke i jednostavne, te ne dostižu ljepote umjetnički dotjeranih i široko izvedenih poredaba u Homerovim pjesmama. Naše poredbe ponajviše se izriču u jednom ili dva stiha, te se ograničuju na to, da posve ukratko kažu, čemu je što slično bez ikakvoga daljega opisivanja. N. p.: zakukaše kano kukavice (t. j. mati i kći od velike žalosti) — muči Leka ko kamen studen, — kad udari u katane Marko kao soko među golubove.

S t e r e o t i p n i h s v r š e t a k a ima u narodnim junačkim pjesmama mnogo manje nego stereotipnih početaka. Takvi su n. p. svršeci, kako je koji junak sa svojom ljubom imao „dvije kćeri i četiri sina“ — ili kako tko svoju ljubu ljubi „kadgod se probudi“, — kako tko odlazi svojoj kući „pjevajući“ (ili „zdravo i veselo“ ili „iz uške mećući“); ovamo idu i stihovi: „davno (onda) bilo, sad se spominjal “, — „to izusti, a dušu ispusti“. Kao što se neke pjesme počinju „zapjevcima“, tako se neke svršuju „dopjevcima“, koji su kao i „zapjevci“ lirske naravi, a služe pjevaču i za to, da se sa svojim slušaocima kao oprosti i naznači, da je pjesma svršena. Ni dopjevci nijesu ni u kakvom savezu sa sadržajem pjesme n. p.:

Od nas pesma, a od Boga zdravlje,
nas lagali, a mi polagujemo.

ili:

Bog mu dao sa životom zdravlje!
nama, braćo, na sretno veselje!
to velimo, da se veselimo,
ne bi li nas i Bog veselio.

Među obilježja epske poezije pripadaju o p i s i. Njih ima podosta u našim narodnim pjesmama, ali samo u deseteračkima, u bugaršticama ih nema. Za predmete epskoga opisivanja služi ili što je u prostoru jedno do drugoga ili što je u vremenu jedno za drugim. U narodnim pjesmama opisuju se mejdani (dvoboji, udvoji) i bitke. U gdjekojim pjesmama tako je lijepo mejdan među dva junaka opisan, da ni u Homera ne ćemo ljepšega opisa naći.

Evo primjera opisa bitke iz Vukove pjesme „Kotarci i Turci“:

Dok se Turci konja dobaviše,
uto stiže sila iz Kotara,
pred njima je Janković Stojane,
te u Turke juriš učiniše
kao gladni vuci u jaganjce.
Po jedan put puške isturiše,
svaki sebi ubio Turčina
pa za golog vođe privatiše,
sabljom s'jeku, a konjima dave.
Da je kome bilo pogledati,
kako stoji zveket od sabalja,
stoji vriska Srba sokolova,

jeka polja od konjskih kopita,
lelek stoji ranjenih junaka,
neki poljem i bez konja struže,
neki viče : pričekaj me, druže !
Stoji piska nesretnih Turaka ;
neki veli : kuku njemu, majko ;
pala magla od neba do zemlje,
svi serda' u krv ogreznuli
od čelenke konju do kopita
sijekući oko sebe Turke.
Tu brat brata poznati ne može
no po glasu pa i po avazu.
Srbalji viču : za vjeru rišćansku,
složno za krst, braćo, na dušmane !
Turci viču, Amet i Muhamed !
Tu ne znade jedan za drugoga,
ko li gine, ko li zadobiva.

Ljepotu djevojačku opisuju naši narodni pjevači tako, da idu po redu od jednoga dijela tijela do drugoga. Tako n. p. u Vukovoj pjesmi „Udaja sestre Ljubovića" :

(mila seja bega Ljubovića)
u struku je tanka i visoka,
u obrazu b'jela i rumena,
kao da je do podne uzrasla
prema tihom suncu proljetnome ;
oči su joj dva draga kamena,
a obrve morske pijavice,
trepavice krila lastavice,
rusa kosa bita ibrišima ;
usta su joj kutija šećera,
b'jeli zubi dva niza bisera ;
ruke su joj krila labudova,
b'jele dojke dva siva goluba ;
kad govori, kanda golub guče,
Kad se smije, kanda sunce grije.

Riječi, koje je tko rekao, ponavljaju se u narodnoj pjesmi dalje onako, kako su rečene, i to nesamo jedamput, nego i po više puta, ako treba. Tako u Vukovoj pjesmi „Ženidba Đurđa Smederevca" piše Jerina djevojka knjigu svome vjereniku, u kojoj mu kaže :

„Čuješ mene, Smederevče Đuro !
Kad ti dođeš b'jelu Smederevu
te ti staneš kupiti svatove,
ti ne slušaj starca baba moga,
ti ne zovi Grka ni Bugara,
ne ćeš izić ni iznijet glave
iz našega grada Dubrovnika,
ja nekmoli izvesti đevojke ;

veće zovi Srbe u svatove :
kuma kumi Debelić-Novaka,
a prikumka Novaković Gruja,
starog svata Sibinjanin Janka,
a đevera Kraljevića Marka,
a čauša Relju Krilaticu,
a vojvodu Obilić-Miloša,
barjaktara Toplicu Milana,
a privenca Kosančić Ivana
a ostale koje tebe drago ;
kupi, Đuro, hiljadu svatova,
pa ti hajde, kada tebe drago".

Đuro Smederevac primi i pročita knjigu, pa kada se poslije sastaje s materom svojom, on joj od riječi do riječi kazuje sve sasvijem onako, kako je u Jerininoj knjizi. Rijetko se mjesto ovakvoga epskog ponavljanja naprosto (kao u prozi) konstatira, da je tko ovo ili ono rekao.

Kada se štogod izbraja pa se to dalje u pjesmi ponavlja, onda se sve obično izbraja istim redom. U Vukovoj pjesmi „Rade od Sokola i Ašin beg" (opet to, malo drukčije) hajduk Starovlah Pavle piše knjigu Savi od Posavlja i pita ga :

Zelene l' se lugovi posavski?
kukaju li sinje kukavice?
ima l' trave oko vode Save?
idu l' Savom vodom bolozani?
siju li već Turci lubenice?
nameću li Šokci vodenice?
je li veće janje za zaklanje?
može li se po gori hodati?

Na svih tih osam pitanja odgovara afirmativno Sava od Posavlja istim redom i gotovo istim riječima.

Velik dio narodne epike stoji u g o v o r i m a, koji su ponajviše d i j a l o z i, kašto i m o n o l o z i. Gotovo bi se moglo reći, da nema u nas nijedne narodne junačke pjesme, u kojoj se ne bi čije riječi u upravnom govoru navodile.

Junaci naših narodnih pjesama često govore svome konju kao razumnom čeljadetu. Kad Marko („Marko Kraljević ukida svadbarinu") dođe na Šarcu pred šator zulumćaru Arapinu, odsjedne i govori :

„Odaj, Šaro, i sam po avliji,
a ja idem pod šator Arapu,
naodi se šatoru na vrati,
ako b' meni do nevolje bilo".

Katkad govore ljudi i stvarima, kao da i one što mogu razumjeti. Tako govori Arapin u Vukovoj pjesmi „Marko Kraljević Arapin" svojoj kuli, koju je u primorju sagradio :

„Š 'eš pusta u primorju, kulo ?
ka po tebe nitko šetat nema :
majke nemam, a sestrice nemam,
a još'e se oženio nisam,
da po tebe ljuba moja šeće . . .“

Veoma su običan ukras n še narodne pjesme i epske i lirske, i starije i novije e p i t e t i Oni su ili prosti : b i j e l a ruka, c r n a zemlja, h l a d n a voda, l j u t a guja, r a v n o polje, s i v i soko, s i t n a knjiga, t v r d a vjera, v e d r o nebo i t. d. ; rjeđe su epiteti složena riječ : b j e l o g r l a ljuba, g o l o t r b a sablja, l a k o k r i l k a vila, s t a r o k o v k a sablja, t a n k o v r h a jela, k o s t o l o m n o koplje. Mjesto pridjeva uzima se i imenica od iste osnove : d e s n i c a (mj. desna) ruka, c r v e n i k a (crveno) vino, l j e p o t a djevojka. Često dolazi figura „hendiadis“ n. p. k i t a i s v a t o v i (kićeni svatovi), s i l a i s v a t o v i (silni svatovi), k o l o i d v o j k e (djevojačko kolo), č u d o i d j e v o j k a (čudna dje ojka).

U junačkim narodnim pjesmama ima nekoliko s t a j a ć i h riječi, kojima se zamjenjuju druge riječi običnoga govora. Mjesto „otac“ u pjesmama je ponajviše b a b o, — mj. „muž“ je g o s p o d a r, — mj. „žena“ kaže se l j u a, — mj. „dijete“ je č e d o, — mj. „hoditi“ ili „i“ je š e t a t i (p o š e t a t i, i š e t a t i).

Među stajaće crte naše epike (kao što su epiteti, poredbe, osobiti počeci i svršeci, ponavljanja, opisi i dr.) pripadaju i b r o j e v i. Gdje bi se u običnom govoru reklo : n e k o l i k o godina, m n o g o djevojaka, s i l a kaluđera itd. narodna pjesma veli : s e d a m godina, t r i d e s e t djevojaka, t r i s t a kaluđera, a ne će reći: osam godina, ni trideset i dvije djevojke ni dvjesta i osamdeset kaluđera, jer ti brojevi nijesu stajaći. Među malim brojevima najobičniji su brojevi 3 i 7, a među većima 100, 1000, 3000.

Kao sto i drugi narodi u svojem pjevanju pretjeruju, t. j. upotrebljavaju h i p e r b o l e, tako je i u nas. Junaci narodnih naših pjesama često su tako jaki, da sami bez ičije pomoći mogu poubijati veliko mnoštvo neprijatelja. U Vuka u pjesmi „Vučko Ljubičić“ na Vučka Ljubičića udara 60 Senjana, a on polovinu od njih posiječe, a polovinu rastjera. U drugoj pjesmi Vukovoj „Jurišić Janko“, Jurišić Janko navaljuje sam na 200 janjičara, pa ih polovinu isiječe, a polovinu razagna. U jednoj pjesmi Vukovoj pjeva se o Milošu Obiliću, da je doduše poginuo na Kosovu, ali je ubio cara Murata i posjekao 12.000 Turaka. Ili Nuko Novljanin („Svatovi Nuka Novljanina“) vodi 105.333 svatova (taj se broj ne kaže izrijekom, ali toliko svatova izlazi, kada se zbroje svi svatovi, koji se u pjesmi pojedince navode).

U našim narodnim pjesmama ima više puta dobra h u m o r a i r o n i j e, što je siguran znak velikoga pjesničkog talenta. U pjesmi „Marko pije uz ramazan vino“ Turci tužc caru Sulejmanu Marka, što protiv carske zapovijesti uz ramazan

pije vino, nosi zelenu dolamu i igra u kolu uz hadume. Car poziva Marka preda se i pita ga, zašto sve to čini, zašto li sada kalpak namiče, privlači uza se buzdovan i sablju meće na krilo. Marko se brani srdito i završuje svoju obranu riječima:

ako kalpak na oči namičem,
čelo gori, s carem se govori;
što buzdovan uza se privlačim
i što sablju na krilo namičem,
ja se bojim, da ne bude kavge;
ako bi se zametnula kavga,
teško onom, tko j' najbliže Marka!

Nato pjevač nastavlja:

gledi care na četiri strane,
ne ima li tko bliže do Marka,
al' kod Marka nigdi nikog nema,
već najbliže care Sulemane;
car s' odmiče, Marko se primiče,
dok dotera cara do duvara;
car se maša rukom u džepove,
on izvadi stotinu dukata
pa ih daje Kraljeviću Marku:
„idi, Marko, te se napij vina".

Alegorija u narodnoj našoj epici nema mnogo, ali nekoliko ih ima među njima vrlo lijepih i dotjeranih. N. pr. u Vukovoj pjesmi „Bolest Muja carevića" carević Mujo lukavo primami Mamut-pašinicu u svoje dvore te je ljubi. Nato Mamut-paša piše knjigu caru:

„Sultan-care, mili gospodine!
zlatna mi je utva odlećela
evo ima tri bijela dana;
pusti mi je, ako Boga znadeš."
Mamut-paši care odgovara:
„Oj Boga mi, slugo Mamut-pašo!
u mene je soko nenaučen,
što uvati, više ne popušta."

Vukova pjesma „Ropstvo Jankovića Stojana" govori, kako su Turci zarobili Stojana Jankovića i tamo ga držali devet godina. Mlada njegova ljuba čeka ga i čeka, a kad joj čekanje već osadi, sprema se, da se preuda; već dolaze svatovi po nju, da je odvedu, a uto dođe Stojan, kojega nitko ne prepoznaje; svatovi ga lijepo prime i posade među se. Pošto se društvo razveseli, Stojan zapjeva:

Vila gnjizdo tica lastavica,
vila ga je za devet godina,
a jutros ga poče da razvija;
doleti joj siv zelen sokole
od stolice cara čestitoga
pa joj ne da gnjizdo da razvija.

Epske narodne pjesme i u nas i u drugih naroda pokazuju ovdje ondje osobitu pjesničku naivnost. Naivno je u pjesmi „Zidanje Skadra“, kad kraljica i vojvotkinje (žene braće Mrnjavčevića) bijele platno, idu po vodu i nose majstorima ručak. Kraljice i vojvotkinje na balkanskom poluostrvu XIV. vijeka jamačno nijesu radile takve poslove ! U jednoj pjesmi Mrnjavčevićevoj „Ženidba Kraljevića Marka“ tuži se majka Marka Kraljevića, dakle kraljica, kako je već ostarjela te —

ne more ti jutrom podraniti,
dvor pomesti ni vode doniti,
na ognjištu vatre naložiti
ni u vatru hleba nakuvati
ni gospodske užine spraviti.

I to je naivno, što pjevači ponajviše uzimaju mučke, da se svuda na svijetu govori našim jezikom, zato se u pjesmi Vukovoj „Ženidba Dušanova“ Latini u gradu Lođanu i Srbi cara Stjepana razgovaraju i dobro razumiju jedni druge, kao da su i Latini ljudi našega jezika. Tako se u drugoj jednoj pjesmi („Jurišić Janko“) Janko Jurišić bez najmanje teškoće razgovara s carem Sulejmanom, a da pjevaču ni na pamet ne pada, da razloži otkle Jurišić znade turski ili otkle car Sulejman znade naš jezik

Narodni guslari i pjevači.

Prve vijesti o našim narodnim pjevačima i guslarima imademo iz XV. vijeka. Već god. 1415. pominje se srpski guslar na dvoru poljskoga kralja Vladislava Jagelovića i kraljice Jadvige, a domala je popularnost naših guslara kod Poljaka bila tako velika, da su se protiv njih morale izdavati osobite odredbe. Poljski pjesnik Miaskovski slavi srpske guslare („srpskie skrzypki“) u pjesmi je noj štampanoj god. 1622. U poljskom djelu „Swiatowa roskosz“, koje je izišlo god. 1624., pripovijeda nepoznati pisac, da su srpski pjevači putovali po Poljskoj te pjevali u gradovima poljskih plemića pa kod maloruskih kozaka o unačkim djelima hrvatskih i oljskih junaka. Jedna stara mađžarska bala a pominje starca Milana iz Kragujevca i zove ga kraljem gusala i tambura. U kronici nekoga lutnjara (Lautist) Sebastijana Tinodija od god. 1554., ispjevanoj u stihovima, pominje se kao vješt guslar neki Dimitrija Karman (Karaman). Pjesniku hrvatskom Petru Hektoroviću iz XVI. vijeka pjevaju narodne pjesme dvojica ribara. Pjesnik

Andrija Kačić-Miošić pominje o starcu Milovanu, kako je on sam sebe nazvao, da se skitao s guslama „od Skadra do Zadra, od Mostara do Kotarâ".

Vrijedno je pomenuti, da je nekad bilo po Hrvatskoj glazbenih ili pjesničkih škola, gdje su se učili gudjeti i pjevati uz gusle mladi ljudi, a i stariji, koji nijesu bili za poljski posao. Takva jedna škola bila je u Iri u u Srijemu i uzdržala se sve do god. 1780. Budući da je među učenicima bilo mnogo slijepaca, zvali su je iz šale „sljepačkom akademijom".

Možemo reći, da imaju dvije vrste guslara: jedni su guslari, koji ne gude i ne pjevaju za plaću, nego samo s nekoga rodoljubnoga nagona i radi slave, da im se drugi dive i da im povlađuju; druga vrsta guslara jesu p r o s j a c i, koji se bave guslanjem i pjevanjem od zanata, i tih imade još i danas dosta po Srbiji, Bosni, Hrvatskoj, Crnoj Gori, ali ih nigdje nema toliko, koliko u Srijemu. Ovi prosjaci zovu se s l i j e p c i, premda nijesu svi slijepi, nego ih ima i zdravih očiju. No većina je ovih slijepaca i zaista slijepa ili su drukčije kako sakati. Osim poznatih sljepačkih pjesama: „Daruj, rode milostivi!", „O rišćani, mila braćo!", „Podarujte obradujte!", koje se zovu i klanjalicama, jer se slijepci kao klanjaju pozdravljajući prolaznike, pjevaju i pjesme junačke, pa i pobožne. No oni više puta za sajma, kad se smrači, te se svjetina raziđe, znadu zaći i u krčme, da se ondje okrijepe, pa zajedno nešto zasluže, pa zapjevati i kojekakve vragoljaste pjesme.

Zimi su slijepci većinom kod kuće, gdje se bave svojim malim gospodarstvom te smišljaju pjesme za buduće ljeto ili uče svojoj umjetnosti mlađe slijepce. No to čine samo oni, koji su već u narodu stekli neki glas i toliko prigospodarili, da više ne mare, ako znadu i drugi slijepci njihove pjesme i način guslanja. Veoma rijetki su takvi narodni pjevači, koji svoje pjesme kazuju ili recitiraju bez ikakvoga glazbenog instrumenta.

Vuk Stef. Karadžić pominje negdje, da su se u Srbiji u njegovo vrijeme gotovo u svakoj kući mogle naći gusle i da je uvijek netko u kući znao gudjeti i pjevati uz gusle, pa i ženska čeljad. Neki kažu, da je i stari

srpski knez Miloš bio izvrstan guslar, pa i pjesnik „Gorskoga vijenca" Petar II. Petrović Njeguš, a to isto kažu i za hajduk-Veljka, poznatoga junaka za srpskoga ustanka pod Karađorđem. Od svih pjevača Vuk St. Karadžić najviše hvali Tešana Podrugovića i Filipa Višnjića. Podrugović je bio rodom odnekud između Bosne i Hercegovine. On je znao vrlo lijepo udarati u gusle, ali pjevati nije znao (ili nije htio), nego je pjesme kazivao kao iz knjige. Višnjić bio je slijepac pjevač rodom iz Srbije iz sela Međaša u okrugu zvorničkom. Bogoradeći kao guslar prošao je cijelu Bosnu i dalje ća do Skadra. Tešan Podrugović umio je najljepše pjesme iz starijih vremena, a slijepac Višnjić pjevao je najbolje o ustanku za oslobođenje pod Karađorđem, dakle o suvremenim događajima, i Vuk je bio uvjeren, da je sve te pjesme sam Višnjić ispjevao.

Muhamedovski pjevači pjevaju svoje pjesme kucajući u dvožicu tamburu. Neki od njih na glasu su radi svojega izvrsnog pamćenja. Tako je pjevač poznat pod imenom „begovski pivač" („pívo") Mehmed Kolaković, rodom iz Orašca u Bosni, između Bišća i Petrovca, ispjevao u Zagrebu (god. 1886.) 102 narodne pjesme sa 86.000 stihova.

Danas junačka pjesma sve više iščezava i u onim krajevima, gdje se do danas održala, i nije daleko vrijeme, kada će je posve nestati, a nestat će je, jer su nestale i prilike, koje su narodnu pjesmu uzgojile i uzgajale. S junačkom narodnom pjesmom iščeznut će i njezina pratilica „gusle", dok je „tambura" malo modernizirana ušla i u gospodske dvorove.

No učenjaci su se pobrinuli, da nam se tako reći za vječita vremena sačuva način pjevanja, pratnje i recitiranja narodnih pjesama. God. 1909. (i poslije 1912.) proputovao je profesor Matija Murko Bosnu i Hercegovinu te od najboljih pjevača fonografski snimio odlomke od različnih muhamedovskih epskih i lirskih narodnih pjesama.

Sabirači i zbirke narodnih pjesama.

Narodne naše pjesme i to junačke počele su se bilježiti u XVIII. vijeku u Dubrovniku. Osnovu je ovoj zbirci položio Dubrovčanin Đuro Matei († 1728.), a njegov je rad nastavio

Josip Betondić († 1764.) i neki drugi. Ova se rukopisna zbirka u XVII. vijeka popunjavala i prepisivala. Bugarštice i deseteračke pjesme iz prije pomenutih i nekih drugih rukopisnih zbirka štampao je V. Bogišić u knjizi: „Narodne pjesme iz starijih, najviše primorskih zapisa", Biograd 1878.

No prvi, koji je kod nas došao na misao, da se naše narodne pjesme izdadu i štampaju, bio je Vuk St. Karadžić. On je nagovorom Kopitarovim izdao god. 1814. knjižicu: „Mala prosto-narodna slaveno-srpska pjesnarica'. Ovo je prva naša zbirka narodnih naših pjesama. U njoj ima 10 lirskih pjesama i 8 epskih. Odmah drugu godinu (1815.) izišla je druga knjiga narodnih pjesama („Narodna srpska pjesnarica čast vtora) i u njoj je štampana 101 lirska pjesma i 17 epskih. Vuk je kasnije ovaj svoj posao nastavio, te je u svemu pod njegovim imenom od god. 1841.—1866. u Beču izišlo šest knjiga narodnih pjesama U I. knjizi jesu ženske pjesme, u II.—V. junačke, a u VI. opet ženske. Poslije njegove smrti našlo se u njegovoj ostavini još mnoštvo narodnih pjesama, od kojih je već srpska država, koja je prekupila izdavanje Vukovih djela, izdala još tri knjige epskih pjesama (u Biogradu, VII. 1900., VIII. 1900, IX. 1902.). U zbirkama Vukovim, što su za njegova života izišle, štampane su naše najbolje i najljepše narodne pjesme, one nam još i danas služe kao najbolje vrelo naše narodne poezije, — njegove su zbirke upravo klasične. Za Vukom su se poveli još mnogi drugi, te danas već imademo dosta velik broj štampanih zbornika narodnih pjesama. Mi ćemo pomenuti samo najznatnije.

B. Petranović: „Srpske narodne pjesme iz osne i Hercegovine", knj. I.—III. Biograd 1867.—1870.

Jukić-Martić: „Narodne pjesme bosanske i hercegovačke", Osijek 1858, Mostar 1892.

L. Marjanović: „Hrvatske narodne pjesme" (iz Bosne Gornje Krajine), Zagreb 1864.

K. Hörmann: Narodne pjesme Muhamedovaca u Bosni Hercegovini", knj. I—II, Sarajevo 1888.—1889.

Najveću i najpotpuniju hrvatsku zbirku narodnih naših pjesama izdaje Matica Hrvatska. Doslije je izdala Matica pet knjiga „Hrvatskih narodnih pjesama". U I. (1896.) knjizi štampane su epske pjesme najstarijih vremena u redakciji Iv. Broza i Stj. Bosanca · u II. knjizi štampane su pjesme Marka Kraljevića (1898.) u redakciji Stj. Bosanca; u III. i IV. knjizi jesu muhamedovske pjesme (1898. i 1892.), a priredio ih je za štampu L. Marjanović; kao V. (1909.), knjiga štampan je prvi svezak lirskih pjesama i to romance i balade, koje je za štampu priredio Nikola Andrić.

Osim potpunih štampanih zbiraka ima mnogo i mnogo pjesama narodnih razasutih gotovo po svjema časopisima hrvatskim i srpskim.

Bilo je i pokušaja, da se narodne pjesme o Kraljeviću Marku, caru Lazaru i kosovskom boju prikupe u jednu cjelinu, ukratko da se stvori narodni ep. S pjesmama o Kraljeviću Marku prvi

je to pokušao Nijemac I. N. Vogl u knjizi: „Marko Kraljević, serbische Heldensage“ (1851), u kojoj je preveo na njemački čitav niz pjesama o Marku Kraljeviću iz zbirke Vuka St. Karadžića i S. Milutinovića. Poslije njega pokušao je isto Carl Gröber („Der Königsohn Marko“, 1883). Najljepše narodne pjesme o Kraljeviću Marku prikupio je Ivan Filipović u knjizi: „Kraljević Marko u narodnih pjesmah“ (1880). Kosovske je pjesme kušao prvi prikupiti u jednu cjelinu Joksim Nović („Lazarica“ 1849). Na osnovi priča i narodnih pjesama kušao je da sastavi umjetan spjev Siegfried Kapper („Lazar der Serbenzar“ 1851). Prema narodnim pjesmama i pričama ispričao je propast srpskoga carstva Rus Besonov (1857). Sastavio je ujedno događaje Dušanove smrti s događajima oko kosovskoga boja. Samo narodne pjesme o Kosovu prikupio je, uredio i naštampao Francuz D' Avril (La bataille de Kosovo, Paris 1868). U glavnome se držao D' Avrila i Stojan Novaković u knjižici: „Kosovo“ (1871). O tome, kako bi se pjesme o kosovskom boju imale sastaviti u jednu cjelinu, napisao je raspravu Armin Pavić: Narodne pjesme o boju na Kosovu (Zagreb 1877), i prema njegovoj raspravi udesio je fra Grga Martić svoju knjigu: Narodne pjesme o boju na Kosovu god. 1389. (Zagreb 1886). Već pomenuti Carl Gröber kušao je i od narodnih kosovskih pjesama sastaviti epsku pjesan („Die Schlacht am Amselfelde“ 1885). Nije tome davno, da je Sr. J. Stojković izdao svoju knjigu: „Lazarica ili boj na Kosovu“ (Beograd 1906) narodnu epopeju u 24 pjesme, koja je sastavljena od pjesama iz različnih zbirki.

Narodne pripovijetke.

Narodne pripovijetke dijeli Vuk St. Karadžić, koji ih je prvi kod nas počeo sabirati, u muške pripovijetke i ženske. U ženskim pripovijetkama, koje bismo mogli zvati i gatke i bajke, pripovijedaju se kojekakva čudesa, što ne može biti, a muške pripovijetke, koje bismo mogli zvati i novele, ne pripovijedaju ni o kakvim čudesima, nego se ono, što se pripovijeda, moglo i zaisto dogoditi. Osim ovih dviju vrsta ima pripovijedaka, koje se vežu o različna bića (biblijska i historijska) i mjesta, a to su legende, a ima ih i takvih, u kojima govore i rade životinje i mrtve stvari, a to su basne. Sve te pripovijetke mogu biti i ozbiljne i šaljive.

U gatkama se pripovijeda o zmajevima, aždajama, životinjama s natprirodnim svojstvima, anđelima, đavolima, divovima, patuljcima itd., a možemo ih prema

sadržaju i licima, koja dolaze u njima svrstati u različne vrste i cikluse, kao: Baš-Čelik, Njemušti jezik, Mačak u čizmama, Zmija mladoženja, Usud, Đavo i njegov čegrt, o grabancijašima, Zahvalni mrtvac, cikus Lenora, Pepeljuga, Djevojka bez ruku itd.

M u š k i h ozbiljnih pripovijedaka ima veoma malo. Među ovima su znamenita dva ciklusa: jedan je „Opklada" (obradio Shakespeare u „Cymbelinu"), a drugi je „Dram jezika" (u Shakespearea „Mletački trgovac"). eke muške pripovijetke imaju filozofski značaj kao pričica „Vodeničar i njegov sin", pa „Mljekarica".

I l e g e n d â ima dosta u nas. One su gotovo sve kratke i vežu se za ličnosti i mjesta. Lica, o kojima govore, različna su, a ima ih iz biblije starozavjetne (Adam, Eva, Noje, Solomun, prorok Jeremija), ali i iz novozavjetne (Hrist, Bogorodica, apostoli sv. Petar i Pavao, pa neki sveci osobito sv. Nikola, Dimitrije, Ilija, Đurađ i svetice sv. Petka i sv. Nedjelja). Ali dolaze i historijske ličnosti kao poznati car Trojan („U cara Trojana kozje uši"), car Duklijan, Aleksandar Veliki, car Konstantin, Muhamed, kralj Mati'a, Sibinjanin Janko. — Legende o mjestima kratke su. Za mnoga mjesta, sela, planine, rijeke, potoke, stijene, crkve, gradove, gradišta vežu se priče, koje obično objašnjavaju postanak mjesta, oblik stijene itd.

Osobito mnogo ima a n e g d o t a i p r i č i c a. Veoma mnogo se priča o nekim narodnim šaljivcima, kao n. pr. o Čosi („Laž za opkladu") pa o N a s r a d i n h o d ž i, koji je zaisto živio u XIV. vijeku, pa o Heri, o kojemu se osobito mnogo pripovijeda, kako je prevario Turčina. Mnogo se šaljivih pripovijedaka pripovijeda o svećenicima, hodžama, fratrima, kaluđerima, pa o različnim narodima (Hebrejima, Nijemcima, Englezima, a najviše o Ciganima).

B a s n â kao da u nas nema mnogo, dajbudi ih nije mnogo pokupljeno. One su obično kratke. Poznatije su: Čovjek i zmija, Vô i miš, Vuk, Lisica i gavran, Medvjed, Svinja i lisica i dr.

Osobita su vrsta narodnih pripovijedaka g a t a l i c e v a r a l i c e. Gatalice su pripovijetke, koje kakav

objekat zagonetke zaodijevaju u čitavi (mali događaj. Takav događaj ima osobitu jezgru, o o koje se cijelo o-netanje kreće.[1]

Gatalica ima računskih, i u njima se od poznatih brojeva dolazi do nepoznatih; ima ih, u kojima se pita za neki red među predmetima; zatim ih ima, u kojima se između dva dijela ima odrediti srednji, a ima ih i takvih, u kojima jedna riječ ima dva ili više značenja. Gatalicama su slične v a r a l i c e. Varalica je kakva mala pripovijetka, u kojoj se netko prevari, jer jednu stvar drži vrednijom od druge, a morao bi baš manje cijenjenoj dati prvenstvo.[2]

Kao što sadržaj većine naših narodnih pjesama, osobito junačkih, nije originalan, tako nije originalan ni većine naših narodnih pripovijedaka, i mi gotovo nemamo nijedne pripovijetke, kojoj ne bismo našli paralele u tradicionalnoj (i umjetnoj) književnosti stranih naroda. Oko traženja paralela našim narodnim pripovijetkama osobito su se trudili V ić, R. K hler i J. P l v k . Kako su ti motivi došli iz ru ih književnosti u naše narodno pričanje, ne može se uvijek pokazati, jer sve do danas nema za proučavanje postanja i razvitka narodnih priča jedne prave i jedinstvene metode. Ali i ne treba odmah misliti, ako jedan motiv naše koje narodne pripovijetke nađemo obrađen i u pričama drugih naroda, da je taj

---

[1] Sastaše se dva prijatelja, jedan s jednim, drugi sa dva oka. Upitaše se za zdravlje. Napokon će reći zdrav ćoravomu: „Eto, ti si oslijepio u jedno oko, žao mi je tvoje nesreće". Ćoravi odgovori: „Ne treba me žaliti, ja s jednim više vidim, nego ti sa dva". Opkladiše se u oku vina. Pitanje: „Tko je dobio opklad?" Odgovor: „Onaj sa dva oka". — „Nije, jer je ćoravi rekao: ‚Vidim više', a nije rekao ‚Vidim bolje', a vidio je drugu dva oka u glavi, a drug njemu samo jedno. — U navedenoj gatalici sve se vrti oko riječi više.

[2] Tako u Vrčevićevoj varalici „Putnik varalica i gostionik" zavika putnik u gostionici: „Hej, gazda! daj da dobro ručam za moje pare". Gostionik imao bi promisliti, jesu li putnikove pare vrijedne ručka ili nijesu vrijedne. Ali on toga nije istraživao, nego je umah pripravio ručak, što je najbolje mogao. Najposlije je opazio, da je prevaren, što je ono „moje pare" bio tumačio kao velike novce, a bilo je tek do 15 para. Gatalice mogu biti i ozbiljne, a varalice su vazda humoristične.

motiv k nama prenesen odrugud, jer neki motivi mogu biti zajednički svima narodima (kako su to pokazali Englezi Tylor i Lang), jer se pod istim uvjetima rađaju kod različnih naroda i ljudi iste misli. To osobito vrijedi za priče, kojima se objašnjuje priroda. Priče su to, koje pripovijedaju n. pr. „Kako je postala zemlja", „S čega je čovjeku jabuka pod bradom", „Zašto žalosno drvo spušta grane", priča o „kumovskoj slami", „Zašto ovce imadu dugi rep, a koze kratak", „Kako je postala kukavica" i t. d.

Narodnih naših pripovijedaka mnogo je manje sabrano nego narodnih pjesama. God. 1821. počeo ih je sabirati i izdavati Vuk St. Karadžić. God. 1853. izađe potpunije izdanje; god. 1870. s dodatkom priča iz Vukovih rukopisa, a 1897. u Biogradu sa zagonetkama. Znatne su još ove zbirke:

A. Nikolić: „Narodne srpske pripovetke". Beograd I. 1832., II. 1843.; drugo izdanje 1899.

M. Valjavec: „Narodne pripovijetke u Varaždinu i oko Varaždina". Varaždin 1858., Zagreb 1891. (To su kajkavske).

Vuk vitez Vrčević: „Narodne pripovijetke ponajviše kratke i šaljive". Beograd 1869., Dubrovnik 1887.

—: „Narodne basne, skupio ih po Boki, Crnoj Gori, Dalmaciji, a najviše po Hercegovini". Dubrovnik 1867. i 1883.

—: „Narodne satirično zanimljive podrugačice". Dubrovnik 1883.

—: „Narodne humoristične gatalice i varalice". Dubrovnik 1894.

Mikuličić Fran: „Hrvatske narodne pripovijetke (čakavske)". U Kraljevici 1876.

Narodne poslovice i zagonetke.

U poslovicama su sačuvane misli, pravila i iskustvo naroda o različnim prilikama svakidanjega života. Kao što čovjek pojedinac sabira svoje znanje iz različnih izvora, kao što on često samo ponavlja misli svojega vremena i sredine — s manje ili više ličnih natruha — tako je

to i s duševnim blagom jednoga naroda; narodno duševno blago potječe najvećim dijelom od različnih drugih naroda, s kojima je on na bilo kojim putem ili načinom došao u dodir. Tako eto i najveći dio naših poslovica nije izvoran, nego je uzet odrugud. Rekli smo samo najveći dio, jer su neke poslovice mogle kod nas nastati spontano, bez tuđega utjecaja. Životne prilike naroda pokazuju u glavnome toliko sličnosti, te je sasvijem prirodno, da bi mogli sami doći do istoga iskustva, opažanja ili uporedivanja. Nema n. pr. naroda, koji ne bi iskusio, da je volja često dobra, ali da je snaga preslaba, koja bi to izvela; da pomoć dolazi više puta prekasno, kada je već ne treba; da se često nešto uveče odluči, a ujutru mijenja; da se prijateljstvo osniva na uzajamnosti; da onaj, koji više daje, i više prima.

Izvorne poslovice bit će i one, koje sadržavaju historijske uspomene n. pr.: Šaptom Bosna poginu; Miloš cara ubode, a sam zdravo ne uteče; Jao ti je, kako je Lazar na Kosovu poginuo; Ima svega obilja kao za Kulina bana. Izvorne bit će i poslovice, koje se protežu na kojekakve mjesne prilike i pojedina lica; često koje lice ostane u mjestu u uspomeni radi koje svoje mane ili griješke n. pr.: To je prava Manda (jer govori bez repa i glave); Gori mu glava kao futoškom knezu (govori se u Bačkoj); Hoće gotovinu kao pop Kosto (osniva se na jednom istinitom događaju).

Najveći broj poslovica uzeli su južni Slaveni, pa i Hrvati i Srbi iz grčkoga jezika. Pa to nam je i razumljivo, kad znamo, da je Bizant kao metropola Istoka bio u neprestanom živom općenju s južnim Slavenima. Ali poslovice su grčke k njima mogle doći i drugim putem. Grčka kultura prostrla se i prema zapadu, te su Rimljani mnoge poslovice uzeli od Grka. Poslije, kad je Bizant pao, Slaveni preuzeše zapadnu kulturu, pa su grčke poslovice mogle doći k njima kroz latinski jezik. Grčkoga su n. pr. podrijetla poslovice: Ko ti je izvadio oko? Brat. — Zato je tako duboko; Čuvaj bijele novce za crne dane; Koji svetac ne pomaže, ne valja mu se moliti; Pokornu glavu sablja ne siječe; Dva put mjeri, a treći kroj; Volim da mi zavide, nego da me žale. — Mnoge su poslo-

vice k nama došle kroz bibliju n. pr. : Bolje je dobar glas nego zlatan pas; Bolje je malo s blagoslovom nego mnogo s prokletstvom; Što dikla navikla, to baka ne odvikla ; Zla žena gotova nesreća; Tko ne radi, neka i ne jede.

Za naše p o s l o v i c e zanimali su se već stari naši književnici. Prvi sabirač hrvatskih narodnih poslovica bio je J u r a j Š i š g o r i ć, Šibenčanin iz XV. vijeka, kojih ih je zajedno s učenim Ivanom Naupleom preveo na latinski pod imenom „Dicteria Illirica". P. Vitezović sabrao je dosta narodnih poslovica pa ih okrenuo u stihove sa srokom u knjizi : „Priričnik aliti razlike mudrosti cvitje" (1703). U novije vrijeme imamo među ostalima ove zbirke : Vuk Stef. Karadžić : „Srpske narodne poslovice". Cetinje 1836. ; Đ. Daničić, Poslovice. Zagreb 1871. Skarpa Vicko I., Hrvatske narodne poslovice. Šibenik 1909.

Zagonetke su možda u najstarija vremena stajale u svezi s kakvim tajnama religioznim, a istom su poslije postale zgodnim oblikom za vježbanje u dosjetljivosti i umnom razvijanju. One su najviše zabavne.[1]

Najznatnije su zbirke z a g o n e t k i :

Stojan Novaković : „Srpske narodne zagonetke". Beograd 1877.

M. Vuković : „Zbirka zagonetaka". Zagreb 1890.

---

[1] Osobita su vrsta zagonetki p i t a l i c e. Evo jedan primjer za pitalicu : Pitali Crnogorci Hercegovca : koliko plaćate na godinu vašemu vladici? Najbolje zna vladika i carigradski patrika — bio je odgovor. Obično se počinju pitalice riječima : p i t a o, p i t a l i, p i t a l o, p i t a l e, a neke se počinju riječima, š t o, z a š t o i t. d. Neke pitalice potječu iz apokrifne književnosti, n. p. poznati glagolski rukopis „od koliko česti bi stvoren Adam"? sastavljen je od samih pitanja i odgovora.

STARA KNJIŽEVNOST HRVATSKA I SRPSKA.

Staroslovenski jezik.

Od svih Slavena Hrvati su se i Srbi najprije krstili. Bilo je to u VII. vijeku na Jadranskom moru u Dalmaciji, gdje su oni u unutrašnjoj zemlji osnovali dom svoj, dok je u gradovima, pa u većim i manjim mjestima uz obalu živio romanski elemenat. Budući da su ovi bili kršteni, zacijelo su uvelike utjecali — osobito njihova crkvena organizacija — da su se Hrvati i Srbi tako rano krstili. No mala hrvatska država sa svojim pola slavenskim pola romanskim uredbama nije mogla nimalo utjecati na razvitak narodnoga jezika i učiniti ga književnim jezikom. Ni traga ne možeš naći kakvu tekstu pisanom u hrvatskom pučkom jeziku niti kakvoj molitvi niti propovijedi niti kakvoj formuli za ispovijest ili prisegu. Sve, što se pisalo, pisalo se u latinskom jeziku, kao što je to bilo u srednjemu vijeku svagdje, gdje je vrijedio utjecaj Rima. Uopćeno bila su tada samo dva nosioca kulture u istočnoj i zapadnoj Evropi, a to su grčki i latinski jezik, ali je k njima pridošao još i treći t. j. slovenski jezik i to u crkvi, a kroz nju ušao je i u ostale grane javnoga života. Bilo je to djelo dvojice učenih ljudi iz Soluna, sv. braće Konstantina (Cirila † 869.) i Metodija († 885.).

Ova sv. braća, oduševljena željom da šire i brane kršćansku vjeru, osobito mlađi brat Konstantin, zađoše u svojemu trećemu i posljednjemu vjerovjesničkom poslu u zemlju Slavena (moravsko-panonskih) — prije su bili na istoku kod Saraćena i Kozara — no nijesu ovdje samo slavu stekli navješćujući vjeru kršćansku. Prema grčkom uzoru izumjeli su oni slovensko pismo — glagolicu, za koju se u najnovije vrijeme misli, da je zapravo grčko minuskulno pismo, dok se za ćirilicu misli, da je nastala nešto kasnije prema grčkom uncijalnom[1]

[1] Minuskulno (kurzivno) pismo bilo je obično grčko pismo, a uncijalno oveće za svečane prigode.

pismu. Štoviše oni su preveli Sveto pismo i knjige potrebne za liturgiju (službu Božju) na slovenski jezik. Kao učeni Bizantinci zacijelo su poznavali kršćansku organizaciju Istoka, gdje je bilo i takvih crkava, koje nijesu upotrebljavale pri službi Božjoj ni grčkoga ni latinskoga jezika, zato su sličnu organizaciju uveli i kod Slavena. No upotrebljavajući slovenski jezik u crkvi došla su sv. braća u sukob s Rimom, što je jamačno mnogo smetalo poslu njihovu u Moravskoj i Panoniji, te bi možda i sasvim propao, da ga nijesu drugdje — u Bugarskoj i Maćedoniji — bolje primili, gdje su zadobili i državnu potporu, i da nijesu već prije na kršćansku vjeru obraćeni Hrvati i Srbi, kojima baš nije bilo najugodnije pod dalmatinsko-rimskom crkvenom upravom, i sami zavoljeli staroslovenski ili crkvenoslovenski jezik.

Ovaj jezik postao je književnim jezikom svih na kršćansku vjeru obraćenih Slavena, koji pripadaju istočnomu obredu. Pripadati je morao taj jezik nekomu plemenu slavenskomu, koje je nastavalo tamo iza obale Egejskoga mora između Soluna i Carigrada. Tamošnji Slaveni zacijelo su se zvali „Sloveni", a njihov jezik „slovenski". Kasnije je ovaj etnički naziv zamijenjen političkim imenom Bugara. Tako je eto došlo, da se crkvenoslovenski jezik naziva sada „staroslovenskim", sada „starobugarskim". Ali budući da se taj jezik u liturgiji i u književnosti upotrebljavao najprije u Moravskoj i u Panoniji, a i ti su se zvali „Sloveni", samo taj naziv ne pokazuje nikakvu plemensku i jezičnu identičnost — neki su učenjaci XIX. vijeka zastupali mišljenje, da je crkvenoslovenski jezik zapravo jezik moravsko-panonskih Slovena. Ovu „panonsku" teoriju upravo su sjajno zastupali učenjaci Kopitar i Miklošić.

Kao liturgijsko-književni organ crkveni brzo je ovaj jezik prešao granice, koje su mu bile spočetka određene. Putovao je on iz jedne slavenske zemlje u drugu, uvijek tamo, gdje se služba Božja vršila u slovenskom jeziku. Došao je on i k južnim Slavenima — panonski Slaveni izlaze brzo iz računa, ali zato ostadoše Bugari, Srbi, Hrvati i možda jedan dio Slovenaca, pa onda poslije (od X. vijeka) i istočni Slaveni — Rusi. A vrijedno je pomenuti, da je crkvenoslovenski jezik zahvatio i neka neslavenska područja, tako na jugu Moldavsku i na sjeveru Litavce.

Ali staroslovenski jezik nije ostao samo crkvenim jezikom, on je postao državnim i službenim onako, kao što je to bio u srednjemu vijeku latinski jezik kod romanskih i germanskih naroda. U ovoj svojoj svjetovnoj službi nije on mogao odoljeti — već prema različnim potrebama — različnim lokalnim utjecajima u tvorbi glasova, oblika, pa osobito u leksikalnom pogledu, te se od XI. vijeka počevši može govoriti o bugarskom, ruskom, hrvatskom, srpskom crkvenoslovenskom jeziku.

Uopćeno staroslovenski je jezik u srednjemu vijeku bio književni jezik sviju pravoslavnih Slavena kroz nekoliko vijekova. U Rusiji vladao je on u književnosti sve do Petra Velikoga, kod Srba i Bugara do svršetka XVIII. vijeka. Dogod su trajale sredovječne prilike, bio je ovaj, zapravo mrtvi jezik, njihov jedini književni organ, ako i ne tako jedinstven kao sredovječni latinski jezik. Sav duševni rad, ma kako bio siromašan, izrečen je u ovom jeziku. No sasvim je prirodno, da je na nj morao utjecati i pučki govor. Tako su se od XV., XVI. pa do svršetka XVIII. vijeka razvila u Rusiji dva književna jezika, koji su se dosta razlikovali; jedan sjeveroistočni, moskovski crkvenoslovenskomu tipu mnogo bliži, i jedan jugoistočni, na koji je veoma utjecao nesamo pučki maloruski, nego i poljski jezik. Veliki je udarac zadao crkvenoslovenskom jeziku, koji je dotada jedini vladao u književnosti, Petar Veliki, koji je najprije modernizirao ćirilicu i udesio građanske tipove. Pismena i tipovi, snabdjeveni kojeka vim znakovima i kraticama, ostali su za štampanje knjiga crkvenoga sadržaja. Tako je već svojim spoljašnjim oblikom nastao dualizam svjetske i duhovne književnosti. Nastojanjem carevim i prevođenjem najrazličnijih knjiga iz evropskih književnosti približavala se ruska književnost svojim novim sadržajem sve više narodnomu jeziku, te je crkvenoslovenski jezik u Rusiji ostao samo za liturgijske potrebe.

Kod južnih se pravoslavnih Slavena (B u g a r a, S r b a) koji su ispočetka od X. vijeka radili nesamo za sebe, nego i Rusima davali gotove književne produkte, morao obustaviti dalji književni rad radi nepovoljnih prilika, koje su nastale turskim gospodstvom. Ono malo litur-

gijskih knjiga, što su ih trebali, dobivali su ili iz Mletaka ili su se dalje služili rukopisima, koje su prepisivali, a u posljednja tri stoljeća dobavljali su knjige iz Rusije, u kojima je već bio jezik izmiješan ruskim elementima, te je tako mjesto srpsko-slovenskoga jezika ušao u srpske crkvene knjige rusko-slovenski. Mnogo je tome pridonijelo, što su srpski, a i bugarski svećenici išli u Kijevo, da tamo steku veću obrazovanost. Kada su se u XVIII. vijeku kod Srba u južnoj Ugarskoj i Slavoniji, kamo su se upravo doselili, počele dizati škole i počelo raditi oko književnosti, mislili su, da će najlaglje tako osnovati svjetsku narodnu književnost, ako jezik, kakav je u crkvenim knjigama, a to je, kako već rekosno, smjesa ruskoga i staroslovenskoga jezika, pomiješaju s narodnim srpskim jezikom. Zvali su oni taj jezik slavenosrpskim. Ali vlada njegova nije dugo trajala. Konac XVIII. vijeka (Dositije Obradović) pa nada sve reformatorski rad Vuka St. Karadžić na početku XIX. vijeka uklonili su posljednje ostatke ovih sredovječnih prilika. Čisti srpski narodni jezik zadobio je svoja prava kao jedini organ javnoga života i književnosti. U Bugarskoj svršio se ovaj emancipacioni proces nešto kasnije i polaganije. Tako imaju doduše svi pravoslavni Slaveni jedan crkvenoslovenski jezik, naime njegov ruski tip, ali samo za liturgijske potrebe.

Staroslovenski jezik i slovenska liturgija kod Hrvata.

Slovenska liturgija (bogoslužje) uhvatila je čvrste stope kod Hrvata jamačno već za života Metodijeva, a uzdržala se među njima pored svih različnih prilika i neprilika sve do dana današnjega. U današnjoj Hrvatskoj između Drave i Save nije ostavio rad Metodijev nikakvih tragova, premda je on sjedio na stolici sv. Andronika u Srijemu.

Spočetka bile su prilike za slovensku liturgiju u Dalmaciji pa u hrvatskim krajevima uz Jadransko more veoma povoljne, slovenska liturgija bila je u ovo vrijeme u neku ruku saveznica Rima. Biskupi naime dalmatinski pristali su, kada je započeo raskol između istočne i za-

padne crkve, uz Bizant i Fotija, a tako isto kolebali su se i vladaoci hrvatski. Istom knez Branimir pristao je sasvim uz Rim, a hrvatskoga biskupa ninskoga odlikovao je papa pri svakoj prilici, štoviše sam ga je pozvao u Rim, da ga posveti za biskupa. Ovo je sve zacijelo utjecalo i na papu Ivana VIII., te je priznao slovensku liturgiju. A da se moglo širiti slovensko bogoslužje među Hrvatima, pomoglo je i to, što je Metodije na svojim putovanjima u Rim i Carigrad jamačno prolazio i kroz Dalmaciju.

Među Hrvatima uz Jadransko more morala se u X. i XI. vijeku slovenska liturgija dobrano raširiti, jer dalmatinski biskupi, koji su se međutim opet povratili u krilo rimske crkve, digoše kuku i motiku protiv nje i njezina najvećega zaštitnika biskupa ninskoga. Papa Ivan X. tako je već malo poznavao osnove i namjere svojega prethodnika Ivana VIII., da se u jednoj poslanici upravljenoj na kralja Tomislava i humskoga kneza Mihajla tuži, što kralj trpi, da se služba Božja u njegovoj državi vrši na „barbarskom ili slovenskom jeziku". Na crkvenom saboru spjetskom, koji se sastao poslije krunidbe Tomislavljeve za kralja (925.), bude među ostalim zaključeno, da biskup ninski ima biti podređen biskupu spljetskomu, zatim da nijedan biskup ne smije zarediti svećenikom nekoga, koji umije samo slovenski, izuzevši klerike i monahe, ali zato treba izričito dopuštenje papino. Ipak ovoga članka nije papa htio da potvrdi, no u novom crkvenom saboru bude ukinuta biskupija ninska, te je tako slovenska liturgija izgubila najjaču svoju potporu. Da su u pitanju slovenske liturgije kralj Tomislav i njegovi nasljednici bili tako popustljivi, tomu su bili razlozi, politički, jer kraljevi hrvatski nijesu samo htjeli da budu gospodari nad unutrašnjom zemljom, nego i od gradova, a nema sumnje, da su ovom svojom pomirljivom politikom mnogo pridonijeli, da se stanovništvo po dalmatinskim gradovima tako brzo pohrvatilo.

Mnogo veća pogibao nastane za slovensku liturgiju za velikih crkvenih reforama pod Grgurom VII., koji je upravljao papinskom politikom već za Nikole II. i Aleksandra II. Za Nikole II. okrunjen je najmoćniji kralj hrvatski Petar Kresimir, a poslije toga bio je opet crkveni

sabor (1059./1060.), koji je zaključio posvemašnje istrijebljenje slovenske liturgije. Ali začudo Grgur VII. nije htio da potvrdi toga zaključka, štoviše on je iznova uspostavio biskupiju ninsku, ali ova se više nije mogla dostati pređašnje svoje znamenitosti. Vidimo dakle, da slovenska liturgija među Hrvatima uz Jadransko more nije nikada bila zabranjena, ali ona nije sve do XIII. vijeka nigdje bila ni izrijekom priznata, ona je imala samo običajno pravo. Prvi put je izrijekom Hrvatima dopustio slovensku liturgiju papa Inocent IV. Latinac naime biskup senjski Filip došavši u Senj našao se među samim slavenskim svećenstvom u velikoj neprilici, te se zato obratio molbom na papu, da bi dopustio, da se svećenici u njegovoj biskupiji kod službe Božje mogu služiti slovenskim jezikom, što mu je papa (1248.) i dopustio. Četiri godine kasnije (1252.) dobio je isto dopuštenje za svoju biskupiju i bisku krčki.

Valja priznati, da su pristaše slovenske iturgije gledali da uklone sve, što bi protivnici njeni mogli iznijeti protiv nje. Slavenski su apostoli kao grčki svećenici donijeli sa sobom istočni obred, koji spočetka u Dalmaciji nikomu nije bio zazoran, ali je poslije trebalo istočni obred što više priljubiti zapadnomu. Jamačno se o tom radilo već i za života Metodijeva. Poslije se išlo još dalje, te se i tekst crkvenih knjiga udešavao prema latinskome (Vulgata). To se dogodilo kod Hrvata već u XIII. vijeku, a nekako u to vrijeme počeo je ulaziti u slovenski tekst i živi hrvatski jezik. A budući da se među protivnicima slovenske liturgije našlo i ljudi, koji su Metodija nazivali heretikom, hrvatski svećenici, da se uklone i najmanjoj sumnji, kao da bi oni pristajali s istočnom crkvom, izmisliše, da je sv. Jeronim, poznati crkveni otac rodom iz Dalmacije, izumio glagolsko pismo. Hrvati su najprije upotrebljavali okruglu glagolicu, koja je tek malo pomalo poprimila u g l a t i oblik, a to dokazuju najstariji glagolski spomenici i natpisi na hrvatskom zemljištu. Natpis n. p. na crkvi sv. Lucije kod Baške na ostrvu Krku, koji potječe iz godine 1100. te je najstariji spomenik hrvatskoga jezika, ima još sasvim okrugla slova.[1]

[1] Glagolsko je pismo kod Hrvata bilo dvovrsno : u s t a v n o, kojim su pisane crkvene knjige (misali, brevijari, psaltiri, evanđeli-

Hrvatska glagolska crkvena i svjetska književnost.

U vrijeme od XIII.—XV. vijeka pada upravo cvijet crkvenoslovenske književnosti u Hrvata, koji nastavaju uz Jadransko more, a koji su, kako smo malo prije vidjeli, upravo uz najteže prilike sačuvali baštinu slavenskih apostola. Središte hrvatske glagolske ili crkvenoslovenske književnosti imamo tražiti na kvarnerskim otocima, u Istri i u hrvatskom primorju, a bilo je te književnosti i u sjevernoj Dalmaciji, gdje je prodirala ća u područje makarsko i do ostrva Korčule. U Hrvatskoj prostirala se ona do rijeke Kupe, zatim je bilo i u nekim krajevima Bosne. Istom kasnije, osobito u XVI. i XVII. vijeku, dođoše mnogi zastupnici glagolske književnosti i u unutrašnjost Hrvatske, pa u slovenske krajeve Trsta, Gorice i Kranjske, a prešla je slovenska liturgija i u jugozapadnu Ugarsku do Strigove, gdje je poznati iz hrvatske povijesti grof Fridrik Celjski osnovao manastir u čast sv. Jeronimu, tobožnjemu izumiocu glagolskoga pisma. A veoma je zanimljivo, da je ovaj rimsko-slovenski obred, koji je i u samim nekim biskupijama bio kao nešto sasvim podređeno, presađen u Češku i u Poljsku. Kralj češki Karlo IV. dobio je dopuštenje od svojega bivšega učitelja Klementa VI., da se smije u jednom mjestu njegove države vršiti bogoslužje u slovenskom jeziku, te je osnovao (1347.) emauski manastir u Pragu, koji je oskrbio bogatim sredstvima — odredio je ća i neku svotu na godinu za prepisivanje glagolskih knjiga — i nastanio u njoj hrvatske benediktince. Nažalost propao je taj manastir već za husitskih ratova. Za Karlom IV. poveo se i poljski kralj Vladislav Jagelović, te je osnovao manastir u Krakovu, ali ni taj se nije dugo održao.

Slovenski obred i crkveni jezik u Hrvatskoj našao je osobite zaštitnike u benediktincima, što odgovara i njihovim tradicijama, i franjevcima trećorecima, koji je nižemu puku, a taj je poglavito i sačinjavao glagolske

stari i molitvenici) i neki stariji spomenici svjetskoga sadržaja, i brzopisno (kurzivno), kojim su pisani spomenici svjetskoga sadržaja (isprave, različne bilješke, zapisnici sudova itd.). Glagolicom pisanih spomenika imamo od god. 1100. pa sve do 1834.

crkvene općine, bio veoma blizu, kao što je to bilo i u istočnim krajevima našega naroda. No dok su se kod pravoslavnih Srba bavili pisanjem i prepisivanjem crkvenih knjiga kaluđeri, kod Hrvata su to najviše radili svjetovni svećenici, štoviše i svjetovnjaci (n. p. misal kneza Novaka krbavskoga iz god. 1368., koji se čuva u Beču). Do velike je slave od hrvatskih evanđelja došlo tako zvano *Reimsko evanđelje*. Nekoliko stoza adnih lekcija (čitanjâ) iz evanđelja XII. vijeka, koje su nekada pripadale sv. Prokopiju, nadopunjene su 1395. i 1451. većim glagolskim dijelom. Kupio ih je, kada se o tom radilo, da bi Češka pristala uz istočnu carigradsku crkvu god. 1547. kardinal Lotarinški, koji ih je poklonio crkvi u Reimsu. a ovo evanđelje („Texte du sacre"), bogato iskićeno i ukrašeno zlatom, draguljima i svetačkim moćima, puno tajanstvenosti, prisezali su francuski kraljevi svoju kraljevsku prisegu. Premda ovaj spomenik nema bogzna kakve filologijske vrijednosti, izdaše ga Francuzi u XIX. vijeku dva puta bogato opremljena. Mnogo veću vrijednost imaju rukopisi i najstariji štampani m i s a l i. Prvi put je glagolicom štampan misal izišao u Mlecima 1483., dakle osam godina poslije prvoga latinskoga. Znameniti su i b r e v i j a r i (časlovci), jer ove knjige, udešene prema rimskome obredu, imaju i velike dijelove iz staroga i novoga zakona, pa lekcije iz crkvenih otaca u prijevodima, koji su načinjeni još iz grčkoga originala te se sežu u vremena sv. Ćirila i Metodija.

Da rečemo nešto i o jeziku crkvenih glagolskih knjiga. U prvim glagolskim knjigama, kojima su se služili hrvatski svećenici, zacijelo je bio jezik čisti staroslovenski. Ali malo pomalo dogodilo se s jezikom staroslovenskim u hrvatskim glagolskim knjigama ono isto, što se dogodilo i drugdje, gdje su se u crkvi služili jezikom staroslovenskim, dogodilo se naime to, da se jezik staroslovenski u crkvenim knjigama sve više priljubljivao narodnome, te jezik u starijim knjigama nije ni čisti staroslovenski ni čisti narodni jezik hrvatski (čakavski). Zato su mnogi prireditači taj jezik čistili, a činili su to tako, da su u staroslovenski tekst uzimali sve više narodnih riječi pa i oblika, a radili su to bez ikakvoga sustava onako, kako je tko najbolje znao i umio. Najdalje je u tom čišćenju išao biskup modruški Š i m u n K o ž i č i ć († 1536.), koji je god. 1531. izdao na Rijeci *Misal hrvacki* udešen sasvijem prema narodnom govoru. Isti je biskup napisao još djela: *Zutije rimskih arhijereov i ces ov i Oficija blaženije Marije devi.* Kada

se u XVII. vijeku opet počelo raditi oko obrednih knjiga glagolskih, a Propaganda rimska uzela taj posao u svoje ruke, povjeri ona Rafaelu Levakoviću, rodom iz Jastrebarskoga, da priredi potrebne crkvene knjige za štampu. I ovaj je išao za tim, da popravi jezik u glagolskim crkvenim knjigama, te na nagovor ruskoga biskupa Metodija Terleckoga, koji je tvrdio, da se u ruskim knjigama nahodi pravi jezik staroslovenski, mijenjao je jezik prema jeziku u ruskim knjigama, i tako je eto i u glagolske crkvene knjige ušao ruski jezik, te je nastala smjesa od jezika staroslovenskoga, hrvatskog i ruskoga. Za Levakovićem se poslije poveo Pastrić, a najviše se poveo u jeziku za ruskim crkvenim knjigama Matija Karaman u misalu izdanom god. 1741. Istom potkraj prošavšega vijeka nastojao je kanonik Parčić, da uredi jezik u crkvenim glagolskim knjigama prema današnjemu poznavanju jezika staroslovenskoga, i to prema jeziku, kakav se nalazi u najstarijim glagoskim rukopisima i knjigama.

Da se sveza Hrvata s pravoslavnim Bugarima i Srbima pored svih vjerskih protivština nije sasvim prekinula, najljepši nam dokaz daje apokrifna književnost. Tako se nahodi u jednom glagolskom rukopisu iz godine 1468. sva kompilacija apokrifa. U njemu se nalazi priča o sastavinama Adamovim, zatim priča o smrti Adamovoj i jedan rukopis „Pohod Bogorodičin u pakao", koji najbolje odgovara grčkom originalu. U ljubljanskom brevijaru u ulomcima, koji su se imali čitati na Božić, otkrili su se tragovi protoevanđelja Jakopova, koji također bolje odgovaraju grčkomu originalu nego drugi južnoslovenski rukopisi.

Domaća knjiga duhovna, a to su najviše bili prijevodi s latinskoga ili talijanskoga, pa kompilacije, nije bila baš velika, ta bila je određena za ljude „proste", koji ne razumiju knjiga latinskih. Ima legenda, vizija, traktata, moralizacija, čitavih skolastičkih propovijedi, molitava, tumačenja mise, pouka o duhovnim funkcijama, poslanica, među tima dvije apokrifne poslanice o krepostima i čudesima sv. Jeronima, koji je bio na svim područjima dika i ponos naših glagolaša. Zatim ima pravilâ reda benediktinskoga i reda sv. Franje, pa pravila za bratovštine. Jezik svih tih spomenika nije jednak, sad je više pučki i dijalektički, sad više staroslovenski, koji nas vodi na kvarnerska ostrva i na kopno, koje im je nasuprot. Sveza s Bizantom vidi se iz riječi, koje su se općeno upotrebljavale, kao koludar (καλό-

γερος, monah), iz toga koludrica, molstir (iz starijega monistir i monastir μοναστήριον). Veoma su zanimljive mnogobrojne kvadirnice ili bilježnice popova glagolaša. One su bile našim glagolašima priručne knjige za njihovu svećeničku službu i za njihov svakidašnji život. Stoga im je i sadržaj veoma različan. Imade u njima molitava, osobito molitava, što su ih molili nad bolesnima, zatim različnih zaklinjanja životinja, koje prave ljudima štetu na polju i u vinogradima, dalje ima uputâ svećenicima, moralnih i poučnih članaka, životopisa svetaca i svetica Božjih, koji su često puta apokrifni, bogoljubnih pjesama i prikazanja, a u nekima ima svakojakih lijekova i čarolija. Najstarija ovakva „kvadirnica" potječe iz XV. vijeka, a pisale su se sve do XVIII. vijeka.

Malo ili gotovo ništa nije utjecao staroslovenski jezik na jezik u pravnim spomenicima i u ispravama, koje su pisane narječjem čakavskim. Za povijest hrvatskoga jezika ovi su spomenici kud i kamo znamenitiji od suvremenih srpskih. Znameniti su ovi spomenici i za kulturnu povijest hrvatskoga naroda, jer se ne kreću u visinama državnoga života, već u dubinama naroda. Već u latinskim i talijanskim statutima, koji su bili sastavljeni prema pravnim knjigama talijanskim, imade mnogo narodnih elemenata i riječi, no mnogo su zanimljiviji i znamenitiji pravni spomenici pisani u hrvatskom jeziku. Najstariji je Statut vinodolski, koji nam služi kao lijep primjer, kako narod sam kodificira svoje običajno pravo. God. 1280. sakupiše se najstariji ljudi iz Vinodola i iz hrvatskoga primorja od Rječine pa sve tamo do Senja „da napišu sve dobre, stare, iskušane zakone u Vinodolu, kojih se sami sjećaju ili za koje su čuli od svojih otaca i djedova". Ovome je sličan i Statut vrbnički i krčki iz god. 1388., koji je poslije nadopunjen, osobito pod mletačkom vlašću. I druga mjesta, koja su pripadala znamenitoj u hrvatskoj povijesti porodici Frankapana, imala su ovakve pravne knjige. Na istarskom kopnu imala su ih mjesta pod austrijskom vlašću ao Kastav Veprinac, pa u hrvatskom primorju Trsat. Najopsežniji je ćirilicom

pisani Statut poljički velike slobodne općine Poljica na jugu od Spljeta, koji se ističe svojim lijepim pučkim pravničkim jezikom i upravo dramatskim prikazivanjem pravnih slučajeva; stariji njegov dio potječe iz god. 1440. Isprave su većinom privatopravne prirode i podaju lijep pogled u narodni život i granice, do kojih je dopirala glagolica. Najveću zaštitu našla je ona u knezova Frankapana, vlasnika Krka, koji su već od god. 1193. uhvatili čvrste stope u hrvatskom primorju i u Krbavi.

Znamenit je i najstariji ljetopis hrvatski, koji je god. 1510. našao Dmine Papalić, a preveo ga Marko Marulić na latinski („Marci Maruli regum Dalmatiae et Croatiae gesta"). Hrvatski original k Marulićevu prijevodu sačuvao nam se u prijepisu Jerolima Kaletića od god. 1547. Za ovaj Marulić-Kaletićev ljetopis, koji ima veoma malu historijsku vrijednost, misli se, da je davno prije XII. vijeka negdje u Bijeloj Hrvatskoj prerađena ili skraćena kronika rezbitera dukljanskoga (Presbyteri Diocleatis Regnum Slavorum) na latinskom jeziku, koja je nastala negdje na svršetku XII. vijeka u Duklji.

Još je dosta neproučen dio hrvatske književnosti umjetno duhov o pjesništvo po zapadnom uzoru. U glagolskim rukopisima XIV. i XV. vijeka zapisane su mnoge samo manjim dijelom poznate duhovne pjesme najviše u čistom pučkom jeziku, koje su se raširile po čitavoj Dalmaciji, te su već u XV. vijeku napisane latinicom. Pjesme, koje bi pripovijedale poput jedne legende o sv. Đurđu, rijetke su, ali je dobro zastupana religiozna lirika božićnim jesmama, razmatranjima o mukama Hristovim, tuž ama Marijinim, mističnim izlivima duša, koje čeznu, da se što više sjedine s Hristom, himnama u slavu vecima, zatim pogrebnim pjesmama, koje jasno pokazuju, da je ovo pjesništvo najviše služilo za porabu bratovština

Što se tiče prijevoda u prozi imali su i Hrvati prijevod priče, koja potječe iz Maćedonije, a to je pripovijest o mudrom Akiru. U istom rukopisu iz XV. vijeka ima rukopis „knjige mudroga Katona".

*

Oni imaju malo što zajedničkoga sa „Distiha moralia Catonis", iz kojih su mladići u srednjemu vijeku toliko stoljeća učili počela gramatike, pjesništva, morala (preveo ih je poslije M. Marulić), nego je to skup različnih moralno-filozofijskih sentencija, koje potječu iz drugih izvora, iz biblije, najviše iz Solomuna i crkvenih otaca. Među drugim moralno-filozofijskim djelima ističe se veliki Lucidar. Ova enciklopedija duhovnoga i svjetovnoga znanja, prevedena iz češkoga, plod je hrvatskih kaluđera, koji su za Karla IV. pozvani u Prag. Od vizija znamenita je vizija irskoga viteza Tondala, koja prema talijanskom izvoru priča o životu onkraj groba.

zapadne romantičke prerade antikne građe: pripovijesti o čudesima Istoka, koja su tako živo zanimala fantaziju križara i njihove domovine, štoviše pripovijesti iz francuskih Chansons de geste i bretonskoga ciklusa — našle su svoj put k južnim Slavenima i dalje k Rusima posredovanjem našega istočnog primorja jadranskoga. Tlo je bilo ovdje za primanje ideala viteštva osobito zgodno, jer je feudalizam cvao nesamo u Hrvatskoj, nego i u dalmatinskim i bosanskim krajevima; i u dalmatinske gradove došao je odraz dvorske kulture. Dakle razumijevanje ovakvih romanskih sujeta nije ovdje zadavalo poteškoća. Karakter južnoslovenskoga i ruskog romana o Troji dokazuje već romanac troiski (t. j. Romanzo di roia) u izvornom hrvatskom rukopisu. Imademo ovdje sasvim zapadnjačku i dvorsku obradbu u prozi znamenite ove građe pričalačke.

Kao što drugdje po zapadnim zemljama, tako je i kod Hrvata već veoma rano zavladao općeni književni jezik zapadni t. j. latinski jezik, a dokaz su nam za to sačuvane isprave knezova i kraljeva hrvatskih iz vremena narodne dinastije, koje su sve pisane latinskim jezikom. S latinskim jezikom ušlo je u običaj i latinsko pismo, koje se svagdje i uz glagolicu upotrebljavalo. Ali i ćirilica je bila kod Hrvata u običaju. Dokaz nam je za to najstarija poznata ćirilska isprava s otoka Brača od god. 1185., pa onda statut poljički, koji je pisan

u XIV. ili XV. vijeku; ona je poznata i Hrvatima s ovu stranu Velebita, te se n. p. hrvatski ban Petar Keglević u pismu barunu Erazmu od Turna, koje radi o preseljenju Srba iz Turske u Hrvatsku, služi ćirilicom.

Stara srpska književnost.

Književnost kod Srba počinje se u XII. vijeku, kada je dinastija Nemanjića ujedinila sve srpske zemlje i tako stvorila na Balkanskom poluostrvu veliku srpsku državu. Kao što svagdje u srednjem vijeku, tako su i u srpskoj državi manastiri bili prva književna središta, u kojima se njegovala srpska književnost. U Svetoj gori, u tom romantičnom i idiličnom kraju, kao stvorenom za razmišljanje i molitvu, imali su Srbi krajem XII. vijeka nekoliko svojih kaluđera, između dvije tri tisuće tuđih, imali su i svoj manastir Hilandar, jedan od najslikovitijih manastira svetogorskih, koji je, od svojega postanja pa dalje kroz vijekove, bio jedno od najvećih književnih srpskih središta. Osim njega imali su Srbi, otada pa dalje kroz čitav srednji vijek, dok je trajala država srpska, mnogo drugih manastira po današnjoj Srbiji, Staroj Srbiji, Maćedoniji, Primorju i po cijelom zemljištu stare države; imali su: Studenicu, Žiču, Manasiju, Mileševo, Končul, Dečane, Peć itd. i u tim su manastirima, kao i u Hilandaru, bili glavni radnici književni; oni su sastavljali, prevodili, srpske knjige. Tek mnogo kasnije, počevši od kraja XV. pa do sredine XVII. vijeka, knjige se nijesu samo pisale, nego se i štampale u starim srpskim štamparijama u Mlecima, Cetinju, Goraždu, Rujnu, Gračanici, Mileševi, Biogradu, Mrkšinoj crkvi, Skadru i Trgovištu.

Dašto sav ovaj aluđerski rad nije originalan. Srpske zemlje, i poslije srpska država kao susjeda grčkoj, bile su uvijek u živom političkom saobraćaju s Bizantom, te se nijesu mogle oteti ni njegovu kulturnom utjecaju, pa ni njegovoj književnosti. Ispočetka su dašto srpski književnici jednostavno primali književni rad iz Bugarske i Maćedonije, samo su jezik tih književnih spisa preudesili prema svojemu. Glavne promjene, koje su oni

izveli, bilo je to, što su mjesto nosnih vokala ѧ, ѫ uzeli *e i u*, a glas ѣ samo za jedan poluvokal, ali u najstarijim spomenicima (u Miroslavljevu evanđelju napisanom oko 1179. i Vukanovu između 1202. i 1203.) nalazimo još tragova nazalima, pa i još nekim drugim osobinama bugarsko-slovenskih spomenika. Kasnije su se Srbi dali i na samostalan rad, koji uostalom nije originalan kao ni bugarski, nego su to prijevodi većinom iz grčkoga, a utjecaj grčko-bizantinski opaža se i na jeziku tih spisa, pa i u imitaciji retoričkoga stila grčkoga, koji je pun praznih fraza i gomilanja riječi.

Stara srpska književnost obuhvata mnogo radova književnih i naučnih, mnogo oblasti: dogmatiku, polemiku, eksegezu, asketiku, mistiku, crkveno besjedništvo, cijelu crkvenu književnost sa svima njenim evanđeljima, psaltirima, pentikostima itd.; filozofiju, zatim gramatiku, geografiju, pravo crkveno i građansko, astronomiju, medicinu itd. Zajedno uzeto ona je obujmom velika, te ima do danas do dvije tisuće poznatih rukopisa.

Ti su spisi u stihovima i u prozi. Poezija je profana (svjetska) i crkvena. Proza obuhvata: romane i pripovijetke, apokrife i hagiografiju (živote svetaca), biografije, pohvale i historiju. Sva gotovo ova srpska poezija prijevod je s grčkoga. Sve gotovo himne stare crkvene poezije bizantinske prevedene su na srpski. Ondje, gdje nije moglo biti prijevoda, n. pr. pri proslavljavanju narodnih svetaca, došla je originalna radnja. Tako ima himna i tropara sv. Simeunu i mnogim drugim srpskim svecima.

U prozi imademo romana i pripovijetki, no to nije izvoran rad, nego su to prijevodi ili rađeno prema tuđim izvorima. Oni su došli u srpsku književnost isto onako kao i u hrvatsku, pa zato i obrađuju istu otprilike građu — iz bizantijske i iz književnosti zapadnih naroda; nekima se od njih ne zna točno podrijetlo i izvor. Svi ti romani i pripovijetke obično su opće poznata i veoma popularna djela srednjega vijeka. Najviše je dabome tih romana i pripovijedaka došlo iz bizantijske književnosti, a pisani su stihovima ili u prozi.

Imade u staroj srpskoj književnosti i apokrifa.[1] Starozavjetnih apokrifa ima nekoliko u srpskoj književnosti. To su najprije apokaliptične proročke sadržine u obliku snova i vizija. Apokalipsa je knjiga proroka Danila, koja je primljena u kanon, a takve su i neke apokrifne. Najstarija je među ovima posljednjima knjiga Enohova, koja pripovijeda o starcu Enohu, koji putuje kroz sedam nebesa, vidi gospoda Boga i čuje od njega priču o stvorenju svijeta, a vrativši se na zemlju daje svojim sinovima savjete i pouke, te priča o veličanstvenim prizorima, koje je vidio. Zatim je poznata Knjiga Baruhova, hebrejskoga podrijetla, u kojoj se priča život Abramov od djetinjstva do smrti. Zatim Knjiga o Adamu, koja pripovijeda o Adamu i Evi, kako su protjerani iz raja, kako čine pokajanje na Jordanu i njihovu smrt. Takvo je i mučeništvo Jeremijino, kako je oslobodio heb ejski narod, kako je poslije došavši u Jerusolim umr'o, oživio opet i bio kamenovan.

Ima i novozavjetnih apokrifa. Tako je čuveno protoevanđelje Jakovljevo, najstarija danas poznata legenda o Bogorodici, evanđelje mladenstva u kojem se priča historija Isusova; legenda o Varu, caru edeskom, koji je pisao pismo Isusu i dobio od njega odgovor. Osim evanđelja ima apokrifnih djela apostolskih, to su fantastične čudnovate historije apostola Tome, Andrije i Matije. Ima i apokalipsâ, vizija (viđenja). Ovamo

[1] Iz različnih uzroka, religioznih i drugih osjetila se u prvim kršćanskim općinama potreba, da se od mnogih religioznih spisa hebrejskih i kršćanskih odvoji ono, što se ima kao sveto poštovati. To se za starozavjetne spise dogodilo u II. vijeku, a za novozavjetne na kra'u V. vijeka poslije Hrista. Tako je s jedne strane nastao kanon, a s druge apokrifi. U kanon je ušlo sve ono, što danas sačinjava bibliju: zakon, proroci, spisi — kao stari zavjet; evanđelja, djela apostola, poslovice i otkrivenje (apokalipsa) Ivanovo — kao novi zavjet. Sve je drugo proglašeno za apokrife. A okrifi su prema tome nekanonički spisi kršćanski. Spočetka ih nijesu zabranjivali, ali poslije jesu. To su spisi, koji su postali u posljednje vijekove prije Hrista i u prvim vijekovima poslije Hr. Oni su prijevod s grčkoga. Apokrifi se dijele na starozavjetne i novozavjetne.

ide *Viđenje sv. Pavla,* u kojem se lijepo i živo priča, što je v. ave vidio na nebesima u pratnji arhanđela Mihaila, sve vrste grješnika i kako je koji kažnjen. Slično je *Viđenje Bogorodičino* (Hođenje Bogorodice po mukama), u kojem se pokazuju Bogorodici grješnici i tumače muke i kazni; onda *Viđenje Isaije,* koje je sastavljeno iz dva apokrifa, jednoga židovskoga podrijetla i jednoga kršćanskoga.

Zatim imademo živote različnih svetaca, to je tako zvana hagiografija. Ovi spisi tiču se ili svetaca tuđih, grčko-istočnih (život sv. urđa, sv. Pavla Kesariskoga, Aleksija, Marije Egipćanke i dr.) ili se tiču domaćih, srpskih, južnoslavenskih, slavenskih (život sv. Nauma, Jovana Rilskoga, Jovana Vladimira i dr.).

Od svih ovih pomenutih spisa kud i kamo su znamenitije stare srpske biografije vladalaca i arhiepiskopa srpskih, premda su zacijelo i ovim biografijama bili uzorom slični spisi kod Grka. Ovaj književni rad kod Srba počinje se u XIII., a svršava u XVII. vi ku.

U XIII. vijeku ima četiri biografa: sv. ava, tefan Prvovjenčani, brat Savin, Domentijan i Teodosije. Sv. Sava (1169—1236) prvi je i najveći prosvjetitelj srpski. On je i prvi pisac srpski po vremenu, a i po znamenitosti. Najznamenitije mu je djelo *Život sv. Simeuna,* u kojemu priča, kako je njegov otac Stefan Nemanja, veliki župan srpski, sišao s prijestola, zakaluđerio se, živio u Studenici i Sv. gori te osnovao manastir Hilandar (u narodnoj pjesmi Vilindar). Zatim lijepo i opširno opisuje Nemanjinu bolest i smrt. Najposlije govori o prijenosu Nemanjinih moći iz Hilandara u Studenicu. Od sviju starih biografija ova je najmanja i najjednostavnija. Osim ove biografije pisao je sv. Sava tipike, različna pravila i propise za život kaluđera. Napisao je i *službu sv. Simeunu* i *Pismo igumanu Spiridonu.* Drugi je po redu biograf Stefan Prvovjencani, brat Savin. On je napisao biografiju svojega oca *Život sv. Simeuna,* koji je pisan mnogo kitnastije od Savina. Treći je biograf Domentijan. On je bio kaluđer i valjada putovao u s et zemlje, pa je potom došao u Svetu goru.

Najprije je bio u karejskoj ćeliji, a poslije u Hilandaru. Napisao je *Život sv. Save*, to je najveća srpska biografija, i *Život sv. Simeuna*, život Nemanje. Četvrti je Teodosije, kaluđer hilandarski. Osim *Pohvale sv. Simeunu* i *Savi* napisao je i *život sv. Save*. Ovaj je život samo preradba Domentijanova djela, ali je najbolja biografija i jedno od najboljih djela cijele stare srpske književnosti. — U XIV. vijeku ima samo jedan biograf. To je Danilo. U svojoj mladosti bio je na dvoru kralja Milutina, no brzo pobjegne i to u manastir Končul. Poslije ode u Sv. goru i postade iguman, a docnije vladika i arhiepiskop. On je napisao *Živote kraljeva i arhiepiskopa srpskih* po svoj prilici ne sve odjednom nego svaku biografiju zase, prema naročitim crkvenim potrebama. Isto su djelo nastavili nepoznati pisci poslije Danilove smrti. Ima tu život: *kralja Uroša, Dragutina, kraljice Jelene, kralja Milutina, Stefana Dečanskoga, cara Dušana.* Biografije arhiepiskopa i patrijarha manje su i neznatnije. — U XV. vijeku ima dva biografa: Grigorije Camblak i Konstantin filozof. Grigorije Camblak rodio se 1364. u istočnoj Bugarskoj, gdje je proveo prvu mladost. Zatim se duže bavio na Sv. Gori, Carigradu, Moldavskoj, gdje je živio u strogom isposništvu baveći se književnim radom. Napisao je *Život Stefana Dečanskoga.* U njemu ističe Grigorije najviše njegovo mučeništvo, jer ga je otac u mladosti oslijepio, a sin u starosti udavio. Napisao je i službu Stefanu Dečanskomu. — Konstantin zvani filozof rodio se negdje u Bugarskoj. Pos ije propasti Bugarske (1393.) dođe u Srbiju na dvor Stefana Lazarevića i postane tu kao vrlo učen čovjeka u „gramatiki" i učitelj. Kako je dugo ostao u Srbiji, ne zna se. Putovao je mnogo po istoku. Napisao je *Život despota Stefana Lazarevića.* Ovo je većma historijsko nego hagiografsko djelo o svih biografija. Usput pominjemo, da se despot Stefan (1389.—1427.) veoma zanimao za književnost, njegovao je u svojoj državi i bio kao neki mecenat. Po uzoru grčkih proroštva napisao je i on jedan, kako se pripovijeda, panegirik u slavu ljubavi „Slovo ljubve". — U XVI. vijeku nema biografa. U XVII. vijeku samo je jedan biograf i to Pajsije, mitropolit novobrdski

i patrijarh pećski. Napisao je *Život cara Uroša i Službu caru Urošu.*

Osim biografija važne su i pohvale ponekima od srpskih vladalaca. One u mnogome dopunjuju stare biografije, daju naročito vijesti o vladarima srpskim i arhiepiskopima poslije Nemanjića, o kojima biografije ne govore ništa. Jednu pohvalu kralju Lazaru, vrlo malu, napisala je monahinja Jefimija, udovica despota Uglješe, kći ćesara Vojihne. Pohvala Lazaru ponizna je mo'tva mučeniku Lazaru, da kod Boga izradi pomoć ostavljenomu i nesrećnomu narodu.

Treba ovdje da pomenemo osobitu vrstu crkvenobiografske književnosti, a to su službe Srbima svecima. Ove crkvene službe posvećene su naročitom pomenu kakvoga zaslužnog Srbina, koji je poslije smrti proglašen za svetitelja ili drugim riječima, koji je kanoniziran. Kako se to kanoniziranje vršilo, nije nam poznato, a nekim se svetiteljima ne zna ni za vrijeme, kada su živjeli, a još manje lice, koje je službu napisalo. Za Stefana Nemanju, monaha Simeuna, znademo, da ga je svetogorski sabor proglasio za svetitelja godinu dana poslije smrti njegove, a službu u njegov pomen napisao je sin mu Sava. Kanonizirani su bili još ovi srpski vladari: Stefan Prvovjenčani i brat mu Sava, kralj Milutin, car Uroš, knez Lazar, despot Stefan Branković slijepi i žena mu Angelina, te njihovi sinovi vladika Maksim i despot Jovan, i napokon despot Stevan Štiljanović. Ovakve su službe, u različnim recenzijama, prikupljene u zbornike mineje. Ali službe se Srbima svecima nalaze prikupljene i u osobitim zbornicima. Tako od gramatika Vladislava iz XV. vijeka imamo zbornik službi srpskim i bugarskim svecima u osobitoj knjizi, koja se zove Srbljak, a najstariji je „Rakovački rukopis" nazvan tako po fruškogorskom manastiru Rakovcu.

Već otolič pomenute biografije čine veoma važne spomenike historijske, ali osim njih idu u historiju još: kronike, kronografi, ljetopisi, rodoslovi i neki drugi spisi. Ovamo idu veoma rani prijevodi nekih grčkih kronika, tako je prevedena *Kratka kronika Đorđa Hamartola* iz IX. vijeka, *Izvod iz historije* od Jovana Zonare,

historijski pregled od K o n s t a n t i n a M a n a s e. Iz ovih kronika i sličnih spisa razvili su se k r o n o g r a f i, slovenske kompilacije istoga roda kao i bizantinske. Kao kronike tako i kronografi počinju od stvaranja svijeta, a protivno kronikama u leću u izlaganje bizantinske povijesti i slovensku, rusku, ugarsku i srpsku po redu kronološkom. Opća slovenska historija počinje se izlaganjem rada sv. Ćirila i Metodija. U kronografima je glavno svjetska historija, opći dio, a sporedna je srpska historija; u *ljetopisima* je obrnuto te i nema općega dijela. Ljetopisi srpski nemaju velike književne vrijednosti a ni historijske. Srpski ljetopisi pominju često posve neznatne događaje, a mukom prelaze preko znatnijih. Stariji ljetopisi su dosta suhi, a gradivo im je uzeto iz starih biografija srpskih, i u njima se prosto redaju događaji, i red im je po vladaocima. Mlađi ljetopisi imaju opći dio, koji je često veoma malen, te obuhvata historiju hebrejsku, rimsku i bizantinsku. Posebni dio prelazi srpsku historiju od Nemanje do vremena, kada je pisao ljetopisac. On to čini po godinama, kronološkim redom i u kratkim rečenicama. Osobito su omiljeli *rodoslovi ili genealogije*, kojima je osnova genealogija Nemanjića i jezgra njihova. Rodoslovi nemaju općega dijela. Najljepši su među rodoslovima t r o n o š k i, pisan 1791., i p e ć k i, pisan u drugoj polovini XVIII. vijeka. Oni nijesu prost rodoslov nego cijela historija, lijepo i prijatno pričana, te se oslanja na narodnu tradiciju. Po tradiciji (i po Orbiniju) n. pr. ispricana je kosovska bitka. Tu su već mnogi motivi, koje nahodimo i u narodnim pjesmama: svađa žene Miloševe i Vukove, Topličino uhođenje Turaka, kneževa večera, zdravica itd. Čak su i stihovi: „nevjera ti kod koljena sjedi" koje kaže Miloš Lazaru i dodaje, da će se sutra vidjeti: „tko li je vjera, tko li je nevjera".

I kao historijski i kao pravni spomenik veoma je znatan *zakonik cara Dušana* sastavljen i proglašen na državnom saboru god. 1349., a poslije godine 1354. nadopunjen. Ako se ovaj zakonik i osniva na zakonima bizantinskim, ali ušli su u nj i mnogi zakoni i naredbe pređašnjih srpskih vladalaca, pa uzakonjeni mnogi narodni običaji. Mnoge ustanove u njemu sje

caju nas sličnih ustanova u statutima dalmatinskih gradova.

Ako se i jesu Srbi rano upoznali sa štampanjem knjiga — prva je srpska štamparija bila, koliko se zna u Obodu, gradu u Crnoj Gori, gdje je štampana prva ćirilska knjiga *Oktoih* god. 1493. — ipak ni srpske štamparije nijesu mogle odoljeti navalama Turaka, te su Srbi počeli već pod konac XVI. vijeka prihvaćati knjige iz Rusije. Od ovoga vijeka počinju se i drukčije čvršće veze Rusa sa Srbima, te ruski vladari, naročito veliki knezovi moskovski i arhijereji, šalju kao pomoć u srpske krajeve knjige, crkvene utvari, a različni srpski kaluđeri, arhimandriti, episkopi, pa i sami patrijarsi odlaze u Rusiju te traže i dobivaju pomoć za svoje manastire i crkve. Za sve to vrijeme ruske su knjige prodirale u srpske crkve i manastire postepeno potiskujući s r b u l j e,[1] te je već na koncu XVII. vijeka utjecaj ruski na srpsku književnost dosta velik.

[1] Srbulje su spomenici srpski pisani jezikom staroslovenskim pomiješanim sa srpskim.

HRVATSKA KNJIŽEVNOST OD XV. VIJEKA DO GAJA (1830.).

Prava hrvatska književnost na narodnom jeziku možemo reći da nastaje u XV. vijeku, premda joj se prvi počeci sežu u XIV. a možda i u XIII. vijek. Ali ne javlja se hrvatska književnost u svim krajevima, kuda nastavaju Hrvati, u isto vrijeme. Prava je kolijevka hrvatske književnosti Dubrovnik i Dalmacija, jer su samo ovdje u ono davno vrijeme vladale prilike povoljne za razvitak književnosti. Istom u drugoj polovici XVI. vijeka zahvatila je korijen hrvatska knjiga i sovustranu Velebita. U ovim krajevima izazvala je književni pokret nova vjera Lutherova, ali kako su ga izazvali vjerski motivi i budući da je ovoj književnosti sadržaj religiozan, nema ona nikakve veze s knjigom dubrovačkom i dalmatinskom, a snažna reakcija s katoličke strane brzo joj je učinila kraj. No ova „protestantska" književnost imala je tu dobru stranu, da je izazvala književni rad u užoj Hrvatskoj, osobito među Hrvatima kajkavcima, i taj je rad gotovo neprekidno trajao do tridesetih godina prošavšega vijeka. Potkraj XVI. vijeka javlja se umjetna knjiga hrvatska i u Bosni a čini se, da su i nju izazvali vjerski motivi, pa traje i zadržava svoj pokrajinski karakter sve do Ilirskoga preporoda. U XVIII. vijeku ulazi u književno kolo — oslobodivši se Turaka — i ravna Slavonija, ali kad se pojavio Gaj (1830.) ostavlja se i ona svojega separatizma slavonskoga i pristaje s Ilircima.

Čitava ova stara naša književnost po različnim krajevima i zemljama hrvatskim ima dakle karakter pokrajinski; niti je veže kakva zajednička misao, niti svrha; niti ima zajedničkoga književnoga jezika niti pravopisa; samo se rijetko događa, da pisac iz jednoga kraja poznaje pisca iz drugoga kraja, a još manje, da se jedan na drugoga oslanjaju. Zato će i biti najbolje, da govorimo o književnosti hrvatskoj u pojedinim vijekovima i po pojedinim zemljama.

Petnaesti i šesnaesti viiek.

Hrvatska književnost u Dubro niku i Dalmaciji.

Kulturne i političke prilike u Dubrovniku i Dalmaciji.

Od XV. pa sve tamo do XIX. vijeka, u onim burnim i nesrećnim vremenima najezde turske, kada je većina naših zemalja drhtala pod teškim i nemilim turskim jarmom ili se opet na život i smrt borile za eksistenciju i slobodu svoju, jedino su u ovoj krasnoj Dalmaciji, pa u „kruni hrvatskih gradova" Dubrovniku bile prilike, da se u njima mogao razvijati nešto viši duševni život i kultura, pa zato nam se odovud i javiše prvi glasovi narodne kulture naše, s ovoga morskoga žala zaorila je i prva umjetna pjesma naša, na njemu se odnjihaše i prvi umjetni pjesnici hrvatski.

Znatniju ulogu u historiji počeo je Dubrovnik da igra tek u XIV. vijeku poslije Hr. Pripadao je on iznajprije grčkomu carstvu, a kada se ovo raspalo god. 1204., spade Dubrovnik pod Mletke, pod kojima je, s malim prekidom, ostao do god. 1349. God. 1358. došao je pod vlast ugarsko-hrvatskih kraljeva, i upravo u ovo vrijeme njegova trgovina, osobito pomorska, najljepše cvate, i blagostanje je u njemu najveće. Poslije mohačke bitke god. 1526. dođe pod Turke te ostane pod njima do god. 1806. Ali već prije, osobito poslije propasti bosanskoga kraljevstva (1463.) pa Novoga (1482.), počeli su se Dubrovčani približavati Turcima, da obrane i zaštite svoje trgovačke interese na Balkanu. Da zadobiju sklonost turskih careva, slali su u Carigrad sjajne darove i kao neki danak. Od god. 1481. nosilo je svake godine osobito poslanstvo („oratores tributi") u Carigrad taj danak, koji je u to vrijeme iznosio 12.500 dukata; u XVIII. vijeku slao se taj danak svake treće godine, a god. 1804. sasvijem je prestao. God. 1806. pao je Dubrovnik pod Napoleona, a osam godina kasnije (1814.) po zaključku bečkoga kongresa došao je pod krunu austrijsku.

Drukčije je bio Dubrovnik plemićska republika, a ustav mu se osnivao ispočetka na municipalnom pravu rimskom. God. 1272. uredi ustav republike dubrovačke

prema mletačkom Mlečanin Marco Justiniani. Svu vlast imali su u rukama plemići (vlastela), kojih je, kako se obično uzima, iznajprije bilo 300, a potkraj republike pao je taj broj na 80. Vlast svoju izvršivali su plemići u svojim skupštinama (veliko vijeće, senat ili vijeće umoljenih i malo vijeće). Na čelu republike bio je knez ili rektor biran isprva na dvije godine, a poslije na jedan mjesec.

Dubrovnik je već svojim geografskim položajem i prirodom zemljišnom bio napućen na more i na brodarstvo, na trgovinu i sve vrste obrta, koje su na vlastitom zemljištu nikle te se vlastitim trudom i nastojanjem razvijale. Zemljište dubrovačko pružalo je samo od sebe vrlo malo pomoći, jer je tlo najvećim dijelom kamenito i pusto, rađa vrlo slabim plodovima, ponajbolje još maslinom, znatno manje vinom, a najslabije žitom. Putujući morem daleko po svjema stranama Jadranskoga i Sredozemnoga mora upoznaše se najodličniji sinovi toga grada, plemstvo i bogato građanstvo, ubrzo s višim potrebama kulturnoga života, pa kada su se kući povratili, nastojali su plodove tuđega iskustva i tuđe privrede presaditi na svoje rođeno zemljište i koristovati se njime. I tako eto postane Dubrovnik uskoro središtem kulturnoga života tako reći svih južnih Slavena.

Najviše su dašto Dubrovčani općili sa svojom susjedom Italijom. Iz Italije dolazili su učitelji u Dubrovnik. Nije dabome sve išlo tako brzo. Putujući humanist Ivan Ravenjanin, koji je boravio i u Dubrovniku, tuži se u XVI. vijeku, da ne može općiti s ljudima bez tumača, jer ne umije njihova „barbarskoga" jezika, a Dubrovčani ne umiju latinski. U Dubrovniku, kaže on, ne bavi se niko znanjem; svak samo teži za što većim imutkom, jer grijeh je — po njihovu mišljenju — biti siromakom, a najveća slava biti bogatašem. Upravo zlorado pripovijeda on o starcu nekom opatu, koji nije na dan sv. Vlaha, zaštitnika njihove republike, ni mise umio valjano da pročita. No već u XV. vijeku krenule su prilike u Dubrovniku nabolje. Talijan Filip de Diversis došao je u Dubrovnik za učitelja pa pripovijeda, kakvu su mu lijepu zgradu Dubrovčani dali

za školu. Jedna soba u donjemu katu bila je odredena za starije slušače. Ugled učitelja bio je veoma velik. Na pirove plemićske pozivali su i učitelja, a kada je umr'o, sam bi mu knez išao na sprovod.

Kada je u Italiji u XIV. vijeku, pa još više u XV. vijeku počelo zanimanje za klasičnu grčku, a još više za rimsku književnost i latinski jezik, t. zv. humanizam, počeli su se za nj zanimati i Dubrovčani, štoviše počeše i oni pjevati u jeziku latinskom. Ali kod njihovih susjeda u Italiji počeo je sebi već tamo od XI. vijeka sve više krčiti put u književnost narodni jezik („la lingua volgare") talijanski, te napokon u XIV. vijeku tri velika Fiorentinca Dante, Petrarca i Boccaccio svojim velikim i besmrtnim djelima na narodnom jeziku upravo stvoriše talijansku književnost odabravši najljepši dijalekt toskanski za književni jezik. Videći Dubrovčani kako rade njihovi susjedi Talijani, počeše se i oni sve više zanimati za svoj narodni jezik, štoviše počeše potkraj XV. vijeka njime i pjevati. To su mogli stim laglje učiniti, što se isprva romanski živalj u to vrijeme već sasvijem poslavenio i Dubrovnik postao slavenski grad, premda dubrovački plemići kao da nikada nijesu mogli zaboraviti, da su oni potomci ri„skoga naroda, pa kad vidješe, da je hrvatski jezik počeo potiskivati talijanski i na samim skupštinama, stvoriše oni god. 1472. zakon, da rasprave i zaključci senata imaju bivati samo na talijanskom jeziku.

Ali ni onda, kada je narodna književnost u Dubrovniku bila u najljepšem cvatu, nijesu se Dubrovčani odrekli zanimanja svojega za latinski jezik i književnost latinsku. I tako imademo u hrvatskoj dubrovačkoj književnosti neki dualizam, koji je pratio ovu književnost i do groba njena. Znameniti humanist Crijević (Aelius Lampridius Cerva), koji je živio u drugoj polovini XVI. i na početku XVII. vijeka, daje prvenstvo latinskomu jeziku pred hrvatskim; po njegovu je mišljenju jedini latinski jezik dostojan da bude i ostane književnim jezikom, a kao što misli Crijević, tako misle svi humanisti strani i naši. Neki od ovih latinskih pjesnika izišli su na glas nesamo kod nas nego i u stranom svijetu n. p.

Petar Menčetić, koji je bio „poeta laureatus", pa kasnije Petar Palikuća, Nikola Brautić, Rajmund Kunić, Bernard Zamanja i dr. Ta latinska poezija živi još u XVIII. i na početku XIX. vijeka. Posljednji znatniji humanist u Dubrovniku bio je Đuro Ferić, koji je živio na koncu XVIII. i na početku XIX. vijeka, no on je nesamo posljednji latinski, nego i hrvatski književnik u Dubrovniku. Godine 1811. izdao je Urban Appendini kao dodatak svojim latinskim pjesmama *Selecta illustrium Ragusinorum poemata*, a to je antologija neizdanih pjesama odličnih dubrovačkih latinista njegova vijeka. No zanos za latinski jezik nije zahvatio samo Dubrovnik, nego i Dalmaciju, gdje je izišao u XV. vijeku na osobit glas Šibenčanin Juraj Šišgorić, pa i druge hrvatske krajeve n. p. Istru, otkle je rodom humanist Matija Grbić (Mathias Garbitius Illyricus † 1559), koji je bio sveučilišnim profesorom u Wittenbergu i Tübingenu, predavao „humaniora" te pjevao nesamo latinske nego i grčke pjesme.

Naši su latinski pjesnici prava braća latinistima drugih naroda u nasljedovanju klasičnih uzora. Rijetko se može naći pjesma, osobito veća, dublja i misaonija, u kojoj ne bi našao starine. Da pjesnici što bolje dostignu svoje uzore, da im se što više približe, dakako da im se pjesme ponajviše kreću u onoj vrsti, u kojoj su i njihovi uzori pjevali. Mnoge je od njih stvorila šablona, naučna verzifikacija, a ne pravo čisto pjesničko oduševljenje i nadahnuće. No treba našim latinistima zapisati u zaslugu, što nijesu pali u opscenost i prostotu kao što neki talijanski humanisti, koji su i u tom imitirali starinu.

Ali osim ovoga dualizma (latinski i hrvatski jezik) u dubrovačkoj pa i u dalmatinskoj književnosti opažamo i neki trijalizam. Kako su mnogi Dubrovčani i Dalmatinci polazili visoke škole u Italiji, jer ih kod kuće nijesu imali, naučili su talijanski jezik i upoznali se ondje književnošću i kulturom talijanskom. Osimtoga je u Dubrovniku, premda su mu žitelji bili Hrvati, i u Dalmaciji, koja je bila pod mletačkom dakle talijanskom upravom, bio talijanski jezik i uredovnim jezikom, te

tako nije čudo, da su mnogi naši pjesnici pjevali i talijanske pjesme i uopćeno pisali i na talijanskom jeziku. Tako je Hrvat Gianfrancesco Fortunio (Srića) napisao prvu gramatiku talijanskoga jezika (1516), a Frano je Patricij (Petrić), također iz XVI. vijeka, napisao prvu talijansku poetiku. U XVI. vijeku pjevaju nesamo hrvatski nego i talijanski n. p. Petar Hektorović, Hanibal Lucić, Dinko Zlatarić, Savko Bobaljević Mišetić, a Miš o Monaldi pjevao je uopćeno samo talijanski. Ovaj trijalizam u našoj književnosti seže se sve do u XIX. vijek, te je n. p. veliki Nikola Tommaseo pisao najviše talijanskim jezikom, a hrvatskim se veoma malo služio.

Slične prilike kao u Dubrovniku bile su i u Dalmaciji. Ona je već god. 1444. došla pod mletačku vlast. No ako i jesu u gradovima i po ostrvima najznatnije službe bile u rukama mletačkih plemića, ipak su i domaći ljudi imali udjela u upravi, te je po cijeloj zemlji vladao poredak, pravo i zakon, a po gradovima se lijepo razvijala trgovina i obrt. Bila je u zemlji i velika sigurnost prema vanjskim neprijateljima, jer su Mlečani nesamo svojim ugledom, nego i svojom velikom pomorskom snagom mogli i znali braniti i štititi svoje podanike od svakoga zla i nevolje. Ovakve prilike zaisto su povoljne, da se ljudi mogu baviti i višim duševnim životom, pa zato već od XV. vijeka nalazimo po dalmatinskim gradovima (i u primorju) dosta ljudi, koji se bave latinskom pjesmom, a bilo je i takvih, koji su se bavili i znanošću; bilo je učenih teologa, filozofa (Patricije-Petrić, Benedikt Stay Ruđer Bošković), matematika, astronoma, historika i dr. Neki su izišli na glas i kao umjetnici; tako Lucijan iz Lovrane, koji je sagradio divnu palaču urbinsku, a u slikarstvu su se proslavili Glović-Clovio, Krpač-Carpaccio pa Medulić Schiavone.

Ovako sređenih političkih i društvenih prilika nije bilo u ostalim hrvatskim krajevima, naročito ih nije bilo u Hrvatskoj pod ugarsko-hrvatskim kraljevima; ovdje su započele već borbe na život i smrt s Turcima, koji su baš u ovo vrijeme sve više preko Hrvatske prodirali prema sjeveru, a u takvim prilikama zacijelo ne može biti pravoga književnog rada.

Književni rad u Dubrovniku i Dalmaciji.

U XVI. vijeku („Cinquecento") talijanska se književnost najljepše i najbujnije razcvala. Najljepša ova cvatnja talijanske književnosti počinje se potkraj XV. vijeka, kada je Karlo VIII. čitavu Italiju prekrilio svojim četama, koje su bile samo prehodnice drugih provala tuđinskih četa, a svršava se nekoliko decenija poslije tridentinskoga koncila (1564). Ovaj vijek samo je nastavak renesanse, koja se tako krasno razvila u pređašnjemu XV. vijeku, ili, bolje da kažemo, on je posljednji odjek njezin.

Lirika se talijanska u XVI. vijeku još posve kreće u pravcu Petrarkinu, samo što su pjesnici petnaestoga vijeka imitirali nesamo način Petrarkin nego i njegove pogrješke, dok su pjesnici XVI. vijeka više nastojali imitirati lijep jezik i eleganciju svojega uzora, samo što nijesu ni a o iz azili iz okvira običajnih općenih mjesta. Glavni su zastupnici talijanske lirike u ovo doba Pietro Bembo i Jacopo Sannazzaro, no najbolji je lirik šesnaestoga vijeka Luigi Tansillo. Uz petrarkističnu liriku javlja se i klasicistična, koja imitira rimske i grčke lirike. No zapravo je XVI. vijek u talijanskoj književnosti vijek velikih e a talijanskih. Tu je u prvom redu slavni Ariosto sa svojim već pomenutim „Bijesnim Orlandom" (1516), pa Torkvato Tasso s „Oslobođenim Jerusalemom". Pjesnici su se talijanski XV. vijeka mnogo bavili i dramom. Prije XVI. vijeka pisale su se tragedije po Seneki, a na početku šesnaestoga vijeka, kada su zapocele helenističke studije, imitirali su pjesnici ofokla i Euripida, ali u drugoj polovini povr[a]tiše se opet Seneki. God. 1562. nastala je kroz Giralda t. zv. nova drama („Dramma nuovo") s modernim romantičkim sadržajem, u kojoj su pjesnici fabulu mogli sasvijem slobodno izumjeti. Prema tome, što smo eto rekli, možemo talijanske drame XVI. vijeka razdijeliti u tri grupe: u grčke i rimske imitacije, u drame s romantičkim sadržajem i u slobodno izmišljene drame. Neki su pisci u svojim dramama iznosili takve grozote (Lodovito Dolce: „Marianna"; Luigi Groto:

„Dalida"), da bi ih, kako zgodno jedan pisac kaže, mogli gledati na pozornici samo ljudožderi. (Takva je drama našega Savina Gučetića „Dalida" zapravo kontaminacija ili sastavina od dviju tragedija Grotovih „Dalide" i „Hadrijane".) Od tragedije bila je još manje originalna komedija. Ona je s rijetkim izuzetkom samo ponavljanje Plauta i Terencija. Poslije se osobito njegovala pučka farsa, u kojoj su dolazili kao lica seljaci. Iz ove pučke farse nastala je improvizirana komedija „commedia dell' arte", koju su prikazivali glumci, kojima je njihovo umijeće bilo kao obrt. Ova se komedija osobito raširila po Italiji prema koncu XVI. vijeka, a upotrebljavali su za nju dijalekt. Glumci su bili zajedno i pisci komedija. Napisala bi se samo okosnica radnje, a drugo bi sve dodali glumci. Svaka gotovo pokrajina talijanska dala je pojedinim licima u komediji svoju masku i karakterističan tip. Bologna je sa svojim znamenitim sveučilištem dala „dottora", smiješnoga pedanta; trgovački grad Mleci dali su svoga starkelju trgovca „Pantalone"; Napulj, koji je bio pod Španjolcima, dao je kapetana „Spavento", „Matamoros" (miles gloriosus); Bergamo gradskoga trhonošu, prepredene i budalaste sluge: „Arlecc ino" i „Brighella" — a sva su ta lica živjela po čitavoj Evropi, a žive donekle još i danas.

Sve smo ovo morali reći, da razumijemo književni rad ovoga vremena naših Dubrovčana i Dalmatinaca. jer se oni gotovo u svemu povode za svojim uzorima Talijanima. Dašto naši pjesnici ne mogu uvijek koračati sasvijem usporedo sa svojim učiteljima u Italiji; tako mi vidimo, da se naši najstariji pjesnici još povode za talijanskim pjesnicima XV. vijeka (n. p. Marulić, Šiško Menčetić, Đore Držić), osobito u lirskoj i pokladnoj poeziji, ali u drugim vrstama pjesništva, osim epskoga, oni su prilično suvremeni.

Književnost hrvatska, kako smo već rekli, započinje se najprije u Dubrovniku, nekako u isto vrijeme počinje se raditi na književnom polju u Spljetu, zatim u gradu Hvaru, na ostrvu istoga imena, pa u Zadru. Svima dašto prednjači u književnomu radu slobodni Dubrovnik, pa mu to i priznaju književnici

iz drugih krajeva. Tako n. p. Ivan Vidal, vlastelin i pjesnik korčulanski, u jednoj svojoj poslanici N. Natješkoviću ovako zanosno pjeva o Dubrovniku:

Dubrovnik grad svitli i slavan zadosti
Svake Bog nadili obilno milosti.
Gospodom ga uresi, zakonmi i pravdom,
Razlicim uzvisi imanjem i blagom.
Svuda ga jes puna slava, svud on slove
Hrvatskijeh ter s' kruna gradova svih zove.

Dubrovčanima je osobito bilo milo dramsko prikazivanje, i velika većina dubrovačkih drama i prikazivala se. Nažalost mi veoma malo znademo o kazalištu dubrovačkom: o inscenaciji, o pozornici, o mjestu, gdje se prikazivalo, i o prikazivačima. U XVI. i XVII. vijeku pominju se različne glumačke družine, koje su se bavile prikazivanjem, tako: *Pomet družina, Njarnasi, Garcarija, družina orlova, družina isprazna, družina smetenijeh, družina sjedinjena, družina hrabrenijeh, družina nedobitnijeh, družina razbornijeh.* U Korčuli pominje se u XVII. vijeku družina „Zamršenijeh". U Držićevoj „Tireni" kaže se u prologu, da će je prikazati „izabrana gradska mladost" i prema tome možemo uzeti, da su to bile dobrovoljne družine, u kojima su bili mladići iz najodličnijih kuća dubrovačkih. A možda su ovakve drame prikazivale i pojedine bratovštine gradske, koje su prema statutu svome morale o pokladama prirediti kakvu igru. Prikazivale su se drame, kako je na gdjekojim rukopisima zabilježeno: „prid dvorom", na pijaci, pa u privatnim domovima osobito uz pirove, a u dalmatinskim gradovima i u palačama mletačkih namjesnika.

Književni pokret, koji je iz Italije došao u Dubrovnik i Dalmaciju, pa ljubav za lijepu knjigu i znanost, nije samo zahvatio muškarce, nego, kao i u Italiji, i žene. Već u XIV. vijeku pominje se Nikoleta Gozze (Gučetić), koja se sama branila pred nekim sudištem rimskim tako krasno, da je znanjem svojim zadivila i samoga papu Bonifacija . No od svih dubrovačkih žena najveću je slavu stekla Cvijeta Zuzorićeva. Rodila se ona oko god. 1555. Njezin otac, koji je imao svega

jedanaestero djece, preselio se dosta rano, valjada radi trgovine, u Jakin (Ancona), gdje se Cvijeta udala za talijanskoga plemića Bartolomeja Pescione. Svojim umom, a još više svojom ljepotom zanijela je ona sve svoje vršnjake u Dubrovniku. Njezinu ljepotu slave nesamo hrvatski pjesnici (Miho Bunić Babulinović, Dominko Zlatarić), nego i talijanski (Tasso). U Firenci imala je ona pristupa i u vladalački dvor, a njezina kuća postala je kao mala akademija, gdje su se sastajali mnogi tadašnji umnici i pjesnici kao n. p. u kući talijanske spisateljice Vittorije Colonna (1492—1545). U njezinoj kući su pjesnici i pisci čitali svoje proizvode i uzajamno ih presuđivali. Često puta se Cvijeta znala svratiti u pohode u svoje rođeno mjesto u Dubrovnik, pa su se kod nje u kući sastajali svi dubrovački umnici. Umrla je oko god. 1600., a smrt joj je opjevao Dominko Zlatarić. Mara Gundulić posvećujući joj djelo svojega muža Nikše Vida Gučetića „Sopra le lettere d'Aristotele" zove je „najljepšom među najplemenitijim, a najplemenitijom među najljepšim ženama".

No nijesu se samo u kući Cvijetinoj sastajali dubrovački književnici. Bilo je ovakvih porodičnih akademija i više u Dubrovniku. Tako su se u gostoljubivu dvoru Dinka Ranjine u Vrućici na Ratu sastajali ljudi, koji bi se ma u čemu isticali. No naskoro stvoriše po uzoru talijanskih književnika i dubrovački svoje društvo, kojemu nadjenuše ime Academia dei concordi. Sjedište joj je bilo u krasnoj palači zvanoj „sponza", oja je u slogu renesanse dograđena ne davno pred godinu 1520. a č lu društva bili su Bobaljević i talijanski pjesnik Monaldi, a uz njih su se isticali Luka Getaldi, Mikša Menčetić-Matufić, Božo Tudusić, Marin Kaboga i Ivan Amaltei — sve ljudi, o kojima nam prošlost ne može kazati više od pustih imena. S ovim društvom bili su vezani i drugi ljudi, ako mu i nijesu pripadali, kao Dinko Ranjina i Dinko Zlatarić. Bit će, da je ovaj dubrovačkoj akademiji kao i talijanskoj bila glavna svrha proučavanje starine, pa Platonove filozofije.

Da je bila dosta živa sveza između pjesnika u Dubrovniku i pjesnika u Dalmaciji, dokazuju nam njihove

poslanice. Naši bi pjesnici obično svoje književne radove, koje su jedan drugome slali, jer onda nije bilo velike čitalačke publike, popratili poslanicama. Hvaranin pjesnik Hektorović opći ovako s pjesnikom Vetranićem i Nalješkovićem. Iz njegovih poslanica vidi se, da je poznavao i Nikolu Dimitrovića, a Hortenzije Brtučević šalje poslanicu Nalješkoviću. Ali Nalješković je bio u prijateljskoj vezi i s drugim hvarskim pjesnicima, jer imamo jednu njegovu poslanicu kao odgovor Parožiću, a dvije su opet napisane Brtučeviću. Ove naše poslanice nijesu nipošto napisane n. p. u stilu Horacijevih epistola, gdje se primalac uzima kao zastupnik cijeloga čovječanstva ili dijela velike skupine pa se njemu u obliku pisma razlaže i pripovijeda, nijesu ove hrvatske poslanice niti poput suvremenih talijanskih, u kojima se ogleda karakter piščev i život citavoga naroda, kao što su n. p. pisma Pietra Aretina, o kojemu se može reći, da je prehodnik modernoga čovjeka, te u njemu vidimo pisca sa svima njegovim dobrim i lošim stranama. U poslanicama naših književnika pjesnici jedan drugoga u zvijezde kuju ili pripovijedaju svoje doživljaje. Te poslanice, a o i nemaju velike pjesničke vrijednosti, ipak su za nas važne stoga, što nam podaju građu za koju periodu njihova života, čega inače ne bismo mogli doznati iz slabih podataka, što nam ih suvremenici o njima ostaviše. Iz njih se često puta dade zaključiti ili nagadati, kada su napisana njihova glavna djela, a katkada se napominju radovi, koji nijesu do nas došli, jer nijesu bili štampani, a rukopisi su nestali. Iz ovih poslanica vidi se i to, da su Hvarani dobro poznavali rad Dubrovčana, a ovi opet književni rad Hvarana, pa su možda i jedni na druge utjecali. U jednoj poslanici pripovijeda Nalješković svoj prividni san, u kome mu se pokazala „vila". U njezinoj pratnji dopre on poslije velikih muka i okapanja do brda Parnasa, gdje nađe Hektorovića, Dimitrovića i Vetranića, koje su Muze počastile. Dašto ni Nalješković nije ostao praznih ruku. Ali nijesu književnici hvarski i dubrovački samo pismeno općili, nego su se oni i pohađali. Iza Uskrsa god. 1557. pohodio je Hektorović grad Dubrovnik, gdje ga je Na-

lješković gostoljubivo primio u svoju kuću. A i darivali su se. Pjesnik Antun Rožen u nekoj latinskoj pjesmi opisuje štap od indijske trske, koji je Nalješković poslao Hektoroviću, da laglje ide („quo leve carpat iter"). To je bilo, kad je već Hektorović bio ostario.

Kraj takve velike zavisnosti naše književnosti o talijanskoj, pa kraj onakvih političkih prilika sasvim je prirodno i razumljivo, zašto tako malo i rijetko izbija narodna svijest u našoj staroj dubrovačkoj i dalmatinskoj književnosti i zašto se tako rijetko javlja u njoj patriotska žica. Nje ćemo nešto naći u Vetranićevim nekim pjesmama, u kojima se on ističe kao dobar i dalekovidan dubrovački rodoljub, Baraković u svojoj „Vili Slovinki" osobito ističe svoje „slovinstvo", a Zoranić plače nad udesom svoje hrvatske domovine, koja stenje pod turskim kopitom i trpi od haračenja turskoga, a sinovi joj bježe iz nje; boli ga i to, što je književnost naša tako siromašna.

Dubrovčani se služe u književnosti svojim domaćim narječjem štokavskim, u kojem ima ponešto i čakavskih oblika i riječi. Otkud su došli u jezik književni a dubrovačkih ti čakavski elementi, ne zna se pravo. Neki misle, da se nekad i u Dubrovniku govorilo čakavski, pa su ti čakavski oblici i riječi ostaci iz nekadašnjega dubrovačkog govora. Drugi opet hoće, da potječu iz čakavskih crkvenih pjesama, koje su došle u Dubrovnik iz sjeverne Dalmacije, gdje se služba Božja vršila u staroslovenskom jeziku, ali se u molitve i crkvene pjesme počeo uvlačiti čisti narodni govor. Dalmatinski pjesnici služili su se opet u knjizi svojim dijalektom čakavskim.

Pravopisom se služe pjesnici dubrovački i dalmatinski latinsko-talijanskim, koji se u književnosti održao u Dubrovniku i Dalmaciji sve do konca prve polovice XIX. vijeka. Ali se već dosta rano, u XVI. vijeku, javlja i po reba jednostavnijega pravopisa. Šime Budinić Zadranin počeo je u svojem prijevodu Canisijeva djela prvi uvoditi u latinsko pismo kod Hrvata dijakritične znakove prema češkom pravopisu, s kojim se upoznao na koncilu tridentinskom.

U dubrovačko-dalmatinskoj književnosti najobičniji je stih dvanaesterac s dvostrukim srokom parnih stihova u sredini i na kraju. N. p.:

Dike ter hvaljen'ja presvetoj Juditi,
smina nje stvoren'ja hoću govoriti.

Glavna je cezura u dvanaestercu poslije šestoga sloga, koja ga dijeli u dva jednaka dijela, koji se opet po jednom sporednom cezurom trećega i poslije devetoga sloga dijele u dvije trosložne stope. N. p.

Što želiš, | majko mâ, || što žudiš, | božice,
sve pita' | bez srama || u moje | desnice.

Od Gundulića počevši počeo se upotrebljavati sve više osmerac, oji je napokon iz dubrovačke i dalmatinske književnosti sasvijem istisnuo dvanaesterac. Gundulić upotrebljava stari dvanaesterac samo u dramama i to pomiješano s osmercima, ali tako da ima više dvanaesteraca. Gundulić je zacijelo mislio, da je dvanaesterac zgodniji za dramu. Tako isto kao Gundulić upotrebljava dvanaesterac, ali u mnogo manjoj mjeri, Palmotić. Istom u drami Gundulićeva sina Šiška „Sunčanica", koja se prikazivala 1662., nema više dvanaesteraca. I kod gradnje dvanaesteraca i kod osmeraca pjesnici paze samo na broj slogova i na cezure, a ništa se nijesu o azirali na akcenat ili kvantitetu. U građenju stihova ugledali su se naši pjesnici sasvijem u metriku talijansku, te često treba, da iziđe potpun broj slogova u stihu, upotrijebiti sinicezu i ukloniti hijat. Osmercu je oblik ovaj:

Višnji Gospod, || gospodične,
čestitiem vas || vencem kruni
i želinje || vaše ispuni,
er ste suncu || sve prilične.

Osmerci se sriču abba. Po uzoru talijanskom i dvanaesterce osmerce slažu pjesnici u strofe od četiri stiha.

Knjige naših dubrovačkih i dalmatinskih književnika štampane su gotovo sve u Mlecima.

Među najstarije proizvode hrvatske književnosti, ako i nijesu originalni, idu crkvena (duhovna) skazanja ili prikazanja, zato ćemo o njima i najprije govoriti.

Crkvena (duhovna) prikazivanja u Hrvata.

Kada se za careva rimskih počela širiti Hristova vjera po rimskoj državi, koja je onda obuhvatala čitav tada poznati svijet, nestalo je već davno smisla za uzvišenu tragediju grčku — rimski narod zanimale su daleko više krvave gladijatorske igre, pa kojekakve raspuštene i lascivne igre kao atelane, mimi, pantomimi

i kako se sve ne zovu! Dabome kršćanski su učitelji i svećenici odvraćali narod od takvih nemoralnih igara, ali kako je priroda čovječja sklona zabavi, nastojala je crkva, da narodu pruži drugu zabavu, koja odgovara nazorima kršćanskim, i pružila mu je dramu u — crkvi! I ta drama kao da je potpuno nadomjestila grčku i rimsku klasičnu, koja se već tamo u III. i IV. vijeku ne prikazuje ni u Rimu ni u Italiji ni po kolonijama rimskim. Tadašnji učeni ljudi nijesu n. pr. znali ni razliku između tragedije i komedije. Za tragediju su mislili, da je to igra s veselim početkom a žalosnim svršetkom, a komedija da je igra sa žalosnim početkom a s veselim svršetkom. Kao što se stara grčka drama razvila iz vjerskoga kulta, tako se stara sredovječna crkvena drama razvila iz i urgije.

Zametak je sredovječnoj drami responsorium, izmjenično pjevanje svećenika i općine. I ovdje dakle, kao i u klasičnoj grčkoj drami, ima samo jedno lice i jedan zbor (kor) — narod (općina), dakle najjednostavniji oblik drame. Katkad su se prikazivali događaji iz biblijske povjesnice kao poklonstvo Triju kralja, polaganje Hrista u grob u pantomimima sa sceničkom opremom, ali se pri tom nije ništa govorilo. Dakle je samo trebalo izmjenično pjevanje prenijeti u pantomim, pa eto početak prave drame. Ovaj najjednostavniji oblik, koji se služio latinskim jezikom i koji se od riječi do riječi slagao sa biblijom, zvao se officium. Iz ovakvih neznatnih početaka, koji su se sve više raširivali upletanjem različnih epizoda, lica, nastadoše malo pomalo drame, koje su obuhvatale čitavu bibliju. Najprije su se dašto ovakve drame pjevale u latinskom jeziku, ali su već zarana počeli upletati u latinski tekst i narodne riječi, dok nije najzad narodni jezik sasvim istisnuo latinski. Pripovijedaju li štogod ove drame iz života Hristova, zovu ih Francuzi mistères, Talijani misteri, Nijemci Mysterien; a bave li se životom i stradanjem svetaca i mučenika, Francuzi ih nazivlju miracles, Nijemci Mirakel, Talijani miracoli (Martiri, storie, esempi), dok u nas te diobe nema, nego su ih nazivali prosto prikazanja (skazanja).

S ovom vrstom drame upoznali su se Hrvati u Italiji. U dvorištima, crkvama ili na osobitim poljanama pripravljala su se u Italiji velika lazila; u sredini je bilo pozorište, ispod njega pakao, a poviše raj. Uz takve pozornice bile su i sprave, od kojih se osobito pominje sprava za lebdenje. Štoviše jedan je sastavio kuglu okruženu anđeoskim korovima, od kojih je odletio anđeo Gabrijel, da javi Mariji začeće. Troškove su za to davale bratovštine, a narod je hrlio kao na zabavu. Drama bi se obično počela teologijskim dijalogom, no doskora bi se umiješali i komični prizori. Tako se u Sieni prikazivalo ubijstvo djece u Izraelu, a prikazanje se svrši time, da su se nesrećne majke posvađale i počupale. Neki pjesnici htjedoše stati na put upletanju komičnih prizora, no ne mogoše zapriječiti prirodnoga razvoja, te se malo pomalo izvrnulo u pravu komediju. Kako je u Dalmaciji bivalo, ne znamo reći, jer nam povijest ne pruža nikakvih podataka. Isto tako ne znamo, tko su bili prikazivači. Možda je to bilo dužnost različnim bratovštinama, kojima je u statutu bilo određeno, da imadu preko poklada učiniti svaka svoju „maškaratu", a tako je to bilo u Italiji, pa i drugdje. Iz spisâ, što se čuvaju u arhivu biskupije šibenske, znamo, da su god. 1616. plemićske kćeri, koludrice sv. Spasa u Šibeniku, u svom manastiru prikazivale prikazanje „Triju kralja".

Crkvenim prikazivanjem bavili su se i naši popovi glagolaši, a osobito franjevci glagolaši, pa bit će da su ih i oni prvi prenijeli iz Italije, gdje su ih imali prilike gledati, i u naše krajeve. Te drame prikazivali su oni iznajprije u crkvama, docnije u svojim manastirima, ali najradije u svojim refektorijima i manastirskim dvorištima. Ovaj običaj može se dokazati već u XV. vijeku, prije nego što se javila dalmatinsko-dubrovačka knjiga. Već su iz XV. vijeka poznata dva crkvena prikazanja *Muka i smrt Spasitelja našega* i *Kako Isus oslobodi v. oce iz limba*. Pomenuta prikazanja ispjevana su trohejs im osmercima, samo vragovi govore prozom. Takva prikazanja mogla su se prikazivati i u manjim mjestima, budući da je broj svećenika kod nas bio mnogo veći poslije krstaških ratova. Svećenici su se i kod nas

udruživali u bratstva, da mogu lagljе živjeti, a takva su bratstva mogla narodu prirediti i svakakva prikazivanja.

Za većinu naših prikazanja može se reći, da su prijevodi s talijanskoga, a crpli su i talijanski i hrvatski pisci iz Zlatne legende (legenda aurea), latinske zbirke životâ i smrti mučenikâ. Kao pisci hrvatskih prikazanja pominju se Marin Gazarović i don Sabić-Mladinić. Od Gazarovića su: *Prikazanje sv. Beatrice, Faustina i Simplicija bratje,* zatim *Skazanje života sv. Guljelme, kraljice ugarske,* koje je najljepše od svih.

Evo joj sadržaja: Guljelma je kći kralja od „Ingiltere", te se bila zavjetovala djevičanstvu, no kad je zaprosi kralj ugarski po svom bratu, ne htjede odbiti molbe svojih roditelja, pa pristane. Vojno joj kasnije ode u Svetu zemlju, a nju ostavi, da vlada kraljevstvom. Tu priliku htjede upotrijebiti kraljev brat, da je zavede na preljupstvo, a kada ne uspije, tuži je kralju da je učinila preljub. Ovaj je osudi na smrt, ali „kavaler", koji je imao izvršiti osudu, pusti je da pobjegne. U pustinji ukaže joj se blažena Gospa, pa dva anđela, koji je dovedu brodaru, a kad Guljelma, kojoj je anđeo bio dao prsten, da plati brodarinu, njegovu bratu povrati očinji vid, brodar je namjesti u jednom manastiru za vrataricu. Tu ona izliječi slijepca. Uto se ogubavi kraljev brat. Ljekari se nude, da će ga izliječiti za skup novac, no kralj ih odbi i ode Guljelmi, kojoj se glas bio prosuo kao vrsnoj ljekarici. Guljelma traži, da nemoćnik otkrije svoje grijehe, a tad ga izliječi i oda se kralju. Kralj, dobivši oproštenje, odlijeli se od svijeta i ode u pustinju s Guljelmom, da tamo živi.

Od Gazarovića je i *Život i muka sv. Ciprijana i Justine.* Mladinićevo je *Skazanje od Osiba, sina Jakova patrijarhe* prerađeno prema talijanskom. Hvaranima bit će najviše bilo omiljelo *Prikazanje sv. Lovrinca,* koje se još 16. augusta 1837. prikazivalo u Starom Gradu. Napjeve ovomu prikazanju pokupio je hrvatski muzikolog Kuhač, koji kaže, da je koncepcija tih popjevaka veoma nalik na koncepciju narodnih pjesama u „Ribanju", koje je Hektorović ukajdio. Svakako je ovo jedina crkvena drama naša, za koju znamo, da je imala svoje napjeve. U drugima se pjevalo u tonu psalama. Ova drama ide među najlošije, a i najkrvavija je među svjema: na pozornici ih umre ništa manje od 12!

Još i danas su se gdješto sačuvala ova prikazivanja među Hrvatima. Tako Muka sv. Lovrinca u Vrbanju na ostrvu Hvaru. Na trgu pred crkvom postavi se sudački sto, na kojemu sjedi pretor, okružen svojim slugama, vojnicima i činovnicima. Njemu tuže đakona sv. Lovrinca, koji je čuvar crkvenoga imutka. Pretor ga dade dovesti preda se, pita ga za crkveno blago te ga kori, što mu ga neće predati. Zatim sasluša svjedoke i osudi Lovrinca na poznatu smrt na roštilju. Na Veliki četvrtak poslijepodne prikazuje se u Kaštelima u crkvi Prikazanje anđela. Najprije dolazi crkveni pjevač i počne pjevajući na osobiti način pripovijedati, kako je Hrist poslije posljednje večere otišao na brdo Maslinovo, kako se počeo moliti i kako se od muke krvlju znojio. Zatim dolazi anđeo, t. j. tako obučeno dijete ili lutka od drva, i pokazuje oruđe, kojim su mučili Spasitelja. Pjevač sjeća vjernike riječima upravljenima anđelu muka, koje je to oruđe Isusu zadalo, i svršava opomenom slušaocima, da ih se sjećaju. U Tužbi majke Božje ne radi pjevač sam, nego uopćeno sva lica, koja su u ovoj igri prikazana: Marija, Isus, sv. Ivan, Petar, Juda, Pilat itd. Na Veliki petak poslijepodne sakupe se za to određena djeca i pjevaju, već kad na koje red dođe, s kora svoju ulogu. Ovakvi dijalozi prikazuju se u različnim crkvama i uz druge svečane prilike, tako na Božić, Tri kralja, Uskrs itd. Pa i muka Isusova, kako se pjeva po našim crkvama u Velikoj nedjelji, ide u red ovakvih prikazanja, ali na primitivnom još stepenu.

Crkvenom dramom bavili su se i neki naši pjesnici dalmatinski i dubrovački kao Marulić, Vetranić i M. Držić. Kasnije, osobito u Hrvatskoj s ovu stranu Velebita, njegovali su crkvenu dramu osobito Isusovci. Prvu takvu dramu izvodila je u Zagrebu gimnazijska mladež 1609. S vremenom sami Isusovci izmijeniše ovu dramu sa svjetovnom. Prikazivali su pak Isusovci ove drame najviše na hrvatskom, katkada na latinskom, a u XVIII. vijeku kašto i na njemačkom jeziku.

Šiško Menčetić i Đore Držić.

Šiško Menčetić-Vlahović (1457.—1527.) bio je u mladosti svojoj dosta lake ćudi — pustopašan, kao što su i pjesme njegove, a radi naglosti svoje imao je posla i sa sudom. Đore Držić (1461.—1501.) čini se da je bio mnogo ozbiljniji; u 24. godini primio je po svoj prilici svećenički red, a umr'o je god. 1501.

dakle iste godine, kada je Marulić svršio svoju „Juditu". Obojica i Menčetić i Držić pjevali su l j u b a v n e p j e s m e, koje su nam se sačuvale u rukopisu, u kojemu su pomiješane pjesme obojice pjesnika. Osim ovih pjesama, u kojima se pjesnici povode za sredovječnom viteškom ljubavnom lirikom, napisao je Menčetić i jedan „drama pirni".

Zapravo je to samo jedan dramatski prizor prikazan uz neku svadbu, a preveden je s talijanskoga. Original talijanski napisao je Antonije Ricca negdje na početku XVI. vijeka, a natpis mu je „Fior di Delia." Sadržaj je hrvatskom prijevodu ovaj: Palada moli Junonu, da joj brakom sveže jedan njoj mili par. Junona je upućuje na Veneru. Palada pođe k Veneri, ali najprije prinese žrtvu Apolonu, da dozna udes svojih štićenika. Dobivši od Apolona povoljan odgovor, moli pomoć od Venere, koja je opet uputi na Kupida. Kupido pristaje, uzme svoj luk i tulac te rani svojim strjelicama najprije djevojku, koju odmah spopadnu ljubavni bolovi, zatim rani momka, koji čini isto što djevojka. Momak brzo pozna, što je uzrok njegovu bolu, izriče djevojci svoju ljubav, djevojka ljubav uzvraća te je mladijenci zapečate poljupcem. Na svršetku blagosilja Palada mladijence, Jupiter im daje dobar savjet, a nato momak i djevojka zaplešu.

Da vidimo, kakva je bila lirika Menčetićeva i Držićeva.

U XV. vijeku mnogo su Dubrovčani trgovački općili s Napuljem. Na napuljskom prijestolu sjedio je u ono vrijeme aragonski kralj Alfonzo V., koji se u Napulju okružio sjajnim kolom pjesnika, koji su pjevali u duhu kastilske lirike. Cijela kastilska lirika nije bila drugo nego baštinica lirike trubadursko-provençalske, koja se javlja u XI. vijeku u južnoj Francuskoj u Provenci. Provençalski su trubaduri dolazili na talijanske dvorove i pjevali provençalskim narječjem, jer je već za poeziju bilo uglađeno, a talijansko nije. Ima u talijanskim knjižnicama sila rukopisa provençalskih pjesama iz XIII.—XV. vijeka, a koliko ih je tek prije bilo! Istom malo pomalo počinje talijansko narječje potiskivati provençalsko, dok ga nije sasvim istisnulo. Glavni je predmet svima ovim pjesmama l j u b a v. No nije to iskrena ljubav, koju pjesnik odista i osjeća, ovo je pjevanje bilo samo kao neka dvorska galanterija, pa je trebalo i osobitih studija za nju. Kada je u Francuskoj već počela padati prava poezija, bilo je čitavih

uputa za ljubav. Zato i pjevaju svi pjesnici kao na jedan kalup: svi su jednakim duhom zadahnuti, zato se može samo toliko govoriti o većoj pjesničkoj cijeni pjesama, koliko koji pjesnik umije s istoga svima zajedničkoga vida svoju stvar dosjetljivije i oštroumnije prikazati; odatle ovoj sredovječnoj lirici onaj tipski, konvencionalni način izricanja svojih osjećaja, koji uništava svaki individualizam do krajnje monotonije. To se očituje i spoljašnjim načinom. Pjesnički produkti sviju pjesnika jednoga kola i jedne škole obično su prikupljeni u jedan zbornik ili kanconijer.

U svima tima zbornicima i pjesmama možemo razlikovati četiri stepena ljubavi; prvi je bio: ljubavnika stidljiva, s kojega se prelazi na drugi stepen: ljubavnika očita, koji ljubav moli; pošto mu je gospođa malim znacima i darovima dokazala, da mu vraća ljubav, stupio bi ljubavnik na treći stepen, a na najvišem stepenu zvao bi se: prijateljem gospođe. Kad ovo znademo, lako nam je reći i sadržaj tima nebrojenim pjesmama. Pjesnik se zagleda u gospođu iznenada, na jedan pogled. Od toga časa za njega nema druge sreće, nego da je može vidjeti i u pjesmama slaviti. Ova se dugo uklanja njegovim očima; akoli je on uvrebao, kako je prosula niz vrat lijepu kosu, a to će ona, čim ga ugleda, uteći, što dabome njemu opet novih jada zadaje. Na pjesme, kojima se samo jedan sladak i ljubezan pogled moli, može se nadovezati velik broj pohvalnih pjesama, kojima je zadatak slaviti čudesnu moć njene ljepote. Ali sve to nije ništa prema glavnoj sadržini, koja sada dolazi, a to je „ljubavna boljezan" (ljubavna bolest). To je istom onaj beskonačni za sredovječnu liriku tako karakteristični predmet. Ta ljubavna bolest traje, pet, šest, sedam, osam i više godina, pa iz ovoga mora uzdisanja, cviljenja i suza pomaljaju se napokon prvi znaci njene sklonosti: sladak pogled i podsmijeh, našto pjesnik samo da ne svisne od radosti; a kudli još veće radosti, ako ga ona za zdravlje upita, s njim se potajno rukuje, cvijeće mu daje i t. d. Najposlije iza duga i uzaludna nadanja ori se pun ushita i razblude izraz o potpunoj sreći, koja je u nekoliko dugačkih i prilično dosadnih, više puta i dosta nečednih pjesama u detalje ispripovijedana. Ali evo doskora i znakova, da će se to blaženstvo razvrći. I zbilja! pod konac dolazi obligatno kajanje: pjesnik se hvali, da je slobodan; jedna mu je samo čista ljubav, to je ljubav k Bogorodici i Isusu.

To je oto ukratko sadržaj tisuće i tisuće takvih pjesama.

U ovim pjesmama sve je pretjerano i neprirodno; sve je izrečeno u neprekidnom lancu poredaba, me ora hiperbola; sve to ima da služi za uzvisivanje ž je-

zine ljepote i ljubavi. Ali nijesu sve krasotice ideali naših pjesnika — samo p l a v u š u smatrali su oni lijepom, a koja nije bila plava, tanka i visoka, bila je ružna, i nijedan se pjesnik nije usudio, da opjeva crnooku krasoticu, jer bi pogriješio protiv mode i protiv tadašnjega ukusa. A to je pravilo bilo nesamo u poeziji, nego i u slikarskoj umjetnosti. Ideal ljepotica hrvatskih lijepo nam je prikazao Hanibal Lucić u jednoj svojoj pjesmi (Jur nijedna na svit vila . . . .), koja, i ako nije sasvim originalna, ipak je biser tadašnje ljubavne lirike. Mi je evo donosimo:

Jur nijedna na svit[1] vila
lipotom se već ne slavi,
jer je hvale sve skupila
vila, ka mi srce travi.[2]
Ni će biti, ni je bila,
njoj takmena ka se pravi.[3]
Lipotom se već ne slavi
jur nijedna na svit vila.

Vrhu njeje[4] vedra čela
vridna ti se kruna vidi
od kosice, ku je splela,
kojom zlatu ne zavidi;
svakomu je radost vela,[5]
kad ju dobro razuvidi.
Vridna ti se kruna vidi
vrhu njeje vedra čela.

Obrve su tanke i crne
nad crnima nad očima;
crne oči kada svrne,
človik tugu prem da ima,
tuga mu se sva odvrne
za vesel'je, koje prima.
Nad crnima nad očima
obrve su tanke i crne.

Kako polje premaliti[6]
ličca joj se ružom diče,
ruža nigdar pri[7] na sviti[8]
toli lipa ne izniče.
Mladost će se pomamiti,
kojano se za njom stiče.[9]
ličca joj se ružom diče
kako polje premaliti.

Pri rumenih njeje usti'
ostao bi kuralj zada;[10]
zubići su drobni, gusti,
kako biser, ki se sklada;
slatku ričcu kad izusti,
bi rek mana s neba pada.
Ostao bi kuralj zada
pri rumenih njeje usti'.

Blažen, tko joj bude grlit
grlo i vrat bil i gladak;
srića ga će prem[11] zagrlit,
živiti će život sladak;
žarko sunce ne će hrlit,
da mu pojde na zapadak.
Grlo i vrat bil i gladak,
blažen, tko joj bude grlit.

Lipo ti joj ustrepeću
prsi bilji sniga i mlika,[12]
tere oči na nju meću,
ki žalosti išću lika,
jer ne mogu slatkost veću
umisliti dovik vika.
Prsi bilji sniga i mlika
lipo ti joj ustrepeću.

Prsti su joj tanci,[13] bili,
obli, duzi, pravni, prosti,
gdi bi zelen venčac vili
ali krunu od vridnosti,
koga ne bi prihinili,[14]
od lefanće[15] da su kosti?
Prsti su joj ravni, prosti,
obli, duzi, tanci, bili.

---

[1] na svijetu [2] opčarava [3] koja bi bila njoj jednaka [4] njezina [5] velika [6] u premaljeće (proljeće) [7] prije [8] na svijetu [9] grne, trči. [10] njezina su usta ljepša od koralja; [11] veoma; [12] bjelja od snijega i mlijeka; [13] tanki; [14] prevarili; [15] slonove.

Od svih gospoj, ke su godi,
gospodšćina njoj se prosi ;
meu[1] njim jer kad hodi,
toli[2] lipo kip[3] uznosi,
bi rek tančac da izvodi,
tim se ona ne ponosi.
Gospodšćina njoj se prosi
od svih gospoj, ke su godi.

Grihota bi, da se stara
ova lipost uzorita,
Bože, ki si svim odzgara,[4]
čin' da bude stanovita,[5]
ne daj vrime da ju shara
do skončan'ja sega[6] svita.
Ova lipost uzorita,
grihota bi da se stara.

I sve ovo, što smo govorili o sredovječnoj pa osobito o talijanskoj viteškoj ili trubadurskoj lirici, vrijedi i za poeziju naših prvih lirika i uopćeno prvih hrvatskih pjesnika Šiška Menčetića i Đora Držića. Jer onako, kako su pjevali gospođama i odabranicama srca u XV. vijeku n. pr. na dvoru Alfonza V. u Napulju i po ostaloj Italiji, tako su pjevali i naši pomenuti pjesnici, a i poslije njih još čitava jedna generacija. A naučili su se tako pjevati naši pjesnici u Italiji, a osobito u Napulju. Pomenuli smo već, u kakvim su prilikama Dubrovčani bili s Italijom, kamo su poslije imućnija i odličnija gospoda svoju djecu u školu slala. Vrativši se ovi natrag ponijeli su sa sobom u svoju domovinu i ovu sredovječnu liriku. Budući da Menčetić i Držić već posve vladaju formom i jezikom, morala je biti čitava generacija pjesnika, koji su u istom duhu pjevali, dok cijeli red takve vrste nije našao svoje reprezentante baš u toj vrsti. Jireček je prebirajući listove po arhivi dubrovačkoj našao, da su vlasteličići u prvoj polovini XV. vijeka znali sebi tako kratiti vrijeme u uredu, kada nije bilo stranaka, da su na rubovima akata pisali pjesme!

Ali narodna lirika, ma kako je umjetni pjesnici prezirali, vršila je ipak utjecaj svoj na umjetnu, a to nam najbolje dokazuje 12 pjesmica, koje se nalaze među Držićevim pjesmama. Ove ako i nijesu prave narodne pjesme, a ono su zacijelo udešene prema narodnim motivima.

Kao što nam čitavo tijelo drhće od vesela uzbuđenja, a noge nam radosno poskakuju, kad glazba poslije kakvih monotonih, nama tuđih motiva zaigra kolo, tako nas se doimlju ove Držićeve na narodnu ispjevane pjesme, pošto pročitamo nekoliko onih šablonskih i neprirodnih pjesama. N. pr.

---

[1] među ; [2] toliko, tako ; [3] struk (tijelo) ; [4] koji si (gospodar) nad svime ; [5] stalna, vječna ; [6] ovoga.

*

Djevojka je podranila, ružicu je brala;
s bosilkom ju razbirala, trudna je zaspala.
Nad njom poju dva slavica,[1] djevojku su zvala
ustan gori djevojčica, sanka ne zaspala.
Maglica se brijegom krade, sad je na te pala;
cvitje hoće opaliti, koje si nabrala;
još te hoće privariti, ako nis' dobrala,
za vjenačce drobnu ružu i cvitja ostala.
Djevojka se razbudila, slavicom se ozvala:
a vi slavlji[2] lužanini, velika vam hvala,
koji me ste razbudili, jurve bih zaspala,
razbiraje[3] drobnu ružu i cvitja ostala.
Sinoć me je moja majka mladu hrabru[4] dala,
prid kojom sam vas večerak svezanih ruk stala.
Žimi[5] majka, žimi bratac, prije ga nisam znala,
niti mu sam rosnu travu prid konja metala,
razma[6] sinoć. Mila majko, tebi budi hvala,
ka si meni djevojčici mlada hrabra dala.

U duhu ove sredovječne lirike pjevali su Hanibal Lucić i Nikola Nalješković. Malo pomalo nestajalo je ove vrste poezije svagdje, a tako i kod nas. Javljaju se sve više zastupnici klasicizma — pjesnici, koji se povode za klasičnim grčkim i rimskim pjesnicima. Velimo malo pomalo, jer kako nema skokova u prirodi, tako se pjesnici nijesu mogli odmah ni okaniti trubadurskoga načina pjevanja. Ranjina i Zlatarić u XVI. vijeku tako su se zadubli u učenje latinskih i grčkih pisaca, da su gotovo postali pravi i pravcati Grci i Rimljani, a pjesnici pred njima povode se istina za klasicima, ali se odmah vidi, da nose tuđe odijelo, i da se pod tim odijelom krije neko drugi — trubaduri preobučeni u klasično ruho

Marko Marulić.

(1450.—1524.)

Marko Marulić, potomak stare patricijske porodice spljetske, rodio se u Spljetu 18. augusta 1450. Prvu je školu izučio u Spljetu, a onda po običaju svojega vremena ode u Padovu. Kako je dugo ostao u tuđini, ne zna se. Vrativši se kući živio je samo za knjigu i znanost.

[1] slavuja; [2] slavuji; [3] razbirajući; [4] mužu; [5] živ mi; [6] osim.

S istoga se uzroka u šezdesetoj godini htio povući u manastir sv. Petra u Gluhoj dolini, ali ne našavši ni ovdje željenoga mira vratio se natrag u Spljet, gdje umrije 5. januara 1524. Zakopan je u crkvi sv. Franje „izvanzidina".

Marulić kao učenik padovanskoga sveučilišta pravo je čedo svojega vremena. On je vas zadojen idejama talijanskoga preporoda, kojemu je u ono doba i Padova bila čvrsto utočište. Marulić nije samo pjesnik, on je i starinar i filozof, i teolog i učenjak, jednom riječju on je neka vrsta enciklopedista, kakvih je u ono vrijeme bilo mnogo u Italiji. Ili bolje da rečemo Marulić je ono, što Talijani zovu „l' uomo universale", kako ga je shvaćala renesansa ; samo je razlika u tom, što vas književni rad Marulićev ne odiše duhom svjetovne renesanse, nego mu je korijen u latinskoj religiozno-crkvenoj književnosti druge polovine srednjega vijeka. Od njegovih latinskih djela, jer njima je upravo stekao slavu po cijelome zapadnom kršćanstvu, treba pomenuti : *Evangelistarium* (Mleci 1501.)[1] u 7 knjiga, koji je sastavljen za pouku onima, koji hoće da žive kreposno i sveto. Govori se u njemu o vjeri, ufanju i ljubavi, a najzanimljivije su četiri posljednje knjige, u kojima govori o spolnoj ljubavi, jer je tu imao zgode da razvije svoje nazore o svima pitanjima, koja iz te ljubavi niču, dakle o braku, o odgoji, djevičanstvu itd. Ovo je djelo doživjelo 10 izdanja. a prevedeno je na jezik talijanski, španjolski, francuski, portugiski i njemački. Djelom *De institutione bene beateque vivendi* (1506.) dokazao je Marulić, da nije samo Sv. pismo gotovo napamet znao, već da je poznavao i sve grčke i latinske pisce, crkvene povjesnike i živote svetaca. Sakupio je on u ovom djelu svome moralne nauke iz sviju boljih pisaca, što su do njega živjeli, te bi se djelo moglo nazvati pravom enciklopedijom moralnih nauka. Ovo djelo štampano je 20 puta u XVI. i XVII. vijeku. Znamenite su i njegove *Quinquaginta parabolae* (1520 ?). To su pričice napisate kao poznate pričice u Sv. pismu, n. p. o razmetnom sinu, samo im je pjesnik dodao još tumačenje. Još god. 1881. preveo ih je za

[1] Broj u zagradi uz djelo kojega pisca označuje godinu prvoga štampanog izdanja.

talijansku omladinu prof. Gazzino. Osimtoga bavio se Marulić arheologijom, epigrafikom itd. U djelu *De humilitate et gloria Christi* (1519.) prikazuje Marulić život Išu ov, kako je bio ponižen i uzvišen. Samo pripovijedanje isprepleteno je eksegezom Sv. pisma i duhovnim razmatranjima. Danas već sav ovaj rad našega Marulića na latinskom jeziku nema književne vrijednosti, ali u ono vrijeme uvelike se cijenio, te je n. pr. Toma Niger zvao Marulića „najslavnijim među učenim ljudma".

Marulićev zanos za hrvatsku prošlost svjedoči, što je 1510. na molbu Dmina Papalića preveo na latinski stari hrvatski ljetopis poznat pod imenom „Ljetopis popa Dukljanina" (Regum Dalmatiae et Croatiae gesta). Da su ga zanimale tadašnje prilike evropske, pokazuje njegova pjesnička poslanica upravljena papi Hadrijanu VI. na latinskom jeziku (štampana u Rimu 1522.), u kojoj pjesnik poziva papu, da bi sjedinio kršćanske vladare pa da zajedničkim silama protjeraju Turke iz Evrope. Suvremene prilike izazvaše u Marulića i hrvatske pjesme *Tuženje grada Hjeruzolima* i *Molitvu suprotiva Turkom*. U prvoj, nedovršenoj pjesmi, apostrofira papu:

> Ti, ki ključe nosiš vičnjega kraljevstva,
> Ki Petrov brod vodiš dileći blaženstva —
> tebi se pristoji taj početak smini,
> a pak se dostoji, da te slide ini.

Dalje svjetuje papu, da pozove kršćanske vladare, da skupi sve kršćane, pa će pogani u bijeg. Ako tako ne bude, Petrov hram će postati staja za turske konje. — Mnogo je ljepša druga pjesma, u kojoj poziva svemogućega Boga, da pomiluje narod, koji strašno trpi od Turaka. Ova pjesma, u kojoj pjesnik imitira ton molitava iz staroga zavjeta, najstarija je hrvatska pjesma, koja nam crta jadne prilike Hrvata na početku XVI. vijeka, kada je osmanlijska sila bila najjača.

Ovomu zanimanju njegovu za tadašnje prilike evropske, a osobito za napredovanje Turaka treba da zahvalimo i *Juditu* (Libar Marka Marulića Splićanina, u kom se uzdrži istoria sv. udovice Judit), koju je dovršio 22. aprila 1501., a štampao 1521. Ispjevao ju je, kako kaže u posveti don Dujmu Balistriliću, „po obi-

čaju naših začinjavac" i „po zakonu starih poet". Pod riječima „starih poet" zacijelo se imaju razumijevati stari latinski i grčki pjesnici, a za „začinjavce" možemo misliti na hrvatske pjesnike, koji su već prije Marulića kušali „protumačiti" biblijsku povijest, ako možda i nešto drukčije, nego što je to učinio Marulić. „Judita" je Marulićeva slobodan i razvučen prijevod iz biblije, tako da se u njemu izgubiše ljepote originala. Vidi se, da je Marulić dosta upotrijebio klasike, ali se vidi i to, da mu je bila poznata i domaća lirika trubadurska. Upotrijebio je on ovu priču biblijsku zato, jer ono, što su bili Babilonci narodu hebrejskomu, to su bili Turci narodu hrvatskomu, pa kao što je Hebrejima pomoglo pouzdanje i vjera u pravdu Božju, tako Bog i naše a naroda ne će zaboraviti.

Marulić je Juditu podijelio u 6 pjevanja (knjiga). U 1. pjev. je ekspozicija. Nabukodonosor povjerava vojsku Olofernu; vojska se sprema. U 2. je pjevanju opisan napredak Olofernove vojske i sukob njegov s Akiorom, koji tvrdi, da ne će razbiti otpora Izraelaca, dok su oni vjerni svomu svemožnomu Bogu; Oloferno odluči Akiora predati u ruke dušmana u gradu Betuliji. U 3. pjev. opisuje nam pjesnik podsjedanje Betulije i klonulost naroda, kojoj doskoči Judita. U 4. pjev. ona sa svojom Abrom (sluškinjom) polazi u neprijateljski tabor. U 5. ubija Judita Oloferna te se vraća u Betuliju, a u 6. Betuljani provale u neprijateljski tabor, protjeraju usmane, poslije toga zahvaljuju Bogu, te na koncu još pjesnik napominje smrt i slavu Juditinu.

Iz biblije crpao je Marulić građu i za *Historiju od Suzane,* koja je posvećena nevjestama, da održe čistoću. Ostale njegove pjesme kao *Urehe duhovne, Dobri nauci, Lipo prigovaranje razuma i človika, Svit je tašćina, Suprotiva slasti od blaga* i dr. izlažu ona ista moralna načela, kao što u latinskim djelima, samo što nema razloženja i navoda iz drugih pisaca. S talijanskoga je preveo neke duhovne drame kao: *Prikazanje svetoga Panucija* od Belcarija, *Skazanje od nevoljnoga dne od suda ognjenoga* od Belcari-Aralda, zatim je preradio viziju *Govorenje sv. Bernarda od duše osujene.* Preveo je i latinsko djelo Tome Kempenjanina „De imitatione Christi" s natpisom *Naslidovanje Isukrsta,* pa moralne pouke Rimljanina Katona (Catonis magni ethica ili Catonis disticha de mo-

ribus, koji je živio negdje u III. ili IV. vijeku poslije Hr.) pod imenom *Stumačenje Kata,* a imamo ih prevedene i u jednom glagolskom rukopisu od god. 1468. pod imenom „Knjige Kata mudroga".

I suvremeni i pozniji hrvatski pisci priznaju Maruliću prvenstvo u hrvatskom pjesništvu. Hvaranin Petar Hektorović (1487.—1572.) sjeća se u „Ribanju" sa zahvalnošću Spljeta i Marulića, kojemu pripada „najveća čast i dika"; Petar Zoranić (r. 1508.) kaže, da će njegov glas biti „slovući": „dokle živući bude hrvatski glas"; Juraj Baraković (1548.—1628.) iz Zadra slavi Marulića u „Vili Slovinki", a Spljećanin Jerolim Kavanjin iz XVII. vijeka hvali više puta Marulića u „Bogastvu i uboštvu" te žigoše Trogiranina Ivana Lucića, pisca djela „De regno Croatiae et Dalmatiae", što nije cijenio dukljanske kronike ni Marulićeva prijevoda.

Dana 12.—14. novembra 1901. proslavio je čitavi hrvatski narod četiristogodišnjicu hrvatske književnosti i Marka Marulića kao najstarijega hrvatskoga pjesnika.

Hanibal Lucić.

(1485.?—1553.)

Hanibal Lucić, vlastelin hvarski, rodio se u gradu Hvaru oko g. 1485, a tu je umr'o 1553. Uz bunu pučku g. 1510. pristajao je s plemstvom. Sav je svoj imutak ostavio nezakonitom sinu jedincu Antoniju, čija je žena Lucija bila kći Petra Gazarovića, a unuka Petra Hektorovića.

Njegove *Pisni ljuvene* samo su izbor pjesama iz njegovih mladenačkih godina, koji je on priredio već u svojoj zrelijoj i ozbiljnijoj dobi. Svega tu ima 22 pjesme. Pjesme su ove samo parafraze, preradbe i prijevodi pjesama Petrarkinih i poznijih petrarkista.

Od Lucića imamo i dramu *Robinja* (1556.), koja je jedan od prvih i najljepših pokušaja svjetovne drame nesamo u hrvatskoj, nego uobćeno i svjetskoj književnosti.

Evo joj sadržaja: Turski su gusari zarobili kćer bana Vlaska a unuku bana Blaža Majera te je doveli u Dubrovnik na prodaju. Tu je nađe mladi Derenčin, unuk bana Derenčina. Vidjevši je gdje plače, zapita je tko je i čijega li roda. Ona ne prepoznavši

Derenčina reče mu, da je kći bana Vlaska, kojega su Turci ubili iz busije. Na njegov upit pripovijeda mu, kako se za nju otimao mladi Derenčin, unuk slavnoga bana, i sada je boli, što ga je hladno odbijala, a s druge strane misli, da je i pravo činila, jer da ju je on i odista ljubio, ne bi mirovao, dok je ne bi našao i otkupio. Derenčin joj reče, da će je otkupiti, ako mu obeća, da će poći za Derenčina. Robinja pristane, a on joj nato odriješi ruke i odvede u obližnju kuću, da se oporavi. Naveče joj se Derenčin otkrije, a sutra će se odmah vjenčati. Sjutradan ujutru prije vjenčanja dolazi dubrovački knez i jedan vlastelin te reče mladijencima, kako je u Dubrovniku odvajkada običaj, da se vesele odličnim gostima te ih daruju, a oni to njima čine stim radije, što je uspomena na djeda robinjina Majera Blaža još svima u pameti, otkako je Turke pro jerao iz Pulja, a osimtoga jasno se vidi na robinji, da je kći plemenitoga i slavnoga bana Vlaska.

U ovoj drami sačuvalo se dosta historijske istine. Hrvati su odista imali bana Mirka Derenčina, a imali su i Blaža Majera, te su jedan i drugi živjeli za pjesnikova djetinjstva. Bana Vlaska doduše povijest ne pozna, ali on ne će biti nitko drugi nego sam Blaž, kojega je narod u Dalmaciji mogao nazvati i Vlasko (prema Vlaho), a narodna pjesma načinila je od jednoga lica dvojicu — oca i sina, a slično se često događa u narodnoj pjesmi, otkle je zacijelo i Lucić uzeo motiv za svoju „Robinju". Još i danas pjeva se u Hvaru i okolo njega pjesma o banu „Derenčiću", a pjeva se tamo još i danas pjesma o „robinji". Ovaj motiv poznat je i u suvremenoj umjetnoj lirici. On se javlja već prije Lucića u pjesmi Đore Držića „Čudan san", koja se u pojedinostima štoviše u stihovim slaže s obradbom Lucićevom. Držićeva pjesma, osim kratkoga uvoda i završetka, samo je monolog nesretne robinjice, a i u Lucićevoj drami je monolog jezgra drame. Isti motiv prešao je iz lirske poezije u pokladnu. Prva je ovakva maskerata Vetranićeva „Dvije robinjice", pa Antuna Sasina, posljednjega dubrovačkoga pjesnika XVI. vijeka, „Robinja" u 110 osmeraca. Da je „Robinja" bila narodu veoma mila, vidi se iz toga, što se ulomak iz nje prikazivao još godine 1846. u Pagu. Treba istaknuti još i to, da je „Robinja" prvo veće pjesničko djelo, što je proslavilo slobodu dubrovačke republike.

Imamo od Lucića i prijevod Ovidijeve herojide *Parižˇ Eleni,* koji je u novo-evropskim jezicima po kronologičnom redu uopćeno drugi prijevod. Lucićev je prijevod samo parafraza originala. Sačuvalo nam se od Lucića i pet poslanica, sve sami odgovori na dobivene: Nikoli Matuliću, po djelima nepoznatomu pjesniku spljetskomu; Franciscu Božićeviću, pjesniku Hvaraninu, od kojega nam se nije ništa sačuvalo; pjesnikinji Milici Koriolanovićevoj i Jeronimu Martinčiću, kojemu je Lucić prikazao prijevod Ovidijeve herojide.

Petar Hektorović.

(1487.—1572.)

Petar Hektorović rodio se u Starom gradu na otoku Hvaru god. 1487. Hektorovići su bili imućna porodica plemićska. Škole je naš pjesnik izučio u svojem rodnom mjestu, a nastavio ih je u Spljetu, gdje se upravo veoma lijepo rascvalo pjesništvo hrvatsko, odakle je onda prešlo i na Hvar. Budući da mu je otac rano umr'o, morao je on preuzeti upravu imutka, te mu se tako nije mogla ispuniti želja, da ode u Italiju i tamo nastavi nauke. Za bune pučke (1510.) protiv nasilja plemićskoga, u kojoj su postradali a i glave pogubili mnogi plemići hvarski, Hektoroviću se ne dogodi ništa. Kada je god. 1540. Barbarosa, zapovjednik turske mornarice, provalio u Jadransko more, navale turske čete i na Hvar, poharaju ga i odvuku mnogo roblja, a naš pjesnik pobjegne za najveće oluje na maloj ribarskoj lađici u Mletke. Svoj bijeg opisuje pjesnik u poslanici Nikoli Nalješkoviću od 16. novembra 1541. kao odgovor na Nalješkovićevu od 10. maja 1540. Vrativši se natrag iz Mletaka počne graditi tvrđicu zvanu „Tvrdalj", da se, ako opet pogibao zaprijeti, može zajedno sa stanovništvom u nju zakloniti. God. 1557. pođe u 71. godini sa svojim rođacima i prijateljima u Dubrovnik, da se ondje lično upozna s tamošnjim pjesnicima. U Dubrovniku je bio gostom pjesnika Nikole Nalješkovića, a za svojega boravljenja u Dubrovniku mnogo je općio i s pjesnicima M. Vetranićem i N. Dimitrovićem. God. 1570. doživio je još jednu navalu tursku za cara Selima, no srećno se skloni u svoj „Tvrdalj". Umrije 1572. Unuka mu Lukrecija bila se udala za jedinca sina Hanibala Lucića Antuna.

Glavno je djelo Hektorovićevo *Ribanje i ribarsko prigovaranje* (Mleci 1568.) posvećeno Jeronimu Brtučeviću.

Pjesnik pripovijeda na početku pjesme, da se, ne mareći za svoju bolest, od koje toliko pati, zaputio s najboljim tamošnjim ribarima Paskojem Debeljom i Nikolom Zetom na trodnevnu šetnju po moru. Pjesnik nam prilično vjerno crta ovu svoju vožnju, koja je trajala tri dana, pa je tako i razdijeljena, te nam se u svakom dijelu pripovijedaju događaji pojedinoga dana. Loveći ribe zabavljaju se ribari zadavanjem zagonetki, pjevanjem po-

čašnice i pjesama. Najprije pjevaju garštice o Kraljeviću Marku i njegovu ndrijašu, o Radosavu Siverincu i Vlatku, udinskomu vojvodi, a zajedno pjevaju epsko-lirsku pjesmu — pjesnik veli „pisam" — o kralju Šišmanu i djeci. Zatim govore različne sentencije i pričaju o prošavšim dogajima, te se napokon pjesma svršava lijepom poukom ikovom o taštini i is raznost vega zemaljskoga, pa opomen m treba vazda vršit i zapovije i Božje, a nad svakim našim do valja da gospoduje duša, a nad ovom razum. Pjesnik se najzad obraća opet Brtučeviću, kojega svakako ide jedan dio od njegove lovine, pa zato mu mjesto ribe šalje ovu pjesmu, u kojoj je opisao svoj ribolov i vožnju po moru.

Prolazeći kraj Nečujma (III. dan) pjesnik se sjeća don Dujma Balistrilića, koji je ostavio Spljet i zaklonio se u onu luku, da se sasvim oda službi Božjoj, pa Marka Marulića, koji je također u ovom mjestu zajedno s njim boravio.

Dugo vrime Marul Marko je tuj š njim
koga, mnim, da si čul i knjige njega čtil,
ke su raznesene po sve svita kraje,
čudno narešene, svake slasti slaje ;
ki cića uminja, koje on imiše
i čista živin'ja svude poznan biše ;
ki svojom dobrotom, kudgodi je hodil,
i svetim životom nim je bil drag i mil ;
svu našu okruni stranu mnogom dikom,
i častju napuni i hvalom velikom ;
kim je urešen bil i jezik slovinski,
i kim se je dičil tokoje latinski.

Zatim se pjesnik obraća k Spljetu gradu, sjeća se njegovih književnika i umnika :

O Splite čestiti, ku si sreću imil,
da s' vazda gnizdo ti razumnim ljudem bil,
u tebi knjižnici mnozi se rodiše,
veli razumnici, koji slavni biše,
ljudi vridna broja, kojih glas mukal ni,
vazda družba tvoja bili su po sve dni

Onda opet slavi Marulića :

Marul nad svima, za reći ne pravu,
najveću čast ima i diku i slavu,
Zvizdami meu svimi kako sja danica
tako t' meu mudrimi ime mu protica.

Hektorovićevo „Ribanje" upravo je ribarska idila ili ekloga. Pod imenom Teokrita, pjesnika iz III. vijeka, sačuvala se i jedna idila

pisom „Ribari", a sadržaj joj je razgovor između dvojice ribara. Ova upravo idila bila je uzrok, da se u XVI. vijeku u Talijana stvorio novi termin, naime ribarska ekloga (tal. ecloga pescatoria). Prve ribarske idile pjevao je Sannazzaro (1458.—1536.), a za njim su se poveli i neki talijanski pjesnici, samo što u njihovim ribarskim idilama nema ništa, što bi nas sjećalo ribara i njihova života, oni su, kao što uopćeno i svi pjesnici drugih naroda, sve dok se nije pojavila Goetheova „Hermann und Dorothea," idealizirali svoje junake, koji su govorili i ćutjeli kao ljudi višega i imućnijega razreda. No naš Hektorović nije se, kao što bi se u prvi kraj moglo misliti, u tome poveo za talijanskim pjesnicima, jer se njegovi opisi odlikuju realizmom, kakvoga nije bilo u poeziji XVI. vijeka. Samo šteta, što taj realizam nije jednako proveden kroz čitavo djelo. Tako n. p. pocrpao je pjesnik pitanja i odgovore u II. danu, koji imaju oblik nekakoga trijalizma, iz Diogena Laertskoga, Sv. pisma i Marulićeva Evanđelistara. Tako su i sentencije, koje Hektorović pominje pod imenom „riči bez otvora" i koje je metnuo u usta prostih ribara, „simboli", fragmenti Pitagorine nauke, koje su većim dijelom napisali Diogen Laertski i Jamblih. Ovo je uzrok, da preko jedne četvrtine pjesnikova djela nije uspjelo, te ne možemo pravo vjerovati njegovim riječima u pismu Mikši Pelegrinoviću: „zato ti dam znati, da sam ja veliku pomnju stavil i spisati izvrsnomu vitezu onomu, i dati na znanje sve ribanje moje i vas put moj pravom istinom onako, kakav je bio, ne priloživ jednu rič najmanju". Velika je šteta, što se za ovim u glavnome realističnim crtanjem i opisivanjem u starijoj hrvatskoj književnosti nije niko poveo za Hektorovićem. Ali tomu se ne trebamo čuditi. „Ribanje" je bilo previše nenadana pojava, koja se tako oštro razlikovala od suvremenoga pjesničkoga pravca, da nije moglo naći pa nije ni našlo imitatora, koji bi bili podobni ocijeniti i razumjeti veliki korak naprijed, što ga je načinio naš hvarski pjesnik. Istina njegovi prijatelji i suvremeni književnici puni su hvale za našega pjesnika, ali te hvale ne dokazuju ništa; po tadašnjemu običaju obraćao se

prijatelj prijatelju u panegiričnom tonu kujući u zvijezde svoje prijatelje i uzdižući ih do nebesa.

Uvelike nas je zadužio pjesnik Hektorović, što je u „Ribanju" zapisao nekolike narodne pjesme; premda on kao da nije shvaćao njihove estetičke znamenitosti, ta on se opravdava, da ih je zapisao samo zato, što je htio da nam vožnju svoju opiše po istini i jer se u njima sačuvala — historija! Ali to su prve pjesme narodne, koje su nam uopćeno zapisane. Počašnica (Naš gospodin poljem jizdi . . .), što je pjevaju naizmjence obadva ribara, znamenita je stoga, što nam se u njoj prvi put u našoj književnosti javlja stih d e s e t e r a c. To je dokaz da je deseterac u XVI. vijeku bio već u običaju. Prvi, koji ga je u našoj književnosti nešto obilnije upotrijebio, bio je fratar Ljubuški u XVIII. vijeku u „Pismi od pakla", a poslije ga je upotrije io Kačić u svojem „Razgovoru".

Hektorović je preveo i prvi dio Ovidijeva „De remedio amoris" — o d l i k a l j u v e n o g a, koji je po vremenu treći prijevod u evropskim književnostima. No prijevod je Hektorovićev veoma slab. Ima još nekoliko manjih i neznatnijih djela od Hektorovića, a to su osim jednoga pisma pisanoga u prozi Mikši Pelegrinoviću 4 p o s l a n i c e (Nalješkoviću — u ovoj opisuje svoj bijeg na ribarskoj lađici u Mletke, — Jeronimu Brtučeviću, Vetraniću, Graciozi Lovrinčevoj) i epitafij (nadgrobnicu) svome rođaku Francisku Hektoroviću.

Nikola Naljeković.

(† 1587.)

Po rodu je bio pučanin. Pjevao je pjesme lirske, i to: „pjesni ljuvene", koje imaju sasvim karakter suvremene dubrovačke ljubavne lirike, pjesme bogoljubne, pa maskerate i poslanice s epitafijem Vetraniću.

Od njega imamo i četiri p a s t i r s k e i g r e. U prvoj je obrađena poznata priča o jabuci Eridinoj, samo što su božice zamijenjene vilama; u drugoj se pripovijeda, kako su pastiri uhvatili vilu, ali je starac, koji vlada u onoj dubravi, pušta na slobodu; u trećoj se opet pripo-

vijeda, kako su gusari rastjerali mladiće, pa trojica dotrčala te čekajući drugove zaplesali s vilom, koju tu nađoše. Od njegovih k o m e d i j a sačuvale su nam se do nas tri. U njima crta pjesnik raskalašen život u Dubrovni u tadašnjega vremena, protiv kojega je ustalo svojom naredbom i vijeće dubrovačko god. 1535. U prve dvije komedije iznosi pjesnik nevjeru muževa sa služinčadi, a svojom okrutnom šalom ne štedi ni svećenstva; u trećoj crta razuzdan život dubrovačke muške mladeži, koju onda roditelji žene, da se poprave. U komedijama slika nam pjesnik život onako, kakav je doista bio u ono vrijeme.

Mavro Vetranić.

(1486.—1576.)

Nikola Vetranić-Čavčić, iz porodice pučanske, rodio se oko god. 1486. Stupivši u red benediktinski primi ime Mavro („dum Mavar"). God. 1515. bude mu povjereno, da uredi manastir na Mljetu, no kada mu je dodijao život na ovom ostrvu, pobjegne s još jednim drugom u Italiju. Senat dubrovački progna radi toga njega i druga mu zauvijek iz republike dubrovačke. No 1526. nahodi se opet u Dubrovniku i to u manastiru na Lokrumu, a poslije nekoliko godina postane prior na samotnom ostrvcu sv. Andrije. Proživjevši ovdje neko vrijeme vrati se opet u Dubrovnik, gdje postane opatom sv. Jakova od Višnjice. Umr'o je u velikoj starosti 1576.

Veoma su zanimljive njegove „*Pjesni razlike*" — pjesme različna sadržaja. U pjesmi „Aurea aetas" hvali i opisuje stara zlatna vremena i vapije Bogu, da bi ih povratio. Osobito ga zanima napredovanje Turaka, te ga boli zao udes braće njegove na Balkanskom poluostrvu. Vidi se to osobito u pjesmi „Slavi carevoj". Evo kako on u njoj apostrofira Hrvate:

O slavni Hrvati, i vas li ognjen znaj
do traga pomlati i dâ vam plačni vaj,
ter naše gradove i kotar ostali
i slavne banove sve oganj popali
i vašoj državi, ku nogom poplesa,
nijednog ne ostavi hrabrenog viteza.

Ali najvise je zabrinut za udes svoje domaje, svojega milog Dubrovnika, te on, premda redovnik, smatra da se može i „združiti se s Bogom" i „služiti otmansko kolino". On je dobro znao, kakve sve osvade šire protiv njegova rođenoga grada neprijatelji njegovi Mlečani, pa im prebacuje dvoličnost :

baniš se i dičiš, da morem kraljuješ,
a s carem lisičiš, a s kraljem vuhuješ.

Kosovo, Muhač, Klis, Biograd — sve se to ne ote pažnji njegovoj, i svagdje nalazi riječi, da opiše žalosne prilike popaljenih sela i gradova. Da je pravo shvaćao, dokazuje i njegova pjesma „Latinom", u kojoj vapi za slobodom Italije te joj prikričuje :

ne daj se u ruke od mnogijeh vladat,
jednoga ti vjeri i posvoj za sebe,
a ostale otjeri daleče od sebe —

samo tako će postignuti žuđenu nezavisnost. Veoma ugodno nas se doima njegovo osjećanje za krasote prirode ; najljepše se to vidi iz ciklusa pjesama „Remeta", u kojima opisuje svoj pustinjački život na pustom ostrvcu sv. Andrije ; nijedna lijepa prirodna pojava ne umače oku njegovu, no pogrješka je, što njegove pjesme nemaju prave razmjere, previše su nekako jednolične, a nedostaje im fantazije i poleta.

Bavio se Vetranić i crkvenom dramom. Prva mu je *Uskrsnuće Isukrstovo,* koje pokazuje i u kompoziciji i u dijalogu velik napredak prema dalmatinskim „prikazanjima". Prema biblijskoj građi izrađena je *Suzana čista,* a među bolja crkvena prikazivanja ide *Posvetilište Abramovo*, koje je uopćeno i najbolje djelo Vetranićevo. Osobito su lijepo izrađeni karakteri glavnih lica. U njoj iznosi i lijepe slike iz domaćega života dubrovačkoga pa šale pastira i družinčadi, a naricanje Sarino za sinom Izakom (u IV. činu) mnogo nas sjeća narodnih tužaljki. Budući da ovo prikazanje već radi svoje duljine (ima 2662 dvanaesterca) nije zgodno za prikazivanje, skratio ga je Marin Držić (u 684 stiha, od kojih je 450 Vetranićevih, a 234 Držićevih). Radnja se u ovako prerađenom djelu mnogo laglje i brže razvija.

Napisao je Vetranić još i dramu *Orfeo*, no nije nam se potpuno sačuvala. U njoj je pjesnik dramatizirao priču o pohodu Orfejevu u podzemni svijet, da odavle izvede svoju nimfu Euridiku. Za prijevod Euripidove *Hekube* nije sigurno, da li potječe od Vetranića ; neki ga pripisuju Marinu Držiću. U ovoj drami htio je Euripid pokazati osvetu zarobljene kraljice na Polimnestoru, koji joj je pogubio sina Polidora iz lakomosti za blagom, kad je boravio kod njega u gostima. Dopuštenjem Agamemnonovim dovabi ga ona u svoj šator te mu dade oči iskopati, a djecu poubijati. Bio prevodilac ove drame ko mu drago, on je nije preveo iz originala, nego s talijanskoga po Dolceju.

Povodeći se za Danteom htio nam je Vetranić da u svojoj nedovršenoj pjesmi *Pelegrin* prikaže čovjeka u vječitoj borbi i težnji za srećom.

U božićnje doba, baš kad je „Pelegrin", t. j. Vetranić sam, bio „srjed puta od poroda", pošlje pjesnik svoju svijest u svijet, da mu nađe mjesto, gdje bi mogao biti srećan. Kad mu se bez uspjeha svijest povrati, ostavi „Pelegrin" plačući svoj stan uprtivši na leđa svoj mijeh, gdje je bio zatvorio svoje misli. Žalosna srca sjede pod suh javor i otvori mijeh, da se sam sa sobom porazgovori, ali u njemu ne nađe svojih misli, koje su mu bile utekle u magli. I sada jadan držeći mijeh čeka svoje misli i pritom mu se događaju čudesne stvari. Dobivši napokon ipak jednom svoje misli luta dalje po različnim krajevima za srećom. Pjesmu pjesnik nije dovršio (ima 4374 stiha), a svršila bi se zacijelo uveličavanjem Božjim. Pjesnik nam je u ovoj pjesmi htio prikazati čovjeka u trojakom stanju, u : grijehu, pokori i Božjoj milosti, i nije drugo nego alegorija njegova sopstvenoga života.

Sačuvala nam se i jedna Vetranićeva poslanica pjesniku Petru Hektoroviću pisana na ostrvu sv. Andrije, u kojoj se pominje kuga u Dubrovniku, zatim ima lijep opis oluje, a zna Vetranić i za Hektorovićev „Tvrdalj"

Marin ržić.

(Rođen oko g. 1520., umr'o

Bio je sinovac pjesnika Đora Držića. Za njega ne znamo pravo ni kad se rodio ni kada je umr'o. U mlađim svojim godinama jamačno je boravio u Italiji, barem sam pominje, da se tamo naučio pjevati. Stupio je poslije u

službu poznatoga pustolova grofa Roggendorfa te ga pratio god. 1545. u Beč, a godinu dana kasnije u Carigrad. Kada je grof zavadivši se s cesarem stupio u tursku službu, ostavi ga Marin Držić i vrati se 1547. u Dubrovnik, gdje je postao svećenikom.

Marin Držić najbolji je dramatik XVI. vijeka u Dubrovniku. Pisao je pastirske igre i komedije, a bavio se i crkvenom dramom. Od crkvenih drama ili prikazanja imamo od njega *Od porođenja Jezusova* i *Posvetilište Abramovo.* Prva je drama pisana dijelom u prozi, a dijelom u stihovima. U njoj je pjesnik nedramski predmet umio dramski obraditi, a to je postigao nižući uz glavnu radnju epizode, koje se odlikuju svojom naivnošću. Pastiri su u Držićevoj drami pastiri, a nipošto kakve učenjačke glave. Za drugo Držićevo prikazanje „Posvetilište Abramovo" već znamo, da nije drugo nego skraćeno i ponešto prerađeno Držićevo prikazanje istoga imena.

Pastirske igre napisao je Držić tri: *Tirenu* (1607.), *Pripoves od ljubavi Venere prama Adonu* (1607.) i tako zvanu *Komediju prikazanu u Vlaha Sorkočevića.*

U Tireni je glavno lice lijepa vila Tirena, koja slavi ljepotu planina, šuma i livada, koje se sve sjaje u svojoj proljetnoj krasoti, ali život bez ljubavi nema čari, a djevojka bez dragoga jest kao vinov trs bez potpornja. Zaljubljena je Tirena u lijepoga i mladoga pastira Ljubmira. On upravo dolazi, a Tirena se sakrije. Ljubmir misli, da Tirena za nj ne mari i hoće da se probode, ali baš u pravi čas eto Tirene, koja mu prizna, da ga ljubi. Razgovor njihov prekine jedan Satir, koji hoće da ugrabi vilu, a Ljubmir trči za njim, da mu je otme. Kad Ljubmir stigne Satira, obojica se uhvate u koštac, ali Satir svlada Ljubmira i ostavi ga polumrtva ležeći, Tirena nato nad njim protuži i pade nada nj kao mrtva. Kad se Ljubmir probudi i vidi mrtvu Tirenu, hoće da se od očaja ubije. Uto dode jedan pustinjak, koji pozove nazočne pastire, da se pomole Bogu, da bi povratio Tireni život, i odmah se odozgo čuje glas, da im je molitva uslišena. U isti čas ustane Tirena i kaže, da uzima Ljubmira za svoga dragoga. — Drama ima za prolog dijalog između dvojice seljaka, koji jedan drugome pripovijedaju o dojmovima., što ih je na njih učinio grad Dubrovnik, a jedan pripovijeda i sadržaj drame. U sredini prekidaju radnju drame komične situacije, kako se redom zaljubljuju u Tirenu seljak Miljenko, starac Radat i dijete Dragić, pa se najzad radi nje i potuku. Ovom dramom postigao je u ono vrijeme Držić najveću slavu, pa i Vetranić u jednom slavospjevu njemu u slavu slavi ga najviše kao pjesnika pastorala ili pastirskih igara i smatra „Tirenu" njegovim glavnim djelom.

U drami Pripoves od ljubavi Venere prama Adonu bog Kupido na želju svoje matere Venere sveže u snu lijepog mladića Adona njenom kosom. Kada se mladić probudi, rado se predaje božici u ropstvo. U drami dolaze Satiri te plešu pred Venerom i lijepom pjesmom pozdravljaju opet probuđenu prirodu. I u ovoj drami prepletena je radnja realistično-komičnim umecima. Lica su ovih umetaka jedan pijanac, koji dolazi s pira, pa jedan seljak, koji prati svojega sinovca u grad, da mu nađe ženu, dok mati njegova ne će ništa da čuje za gradske djevojke. Pred njihovim očima događa se sada ova pastirska igra, a mladi seljačić, koji je prije rekao, da bi bio zadovoljan, kad bi dobio krupnu ženu, sad hoće da bude rob lijepe Venere.

Ali najoriginalnija je od njegovih pastorala Komedija prikazana u Vlaha Sorkočevića. U njoj vidimo na jednoj strani Dijanu s vilama, a na drugoj strani vidimo Kupida i njegova sina zloga duha Plakira (od tal. Piacere = strast), koji podmeće vilama mreže, ali se napokon sam uhvati u njima, našto ga vile na savjet alegorijskih lica Mudrosti i Istine namažu crnom bojom, da njegova spoljašnjost bude pravi odraz njegove nutarnjosti. U ovu fantastičko-alegorijsku radnju upletena su lica iz zbiljskoga života: kako dolazi jedan seljački momak, kojega obuzima upravo bijesna ljubav prema jednoj lijepoj vili, a njegova ostavljena draga trči za njim te ga uzalud uvjerava, da mu je kod nje mnogo bolje nego kod vile. Zatim dolazi jedan par seljački, pa jedan smiješan pustinjak, koji nastava u gori te također ljubi lijepu vilu, koja mu navuče vreću preko glave te s njim zbija i druge vragolije i šale; zatim dolazi služavka, koja nije mogla više da ostane kod svojih gospodara, nego je pobjegla te se u romantičnoj prirodi tuži na jadne prilike dubrovačke služinčadi i t. d. Pošto je Plakir pobijeđen, kaže vila, da se danas na svadbi Vlaha Sorkočevića združuju čistoća i ljubav. To je jedno od najprimamljivijih djela fantastičko-realistične mješovite vrste, koja je poslije našla nedostižan uzor u Shakespearovu „San ljetne noći". U pastirskoj igri Držićevoj preteže proza, u kojoj mnogo laglje i neprisiljenije izbija pjesnikov humor.

Od njegovih komedija došle su do nas jedna lakrdija *Novela od Stanca*, za tim dvije bez imena, pa *Skup*, *Dundo Maroje*, *Arkulin*; od komedije *Duho Krpeta* i *Hlad* ima samo prolog; za jednu znamo, da se zvala *Pomet* i bila drugi dio bilogije, kojoj je prvi dio bio „Dundo Maroje", a od druge jedne, koja se zvala *Pjerin*, imamo samo fragmente, iz kojih se ipak razabira, da je u njoj pjesnik spojio Terencijevu „Andriju" s Plautovim „Menaechmima" i gdje splet nastaje sličnošću dvaju blizanaca.

Lakrdija *„Novela od Stanca"* nema vise od 200 dvanaesteraca. Stari vlah[1] Stanac došao je u grad, da proda kozliće, grudu masla i nešto sira. Ne našavši nigdje noćišta legne uza zdenac, ali odluči ne zaspati, da mu tko ne bi odnio robe. Mlade dubrovačke noćne skitalice Vlaho, Miho i na vlašku preobučeni Ivo Pešica odluče učiniti neku „novelu" (našaliti se). Ivo prevari Stanca, da na taj zdenac dolaze vile, koje su ga jednom od starca načinile mladićem, kakav je eto pred njim. Stari vlah zaželi, da bi vile i njemu tu milost učinile. Vile dođu na zdenac, a Stanac ih stade nagovarati i zaklinjati, da ga pomlade. Vile učine svoje čine, obriju mu bradu, a ruke svežu pa mu uzmu robu ostavivši za nju novaca, koliko vrijedi. Jadni starac dosjeti se prijevari, ali je već bilo kasno.

Jednu b e z i m e n u k o m e d i j u mogli bismo sasvim lijepo nazvati *Mande*. Mande, žena Tripčeta Kotoranina, izlazi kradom noću iz kuće i skita se. Tripče jedamput osjeti, da mu se žena iskrala iz kuće pa zaključa vrata za njom. Kada se Mande poslije vratila i vidjela, da se uhvatila u stupicu, moli muža, da je pusti unutra, a kad ovaj nikako ne će, ona se počne pretvarati kao da se hoće zaklati pred njim. Tripče se preplaši, otvori vrata te iziđe, da vidi, da li mu žena to doista kani; ona međutim uniđe u kuću, a njega ostavi vani pa ga stane pred svojtom, koja se uto okupila, grditi kao pijanicu i skitalicu. Predmet ovoj drami uzet je iz jedne novele Boccacciova „Decamerone", ali ga on nije neposredno odatle uzeo, nego iz „Rodijane", komedije talijanskoga pisca Andrije Calma. Isti predmet obradio je i Molière u „Georges Dandinu".

S k u p. Skup (tvrdica) ima sakriveno blago u nekakvom sudu i uvijek se boji za nj. Jedan sluga Munuo ukrade mu ga, da bi učinio uslugu svomu gospodaru, mladome Kamilu. Budući da nema svršetka, ne zna se, što se dogodilo s blagom. Skup ima kćer Andrijanu, koju voli Kamilo a i ona njega, ali je otac daje starome Zlatikumu samo zato, što je ovaj tražio bez miraza. Komedija ima pet činova, ali u 4. prizoru 5. čina rukopis je najednom prekinut. Skup je preradba Plautove „Aulularije", koja je doživjela mnogo preradba, a najljepše je to učinio Molière u svome L' Avare. Držić je Plautovu komediju proširio novim situacijama, pa je zato upleo u nju i više lica. Tako je unio u nju služavku, koja s previjanim slugom začne ljubavne prepirke, a stari opet mrmoša neprestano iznosi svoja razmatranja o sadašnjoj raskalašenoj mladeži. Cijelu je radnju Držić premjestio u Dubrovnik, pa zato je imao prilike, da nam na humoristički način crta suvremene prilike u Dubrovniku i koji put ošine susjede dubrovačke, osobito Kotorane.

D u n d o - M a r o j e opširna je drama sasvim prema talijanskom načinu. Radnja se događa u Rimu, no glavna su lica Dubrovčani i Dalmatinci. Glavni junak drame je dundo (striko,

[1] U Dalmaciji građani, varošani i ostrvljani zovu vlahom svakoga seljaka sa suhe zemlje koje mu drago vjere.

čiko) Maroje, koji je poslao svojega sina Mara u Rim sa pet tisuća dukata, da vodi trgovinu. Sin potroši u Rimu sav novac s jednom kurtizanom. Otac krene u Rim i nađe tamo sina bogato obučena, gdje živi u raskošu i veselju. Pri prvom susretu načini se sin, da ne pozna oca. Otac mu se poslije osveti jednakom mjerom. Kada je sin malo docnije prišao k ocu obučen kao trgovac i pokazao mu magazin s robom, kojom tobože trguje, a koju je samo uzajmio za tu priliku, otac se gradi da vjeruje, ali čim ugrabi priliku, otme cijelu tu robu i pričini se, kao da ne poznaje sina, kada ovaj dođe, da za to protestira. Osim ovih lica imamo u drami kurtizanu Lauru, s kojom Maroje troši očeve novce, imamo Pometa, slugu Tudeškova, koji je upravo duša čitave intrige. Lica govore mješavinom talijansko-hrvatskom, što samo povećava komičnost, a Ugo Tudeško govori talijanskim jezikom s izgovorom njemačkim.

U *Arkulinu* je Držić mnogo nezavisniji o talijanskim šablonskim komedija a. Arkulin, stari čudak i neženja, zagledao se u lijepu udovicu Ančicu. Njezini rođaci pristat će na ženidbu njezinu s njime samo onda, ako se Arkulin nesamo odreče miraza, nego ako joj dade još i dar („kondradotu"). On o tome ne će ništa ni da čuje, pa, kako je ratoborne ćudi, stao se svadati s bratom i drugima. Konflikt rješava nekakvi negromant (čarobnjak). Ovaj učini Arkulina uzetim na nogama, uzima njegov oblik, vjenča se s udovicom te pritom pristaje na sve uvjete njezine rodbine, a Arkulin gleda bez pomoći u jednom kutu, što se to događa, pa mora, pošto je negromant iščeznuo, pristati na sve.

U vrstu alegorijske igre s mitološkim i drugim licima ide komedija *Duho Krpeta*, od koje nam se veoma malo sačuvalo.

U komedijama Držićevim opaža se dvojako utjecanje: utjecanje Plautovo i utjecanje talijanske komedije, koja se razvila po Plautu, a kojoj je glavni zastupnik Petar Aretinac. Ipak se udaljio Marin Držić od svojih uzora Talijana, a približio prvomu uzoru Plautu, što je iznova podao slugama u komedijama glavnu ulogu, a nije ih učinio sporednim licima, kao što su u mnogim dramama Petra Aretinca.

Andrija Čubranović.

(Živio u prvoj polovini XVI. vijeka.)

Iz života Andrije Čubranovića ne znamo upravo ništa. Prema jednoj nepotvrđenoj vijesti bio je on zlatar. Prema istoj vijesti zaljubio se on u jednu gospođu, pa kako se nije nigdje mogao s njom sastati, da joj očituje

ljubav svoju, išao bi on vazda za njom, kad bi ona išla kuda na šetnju. Jedamput okrene se ona prema svojoj služavki te je zapita: „A što mrmlja uvijek taj ciganin za mnom ?" Da joj se osveti, ispjeva Čubranović pjesmu pod natpisom *Jeđupka,* u kojoj joj on očituje ljubav.[1] Druga nam opet vijest, također nepotvrđena, kaže, da je „Jeđupka" javno recitirana 20. jula 1527.

Od Čubranovića sačuvala nam se samo „Jeđupka". Ova pjesma ide u tako zvanu pokladnu poeziju, koja je presađena u Dubrovnik iz Italije. U drugoj polovini XV. vijeka za Lorenza Medicija, koji je radi sjaja na dvoru svojem u Fiorenci dobio naslov „il Magnifico", počele su upravo njegovim poticanjem o pokladama pojedine grupe krabulja različno odjevene da recitiraju pjesme. Glavni karakter ovih pjesama jest epikureizam t. j. sve se one osnivaju na jednoj temeljnoj misli, da moramo uživati, dok smo mladi. Ovakve pjesme pjevao je i sam Lorenzo. Njegovi nasljednici upotrijebili su ovu vrstu poezije i u političke svrhe, najviše da njima uveličaju moć i slavu kuće Mediočevaca pa i fiorentinske države. Ova politička i patriotička žica nalazi se i u nekim Vetranićevim pokladnim pjesmama. Mnogo više zadiru ovake pjesme u privatni život, a mnogi su pjesnici upotrijebili priliku, da u ovakvim pjesmama iznesu svoja ljubavna čuvstva, kao što je to učinio i Čubranović.

Sadržaj je Čubranovićevoj pjesmi otprilike ovaj: Pozdravivši ciganka gospođe pripovijeda im, da je došla amo iz daleka Istoka. Na putu izgubila je svu svoju djecu osim nejakoga Dančula. Moli od gospođa dar, pa će im gatati. Prvoj kaže, da će imati dva sinka, i obojica da će postati slavni. Svjetuje je samo jedno, la ne gubi mladih dana uzalud bez ljubavi. Drugoj reče, da joj muž ide noću k drugim ženama i troši s njima novac, koji bi imao njoj dati. Zato neka mu nevjeru vrati nevjerom, jer mladost se naša više ne vraća. Trećoj gospođi otkriva moć različnoga cvijeća: dragoljub učinit će je milom dragomu; vratiželja domamit će ga iz tuđine; zlatovlas učinit će joj kosu zlatnom, a bijela ruža sačuvat će joj lice svježim. Četvrtoj kaže, da je bolesna, a ozdravit će, ako neko bilje kao devesinje, kaloper, rutu, mak i dr. skuha u golubljem

[1] Ovu priču upotrijebio je Josip pl. Bersa pišući tekst za lirsku operu svoga brata Vladimira pl. Berse „Andrija Čubranović", koja se prvi put pjevala u zagrebačkom kazalištu 10. XI. 1900.

mlijeku. Petoj gospođi reče, kako može učiniti, da svak za njom poludi. Šestoj reče, da je lijepa, dobra, pametna i srećna, ali što će joj sve to, kada ne ljubi onoga, koji nju ljubi, ali joj ne smije to pokazati, zato neka mu dade priliku, da može govoriti s njom. U očaju bacio se on jednom na mač, da se ubije, ali se ovaj srećom prelomi. Moli, da mu dade za Dančula ma kakav darak, a ako to ne će, neka ga barem milo pogleda i reče mu lijepu riječ, što će njoj biti i najljepša nagrada za gatanje.

Pjesma Čubranovićeva ispjevana je trohejskim osmercem; premda se povodi za svojim talijanskim uzorima, ipak ih natkriljuje, najviše pak time, što nigdje ne prelazi granice pristojnosti. Ali je pjesnik bio i blizu narodu, razumio je njegove predsude i njegove pjesničke izraze, a ovaj narodni kolorit vidi se iz njegova imitiranja ciganskoga govora. No vidi se u „Jeđupki" i utjecaj Menčetićeve trubadurske poezije.

Kako se ova pjesma, pa i cijela pokladna poezija Dubrovčanima svidjela, pokazuje čitav red pjesnika, koji su se u njoj ogledali. Miša Pelegrinović ispjevao je 1557. novu „Jeđupku", koja nije drugo nego plagijat Čubranovićeve. Savko Mišetić Bobali stvorio je svoju „Jeđupku" složivši iz 2. i 3. pjevanja Čubranovićeva novu pjesmu. Mažibradićeva je „Jeđupka" više vještica nego ciganka; ona zna, što se radi u paklu i nebu. Ispjevao je „Jeđupku" i jedan neznani pjesnik valjada iz vremena Gundulićeva. Nikola Nalješković i St. Giman Đorđić također se povode za Čubranovićem. Prvi nam prikazuje *Vraga*, a drugi *Derviša*. Sadržaj je „Vraga" ukratko ovaj: Pokaže se vrag, koji nam iznajprije opisuje svoju ćud i javlja, da će ih doći više. Jedan od njih očituje svoju ljubav, a nato cijelo društvo pjeva himenejsku pjesmu. U „Dervišu" jedan derviš, sav krvav i grbav, dolazi svojoj odabranici i pripovijeda nevolje, što mu ih ljubav zadaje. Zaključuje ovu vrstu poezije Ignjat Đorđić svojom „špotnom pjesni" *Marunkom*.

Da se mnogo čitala Čubranovićeva „Jeđupka" pokazuje i to, što su i Palmotić i Gundulić možda nehote uzimali iz nje stihove.

Dinko Ranjina.

(Roden oko 1540., umr'o 1607.)

Svršivši nauke u Dubrovniku poslao ga je otac već zamlada, valjada u trgovačkom poslu, u Italiju. Boravio je i u Firenci, gdje se upoznao s tamošnjim talijanskim književnicima, a nada sve sa slavnim Kozimom de Medici, koji ga je tako zavolio, da ga je odlikovao redom sv. Stjepana. Vrativši se u Dubrovnik ostao je u njemu do smrti svoje 1607. Sedam puta je bio dubrovačkim knezom. Njegov dvorac u Vrućici na Ratu bio je sastajalište ljudi, koji su se ma u čemu odlikovali.

God. 1563. izdao je Ranjina u Firenci svoje *Razlike pjesni*, baš kada je u drugoj polovini XVI. vijeka među dubrovačkom mladeži nastao drijemež i nemar na pjesničkoj njivi. Posvetio je Ranjina ove svoje „razlike pjesni" Mihu Menčetiću, unuku pjesnika Šiška Menčetića, te se odaje kao osobit štovatelj prvih naših lirika Šiška Menčetića i Đore Držića. Ranjinu boli, što ih nova generacija ne pominje s dužnim poštovanjem, nego što više s prezirom, a to čine zato, što Menčetić i Držić nijesu poznavali klasične poezije grčke i rimske. Ranjina ih brani, pjeva im nadgrobnice i slavi ih u njima, ali se zato ipak za njima ne povodi. A ne povodi se zato, jer je u njegovo doba u Italiji nastala nova moda: pjesnici imitiraju klasične pjesnike, pa to čini i Ranjina. Već njegov predgovor „razlikim pjesnima", a još više pjesme same pune su reminiscencija na staroklasični svijet grčki i rimski, a mnoge i premnoge pjesme nijesu drugo nego parafraze pa slobodni i razvučeni prijevodi rimskih i grčkih pjesnika. Od rimskih pjesnika najviše su mu omiljeli Tibul, Marcijal, Propercije, Katul, Ovidije, a od grčkih pjesnici aleksandrinski: Teokrit, Mosko, Filemon, Antipater tesalonski, Julije Egipćanin, Nikarh i dr., koje je poznavao iz antologije, što ju je u XVI. vijeku priredio Maximus anudes, a s kojom se učeni svijet upoznao baš u vrijeme, kada je naš pjesnik živio. Kao što je poezija aleksandrinska bez života, vatre i čuvstava, takva je i u Ranjine. Pjesnik se naš poput svojih učitelja gubi u pripovijedanju mitâ i u retoričkim

nakitima, on e uopćeno više učenjak negoli pjesnik. Igra pjesnikova riječju „ranjenik od ljubavi" prema imenu pjesnikovu, koja u pjesmama često dolazi, pa pretjerano uzdisanje i tugovanje za odabranicom srca dokazuje, da se pjesnik pored svega obožavanja klasika nije mogao oteti utjecaju šablonske trubadurske poezije. Od svojih ljubovca pominje po imenu neku „Liviju iz Mesine" i „Rusu Florentinku". Najljepše su mu i nas se najugodnije doimlju n'e ove jesme „od kola", u kojima očito imitira onih 12 Držićevih pjesama ispjevanih na narodnu, s tom razlikom, da se Ranjina još više udaljio od narodne pjesme negoli Držić.

Kao primjer evo jedne „pjesni od kola":

Iduć gorom u prošetu ja djevica mlada
s jutra zorom, kad u pjesni slavic boli sklada,
nađoh mlaca, gdi ležaše u dubravi gusti
izranjena tromom strilom ku zao gusar pusti;
koga stavih[1] da ozdravim podobnima[2] licim
njega sveđer zgovaraje[3] veselima ričim,
i što rana njegova se bolna ozdravljaše,
toj se moja druga nova većma žestočaše.
Koga kader zdrava stvorih, molih s mukom zlome
da bi mene letil ozdravit ljuvenom željome
Mladac hteći haran biti meni momi mladi[4]
ozdravi me licim svojim u razbludnoj nadi.
Zato velju da rečeno na svitu je svima:
tko satvara har[5] mlacima, s mladac milos prima.

Osim o ljubavi pjeva pjesnik i o prijateljstvu te pominje čitav niz svojih prijatelja. Ima u zbirci i pjesama pobožnih i bogoljubnih, u kojima oplakuje svoje grijehe. Prema svojim nazorima riješio se da napusti kruti dvanaesterac, a mjesto njega unio je u hrvatsku književnost sve metričke oblike klasičnih pjesnika.

Dinko Zlatarić.

(Umr'o god. 1609. ili 1610.)

Dinko Zlatarić je bio iz porodice pučanske, koja je istom poslije potresa god. 1667. dobila vlasteostvo. Brat mu Miho bio je časnik u vojsci kneza Jurja Zrinjskoga.

[1] zauzeh se [2] zgodnima [3] razgovarajući [4] mladoj [5] ljubav.

Kada se Dinko rodio, ne zna se pravo. Svršivši nauke u Dubrovniku ode na sveučilište padovansko, gdje je učio filozofiju i pravo, a ujedno proučavao latinske i talijanske pjesnike i pjevao pjesme na jeziku talijanskom i hrvatskom. Od talijanskih njegovih pjesama sačuvao nam se samo jedan sonet ispjevan u slavu Cvijete Zuzorićeve. Na padovanskom sveučilištu izbraše ga drugovi god. 1579. đačkim rektorom („rector artistorum"). Svojom blagom i obzirnom riječju iziđe mu za rukom te uguši dosta ozbiljnu đačku buru (god. 1580.), pa ga zato mletačka republika odlikuje redom zlatnoga viteza (eques auratus), a drugovi mu dadoše uzidati u zid kod dvorane jurista mramornu ploču nakićenu unaokolo zlatnim vijencima. Vrativši se kući oženi se pučankom Marom, kćerju Petra Džonovića, s kojom je živio na svom lijepom imanju u Konavlima. Prijateljovao je sa znamenitim Dubrovčanima tadašnjega vremena, kao s Dinkom Ranjinom, Savkom Bobaljevićem, Marojem Mažibradićem i s dr., a latinski pjesnik Flavije Jakov (Didacus Pyrrhus) posvetio mu je pjesmu, koju je ispjevao u slavu sv. Vlahu. Umr'o je Zlatarić god. 1609. ili 1610. I njegov sin Šimun bio je pjesnik.

Zlatarić je preveo Sofoklovu tragediju *Elektru*, koju je posvetio knezu Jurju Zrinjskomu, za im Ta sova „Amintu" pod natpisom *Ljubmir*, kojega je posvetio pjesniku Mihu Menčetiću Matuljiću, pa prijevod iz IV. knjige Ovidijevih Metamorfoza *Ljubav Pirama i Tizbe*, koji je posvetio Cvijeti Zuzorićevoj. Sva tri ova prijevoda štampao je zajedno u jednoj knjizi god. 1580. Ovim prijevodima dodao je kao dodatak 28 pjesama „u smrt od razlicijeh", koje je ispjevao u spomen svojim prijateljima i rodbini. Najljepša mu je od ovih pjesama pjesma u smrt Maroja Mažibradića Sulage. U pjesmi „Duši mojoj" sprema se na smrt. Osim ovih pjesama ostalo je još 137 pjesama u rukopisu; prvi put ih je izdao I. Kukuljević. (1852. i 1853. u 3 sv.).

Sve su ovo kratke ljubavne pjesme od 20—30 stihova, a većina ih pjeva o ljubavi njegovoj spram Cvijete Zuzorićeve, u koju se morao zagledati u najranijoj mladosti, kad se ona još nije iselila iz Dubrovnika. Zlatarić se

sasvijem ugleda u Petrarku, a mnoge su pjesme upravo prijevod Petrarkinih. Pjesme Zlatarićeve ostavljaju nas suviše hladne; one ne mogu da nas uvjere, da je ono istina, što on pjeva. Cvijeta mu je, po tadašnjem običaju, služila samo za predmet, kamo da uputi svoje pjesme. On je darovit pjesnik, ali suviše samo formalist kao i svi pjesnici XVI. vijeka.

Sofoklovu „Elektru" prevodio je Zlatarić s grčkoga originala. Prijevod mu je prilično točan, ako i ne doslovan, ali se u prijevodu izgubila ona ljepota Sofoklove dikcije. U „Ljubmiru" okanio se Zlatarić dosadnoga dvanaesterca s dvostrukim srokom te upotrebljava dvanaesterac bez sroka, a upotrijebio je prema originalu i kraće stihove. „Ljubmira" je izdao Zlatarić još jednom god. 1597. U ovom izdanju je prijevod prerađen, te je mnogo bliži originalu, ali je mnogo teži od prvoga.

Petar Zoranić.

(Rođen 1508. ili 1509.)

Rodio se pjesnik u Zadru 1508. ili na početku god. 1509. Bio je vlasteoskoga roda. Jedino djelo, što nam se od njega sačuvalo, jesu *Planine,* no nema sumnje da je već prije napisao i drugih djela, koja se do danas nijesu našla. Sam pominje u „Planinama", da je već prije napisao „Ljubveni lov" i „Vilenicu", ali bit će da je pjevao i ljubavne pjesme, kojih sada više nema.

U „Planinama" pripovijeda pjesnik o svojemu putu iz Nina u Šibenik po suhu, na koji je zaputio, da se izbavi nesrećne ljuba i, pa o povratku svom odande po moru. Čitav ovaj Zoranićev put ima alegorijsko značenje. Pjesnik je u „Planinama" simbol čovjeka, koji se po milosti Božjoj oslobađa okova grijeha, a napose neuredne ljubavi spram žene, pa otevši se moći zemaljskih zamama, klanja se istini, što je naješćuje kršćanstvo. Zoranić se ugledao u „Arkadiju" pjesnika Sannazzara, no naš pjesnik nije sačuvao one jednostavnosti u kompoziciji, po kojoj je talijansko djelo bez sumnje otmjenije. Jedno od najljepših mjesta je u „Planinama" vizija u perivoju „Slave". Snilo se pjesniku, da je došao u vrt Slave i u njemu vidio mnogo vila, koje su imale u krilu prekrasnih jabuka, simbola književnih djela, a na svakoj jabuci bilo je zapisano ime onoga, koji ju je ustrgao i vili darovao. Među vilama je pjesnik prepoznao La-

tinku, Grkinju, Kaldejku i Hrvaticu. U krilu Hrvatice vidi samo malo jabuka; na jednoj je bilo zapisano i „Ljuveni lov“ i „Vilenica“, a na drugoj je tek bila počela pisati „Planine“. Druge su vile bogate književnim darovima, jer se Hrvati, kojih imade dosta mudrih i učenih, stide pisati svojim jezikom. — Na svom putu dolazi pjesnik i među pastire, te cijelo vrijeme, što je pjesnik proveo u njihovu kolu, nije se gotovo ni govorilo o čemu drugome, nego o ljubavi prema pastiricama, pjevale se ljubavne pjesme i pripovijedali „pritvori“ — metarmorfoze nesrećnih ljubavnika, kojima je ljubav mjesto sreće smrt donijela. — Vizija u vrtu „Slave“ odjek je pjesnikova bola nad otuđenom djecom, a družba pastira, do koje pjesnik dolazi na svom putovanju, jest slika nesrećnoga naroda, koji dršće pred vukovima (Turcima), što provaljuju iz istočnih strana. Nad „rasutom baštinom“ (domovinom) cvili „tužbeni poj“ pastira Slavgora i Dvorka, a tužaljka pastira Marula, što je pjeva Dvorko, molitva je duše Bogu, da izbavi pastire od ljutih vukova. Osim ljubavnih pjesama prošarao je Zoranić svoje „Planine“ obilno metamorfozama („pritvorima“). Pjesnik je svoje „pritvore“ prepleo imenima bilja i vrulja poznatih u njegovu kraju, jer ga je zabolio ukor vile, što hrvatski krajevi nijesu opjevani. Motivi pojedinih Zoranićevih „pritvora“ nahode se već u Ovidija.

Juraj Baraković.

(1548.—1628.)

Kako je u Zadru u starini bila jaka narodna svijest, najbolji su nam svjedok sinovi njegovi, koji su eto već u XVI. vijeku propjevali hrvatskim jezikom. Ni dvjesta godina ljutoga gospodstva mletačkoga nijesu mogli Zadru izbrisati narodni karakter.

Prvi se od Zadrana javlja Juraj Baraković. Bio je svećenik. Umr'o je u Rimu kao kanonik god. 1628. U crkvi sv. Jeronima postavio mu je Iv. Tomko Mrnavić nadgrobnicu, u kojoj se kaže, da se odlikovao boreći se s Turcima. Najveće mu je i najznatnije djelo *Vila Slovinka* (1613.) u 13 pjevanja.

Ispjevano je ovo djelo u dvanaestercima i osmercima, koji su razređeni u „pisni skupne“, to su distisi od dvanaesteraca, koji idu jedan iza drugoga, a završuju trostihom jednoga sroka; „osmoretke“ su kitice od 8 dvanaesteraca; „zučnopojke“ su talijanski soneti osmerački, a „poluretke“ su pjesme u kiticama po četiri osmerca, od kojih se sriče prvi sa četvrtim, drugi s trećim. Svrha je pjesniku, da proslavi Zadar i Šibenik i uopćeno svoje zemljake. Odlikuje se ovo djelo rodoljubljem rijetkim u

ono doba. U tom će mu biti bio uzorom Petar Zoranić u „Planinama". Vila kazuje Barakoviću, zašto se njegov dom otuđuje svojoj hrvatskoj starini. Nekoć je bilo bolje, jer je u vrijeme Marka Marulića naša vila doprla do grla Latinima, no kasnije je počela smalaksavati, jer „jezik slovinski nauk od skula promini u rimski". A boli to Barakovića, jer je u dnu duše uvjeren, da njegov rodni grad po pravdi Božjoj pripada Slavenstvu — ta zar mu vila nije sama kazivala, da je Zadar od bogova sagrađen i dan „za dar" Slovanu, sinu Neptunovu, neka ga on uživa u slavi! Ali sada su se tuđini digli na Slovanov rod, koji bi, kad bi mogli, najvoljeli „kako panj usahnut klasti ga na oganj". I tome ljubljenome gradu hotio je pjesnik otpremiti svoje čedo „Vilu Slovinku", nek je primi onakvom ljubavi, kakvom ju je on njemu namijenio, ali njegovi zemljaci oglušili su mu se, pa im Baraković gorko prigovara, što vole govoriti tuđim jezikom:

a ja ću mojime govorit ljudem svim,
jer sam ja sasvime dičan njim,
ja drugim ne umim od moga poroda
govorit neg ovim, koji mi Bog poda —

veli pjesnik. U 8. je pjevanje pjesnik upleo krasnu bugaršticu „Majka Margarita". U 12. pjev. opisuje pjesnik pakao, u koji je metnuo i srpskoga despota Đorđa Brankovića radi njegove nezahvalnosti prema onima, koji su ga ljubili i za nj se bili. Zacijelo je to pjesnik učinio pod dojmom narodne pjesme.

Barakovićeva *Jarula* (1636. jarula = lijeha, sanduk u kojem je posađeno cvijeće) izvod je iz Sv. pisma staroga i novog zakona složen u stihove. Ima 6 pjevanja. Štampana je po više puta; prvi put u Mlecima 1618. *Draga Rapska* je pjesma o postanku grada Raba složena u pohvalu Rabljanima. Pisana je gotovo sva u osmercima različno poređanima, samo odsjek „knjiga gradu Rabu" složen je dvanaesteračkim distisima. Osim svojega puta po ostrvu Rabu i doživljaja svojih na tom putu pjesnik nam pripovijeda na način Ovidijevih metamorfoza postanak ubave dolinice „Draga" na istom ostrvu.

Brne Karnarutić.

(1553—1600.)

Osim prijevoda Ovidijeve metamorfoze *Izvrsna ljubav Pirama i Tizbe* ispjevao je Karnarutić (Zadranin) i mali junački ep *Vazeće Sigeta grada* u 4 dijela. Izdao ga je i štampao u Mlecima god. 1584., osamnaest godina

poslije zauzeća Sigeta, a posvetio ga Jurju Zrinjskomu, sinu sigetskoga junaka. Ovaj mali ep, ako i nema velike pjesničke vrijednosti, ipak nam je mio već stoga, što je to prvi junački ep u našoj književnosti i što mu je za predmet uzeo znamenit događaj iz domaće povijesti. Ovo djelce poznavao je zacijelo i Nikola Zrinjski. On se njime i koristovao, kada je pjevao svoj madžarski ep „Obsidio Sigethiana", ono ga je možda i nadahnulo, da se pothvatio toga posla. Ispjevano je „Vazeće" dvanaestercem s dvostrukim srokom u svakom stihu.

Hrvatska protestantska književnost.

Lutherova nauka nije ostala samo u granicama Njemačke, koja joj je bila kolijevkom, nego se ona već u XV. vijeku raširila po čitavoj gotovo Evropi, te je preko Kranjske i Ugarske, u kojim je zemljama plemstvo već vrlo rano pristalo uz reformaciju, prešlo i u zemlje, u kojima nastavaju Hrvati. Za širenje protestantske vjere nesamo među Hrvatima, nego uopćeno po svjema južnoslovenskim zemljama najviše je zasluga stekao Slovenac P r i m o ž T r u b a r (1508.—1586.), koji je godine 1553. u Tübingenu štampao p ve slovenske knjige (Abecedarij i Katekizam) i to švabahom ili goticom, a drugi put (1555.) latinicom, te je time, pa osobito svojim prijevodom biblije postavio temelj slovenskoj književnosti, jer prije njega nije bilo nikakvih knjiga na slovenskom jeziku.

U Njemačkoj u Rottenburgu na Tauberi upozna se Trubar s glagolašem Stjepanom K o n z u l o m I s t r a n i n o m, te obojica počeše da razmišljaju o tom, kako bi protestantske knjige preveli i na hrvatski jezik. Poradi reformacije sklonio se bio u Njemačku i bivši modruški i koparski biskup Petar Pavao V e r g e r i j e, koji se u Tübingenu u Württemberškoj upoznao s barunom Ivanom U n g n a d o m (Ivan III. Ungnad Weissenwolf), bivšim velikim županom varaždinskim i kapetanom hrvatske i štajerske krajine, koji je ostavio habzburške zemlje, kad je car Ferdinand izdao strogi nalog, da se svi protestanti moraju iz njegovih nasljednih zemalja ise-

liti ili se natrag povratiti u katoličku crkvu. Poticanjem Ungnadovim nastojao je Vergerije, koji je god. 1555. u Tübingenu izdao latinicom prvu hrvatsku protestantsku knjigu *Razgovaranje među Papistu i jednim Luteranom*, o tome, da bi se hrvatske protestantske knjige štampale nesamo latinicom, nego i glagolicom i ćirilicom, pa bi se tako za novu vjeru pridobili nesamo katolici nego i pravoslavni, pa i sami Turci. Zato bude pomoću Ungnadovom pa pomoću vojvode Kristofa od Württemberga u Urachu god. 1561. osnovana hrvatska štamparija, dok je već otprije u Tübingenu bila slovenska.

Glavni suradnici kod izdavanja i prevođenja protestantskih knjiga u Urachu bili su već spomenuti Stjepan Konzul Istranin, iz Buzeta u Istri, zatim pop glagolaš Antun Dalmatin Aleksandrović, Juraj Cvečić iz Pazina, Juraj Juričić iz Vinodola, pa uskočki popovi Matija Popović iz Srbije i Ivan Maleševac iz Bosne. Pomagao je ovaj posao ugledom svojim i savjetom učeni Matija Flaccius Illyricus iz Labina u Istri. Iz hrvatske štamparije u Urachu, pa iz tübinške izišlo je što latinicom što opet glagolicom i ćirilicom oko 30 knjiga u 25.000 eksemplara. Sve ove knjige pisane su čakavskim dijalektom, kako se govorio u XVI. vijeku, a jer su većinom ove knjige prijevodi slovenskih knjiga Trubarovih, ima u njima dosta slovenskih riječi, a i drukčije se vidi u njima utjecaj slovenskoga jezika. No zagledali su hrvatski prevodioci i u „Lekcionarij Bernardina Splječanina", a služili su se gdješto i starim kojim crkvenoslovenskim tekstom, pa i glagolskim knjigama. Kada je smrću Ungnadovom god. 1564. prestala raditi hrvatska štamparija, otpreme slova u Grac, gdje su htjeli nastaviti štampanje hrvatskih knjiga, no ovdje ih zaplijeni nadvojvoda Karlo, a kada se poslije zbor „de propaganda fide" skanio da u Rimu štampa glagolske crkvene knjige, budu slova otpremljena u Rim.

Međutim protestantska vjera nije mogla u Hrvatskoj da uhvati čvrst korijen, a ni mnogo protestantskih knjiga nije moglo ući u Hrvatsku, jer ih je reakcija u austrijskim zemljama zaustavila i većim dijelom uništila, tako da se do danas sačuvalo veoma malo eksemplara, te su ove

knjige danas veoma velika bibliografijska rijetkost. Veliku je akciju protiv vjere protestantske započeo biskup Đuro Drašković, koji je neko vrijeme bio banom hrvatskim, te je njegovim nastojanjem hrvatski sabor stvorio osobiti zakonski članak, po kojemu je svak, tko bi istupio iz katoličke crkve u kraljevini Hrvatskoj, bio proskribiran, te nije mogao imati nikakvoga pokretnog ili nepokretnog imutka niti steći kakve časti ni odlikovanja. Na crkvenom opet sinodu god. 1574. bude zaključeno, da se kao ustuk protiv nove vjere izdaju crkvene katoličke knjige u narodnom jeziku. No taj zaključak izvrši tek biskup zagrebački Petar Petretić, koji je izdao u Gracu *Svete Evangeliome* (1651.). A napisao je zapravo ovu knjigu isusovac Nikola Krajačić ili Krajačević, koji je već prije napisao molitvenik *Molitvene knjižice* (1640.).

Osobita zaštitnika i prijatelja vjere svoje našli su protestanti u Jurju Zrinjskom, sinu Nikole, sigetskoga junaka, koji se otvoreno priznavao protestantom i gonio katoličke svećenike sa svojih imanja. Kad je smrću Ungnadovom (1564.) prestala hrvatska štamparija u Urachu, a ljubljanska spala pod strogu kontrolu, uredi sebi Juraj Zrinjski na svome imanju Nedelišću kraj Čakovca vlastitu štampariju. Na svoj trošak dao je on na hrvatskom jeziku štampati nekoliko protestantskih knjiga, što ih je napisao arhiđakon u Međumurju Mihajlo Bučić. No od knjiga Bučićevih nije nam se nijedna sačuvala. Sačuvala nam se uopćeno samo jedna knjiga, koja se štampala u ovoj štampariji, a to je Verbőczyjev „Tripartitum" *Trojstrančni Pizmotvor* (1574.) prikazan Jurju Zrinjskomu. Ova štamparija je kasnije premještena u Varaždin, a odavle opet u Eberovo u Ugarskoj. Poslije smrti Jurja Zrinjskoga njegov sin Juraj mlađi prijede opet na katoličku vjeru, katolički svećenici povrate se opet u Međumurje, a protestantski svećenici budu protjerani, i Lutherova nauka u Hrvatskoj bude istrijebljena.

Sedamnaesti vijek.

U ovom vijeku uz Dubrovnik i Dalmaciju hvataju se u književno kolo i uža Hrvatska, pa i Bosna. Ali kako su bile različne političke i kulturne prilike u ovim hrvatskim zemljama, u kojima se književnost zametnula ili dalje razvijala, nema u književnom radu njihovu među njima nikakve čvršće veze, zato ćemo i razmatrati književni rad u svakom ovom kraju napose.

Književni rad u Dubrovniku i Dalmaciji.

Od god. 1580—1750. književnost talijanska, koja se u XVI. vijeku tako lijepo rascvala, počinje malo pomalo propadati. U ovo doba živjela je Italija u prilikama najvećega poniženja ; u njoj niti je vrijedila pravda niti zakon, u njoj nije bilo niti trgovine niti obrta. Plaćeničke čete, koje su za plaću služile sada ovomu sada onomu knezu ili vladaru, prelazile su neprestano preko Alpa. Osobito su strašne prilike bile u Lombardiji i Napulju. Plemići gulili su siromašni narod porezima i globama, sa svojim razbojničkim četama, banditima i bravima počinjali su najgora nedjela i strahote ; u manastirima provodili su kaluđeri razuzdan život, a bolje nije bilo ni svjetovno svećenstvo. Prilike se nijesu mnogo popravile ni poslije tridentinskoga koncila (1540.). Sve škole i čitava odgoja mladeži došla je u ruke isusovaca, koja se kretala samo u religioznom pravcu. Istina i sada su se osnivale i množale akademije i to s velikim sjajem, ali rad im je bio prazan i šupalj. Samo u malo akademija, pa u sveučilištima i u nekim kneževskim dvorovima primani su i zaštićivani bili učenjaci na čelu im Galilei, koji su na svršetku ovoga perioda srušili staru filozofiju empirijskom metodom te donijeli svijetu novu eru kulture, a Italiji poklonili novu književnost.

Na početku ovoga perioda povodili su se pjesnici u epskoj poeziji najviše za Tassovim „Oslobođenim Jerusolemom". Za fabulu svojim epima uzimali su pojedine vojne i lica iz njegova epa. Glavni reprezentant nesamo epske poezije ovoga doba, nego i čitave talijanske knji-

ževnosti bio je Giambattista Marino (1569.—1625.). Njegovo je glavno nastojanje bilo, da što dulje zabavi čitaoca, a to je gledao da postigne beskonačno dugim opisima. Ali postigao je time baš obrnuto. Nijedno lice ni jedna dramska ni lirska situacija ne pobuđuje pažnju, te je stil njegov bez snage. Istina, njegova je oktava harmonijska i zvonka, ali joj nedostaje dubljine i čuvstva, jer pjesnik ostaje uvijek hladan prema predmetu, i on mu služi samo za izliku, da može blještiti svojom živom fantazijom. Izvrsnost pjesmotvora stoji za njega u traženom, u duhovitim odsjetkama; glavna mu je svrha, da čitaoca zadivi, zapanji. Zato prekomjerno upotrebljava antiteze, igre s riječma, što sve najbolje izbija u njegovoj pjesmi „Adonis" (1623.), a sve te osobine poznate su pod imenom „*secentizam*" ili „*marinizam*", kojemu se već tragovi nalaze i u pjesnika XV. i XVI. vijeka (Tasso, Guarini, Tansillo), koji je nastao imitiranjem Španjolaca i koji se još povećao općenjem sa španjolskim porodicama, kojih je bilo dosta u Napulju. U lirici javlja se pokret protiva imitatora Bembovih; lirski se pjesnici ovode za staroklasičnim uzorima, te ne imitiraju samo o i nego i sadržaj (Gabrielo Chiabrera); ali bilo je i takvih, koji su htjeli da se obnovi petrarkistična lirika.

Od drama XVII. vijeka tragedije nimalo ne zaostaju za onima iz XVI. vijeka. Najviše tragedija obrađuje religioznu građu, koja se jedino, osim staroklasičnih i mitologijskih predmeta, pod sumnjičavim gospodstvom španjolskim i pod inkvizitorskim nadzorom isusovaca i mogla bez kazni obrađivati. Gdješto su se dramski obrađivale i pojedine epizode talijanskih epa. Najznamenitiji je pjesnik tragedija ovoga vijeka Scipione Maffei (1675.—1755.), kojemu je njegova slavna „Meropa" raznijela ime po svemu svijetu. U XVII. vijeku osobito se lijepo razvio *melodram*, koji je najbolje usavršio Metastasio. Prvu su muzikalnu dramu napisali Ottavio Rinuccini, a Jacopo ju je Peri s pomoću Giulija Caccinija uglazbio. To je „Daphne", koja se prikazivala 1594. Glazbena je drama nastala dogovorom, kod kojega su sudjelovali svi znatniji fiorentinski glazbenici i učenjaci, a kretao se oko pitanja, da li su grčke tragedije bile skroz

naskroz ukajđene ili su se samo korovi pjevali. Poslije mnogo studija došlo se na osnovi jednoga mjesta u Aristotelu do zaključka, da su se grčke tragedije uz pratnju frule i lire skraja nakraj pjevale, te zaključiše u tome imitirati starinu. To su mogli stim laglje učiniti, što su se u pastoralama i onako pjevali korovi i lirske partije.

God. 1690. osnovana je u Rimu akademija „Arcadia" (Arcadia, conversazione di belle lettere — zabave o lijepoj knjizi). Proistekla je ona iz jednoga društva učenjaka, koji su se pod zaštitom slavne švedske kraljice Kristine, kćeri Gustava Adolfa, okupili, da proučavaju moralne nauke. Osnivača je bilo iz čitave Italije. Radi književne jednakosti zamijenili su članovi svoja imena pastirskima. Sijelo su svoje obično imali na Janiculu, a zvalo se „Bosco Parrhasio" (Parhasijski lug). Ugled je članovima sve više rastao. Kao članove primali su učenjake i pjesnike. Najviše su gajili lijepu knjigu, a osobito lirsku poeziju. Arkadijci nijesu poput marinista slavili osjetnu ljubav nego platonsku. Osobito su rado opijevali samoću seoskoga života, siromaštvo, svjetsku bijedu, ali sve nekako načinom izvještačenim, kićenim i trijeznim.

Već smo vidjeli, kakvu je formalnu savršenost postiglo dubrovačko pjesništvo potkraj šesnaestoga vijeka. No u XVII. vijeku postiglo je ono nesamo formom nego i sadržajem svojim vrhunac: sedamnaesti je vijek upravo klasičan vijek dubrovačke književnosti, u kojem se osobito ističu tri velikana dubrovačke književnosti: Ivan Gundulić, Ivan Bunić Vučićević i Đono (Junije) Palmotić. Ali baš sada, kad „pod suncem tako jasne sreće" Dubrovnik i njegova književnost „cvjetaše u najljepšem cvijetu" elementarna nesreća — silan potres 6. aprila 1667., taman na Veliku srijedu u 9 sati ujutru, uništi sav taj sjaj, otada, može se reći, tavori Dubrovnik materijalno, politički, a i u književnosti. Kako je tim potresom golema nesreća zadesila Dubrovnik, vidi se već iz toga, što je pri toj nesrećnoj zgodi zaglavilo oko 5000 duša, među njima sam knez Simo Getaldić, a s njim i velik dio vijećnika, koji su se bili upravo okupili, da vijećaju, kojim će zločincima po starom običaju u vrijeme uskršnje opro-

stiti krivnju. U životu je uopćeno ostalo pri toj prilici 300 stanovnika, među njima 38 vlastele. No iskra, koja je pod pepelom ruševina nekadašnjega sjaja još uvijek tinjala, razbuktjela se još jednom svom snagom svojom na početku XVIII. vijeka (Ignjat Đorđić), a onda se ugasnula. Kako se silno ova golema nesreća dojmila suvremenika, vidi se iz toga što su je opjevali tri Dubrovčanina (Bartol *Bettera:* „Pjesan o trešnji Dubrovnika"; Nikica *Bunić:* „Grad Dubrovnik vlastelom u trešnji"; Jaketa *Palmotić:* „Dubrovnik ponovljen") i jedan Korčulanin (Petar *Kanavelić:* „Pjesan vrhu trešnje Dubrovnika").

Tako je eto bilo u Dubrovniku. U ostaloj Dalmaciji sasvijem su se promijenile književne prilike: Hvar, Spljet i Zadar dovršiše šesnaestim vijekom svoj rad na književnoj njivi hrvatskoj; u XVII. vijeku javljaju se druga mjesta, ali njihov rad ne može se ni izdaleka mjeriti s književnim radom u ona tri grada.

Dubrovčani se i u XVII. vijeku ugledaju u Talijane. Pjesnike dubrovačke zanose velika i slavna imena talijanskih epika „cinquecenta" (Ivan Gundulić), a neki traže svoje uzore u latinskim epima XIV. vijeka (Đono Palmotić), no najveći je pjesnik nesamo ovoga vijeka, nego i čitave stare hrvatske književnosti I v a n G u n d u l i ć, koji je svojim remek-djelom „Osmanom" pa pastirskom igrom „Dubravkom" pokazao, da umije i samostalno zamisliti građu i obraditi je nezavisno od svojih uzora. Sedamnaesti vijek razlikuje se od šesnaestoga vijeka u poeziji i time, što je ona mnogo ozbiljnija; nema više u dubrovačkoj poeziji (izuzevši nelijepe erotične pjesme Antuna Gleđevića) onih više puta veoma raskalašenih pjesama, kao što su na pr. velik dio Menčetićevih ljubavnih pjesama; kao što je život uopćeno poslije renesanse okrenuo ozbiljnijim pravcem, tako isto i poezija. Ovaj preokret u društvenom i književnom životu izveli su kao i u Italiji, tako i u Dubrovniku isusovci, koji su se unatoč opiranju republike, ugnijezdili god. 1604. i u Dubrovniku, pa dobivši u svoje ruke škole i uopćenu odgoju mladeži, skrenuli su i svjetsku poeziju u drugi pravac, u pravac kršćansko-moralan, što se već opaža u Gundulićevoj poeziji, a najviše u Palmotićevoj.

Đivo Franjin Gundulić.

(1588.—1638.)

Gundulići su veoma stara i ugledna plemićska porodica dubrovačka. Pominje joj se ime već u prvoj polovini XIII. vijeka, a od toga vremena nalazimo ovo slavno ime gotovo na svakoj strani dubrovačke povijesti. Rodio se Đivo Gundulić god. 1588. Iz njegova života znamo samo to, da je god. 1619. bio upravitelj Konavlja (conte di Canali). Iz ovoga vremena sačuvan nam je jedini autograf njegov s njegovim potpisom. Ta je isprava upravo prijava, koju je on upravio dubrovačkomu senatu radi kriomčarenja s vinom. Učio je zacijelo u svojemu rođenomu gradu, a učitelji su mu bili isusovci. Da je bio čovjek pobožan i ozbiljan, to pokazuju djela njegova. Vršio je i sve službe u gradu, koje su mogli samo plemići vršiti. Da je dulje poživio, bio bi jamačno postao i knezom dubrovačke republike. Žena mu Nika, kojom se oženio god. 1628., bila je iz porodice Sorgo-Sorkočevića i preživjela je muža. Umr'o je pjesnik 8. decembra 1638., a pokopan je u franjevačkoj crkvi, no za grob mu se više ne zna. 26. juna 1893. podigao mu je narod na Poljani u Dubrovniku spomenik, koji je izradio hrvatski kipar Ivan Rendić.

Gundulić se ogledao u svjema trima vrstama pjesništva. U lirici povodi se za talijanskim uzorima. Jedina njegova ljubavna jesma *Ljubovnik sramežljiv* u glavnome je prijevod pjesme talijanskoga pjesnika Girolama Pretija „L' amante timido". U duhovnu liriku ide pjesma *Od veličanstva Božijeh* (1630) i prijevod nekoliko *Psalama* Davidovih. Znamenita je posveta ovih psalama patriciju dubrovačkomu Maru Mara Bunića, u kojoj govori pjesnik o svojemu dojakošnjemu i potonjemu pjesničkom radu. Najljepši su plod lirike Gundulićeve i uopćeno čitavoga lirskog pjesništva dubrovačkoga *Suze sina razmetnoga* (1650?). Pjesma, ispjevana u sestinama, dijeli se u tri „plača". U prvom „Sagrješenje" oplakuje izgubljeni sin u pustinji lakoumnost svoju i rasipnost, u koju je dospio; u drugom „Spoznanje" vidi svoje teške grijehe, a u trećemu „Skrušenje" moli od Boga

oproštenje i sa strahom očekuje osudu. Čitava je pjesma monolog; brat i otac i ne dolaze u pjesmi; izgubljeni sin govori skraja nakraj sam sa sobom te se pomalo identificira s pjesnikom samim. Budući da ne znamo gotovo ništa iz privatnoga života pjesnikova, ne možemo reći, da li pjesnik u ovoj pjesmi iznosi svoja lična čuvstva radi mladenačkih grijeha; bit će priličnije istini ako rečemo, da se pjesnik u njoj prikazao kao reprezentant grješnoga ljudstva, koje se kaje i popravlja, da opomene i oplemeni svoje suvremenike. I u „Osmanu" često izbija pjesnik kao propovjednik, koji svagdje, gdjegod mu se samo prilika nada, ističe prolaznost ljudske sreće i ljudskih nastojanja. Ispjevao je Gundulić dvije prigodne pjesme. Jedna je *Pjesan Visini privedroj Ferdinanda II.*, velikoga kneza od Toskane, u kojoj hvali lične vrline ljubljenoga vladara i zajedno slavi pobjede kršćanske i cesarske nad Turčinom, a slavi pjesnik kneza i zato, što se zanima za hrvatski jezik i književnost. Hrvatskomu jeziku učio ga je rođak pjesnikov isusovac Marin Gundulić. Drugu prigodnu pjesmu *U smrt Marije Kalandrice* ispjevao je Gundulić prema jednoj Tassovoj pjesmi. Tjelesna ljubav pjesnikova prelazi u ovoj pjesmi u nadosjetnu. Pogled na smrt budi u njemu žalosne misli o prolaznosti zemaljske ljepote — temeljni glas, s kojim se često susrećemo i u njegovu „Osmanu". Ova prigodnica posljednja je pjesma Gundulićeva, a ispjevana je u spomen ženi, kojoj je iste godine, kada se udala, umr'o muž, a uskoro za tim preselila se i ona u vječnost.

Od drama njegovih, u kojima se on povodi za tuđim uzorima, sačuvaše nam se potpuno samo dvije *Arijadna* (1633.) i *Prozerpina ugrabljena*. Prva drama „Arijadna" prijevod je tragikomedije istoga imena talijanskoga pjesnika Ottavija Rinuccinija, koju su uglazbili Jacopo Peri i Monteverde. Posvećena je dubrovačkomu patriciju Marinku Frana Tudiševića, koji ju je prikazao 1608. sa svojom „družinom". Evo joj sadržaja: Tezej je srećno doplovio s Krete na Naksos, gdje ga srdačno prime ribari. Noću svjetuje ga njegov „svjetnik", da bi ostavio Arijadnu na ostrvu i sam zaputio u Atenu, jer

bi mu Arijadna, kći onoga, koji je toliko Atenjana žrtvovao Minotauru, mogla slavu potamniti. Tezej ga posluša. Sjutradan tuži ostavljena Arijadna, no bog Bako primi je u nebo kao svoju ženu. Mnogo manju vrijednost ima druga tragedija *Prozerpina ugrabljena*, koja je izrađena prema epu latinskoga pjesnika iz IV. vijeka poslije Hr. Klaudija Klaudijana „De raptu Proserpinae". Pripovijeda se u njoj ovo: Merkur došavši iz podzemnoga svijeta na Olimp pripovijeda, da se Pluton ljuti, što je osuđen, da ostane neženja. Prijeti se, da će razoriti zemlju, ako mu Jupiter ne da kakvu božicu za ženu. Merkur nato donese Plutonu vijest Zeusovu, da može oteti Prozerpinu. Dok se Venera, Prozerpina, Dijana i druge božice zabavljaju trganjem cvijeća i pjevanjem, otvori se najednom zemlja, a Pluton ugrabi i odvuče Prozerpinu, koja se uzalud otimala, dolje k sebi u donji svijet. Majka Cerera tužna pođe u donji svijet, te Pluton napokon pristane, da mu žena Prozerpina pola godine boravi kod majke na Olimpu, a pola kod njega u podzemnom svijetu. Od nekih Gundulićevih drama sačuvali su nam se samo natpisi (Galatea, Posvetilište ljuveno, Cerera, Kleopatra, Adon, Koraljka od Šira). *Dijana* je samostalan dramatski dijalog, a od *Armide*, koja je preradba jedne epizode iz Tassova „Oslobođenoga Jerusolima" (pj. XX), sačuvali su nam se samo odlomci.

No najljepša je pjesnikova originalna drama u 3 čina *Dubravka*. U „Dubravi" (Dubrovniku) od davnine je običaj, da se na dan, kada se slavi sloboda, najljepši pastir vjeri s najljepšom pastiricom. Najljepši je pastir Miljenko, a najljepša pastirica Dubravka. Ali novac i tu ima svoju moć! Bogati, ali ružni Grdan podmiti suce te oni dosude njemu Dubravku. Ali kada je u hramu bog Ljero pokazao svoje nezadovoljstvo, narod uzme Grdanu Dubravku i dade je Miljenku. Slava se svršava u hramu slobode. Pastiri i satiri prinose božici Slobode darove i pri tom pjevaju zanosan slavospjev slobodi:

O lijepa, o draga, o slatka slobodo,
Dare, u kom sva blaga višnji nam Bog je dô,
Uzroče istini od naše sve slave,

Uresu jedini od ove Dubrave,
Sva srebra, sva zlata, svi ljudski životi
Ne mogu bit plata tvoj čistoj ljepoti!

Jedan od najljepših prizora jest „skazanje (prizor) drugo": u osvit toga dana dolazi u Dubravu neki starac ribar iz „primorja" dalmatinskoga, koje stenje pod okrutnom tuđom vlašću, da u njoj, u tom „gnijezdu slatkomu slobode primile", odahne i proživi svoje stare dane. — Ako i ima „Dubravka" mnogo sličnosti s Tassovim „Amintom", opet je ona sasvim samostalno zamišljeno djelo. Prikazana je ova najbolja pastirska drama dubrovačka na dan sv. Vlaha (Blaža) 3. februara 1628., a trista godina poslije rođenja pjesnikova naime 9. januara 1888. prikazana je drugi put u hrvatskom zemaljskom kazalištu u Zagrebu s glazbom od Ivana pl. Zajca. i odonda, može se reći, da se prikazuje svake godine uoči ili na dan pjesnikova rođenja. Da u „Dubravki" pjesnički prikaže svetkovinu slobode, na to je ponukalo pjesnika, što su Dubrovčani od davnina na dan sv. Vlaha, zaštitnika svojega grada, slavili i slobodu svoju, pa zato i ima u Gundulićevoj drami dosta toga, što podsjeća na samu tu svetkovinu, naročito na proslavu sv. Vlaha. Budući da se glavni i najveći dio slave obavio upravo u crkvi, a crkvene svečanosti pjesnik nije smio prikazati u drami, stoga je sve prenio u staro i umišljeno neznabožačko vrijeme. Od Dubrovnika je načinio „Dubravu", od dubrovačke vlastele pastire, a od dubrovačkih seljaka satire.

Ali kruna svega Gundulićeva pjesničkoga rada jest njegov *Osman*. U njemu je pjesnik opjevao tragički svršetak cara turskoga Osmana II., sina cara Ahmeta I. Da bi se osvetio Poljacima, što su kozaci upadali i četovali u Tursku, diže se Osman 9. maja 1621. na Poljsku. Istom potkraj augusta dođe turska vojska do Dnjestra, gdje su se utaborili Poljaci pod vođem Karlom Hotkiewiczem (poljačke vojske bilo je samo 40.000 i 8.000 njemačkih plaćenika), kod grada Hoćima (Chocim); sam kralj Sigismund ostao je u Krakovu, a sin mu Vladislav bio je sa 60.000 vojnika kod K a m e n i e k a. Turci podsjedoše Hoćim, osvojiše nekoliko topova i zastava,

no budu od Poljaka dva puta odbijeni s velikim gubitkom premda je sam Osman s velikom hrabrošću izveo jedan juriš na poljačke utvrde. Za posljednje navale uskrate janjičari posluh i ne htjednu se dalje boriti; u vojsci turskoj zavlada opće nezadovoljstvo, te je Osman bio prinuđen, da traži primirje i vrati se u Carigrad. Vojska se turska vraćala za najljuće zime. Premda u ovoj vojni Osman nije imao nikakvoga uspjeha, ipak se dao slaviti u Carigradu kao pobjednik. Vrativši se Osman u Carigrad odluči kazniti janjičare radi njihova neposluha u hoćimskom boju pa se skani poći na Istok. Čuvši za to janjičari pobune se protiv njega pod vodstvom šure Mustafina Daut-paše. Pobunjenici oslobode pređašnjega cara Mustafu, proglase ga opet carem, a Osmana zadave na zapovijed Mustafinu 20. maja 1622.

Pjesnik u svome epu slavi poljskoga kraljevića Vladislava, sina poljskoga kralja Sigismunda III., kao pobjednika turskoga, jer je tobože razbio cara Osmana u bojevima kod Hoćima 1621. Ovo se baš ne slaže sasvim s poviješću, jer je u hoćimskom ratu vodio Poljake Karlo Hotkijević, a poslije njegove smrti knez Ljubomirski, dok je Vladislav gotovo čitavoga rata ležao bolestan u taboru. Ali pored svega toga slavio je sav kršćanski svijet Vladislava kao pobjeditelja turskoga, pa kada je god. 1624. zaputio u zapadne strane pa i u Loretto, da izvrši zavjet majci Božjoj, sam papa Urban VIII. pozvao je njega „braniča crkve protiv nevjernika, diku sjevernu" u Rim i ondje ga počastio posvećenim mačem, klobukom i naslovom kanonika sv. Petra. A kud su ga slavili svi kršćani, jer su u nedaći turskoj vidjeli prst Božji, koji im pokazuje, da se približio čas njihovu oslobođenju, slavili su ga još više južni Slaveni, koji su najviše od poljske države očekivali spas svoj i oslobođenje svoje. Osimtoga imali su Gundulići čast, da u svojoj kući u Anconi pogoste kraljevića Vladislava, kada je putovao u Loretto. Sve je ovo moglo da bude povod, da pjesnik proslavi Vladislava kao junaka u hoćimskom ratu, jer se upravo poslije ovoga rata i tragičke smrti Osmanove kao posljednje nedaće turske u ovom ratu, pokazalo, da je ovo golemo i naoko svemožno

carstvo u sebi truhlo i da mu se približava konac na veliku radost i veselje podjarmljenim Slavenima.

Upravo u vrijeme Gundulićevo počeli su neki poljski historici kao n. p. Paprocki, Martin Bielski, Petar Grabovski (prije njih već u drugoj polovini XV. vijeka češki ljetopisac Pulkava) govoriti o srodnosti sviju slavenskih naroda, a bilo je i takvih, koji su isticali, da je upravo poljska država pozvana, da se postavi na čelo svjema Slavenima, pa da povede krstašku vojnu protiv Turaka i tako oslobodi balkanske Slavene od turskoga ropstva. Ovih historika doduše naš Gundulić nije čitao, ali je zacijelo poznavao djelo opata mljetskoga Mavra Orbinija „Il regno degli Slavi" (1601.), koje je pisano sasvim u duhu pomenutih poljskih historika. Ovo se Orbinijevo djelo može smatrati glavnim izvorom Gundulićevim, kad on govori o Slavenima i njihovoj historiji. Po Orbiniju sva su slavenska plemena jedan „slavenski" narod, koji je došao iz Perzije i Egipta u Evropu, osvojio Grčku, Maćedoniju i Iliriju, pa kroz Moravsku, Češku, Sleziju i Poljsku došao do obala Baltičkoga mora. Prema njegovu su mišljenju nastavali Slaveni Maćedoniju već u klasično vrijeme, i u ovom svojemu revnovanju načinio je on Slavenima i Vandale i Gote. Ma kako Orbinijeva knjiga bila nekritična, ona je ipak bila prva knjiga, iz koje su se stranci bar donekle mogli upoznati sa slavenskim svijetom. Orbinijevom knjigom počela se i u Dubrovniku širiti misao o nekoj plemenskoj srodnosti i zajednici sviju Slavena, a napose balkanskih, te je Gundulić počeo prvi konzekventno upotrebljavati naziv „slovinski" za jezik južnih Slavena, premda mu katkad on služi i za općeni naziv za sve slavenske narode i zemlje, koje su mu „slovinske pokrajine", „slovinska sva država", i svi puci njezini „slovinski". Evo i ovaj „panslavizam" mnogo je pridonio, da Gundulić proslavi veliku pobjedu poljsku u jednoj pjesmi i da proreče skori kraj turskoga gospodstva nad „slovinskim" narodom.

Nažalost „Osman", koji bi trebao da ima 20 pjevanja, nije do nas došao potpun, nedostaju mu upravo u sredini dva pjevanja i to XIV. i XV. ili, kako drugi hoće, XIII. i XIV. Ovu zagonetku, da je Osman upravo u sredini

nepotpun, nastojao je da riješi Armin Pavić ovako: po njemu pjevanja I., XVI.—XX. čine potpunu, cjelovitu, jedinstvenu, historijsku pjesan, koja pjeva, kako su Turci u Carigradu umorili svoga cara Osmana II. Prije nego što je pjevao „Osmana" (kakvi je danas u pjevanjima I., XVI.—XX.) ispjevao je Gundulić — veli Pavić — osobitu pjesan, recimo „Vladislav", u kojoj je Gundulić pjevao o boju hoćimskom 1621. i koja nam se donekle sačuvala u pjevanjima II.—XV. Zaruke i ženidba kralja Vladislava 1637. bit će pobudile pjesnika, da taj događaj proslavi velikom romantičkom epopejom, sastavljenom od ove dvije pjesni dodavši neke romantične epizode, ali smrt mu je osujetila, da svoju nakanu izvrši, osobito da sveže pjevanje XIII. o XIV., i tako je djelo upravo u sredini ostalo nedovršeno. Protiv ovoga Pavićeva mišljenja ustao je Franjo Marković u svojoj velikoj studiji: Estetička ocjena Gundulićeva Osmana — dokazujući analizom sadržaja Gundulićeva „Osmana" pa uspoređivanjem s Tassovim epom „Oslobođena Jerusalima", da Osmanida nije nipošto nastala kontaminacijom t. j. da nije sastavljena od prvobitne dvije pjesme, nego da je posve jedinstvena radnja, samo joj nedostaju dva pjevanja.

A sada evo sadržaja pojedinim pjevanjima:

I. Pjesnik počinje, kao što i većinu pjevanja, refleksijom i to u ovom pjevanju refleksijom o prolaznosti ljudske sreće. Zatim zaziva pjesnik u pomoć Muze „djevice čiste i blage". Opravdava se, što ne će pjevati o tome, kako se Osman poslije smrti svojega oca Ahmeta kao prvorođenac popeo na prijesto, pošto je uklonio svojega strica Mustafu, i kako je s velikom vojskom, ali slabom srećom zavojevao na Poljake. Pjesnik će pripovijedati samo uzroke smrti Osmanovoj. Zatim slavi kraljevića Vladislava i prikazuje mu svoju pjesmu. — Osman čeznući za osvetom razmišlja, kako bi oprao hoćimsku sramotu i opet uspostavio slavu turskoga imena. Uzrok svome porazu vidi Osman prije svega u tom, što je mlađa generacija turska postala mekoputnom i pokvarena ćudoređa. Stoga Osman odluči, da će očistiti svoju vojsku od nevaljalih elemenata, pa da onda uništi Poljsku i čitavo kršćanstvo. Svoju namjeru povjerava velikomu veziru Dilaveru, svojemu hodži Omer-efendiji i Kizlar-agi, nastojniku harema. Da se pak prerano ne saznadu njegove osnove pa možda i osujete, dade car proglasiti lažnu vijest, da kani poći u Meku, da pohodi grob prorokov i kazni odmetnika sidonskoga emira.

II. Ovo pjevanje počinje se refleksijom o nepromišljenosti mladeži, pa kao primjer pominje pjesnik Dedalova sina Ikara. — Osman pozove k sebi svoja tri savjetnika, da se s njima porazgovori o svojim tajnim namjerama. Najprije govori veliki vezir Dilaver, koji svjetuje cara, da uguši svo'u braću i najbliže rođake i tako sebi osigura carstvo. Osobi o mu prikričuje, da pazi na lukavu i za vlašću lakomu mater Mustafe, svo'e a str'ca, jer ona zacijelo ne će propustiti nijedne prilike, da opet postavi na prijesto svojega sina i s njim dijeli vlast u državi. Isto tako neka dobro pazi na Daut-pašu, šuru Mustafina. Samo ovako će car moći na put u Aziju. Poslije Dilavera govori hodža te svjetuje cara, da se ženi, prije nego krene na Istok. Ali neka uzima ženu sebi ravnopravnu. Sjeća ga, kako su se prije carevi turski ženili kćerima kršćanskih vladara na Balkanskom poluostrvu. Kada tako sebi carstvo i orodom osi ra nasljedstvo, moći će mirno za svoga odsuća povjeriti vla u svojemu odličnom tastu. Posljednji govori Kizlaraga. I on je za to, da se car najprije oženi i osigura sebi nasljedstvo. Svjetuje ga, da prije nego pođe na Istok, sklopi mir s Poljacima, pa da tako s njihove strane ne bude nikakve pogibli. Da pak laglje dođe do mira, neka pojača straže oko Korevskoga, koji će mu služiti kao talac kod pregovaranja. Osman pristaje doneklę na savjete svojih doglavnika, ali ne će da ubija svoje braće i rođaka. Hercegovcu Ali-paši zapovjedi, da ide u Poljsku i sklopi mir s Poljacima, a Kizlar-agi naloži, da mu po cijelom carstvu sakuplja najljepše djevojke odlična roda, pa da onda između njih izabere sebi ženu.

III. Opisuje se put Ali-pašin u Poljsku. Put iz Carigrada u Poljsku vodi kroz današnju Rumeliju, kroz Bugarsku i Srbiju. Pjesnik pominje više mjesta znamenitih iz povijesti ili radi njihove geografijske zanimljivosti. Pogled na mnoge ruševine budi u pjesniku mnoge elegične misli o ljudskoj taštini i prolaznosti svega, a napose grad Varna sjeća ga poljskoga i ugarskoga kralja Vladislava, koji je ovdje (god. 1444.) bio potučen i ubijen od Turaka, a za kontrast tome pominje pjesnik poljskoga kraljevića, kojemu pjesnik kao kršćanskom junaku i uz ovu priliku pjeva slavospjev. Došavši Ali-paša u Dobruču opisuje pjesnik idilički različna mjesta. Zatim dođe poslanik u Moldavsku, gdje se još vide tragovi od posljednjega rata i pustošenja kozačkih četa. Tek imenovani namjesnik moldavski, koji je pratio Ali pašu, moli ovoga, da mu što pripovijeda o hoćimskom ratu, što paša i čini.

IV. Čitavo ovo pjevanje zaprema pripovijedanje Ali-pašino o tursko-poljskom ratu. Ali paša najviše slavi hrabre poljske junake, a kudi kukavičluk i podmitljivost turskih četa. Među junacima turskim osobito ističe Dilavera, poslije velikoga vezira, i Mongolku Sokolicu.

V. Pjesnik dalje opisuje put Ali-paše, koji često mora sebi krčiti put kroz leševe na lanjskom bojištu. rideseti dan svojega putovanja ostavi paša moldavskoga namjesni a na Dnjestru, a sam krene dalje u Podoliju. Ovdje se sastane s Krunoslavom

vjerenicom Korevskoga, kojega su Turci zarobili. Ova Krunoslava, koja je u kršćanskoj vojsci isto što i druga amazonka Sokolica u turskoj, hrabra je i ratoborna kćerka vojvode moldavskoga, a zaručena je s banom Korevskim. Ovaj je bio pošao u pomoć svojemu tastu protiv Turaka. I Krunoslava je s njim htjela poći u boj, te je zaručnik jedva nagovori, da ostane kod kuće. Mladi je Korevski počinio silna junaštva, i zacijelo bi svladao Turke, da nije od kukavnih Moldavaca odmamljen u zasjedu, gdje su ga Turci uhvatili, odveli u Carigrad i ovdje ga bacili u tamnicu. Čuvši Krunoslava što se dogodilo s njezinim Korevskim, poletjela je, da se osveti, kao lavica u Moldavu te pustošila polja i gradove. Priključivši se poljskoj vojsci pozove na dvoboj turskoga cara Osmana. Mjes o njega po ce protiv nje o tolica, koja e potajno ljubila Osmana. Kod prve navale slome im se koplja, pa zato trgoše sablj i naviše jedna na drugu, ali najednom spadnu im kacige s glave, i vojskama se pokažu u oklopu dvije krasne djevojke. Vojske sada, i turska i kršćanska, oduševljene za svoje junakinje, zametnuše bitku, koja istom prestane, pošto je nastala noć. Krunoslava morala se vratiti ne postignuvši svrho, da će se kako dokopati svoje suparnice. Tražeći Sokolicu dođe na Dnj star gdje mjesto Sokolice nađe Ali-pašu. Od njega čuje, da joj je zaručnik u tamnici, otkle mu nema spasa.

VI. Ovo je pjevanje prava pastirska idila. Krunoslava dolazi u jedan gaj i tuži nad udesom svojim i vjerenika svoga. Najednom čuje u šumi glas iz pastirske frule; pastir je to, koji zazivlje „vilu", ljubovcu svoju. On tuži nad okrutnošću Rumenke svoje i zove je, da se povede za primjerom prirode i životinja, koji znadu samo o ljubavi i veselju. Krunoslava se sada još više ražalosti i zavidi pastiru, jer mu je draga blizu i jer nije izgubio nade, da će je skoro vidjeti, te i ona najednom odluči, da će mačem izbaviti svojega vjerenika. Ali kad je razmislila, da ga je nemoguće silom spasiti, odluči upotrijebiti varku i preobući će se u Ugričića i mitom postići svrhu. — U Carigradu Osman jedva čeka na povratak svojega poslanika. Ima velike osnove, najprije će da svlada kralja perzijskoga, a zatim će na ostala kraljevstva, kojima slava ide po svije . On se nada, da će opet zadobiti slavnu krunu španjolsku silom joj oteti gospodstvo nad dva svijeta. Protiv njemač oga cara već se uvelike sprema, da njega i podanike njego e p zi svojemu žezlu. Ne će da se dalje drži ugovora sklopljena s francuskim kraljem. Samo se jednoga car potajno boji: od Poljaka i kraljevića Vladislava, koji ga je već potukao kod Hoćima, zato se još uvijek osjeća nemirnim i nesigurnim, dok ne dođe poklisar sa sklopljenim mirom. A nestrpljiv je Osman još radi jednoga; svoga haduma Kizlar-agu poslao je, da širom carstva za carski harem pokupi najljepše djevojke, pa da onda odabere sebi dostojnu caricu. Kizlar-aga je u to vrijeme prešao preko mora i nalazi se upravo u okolini nekadašnje Troje.

VII. U ovom pjevanju bavi se pjesnik putem Kizlar-aginim. Aga ide najprije u Malu Aziju, a zatim zaputi na grčka ostrva. Da što više istakne humanitarnu i slobodnu republiku dubrovačku

crta prostrano trgovinu tursku robljem i njezin demoralizatorni utjecaj na domaće stanovništvo. Osobito živo opisuje rastanak roditelja i rođaka s djecom, koju odvode na lađu Kizlar-aginu, a plaču za njom najviše stoga, što ne znaju, da li će njihove kćeri biti prave žene carevo ili pak samo robinje. Čuvši Kizlar-aga za neizrečenu ljepotu Sunčanice, ostavi sluge svoje, da pretraže Albaniju, Bosnu i Hercegovinu, a on pođe u grad Smederevo po Sunčanicu

VIII. Ovo je pjevanje zacijelo najljepše. Kizlar-aga dođe u Smederevo po mladu i lijepu Sunčanicu, kćerku staroga i slijepoga Ljubdraga, praunuka Đurđa despota i Jerine. Starac je imao dvanaest sinova, ali svih dvanaest ugrabila mu je nemila smrt, samo mu je ostala Sunčanica, koja mu je pomoć i utjeha u starosti. Da mu rod ne izumre, želi, da bi mu se kćerka udala, pa da svlada njezin otpor protiv udaje, skuplja u svojoj kući svu seosku mladež, ne bi li je pjevanjem i igrom odvratio od njezine nakane. Ali sve uzalud, jer je ona vječnu čistoću zavjetovala majci Božjoj. Veselje među mladeži pomuti dolazak Kizlar-agin. Ovaj sav ushićen s ljepote Sunčaničine lijepim pozdravom umiri društvo te zamoli starca Ljubdraga, da mu nešto pripovijeda o svojoj porodici i njezinu udesu. Ljubdrag ga posluša i ispripovijeda mu udes posljednjih potomaka srpske vladalačke dinastije te uzima priliku, da hvali Dubrovnik, što je gostoljubivo primio njegova pradjeda Đurđa despota. Jedva je slijepi starac svršio svoje pripovijedanje, kadli crnac Kizlar-aga ugrabi plahu Sunčanicu. — Car Osman je u brizi, što tako dugo nema Sokolice, pa javi Kizlar-agi, da se što prije s njom vrati. Da nađe Sokolicu, vraća se Kizlar-aga kroz poljsku zemlju, jer mu rekoše, da se ona tamo nahodi.

IX. Sokolica se nalazi blizu Varšave te pustoši sa svojim junakinjama poljsku državu. Upravo u ovo vrijeme, na svršetku kolovoza, slavi se u Varšavi godišnjica pobjede poljske kod Hoćima. Pošto se u stolnoj crkvi svršila služba Božja, pođe kraljević u lov. S njim polaze i njegova braća, pa sjajna pratnja vojvoda, knezova i bana. Gospođe se sakupljaju na jednoj livadi uz obalu Visle, da slave kraljevića pjesmom i igrom. Najednom dojaše Sokolica sa svojim hrabrim družicama iz svojega skrovišta, svežu preplašene poljske gospođe i otidu sa svojim plijenom. Došavši do nekoga šumskog jezera, svežu svoje zarobljenice o stabla i svukavši se stanu se kupati u jezeru. Ali upravo kada su se najljepše kupale, evo kraljevića Vladislava s čitavim lovačkim društvom tjerajući pred sobom različnu divljač. Kad kraljević spazi u jezeru Sokolicu i njezine družice, koje nijesu imale kada ni da se obuku, a kamoli da pobjegnu, on ih opkoli. No Sokolica ne izgubi svijesti, već se brzo obuče te navali na Poljake. U boju joj se slomi mač, i ona bi bila izgubljena, da kraljević nije svojim ljudima zabranio, da je ubiju. Sokolica nato ugrabi zgodan čas te skoči u rijeku i srećno je prepliva. Kraljević se začudi njezinoj smjelosti, pa vrati njezinim družicama slobodu i oružje. Zahvalna Sokolica daruje mu iz zahvalnosti za spomen đerdan od bisera i dragoga kamenja obećavši mu, da više ne će vojevati

protiv kršćana. Izatoga vraća se Sokolica svojoj kući, [ali je na putu srete Kizlar-aga, koji joj isporuči želju Osmanovu, da bi ga pratila na Istok.

X. Dok Sokolica hiti u Carigrad Osmanu, poljski plemići nastavljaju svoju veselu zabavu. Veselje prekine glasnik, koji pozove kraljevića u kraljevski dvor, kamo očekuju careva poslanika. Na povratku s lova pjeva u slavu Vladislavljevu jedan „gospodičić" o lanjskom ratu s Turcima. Uto se Ali-paša, koji je nešto zakasnio od straha pred Kozacima, dok nije dobio sigurnu pratnju, približio Varšavi. Sav dvor kraljevski sakupi se u kraljevskoj palači, da svečano dočekaju poslanike. Pjesnik sada opisuje red kipova, kojim je urešeno predvorje kraljevske palače, koji prikazuje vladaoce poljske od početka pa sve do XVI. vijeka. Kralj i velikaši dogovaraju se, što će odgovoriti, a knezu Zborovskomu bude naloženo, da za to vrijeme zabavlja Ali-pašu.

XI. Dvorana, u kojoj je turskoga poslanika dočekao knez Zborovski, ukrašena je svilenim sagovima, u kojima su uvezene različne slike. Ovi gobelini prikazuju i posljednju vojnu i boj kod Hoćima i sve — nebo, zemlja, zastave, trublje, konji, ljudi, oružje i bojevi — upravo je divno izrađeno, štoviše jasno se raspoznaju na njima pojedina lica. Među ostalim licima vidi se i pustinik Blaž, koji ide na čelu poljske vojske — uopćeno sve slike služe za uzveličanje kršćanstva i poljske države. Na slici jednoj vidi Ali-paša i sebe, kako bježi, pa zastidjevši se okrene glavu. Napokon uvedu Ali-pašu u veliku dvoranu. Ovdje ga je čekao sam kralj s kraljevićem, pa s biskupima i ostalim dostojanstvenicima. Ali-paša preda kralju pismo carevo i u veoma diplomatskom govoru zastupa interese svojega gospodara. Kralj pristaje na uvjete mira, koje mu nudi car, i otpusti poslanika s bogatim darovima za cara.

XII. Ali-paša vraća se u Carigrad. Kudgod prolazi, susreće ga veselje ; osobito se vesele turske žene, što se više ne će morati da dijele od svojih muževa. Samo Krunoslava tuguje, jer njezinu vjereniku ovaj mir nije donio slobode. Najzad proda ona svu svoju imovinu pa otiđe u Carigrad, da mitom i novcem izbavi svojega dragog zaručnika iz sužanjstva. Ali ni zlatom ni lukavošću ne može da umekša srce okrutnoga Rizvan-paše, kojemu je povjereno, da čuva Korevskoga. U Rizvan-pašinu su dvoru dvije krasne djevojke; jedna je kćerka pašina Ljubica, a druga mu je Kalinka nećakinja. Na djevojke pazi crni hadum Bećir. Ovaj se najednom počeo kititi dragocjenim nakitima, pa kada ga je Kalinka, koja se također zaželjela tih lijepih stvari, zapitala, otkud mu je to, on joj kaže, da je to dobio od nekoga mladog Ugričića iz cesarskoga njemačkog poslanstva. Kalinka kod prve prilike, kada se sastala s Krunoslavom preodjevenom u Ugričića, zaljubi se u nj ne znajući dašto, da se u muškim haljinama krije žensko čeljade. Kalinka pripovijeda Krunoslavi, da su jednom Rizvan-pašu zajedno s Ljubicom zarobili kozaci, a izbavio ih je viteški Korevski. Odonda ne može više Ljubica da zaboravi na nj, a i Korevski ljubi nju, pa će se, čim ga careva milost pusti na slobodu, s njim vjenčati. Krunoslavu nemilo dirnu ovo Kalinkino pripovijedanje, ali

ipak ne vjeruje, da bi joj vjerenik vjerom krenuo. Ona ode k Rizvan-paši i pokuša, da ga podmiti. Ovaj tobože pristane, ali čim Krunoslava stupi u tamnicu, lukavi Rizvan-paša zaključa za njom vrata.

XIII. Duboko pod zemljom, u paklu, sjedi Lucifer i strašno se ljuti na svečanosti, kojima cijelo kršćanstvo slavi godišnjicu hoćimske bitke. Pozove k sebi sve paklene duhove i nemani i govori im dulji govor, u kojem se tuži, da je u hoćimskoj vojni pretrpio poraz pakao, a ne Turci. Sve je svoje sile pakao upotrijebio: kišu, snijeg, studen, grad, kugu i glad protiva Poljaka, ali nebeske vojske uništile su sve pokušaje, da se zatre kršćanstvo! A sada se sprema, da se Vladislav vjeri s Cecilijom Renatom, pa će tako doći u srodstvo s austrijskom, ugarskom i španjolskom kućom. Savez, koji tom vjeridbom nastaje, mogao bi postati koban za eksistenciju turske vlasti, a s njom bi nastradala i vjera prorokova. A ako se turska svetišta unište i sve se pokloni Krstu, i on Lucifer bi bio poražen i ostao bi sam samcat u praznom carstvu svom. Nemani paklene dadu se odmah na posao; jedne draže turske svećenike i činovnike protiv mira s Poljacima, druge bune janjičare, spaholjane i građane protiv Osmana. Neki pakleni dusi polaze i među žene carskih palača, da intrigiraju, jer su dvorske gospođe oduvijek najbolje oružje i saveznice đavola; zli se dusi dobro sjećaju, da se prvi rasap ljudstva u staro vrijeme dogodio upravo s prijevare ženske.

XVI. U Carigradu širi se glas, da car kani poći u Aziju samo stoga, da se tamo riješi svoje stare vojske. Nezadovoljstvo sve više raste među vojnicima, osobito među janjičarima. Tužbe se na cara sve više množaju; jedni se tuže na nezahvalnost carevu, drugi se tuže, što im car noću uhađa njihov privatni život, da izdaje loš novac itd. Jedini je Ali-aga, zapovjednik janjičara, koji brani cara veleći im, da su oni i onako dobili sve od cara, pa da im car to može opet i uzeti; uopćeno oni su robovi, i želja careva treba njima da bude zakon. Pobunjeno mnoštvo ode pred crkvu Sofije, gdje zaključe, da će od cara tražiti, da im preda tri glavna njegova savjetnika velikoga vezira Dilavera, hodžu careva i Kizlar-agu. Pošalju dakle Jahiju k caru, da mu to reče. Car upravo slavi svadbu sa tri svoje lijepe ljubovce, kad je k njemu došao Jahija, kojega car otpravi s porukom, da buntovnici, ako krvi žele, žeđu svojega srca radije ugase krvlju carevih neprijatelja nego prijatelja.

XVII. Osman noću dozove k sebi svoje savjetnike. Veliki ga vezir Dilaver svjetuje, da ne popusti, nego da ilom bunu uguši. Bivši veliki vezir Husain svjetuje cara, da ne upotrijebi sile, nego neka radije nezadovoljne vojnike pošalje protiv neprijatelja pa će ih se tako najlaglje i najbolje riješiti. Ako pak ne ide drukčije, neka slobodno preda njihove glave buntovnicima. Car pristaje uz savjet Husainov, ali ne će da preda svojih vjernih slugu. Dilaver, koji se ne slaže s ovom odlukom carevom, predlaže caru, da namjesto njega opet postavi Husaina velikim vezirom i da priopći vojsci, da je odustavio put na Istok. Osman

nato dade pojačati straže kod svojih savjetnika. — Iste noći mati Mustafina dozove k sebi svojega zeta Dauta. Ona ga pozove, da ustane protiv Osmana i povrati Mustafi prijesto, pa će tako djeca njegova (Dautova) postati baštinici prijestolja, jer Mustafa nema i ne može imati djece, a budući da je Mustafa i onako nesposoban za vladu, dijelit će on vlast s njom. Daut pristane na prijedlog Mustafine majke, jer se i onako hotio osvetiti Osmanu za neku nepravdu, koju mu je on bio učinio. Daut ode, a Mustafina majka jedva čeka, što će budući dan donijeti.

XVIII. Ujutru pitaju pobunjenici suce i pravoznance, što i de cara, koji blago, svete knjige i prijestolje hoće da odnese iz glavnoga grada i koji umjesto robinja uzima sebi prave žene. Odgovore im, da taj nije vrijedan da bude carem. Sada ustane Daut i stane mnoštvo još više buniti protiv Osmana, te pozove mnoštvo, da odu i oslobode Mustafu, jer je on pravi car. Daut vodi mnoštvo najprije na dvor Dilaverov, okružen visokim zidovima, ali budući da su bili odbijeni, odvede Daut mnoštvo prema carevu dvoru.

XIX. Veliki vezir Dilaver, preodjeven u derviša, hoće da pođe u Anatoliju i dovede tamošnje čete protiv pobunjenika. Kao amulet nosi ime svoje ljubovce Begum, lijepe Perzijanke, za kojom su uzdisali mnogi kraljevi i knezovi evropski i azijski, a Dilaver ju je dobio na dvoboju s perzijskim kraljevićem Hajdarom. Pobunjenici s Derviš-agom na čelu pohrle u potjeru za Dilaverom i prepoznaju ga, premda se preodjenuo. Dilaver oboružan samo pastirskom palicom junački dočeka svoje neprijatelje i ukinu mnoge s nogu. Derviš bijesan, što ih je toliko od njegovih poginulo, trgne svoju sablju, da se vidi, tko je jači. Dilaver uzme sablju od jednoga mrtvoga i stane dijeliti s Dervišem megdan, u kojem bi Derviš nastradao, da nije jedan seljak iza leđa Dilavera usmrtio sjekirom. Čuvši lijepa Begum za smrt svojega vojna, pohrli k njegovu truplu i jaduje nad njim tužaljku. Moli Derviša, da bi joj poklonio tijelo muževo, ali joj Derviš surovo zaprijeti, da će i nju pogubiti, ako se ne ukloni, a tijelo Dilaverovo ima ostati hrana psima i pticama grabilicama. Uto se Osman od straha sakrio u vrtu dvorca Sinan-pašina. Odavle pošalje jednoga vezira i Kizlar-agu pobunjenicima, da ih umiri, ali ih ovi posjekoše. Jednaka sudbina stigne Ali-pašu i Husaina, koji su ostali vjerni svojemu gospodaru. Pobunjenici nato odu, da oslobode Mustafu i proglase ga carem. Izvuku ga iz neke jame u zvjerinjaku blijeda i polumrtva. Trupla umorenih dostojanstvenika bace psima za hranu, a glave im nabodu na koplja i postave pred mošejom Bajazetovom. Mnoštvo pođe sada zajedno s janjičarima, da potraže Osmana. Kad ga nađu, posade ga na nekakvo kljuse i odvedu pred Mustafu, da mu sudi.

XX. Tako je Mustafa opet sio na carsko prijestolje. Zapovjedi da Osmana ture u tamnicu Jedi-kule. Osmana, koji je jahao na starom kljusetu, pratila je silna svjetina, a pred njom su nosili glavu Dilaverovu i Huseinovu. Osman u dugačkom monologu pominje svoje pretke na carskom prijestolju, slavi slavna djela

turskoga oruzja te isporeduje s tim svoj gorki udes. Ali jedva je svjetina došla pred vrata tamnice, kadli Daut poviče, da se Osman odmah udavi. Osman pokuša još jednom da gane svoje dušmane na milosrđe i proreče, da će njegov nesposobni nasljednik upropastiti dinastiju i čitavu državu. Divlji Daut-paša izvadi sada iz svojega pasa rubac i baci ga jednom crncu, a ovaj ga baci Osmanu oko vrata i nogama gazeći, grizući ga zubima i drapajući noktima uguši ga. Sahrane Osmana u istoj mošeji, u kojoj je sahranjen i njegov otac. Pjesnik svršava svoju pjesan veličanstvenom i pjesničkom poukom o is raznosti (vanitas) svega pa sigurnoj i skoroj propasti turskoga carstva.

Tri su pjesnika pokušala, da popune Osmana, t. j. da ispjevaju XIV. i XV. pjevanje. Dvojica su Dubrovčani Petar Sorkočević i Marin Zlatarić, a treći je Ivan Mažuranić. Sorkočevićeva dopuna štampana je prvi put u izdanju „Osmana" o. Ambrozija Markovića god. 1826.

Sadržaj je Sorkočevićeve dopune:

XIV. Kizlar-aga vratio se sa Sunčanicom i s ostalim robinjama u Carigrad. Na Sunčanicu odmah, čim je ugleda, zape oko Osmanovo, no kad mu ona ispripovijeda udes svoj i slijepoga oca, smili se Osmanu, te je pusti kući. Mjesto nje izbere Osman dvije Grkinje. — U tamnici Krunoslava jedva prepozna Korevskoga, tako je jadan bio. I on prepozna svoju zaručnicu, premda je bila u muškom odijelu, i umiri je rekavši, da nije istina, što se pripovijeda o njegovim zarukama s Ljubicom, kćeri Rizvan-pašinom.

XV. Ali-paša vratio se iz Varšave. On priopći caru, da Poljaci kao uvjet miru zahtijevaju, da se Korevski pusti na slobodu. I poslanik svjetuje na to cara, jer se uvjerio o moći i sili Vladislavljevoj. Kada ga tako i veliki vezir savjetuje, pristane car na taj uvjet. Uto dođe Sokolica, te car sav zadivljen s njezine ljepote učini je svojom pravom ženom. Zatim dovedu pred cara Korevskoga i Krunoslavu. Car odmah prepozna u Ugričiću svoju hrabru dušmanku, čestita njoj i Korevskomu, što su se opet našli te nadarivši ih bogato pusti ih na slobodu. Zatim car zapovjedi, da se sve priredi za njegov put na Istok.

Mažuranićeva dopuna izišla je prvi put u izdanju Matice ilirske god. 1844. Dopunio je Mažuranić Osmana ovako:

XIV. Osman zabrinut za svoju budućnost pita svojega astrologa, što kazuju zvijezde o njegovu putu na Istok, kamo kani poći. Zvjezdar mu odgovara, da mu zvijezde proriču veliku nesreću, stoga neka odustavi put, dok znaci ne budu bolji. Osman poslije toga ode spavati i usne, da sjedi na prijestolju i čita koran. K njemu pristupi prorok — snio je dalje — te mu istrgne knjigu iz ruku. Kada se car prestrašeno probudio oda sna, spazi pred sobom hodžu, svojega učitelja, a uistinu bio je to zao duh, koji mu u slici turskoga svećenika navijesti srdžbu prorokovu, jer se

kani pomiriti s nevjernicima. — Uto se u vrtu Rizvan-pašinu došulja ka Kalinki demon „Ljubomornost“ i u slici eunuha Bećira prišapne joj, da je prevarena, jer mladi Ugričić, kojega ona ljubi, nije nego preodjevena vjerenica Korevskoga. Kalinka to kaže Ljubici, a Ljubica svojemu ocu Rizvan-paši, koji dade i Korevskoga i Krunoslavu u tamnici pogubiti.

XV. Osman daje navijestiti, da je sklopljen mir s Poljacima, ali da Poljaci kao uvjet miru zahtijevaju, da Turci puste Korevskoga na slobodu. Međutim dođe Rizvan-paša i javi, da je Korevskoga i Krunoslavu radi prijevare dao pogubiti, a kći njegova Ljubica, da se radi toga sunovratila s tornja. Turci sada vijećaju, da li bi predali Poljacima mjesto Korevskoga Rizvan-pašu, no to bude osujećeno, jer dođe glas, da se Rizvan-paša sam usmrtio. Međutim se dogodila Kizlar-agi na putu nemala neprilika, jer mu je noćom u Jedrenetu Sunčanicu odveo jedan stražar od harema i pobjegao. Bio je to brat Sunčaničin Vlatko, koji je bio zarobljen od Turaka i postao eunuh. On je prepoznao svoju sestru među ostalim djevojkama, ali se stidio, da joj se javi. Kizlar-aga sav zdvojan radi ovoga gubitka vrati se kući s ostalim robinjama. Osman uzme za ženu Sokolicu pa se sprema na put.

Da kažemo nešto o ovim dopunama. Pjevanja *Sorkočevićeva* ispunjuju istina prazninu romantičkih epizoda, i Sorkočević je izvrsno imitirao epski naivni ton Gundulićev, ali je svakako pretjerivao, kad je mogao onako da crta plemenitost srca Osmanova, sjajnu ženidbu njegovu, darežljivost prema Korevskomu i Krunoslavi, nadu u stalan mir s Poljacima, a sve se to ne slaže ni s povjesnim činjenicama niti s unutrašnjom tendencijom Gundulićeva epa niti s padom Osmanovim, koji se odmah za tim dogodio. Ako je pakao već u XIV. pjevanju počeo da radi, onda se bogme nije moglo sve tako glatko da svrši. *Zlatarićeva* je popuna sasvijem nalik na Sorkočevićevu, zato joj i ne iznosimo sadržaja. On je shvatio svoja dva pjevanja kao vršak slave Osmanove i njegovih djela, poslije kojega ima doći preokret, stoga je on odlučnije i što je kraće mogao izveo sve događaje, koji se u tim pjevanjima imaju opjevati. Za *Mažuranića* može se reći, da je veoma dobro imitirao čitav način pjevanja Gundulićeva, premda mu stihovi ne izlaze onako lako kao Gundulićevi, što je kod ovakvoga posla posve razumljivo, ali fantazijom i pjesničkim poletom gotovo da ga je pretekao. Samo bi mu se moglo zabaviti, što je pustio da Sunčanicu oslobađa brat njezin, a Gundulić u

VIII. pjevanju sasvim jasno kaže, da je starcu Ljubdragu svih dvanaest sinova izginulo.

Premda je Osman bez sumnje najljepša junačka pjesma čitave naše stare poezije, upravo je začudo, da je trebalo dvjesta godina čekati, dok je naštampan. Prvi, koji je namjeravao izdati štampom „Osmana" bio je sin pjesnikov Šiško Gundulić, no ozbiljno se latio toga posla tek Đanluka Volantić potkraj XVIII. vijeka. Volantić je marljivo sakupljao rukopise, jer je originalnoga nestalo po svoj prilici za velikoga potresa 1667. Trudio se on punih dvanaest godina oko uređivanja teksta pa oko komentara, povjesnoga uvoda i rječnika. Na njegovu molbu zacijelo je ispjevao Sorkočević svoju dopunu „Osmana". No okupacija francuska Dubrovnika pa i smrt Volantićeva (1808.) uzrokom su, da ovaj trud njegov nije ugledao svjetlosti. Jedan dio „Osmana" t. j. pet prvih pjevanja štampao je god. 1801. Šimun Occhi. Istom 1826. izišlo je u Dubrovniku prvo potpuno izdanje „Osmana". Priredio je ovo izdanje franjevac Ambrozije Marković. Štampano je u tri dijela. Ispred teksta je kratka biografija pjesnikova, zatim različne historijske bilješke o „Osmanu". Ispred svakoga je pjevanja kratak sadržaj (argomento) od šest osmeračkih stihova, a poslije svakoga pjevanja je komentar, za koji je najvećom stranom upotrijebio bilješke Volantićeve, i popis riječi s talijanskim prijevodom. Ćirilicom je prvi put štampan „Osman" u Budimu 1827. u knjizi s natpisom „Razna djela Jefte Popovića". God. 1844. izdala je Osmana Matica ilirska, a za ovo izdanje nije samo upotrijebljen štampani tekst Markovićev, nego još 7 rukopisa. Uvod je ovomu izdanju napisao Vjekoslav Babukić. Ispred svakoga je pjevanja kratak sadržaj u prozi, koji je sastavio profesor Antun Mažuranić. Dragocjen je rječnik dodao Ivan Mažuranić. U rječniku su objašnjene sve riječi u „Osmanu". Štampana je u ovom izdanju prvi put dopuna Ivana Mažuranića. God. 1854. izdala je Matica ilirska po drugi put „Osmana" u manjem formatu. Izdanje je sasvim udešeno prema predašnjemu ilirskom izdanju, samo je sprijed uvod napisao Adolfo Veber-Tkalčević, u kojem se nalazi prvi pokušaj, da se „Osman" estetski ocijeni. God. 1889. priredio je „Osmana" za štampu s komentarom i rječnikom Ivan Broz. God. 1889.—1890. izišlo je u Zemunu drugo izdanje „Osmana" ćirilicom, koje je priredio Jovan Bošković. I ovo izdanje ima komentar. Prvo kritičko izdanje sviju djela Gundulićevih priredio je Armin Pavić, a izdala ga je Jugoslavenska akademija god. 1877. u 9. knjizi „Starih pisaca hrvatskih".

Gundulić se u svome „Osmanu" u pojedinostima, a i u kompoziciji povodi za Tassovim epom „Oslobođenim Jerusalimom" (Gerusalemme liberata), štoviše iz posvete njegova prijevoda Davidovih psalama Maru Mara Bunića znademo, da se on bavio mišlju, da [illegible] ved Tassov ep. Evo njegovih riječi: „Ove dakle p[illegible]

ćen'jem tvoga gospodstva, kako od mnoga draga prijatelja i vlastelina plemenita, bogoljubna i razumna sljem na svjetlos, dokli s nebeskom pomoći *Jerusalem slobođen*, spjevan'je čestitiem imenom privedre krune k r a l j a p o l j a č k o g a, svemu našem slovinskom narodu ukažem." Budući pak da je Tasso imitirao „Enejidu", a što posredno i neposredno Homerove epe, opaža se i na Gundulićevu „Osmanu" utjecaj tih staroklasičnih epa. Ali u Tassovu epu osim staroklasičnih elemenata ima i romantičnih. Njih ima već ponešto i u Vergilijevoj „Enejidi", a najpotpunije i najljepše razvili su se oni u Arioštovu „Bijesnom Orlandu" (Orlando furioso). Ariosto je upravo stvorio romantički ep, te tako na neki način bio prehodnikom i uzorom Tassu. Ne trebamo se dakle čuditi, ako i u „Osmanu" nađemo reminiscencija na Ariosta. Pa ako Tassov ep možemo nazvati romantičnoklasičnim, onda možemo s punim pravom tako nazvati i Gundulićev.

Utjecaj staroklasičnih epa — bilo to neposredno ili posredno preko Tassa — osobito opažamo na mnogim poredbama. Pokazat ćemo to na nekolikim primjerima.

Osman XVIII. 356.—364. ima ove stihove :

Jakno davnji dub u gori
na godini zloj veomi,
kad na nj vihar silu obori,
ka mu grane svija i lomi,
ter mu okolo na brjegove
po tleh leže listje i hvoje,
tač s navale teške ove
naripljeni miri stoje.

U Ilijadi XVI. 765—70 po Maretićevu prijevodu (1912.) imamo ovakvu poredbu :

Kao što kada se Euro i Noto u planinskom dolu
Jedan sa drugim rvu, potresti koji će šumom,
Koji drijenkom, drvom dugokornim, jasenom, bukvom,
Jedno prema drugom grane savijaju duge drveta
S golemom bukom tada, sve praska i lomljava stoji,
Tako Ahejci i Trojci nasrnuvši ovi na one
Klati se stanu, na uzmak ni jedni ne pomisle strašni . . .

U Enejidi IV. 441.—449. opet po Maretićevu prijevodu imamo :

Kao što kada se bore među sobom alpinski vjetri,
Kako će duvanjem amo il onamo jaki oborit
Dub, u kojeg je deblo starodrevno : zvijuk vjetara
Stoji, s potresena stabla po zemlji sipa se lišće,
Al dub na hridi stoji i eterni u uzduh kako
Doseže tjemenom, tako do Tartara žile mu idu :

Upravo tako odavde odande neprestani glasi
More junaka i bol u velikoj osjeća duši,
Al mu se ne giba volja, odronjuju suze se zalud.

Tako u „Gerusalemme liberata" IX. kit. 39: Kao što u Apeninu golemo drvo, koje je preziralo borbu s Eurom i Akvilonom, ako ga neobičan vihor napokon obori, a rušeći se obara drveće oko sebe; tako pada on, a bijes je njegov tolik, da više od jednoga, kojega zahvati, sobom povuče.

Ili ogledajmo u „Osmanu" XIX. 394—400:

Ter' jak' pastuh, kad se od biesa — priko grada vitez vrli
s' jasli otrgne, vihra brži — taki srne, rukam maha,
teče, skače, grivom stresa, — prieti obrazom, zgledom prli
glavu uzdiže, puha i rži: — ne stiže ga striela plaha.

U Ilijadi VI. 506.—514. ova je poredba izvedena ovako:

Kao što postalac konj nazobav se uz jasle ječma
Rastrgnut znade oglavnik i topoćuć poljem odleti
Gizdav, — vičan je, da se u r'jeci ljepotekoj kupa,
Glavu visoko drži, i njemu na obje strane
Griva niz grebene pada; ljepote i ponosa pun je,
Brzo na obična mjesta i na pašu noge ga nose:
Tako i Prijamov sin sa Pergama visokog Paris
Siđe u oružju svome sijevajuć kakono sunce,
Ijučući, a noge ponesu ga hitro i brzo.

Enejida IV. 441.—449.:

Kao što od jasala konj kad odbježi slomivši puta
Te se na širokom polju oslobođen napokon nađe,
Onda na pašu on il u stada kobila hrli,
Il navik'o, da se u poznatoj kupa rijeci;
Leti i visoko vrat držeći plahuje, te ga
Njiska stoji, po vratu, po grebenu griva mu pada
Volštanskom praćena vojskom Kamila dođe ususret...

Gerus. lib. IX. 75, 76: Argillano srće u boj kao hat, koji iz kraljevskih staja, gdje ga za oružje čuva, bježi, i slobodan napokon širokim putem ide među stada ili k običajnoj rijeci; a poigrava mu griva na vratu, i trese se visoka gizdava šija nad plećima, odjekuju noge u trku i čini se da plamsa ispunjajući poljane rzanjem, takav dolazi Argillano; bijesni mu pogled plamti, čelo mu je neustrašivo i visoko, lagana je skoka, a na nogama tako brz, da mu stope jedva ostave znaka na prašini, lagan u skoku, topoće mu noga brza tako, da stopa jedva dira prašinu.

Ili Osm. XIX. 469.—471.:

jak ružica, vila mlada
ku u vjenčac bere o zori
on povenu...

Encj. IX. 433. Eurijal sruši se mrtav:

Tako rumeni gine i vene na polju cvijet,
Kada ga podreže plug...

Gerus. lib. IX., vede giacerne ucciso ili suo Lesbin, quasi bel fior succiso . . .

U mnogome su nalik jedna na drugu karakteristike Sokolice, Krunoslave, Klorinde i Kamile. Neke crte o čarobnici Mustafinoj materi nalaze se i u Tassovu čarobnjaku Ismenu, pa čarobnici Armi i. Mnoge crte u prikazivanju Begume, Derviša i Dilavera nalaze se i na Tassovu Tankredu, Argantu i Erminiji. Opisi dvoboja glavnih junaka u Osmanidi veoma se povode za opisima dvoboja u „Jerusalimu“ ; tako dvoboj Dilaverov s Dervišem sasvim je nalik na dvoboj Tankreda s Argantom. Pojedine rečenice i izričaji u „Osmanu“ upravo su prijevodi Tassovih. N. p.: O giustizia, quanto men presta, tanto più grave — jer pedepsa s neba koli lakše ide, teže pada; O di gran genitor maggior figliulo! — slavna kralja, slavni sinu; l'alba uscia della magion celeste con la fronte di rose e co' pie d'oro — bješe danica objavila jur svanutje dana biela, i istekla zora mila s viencem rusa oko čela. i. t. d. Kojih 300 stihova u XIII. pjevanju Gundulićeva „Osmana“ (pjeva se o paklu) često je prijevod, kašto preradba devetnaest kitica V. pjevanja Tassova epa.

Ovo prekomjerno povođenje Gundulićevo za Tassovim epom moglo bi nas zavesti, da „Osmana” ne smatramo originalnim djelom. No valja uzeti na pamet, da je i Tasso, za kojim se poveo Gundulić, isto tako zavisan o Vergilijevu i o Homerovim epima. Ova velika zavisnost Tassova o Enejidi i Ilijadi nesamo da opravdava veliku zavisnost Gundulićevu o „Oslobođenom Jerusalimu”, nego je i objašnjuje. Na Gundulića su utjecali nesamo Tassov ep, nego zacijelo i staroklasični epi, samo je teško reći, što je u Gundulićev ep ušlo neposredno iz staroklasičnih epa, a što opet preko Tassa. Ktome valja pomenuti i to, da mnoge jednake i slične crte u prikazivanju i kompoziciji Gundulićeva epa s Tassovim ne moraju baš potjecati od imitacije svijesne ili nesvijesne, nego ta jednakost i sličnost može biti posve slučajna, jer često biva, da različni pisci svaki samostalno dođu na iste misli i prikazivanje. (t. zv. loci communes).

Ali poznavao je Gundulić i našu narodnu poeziju. Prateći pjesnik Alipašu, koji upravo prolazi u pjev. III. uz Maricu na svom putovanju u Varšavu, pominje „Bugarina” Orfeja, čije su „skladne i slatke bugarkinje” slušale zvijeri, ptice, kamenje i drveta; on ih je ostavio „slovinskom svom jeziku”, da se „bugare u njih viku”.

Pjesnik znade i za junake tih „bugarkinja" izuzevši „Lesandra Srbljanina" (Aleksandra Velikoga) pa izbrane poljačke kraljeve „Jagelone, Kazimire i Šišmane", o kojima teško da je ikada naša epska narodna pjesma pjevala. Junaci su narodne pjesme u glavnome isti kao i danas: Nemanjići, Obilić, Svilojević, Lauš, Janko vojvoda, kralj Matijaš, Đurađ Skenderbeg. Narodne pjesme pominje pjesnik i u VIII. pjevanju, gdje govori o „sjedidiljkama" (sijela), koja je sazivao starac Ljubdrag, da razgovori i zabavi svoju kćerku Sunčanicu. Mladići i djevojke hvataju se u kolo i „začinju slatke pjesni" uz „skladne dipli". Poslije pjesme Radmilove, u kojoj on poziva društvo, da se veseli i uživa, dok može, uzmu pjevati četiri mlada seljanina. Oni pjevaju o Hercegu Stjepanu, kako mu se sin poturčio, o Ugrinu Janku, kako je pod Biogradom potukao Turke, o Đurđu despotu kako je našao utočište protiv Turaka u Dubrovniku, o kralju Vladislavu, kako je razbio cara Murata na Moravi, o kralju Matijašu, kako se iz tamnice popeo na prijestolje, o Vuku despotu, kako je često na koplju odmijenio kralja Matijaša. Dakle vidi se, da je Gundulić znao i za lirsku i za epsku narodnu našu pjesmu, i kamo sreće da je crpao iz nje više od pustih imena njezinih glavnih junaka!

Đono Palmotić.

(1606.—1657.)

Đono (Junije) Palmotić bio je iz vlasteoske porodice, a rodio se u Dubrovniku 1606. Učitelji su mu bili učeni isusovci Kamilo Gori iz Siene i Ignjat Tudisi, pjesnikov rođak. Već zarana dao se Đono na pjesništvo, a radio je veoma brzo; on je znao katkada glumcima napamet kazivati njihove uloge. Budući da mu se dubrovački govor nije sviđao, odabrao je za svoja djela bosansko narječje.

U najranijoj mladosti pjevao je latinske pjesme. Od hrvatskih pjesama ispjevao ih je mnogo, što se pjevaju u kolu i u svatovima, no sve ove pjesme propadoše osim jedne svatovske *Muze na piru*. Ispjevao

je i jednu pjesmu u slavu pjesniku Đivu Buniću Vučićeviću. Bavio se mnogo i duhovnim pjesništvom. Među ove ide *Pjesan vrhu porođenja Gospodinova* (80 osmeraca), *Pjesni od maloga oficija sv. Benedikta* (60 osmeraca), *Sveta Katarina od Sijene moli Boga, da joj srce ponovi.* Sadržaj je posljednjoj pjesmi, kako sv. Katarina moli od Boga, da bi joj uzeo srce i dao drugo, da ga može što većma ljubiti. Isus joj načini novo srce, zadahne ga vjerom, ufanjem i ljubavi i ugrije ga na svojim grudima, ali uto se rasprostr'o plamen i svjetlost, koja obuze sveticu i ponese joj dušu u nebo. Najveće djelo ove vrste poezije jest Palmotićeva *Kristijada* (1670.). Religiozni ep „Kristijada" nije originalno Palmotićevo djelo, nego je slobodan prijevod latinske „Kristijade" Marka Jeronima Vide (1470.—1566.), koju je on ispjevao na zapovijed pape Lava X. Vidin ep ima 6 pjevanja u 6012 heksametara, a Palmotićeva ima 24 pjevanja sa 17.340 osmeraca. Mnogi su učeni ljudi i pjesnici hvalili Vidu kao prvoga latinskog pjesnika onoga vremena, koji ako nije prestigao, a ono je zacijelo stigao Vergilija. Dok je Vidi glavna svrha, da svojim epom priredi čitatelju estetsko uživanje, Palmotić ide za tim, da u čitatelju pobudi pobožna religiozna čuvstva. Čitava radnja „Kristijade" obuhvata dva posljednja mjeseca Isusova života.

Mnogo je obilniji Palmotićev dramatski rad. Njegove drame možemo razvrstati u dva reda. U prvi red idu drame, u kojima on obrađuje priču uzetu iz latinskih, talijanskih i grčkih pisaca, a te su: *Atalante, Natjecanje Ajača i Ulisa za oružje Akilovo, Došastje Eneje k Ankizu njegovu ocu, Lavinija, Elena ugrabljena, Armida, Alčina, Akile i Ipsipile.* U drugi red idu drame, koje možemo nazvati narodnima, a te su: *Danica, Captislava, Biserna i Pavlimir.* Od drama, koje idu u prvi red, najznamenitija je *Atalanta* kao posljednja dubrovačka pastirska drama, a napisao ju je pjesnik sasvim pod utjecajem Gundulićeve „Dubravke". Jezgru ovoj drami uzeo je Palmotić iz X. knjige Ovidijevih metamorfoza, a sadržaj joj je: tko preteče u trku Atalantu, onoga će ona zapasti, a onoga, koga ona preteče, čeka smrt. Hipomen nadvlada

Atalantu bacivši tri puta zlatnu jabuku, a dobio je jabuke od Venere, radi kojih je Atalanta uvijek zaostala, dok je on ne preteče. U drami izmjenjuje se osmerac s dvanaestercem upravo kao u Gundulićevoj „Dubravki".

Sadržaj je narodnih drama ukratko ovaj :

D a n i c a. Za nju je pjesnik uzeo predmet iz svršetka 6. pjevanja Ariostova „Bijesnoga Orlanda", samo što je čitavu radnju prenio u Bosnu na dvor kralja Ostoje. Kćer Ostojinu Danicu ljubi mladi dubrovački plemić Matijaš i hrvatski ban Hrvoje, koji već živi s nekom Jerinom, no Danicu poslije mnogo neprilika ipak dobije Matijaš. Mimogred pominjem, da je istu ovu priču obradio i Shakespeare u komediji „Mnogo vike ni za što", a uzeo ju je iz jedne novele načinjene prema Ariostovoj epizodi.

C a p t i s l a v a. U prologu dolazi Slava, majka puka slovinskoga, s družbom Hvalâ u Dubrovnik, kojega svijetlo sunce slobode nikada ne zapada. Kralj Krunoslav želeći spokojno živjeti došao je u Epidaur, kolijevku Dubrovnika. Kao što svjema od njega predobivenim narodima, tako ni Epidauranima nije nametnuo druge dužnosti, nego da prigrle slovinski jezik, pa zato su ga i ljubili svi narodi. Epidaur je po njegovoj kćeri dobio ime Ca tat. Kralj Krunoslav i njegova žena Ljuboslava, kći Ostojina, imaju sina Vladimira i tri kćeri : Captislavu, Ljubicu i Teuku. Captislavu su roditelji još kao malo dijete zaručili s Ojnislavom, sinom srpskoga kralja Kazimira, Krunoslavljeva prija elja. No Captislava ljubi Gradimira, ugarskoga kraljevića, koja mu je jednom i život spasla i s kojom je zajedno junakovao. Kada srpski svatovi dođu po Captislavu, ona s Gradimirom uteče na galiju. Razjarene roditelje umiri vila i „kraljica od sjevera" Sjevernica, koja im reče, da je Captislava Gradimiru od Boga određena. I napokon se sve srećno svrši : Vojnislav dobije Ljubicu, koju je jednom spasao od zmaja, Vladimir dobija sestru Gradimirovu Bisernicu, a Lauš, kraljević češki i prvobratučed Gradimirov, dobija Teuku.

B i s e r n i c a (u 5 činova). Ona je nastavak Captislave. U Budimu se upravo imao svršiti pir Vladimirov s Bisernicom. Uto dođe tatarhan Ositrijes, koji s pomoću svoga učitelja Vilozmaja hoće da je otme. I zbilja Vilozmaj je ugrabi i ponese na ognjevitim kolima pod oblake, ali Sjevernica posadi Captislavu na krilata konja te ona stigne Vilozmaja, svlada ga i baci u Dunavo. Vidjevši to Oritrijes podiže se sa svojom braćom, da otme Bisernicu, ali budu svladani.

P a v l i m i r (u 3 čina). Pavlimir, unuk kralja Radoslava, kojega je brat njegov Česlav svrgnuo s prijestola, polazi na poziv „slovinske" gospode u krajeve oko Dubrovnika, pa da osnuje ondje grad i kršćansko kraljevstvo. Ali zli dusi Tmor i Sniježnica ne će nikako, da se ovdje ukorijeni kršćanstvo, pa podignu na moru silnu buru, iz koje se samo Pavlimir s malim brojem svoje dru-

žine spase u gruškoj luci kod Dubrovnika. Pakleni dusi pobune stanovnike onih krajeva protiv Pavlimira, ali sada ustane na obranu pustinik Srđ, koji zajedno sa svojom nećakom Margaritom živi u spilji sv. Ilara, te umiri pobunjene stanovnike proričući im, da je suđeno Pavlimiru kraljevstvo i da će grad Dubrovnik, koji je on osnovao, biti pod zaštitom Božjom i da će imati sjajnu budućnost. Dubrovnik će biti pun crkava i mana stira ; čiste će djevice u manastirima biti čuvarice slobode dubrovačke, kao što su izbrane djevice u Rimu čuvale oganj božice Venere. Poslije borbe s vilenjacima i pošto se narod umirio, oženi se Pavlimir Srđevom nećakom, a njegova družina, koja se sva spasla, oženi se djevojkama iz onih krajeva. Sada dođu poslanici „Slava i Bošnjaka", pa „iz podunavskih krajeva" i poklone se Pavlimiru kao svojemu gospodaru.

Za ovu dramu upotrijebio je pjesnik priču iz ljetopisa popa Dukljanina (istu priču ispjevao je poslije Kačić u „Pismi od Radoslava" i u „Pismi od Pavlimira") i donekle legendu sv. Ilarija, a pobudu za nju primio je od Gundulića i Vergilija. Ova je drama upravo pendant Gundulićevoj „Dubravki" ; dok Gundulić u „Dubravki" slavi slobodu svojega rođenoga grada „Dubrovnika", Palmotić nam u „Pavlimiru" pripovijeda postanje njegovo. Obje su dakle drame iz davnine dubrovačke, ali dok Gundulić postavlja svoju „Dubravku" u davni dubrovački neznabožački život, Palmotićev nam „Pavlimir" prikazuje doba, kada je neznaboštvo došlo u sukob s kršćanstvom, te je ovo nadvladalo, a neznaboštvo propalo.

Palmotićeve drame prave su slike tadašnjega vremena. Pjesnici su XVII. vijeka polazili škole isusovačke, te su se pod njihovim utjecajem okanili pikanterije, koja je vladala osobito u komediji i pastirskoj poeziji i dali se na pisanje drame pune moralne tendencije, kao što su to Palmotićeve drame. Šteta samo što u njega nije bilo mnogo dara za dramu ; najslabiji je u karakterizaciji svojih junaka, jer oni nemaju slobodne volje, zato mu i jesu drame više epi nego prave drame. U svim dramama svojim drži se Palmotić strogo jedinstva mjesta i vremena ; čitava se radnja događa na jednom mjestu i svršava se u jedan dan. Prolog unaprijed kaže sadržaj drami. U radnju je upleo i korove, koji samo smetaju i dosađuju svojim filozofiranjem i moraliziranjem. U svojim

dramama, osobito u „Pavlimiru", služi se pjesnik proricanjem t. zv. „vaticinium ex eventu", a čvor se u radnji raspleće s „deus ex machina". U građenju stihova Palmotić je pravi vještak; tako glatkih i lijepih stihova nije niko prije njega gradio; osimtoga miješa svakojake metre, samo da pokaže vještinu svoju u tom poslu. A i jezik mu je lijep, te je u tom i samoga Gundulića pretekao. Veći dio njegovih drama prikazivao se pred kneževskim dvorom, a prikazivale su ih družine „ispraznijeh", „orlova" i „smetenijeh".

Ivan Bunić Vučićević.

(1594.—1658.)

Naš „Đivo" rodio se u Dubrovniku. Iz njegova života znademo veoma malo. Znademo samo, da je bio knezom republike dubrovačke četiri puta i da je iza sebe ostavio sedam kćeri i dva sina. I obadva su mu sina, Saro i Nikolica, bili pjesnici. Nikolica bio je poslan poslije velikoga potresa u Dubrovniku god. 1667. kao poslanik republike k Muhamedu IV., da brani prava domovine, no u Silistriji veliki ga vezir Kara Mustafa baci u tamnicu, gdje je i umr'o. Đivo je umr'o u rodnom mjestu god. 1658.

On nam je ostavio zbirku od preko 100 različnih lirskih pjesama, koje nose u rukopisima natpis „*Plandovanja*". (1849.)[1] Najvećim dijelom su to ljubavne pjesme, u kojima se on ugledao u talijanskoga anakreontika Gabriela Chiabreru. Ali dok je bezbrižan život i želja za sve većim uživanjem učinila, da je Chiabrera velik dio svojih pjesama ispjevao bez ikakva osjećaja, nego jedino da dobije bogate nagrade od talijanskih mecenata, u našega Bunića su čuvstva uvijek iskrena i prirodna, i za to se njegova poezija približava našemu ukusu više od svih ostalih dubrovačkih lirika.

U prvoj pjesmi, kao uvodnoj, koju je zacijelo ispjevao već u zrelijoj dobi, kaže svojim „ispraznim" pjesmama, ako ih tko upita, tko s njima „tak bjesni i toli mahnita", neka mu odgovore,

[1] Dosada su izišla naštampana, ali nekritički, samo u almanahu „Dubrovnik, cviet narodnog književstva", Dubrovnik 1849.

da je to „jedan lud u mlada sva doba“, a sadržaj pjesmama da je „san, grlo, pitje last[1] . . .“ Sve su mu pjesme i oblikom svojim i sadržajem lijepe. Osobito su mu krasne i prirodne poredbe, vješto se služi antitezama, a gotovo svaka pjesma ima na kraju pointu. Kao primjer neka nam bude za to pjesma 2., u kojoj isporeduje svoju „diklu“ s „ružicom“:

Skladno li te narav mila,
O ljubljena ma diklice,
Svim priličnu satvorila
Cvijetku lijepom od ružice !

Pod veselijem rumenilom
Ova ljute drače krije,
Pod prilikom ti premilom
Srce od lava, ćud od zmije.

Kraljica je ona od cvijetja,
Ti si kruna svijeh gospoja.
Ona je ures od proljetja,
Proljetje je mladost tvoja

Nju vjetrići tihi i blazi
I pozorna rosa goje,
Tebe vrući moji uzdasi
Joh ! i grozne suze moje.

Danom zora nju otvori,
A večer je pak povene,
Tva je lijepost lijepa o zori,
A k večeru ljepša zene.

Dražesna je pjesmica 38. Dvoje dragih štošta prebacuju jedno drugome. Draga kaže svome draganu, da ga više, jer ju je ostavio, ni gledati ne će. Ona ima sada mnogo ljepšega dragoga : „On ima oči — zvijezde s istoči“. No dragi joj ne ostaje dužan, nego joj reče, da je on odabrao sebi „poljepšu vilu“ za svoju „diku“ : „nje su medene — usti rumene“. Napokon, kad su jedno drugo dosta naljutili, pomire se, pomirbu zapečate cjelovima, i on joj reče : „Ti si ma draga — a ja tvoj sluga“.

Za Ranjinom se donekle poveo Bunić u svojih *5 Razgovora pastijerskijeh.* Ali dok Ranjina u svojim eklogama obrađuje samo jedan motiv, u Bunićevim su eklogama motivi različiti i bliži samomu životu pastirskom. U svojim eklogama je naš pjesnik sasvim samostalan.

U I. se razgovaraju Ljubdrag i Radmio. Ovaj drugi sve samo žali za vilom, koja ga ne ljubi, te voli da tako umre, jer bi mu eto u tom slučaju i smrt bila jedan i jedini dar ljubavi. Ljubdrag ga odvraća od tugovanja i preporuča mu za to jedan siguran lijek : ne ljubiti ! U ženi je svaki jad i svako zlo, u njoj je :

trud, plač, mraz, led, glad, grad, bič, jed, smrt,
grom i trijes . . . .

U II. Ljubdrag i Ljubmir slave i hvale svoje vile, jedan udara u diple, a drugi u svirale.

U III. su dva starca, Medan i Radat. Govore o svojoj starosti. To ih tišti, no tješe se, jer je to dob razboritosti i bogata

[1] danguba.

iskustva. Tuže se na mladost današnju ; umišljena i ponosita misli, da je sve nadmudrila. Nije prije bilo tako ; bilo je sve sretno, a sada svijet s dana na dan ide na gore. Na kraju je kontrast ! Kažu : pa i nije baš sve tako ; da smo mi mladi, isti bismo bili, jer se mladost slaže s mladošću, a starost sa starošću.

U IV. Zagorko nagovara Divjaka, da ljubi i nek ne bude samo za zvijerima, samo u lovu, i tumači mu uz tu priliku, kako je Bog ženu stvorio čovjeku i za čovjeka. Divjak se protivi tim nagovaranjima i pun divljega ponosa brani svoj način življenja i ističe ljepote takvoga života. Svršava Zagorkovom primjedbom : a onda je tebe zvijer, a ne žena porodila !

U V. Gorštak „nadimlje dipli", da pripjeva lijepost svoje Zorke, koja mu je život „prekratila".

Osim toga ispjevao je Bunić i *Pjesni duhovne,* kojih imade, istina, malo, ali su najbolje, što ih imademo u XVII. vijeku. Ove duhovne pjesme protežu se na sav život pjesnikov, a nesamo na religiozni. U jednoj pjesmi crta nam živim poredbama prolaznost ljudskoga života ; u drugoj čovjeka, kojemu je jedinomu dan razum, a on se odmetnuo od Boga i podigao ruku na nj ; u trećoj crta taštinu zemaljskoga blaga itd. Ispjevao je napokon i neke pjesme *prigodnice,* koje su sve namijenjene njegovim milim pokojnicima. Ima ih u svemu 7, a imadu često veću historijsku negoli estetsku vrijednost.

Ispjevao je Bunić i jednu lirsko-refleksivnu pjesmu *Mandaljena pokornica* (1659.) u tri dijela („cviljenja"). U prvome dijelu crta pjesnik Mandalijenu kao raskošnu bludnicu i prvi susret njezin s Hristom; u drugome, gdje pere noge Hristu, a u trećemu dolazi pokornica pred Hrista na križu i na njegov grob. I Bunić u ovoj pjesmi i Gundulić u „Suzama sina razmetnoga" crtaju isti duševni proces : kako se čovjek iz putenosti i grijeha diže do pokore i čistoće. Ako i jest u Bunićevoj „Mandaljeni" tendencija didaktično-moralna, ipak je u njoj sadržano i pjesnikovo okajavanje svojih grijeha pa ispraznih i taštih djela. Na mnogim mjestima sjeća nas Mandalijena i pjesnikovih ljubavnih pjesama. Mandalijenina ljubav — ma koliko ona bila ljubljenje Hristova božanstva ! — ima nekih motiva, gdje se ta ljubav izriče prema Hristu čovjeku. A i sam pjesnik ne promatra Mandalijenu samo kao sveticu, nego i kao

„ljepoticu". I u „Mandalijeni" ima mnogo sličnosti s trima pjesmama Chiabrerinim o toj svetici, no najviše se Bunić ugledao u njegovu pjesmu „La Conversione di Santa Maria Maddalena".

Jaketa Palmotić (Đonorić).

(Umr'o 1680.)

Bio je rođak Đona Palmotića. Da je bio čovjek uman i okretan, vidi se iz toga, što su mu njegovi sugrađani nekoliko puta povjerili važne državne poslove. Tako je godine 1664. bio poslanikom kod pape Aleksandra VII. u Rimu, da se u ime republike potuži na dubrovačkoga nadbiskupa Franciska Perottija radi njegovih preveć velikih simpatija spram Mletaka. God. 1677. bio je poslanikom kod pape Inocentija XI., da moli u njega zaštite i pomoći protiv Turske i Mletaka. Dva puta je bio poslanikom u Carigradu kod sultana Muhameda IV. Prvi put je bio kod sultana, da se potuži protiv nasilja različnih turskih upravitelja, a drugi put je bio iza potresa god. 1667., kad je zajedno s Nikolicom Bunićem poslan u Carigrad, da bi umilostivio sultana, koji je od Dubrovnika tražio veći harač ili će drukčije poslati vojsku na nj.

Napisao je veliku epsku pjesmu *Dubrovnik ponovljen* (1878.) i tragediju u tri čina *Didona* (1878.).

„Dubrovnik ponovljen" ima dvadeset pjevanja, no posljednje nije potpuno. U ovoj pjesmi opjevao je pjesnik drugo svoje poslanstvo u Carigrad, ali crta zajedno u njoj sasvijem vjerno historijski i sve prilike i događaje, koji su se dogodili za ovoga poslanstva. „Dubrovnik" Palmotićev slaba je imitacija Gundulićeva „Osmana". Svagdje se u njoj opaža nedostatak prave pjesničke fantazije i slaba pjesnička nadarenost. Sva je pjesma protkana više puta pretjeranim dubrovačkim rodoljubljem i patosom, koji radi svoje jednoličnosti samo umara. Ali ako je pjesnička vrijednost ovoga djela veoma malena, ipak je ova pjesma dosta znamenit historijski dokument, jer nam u jednu ruku crta sve modalitete i ceremonije, uz koje su u Carigrad slali t. zv. „oratores

tributi", pa diplomatsku vještinu dubrovačkih poslanika, a u drugu ruku pjesma odaje dobro poznavanje geografijskih i političkih prilika onoga vremena na Balkanskom poluostrvu.

Prilično je lijepo pjevanje XIII., u kojem pjesnik pripovijeda, kako je vrativši se u Dubrovnik sa svojega poslanstva u Carigrad, našao mrtvu ženu i četvoro djece pod ruševinama dubrovačkim. Pripovijeda se dalje, kako se po Božjoj zapovijedi vjerio s Jelindom, a to je bila Jelena Sorgovica, udovica iza Orsata Pučića, koji je također poginuo za onoga potresa. Zatim pripovijeda, kako ga je vijeće zajedno s Nikolicom Bunićem poslalo u Carigrad, da zamoli sultana, da ne bi Dubrovniku u ovoj nevolji povećao harača. Opisuje spremanje i odlazak poslanika u Carigrad. Nikolica Bunić pripovijeda u Sagaru kajmakanu Mustajpaši potres u Dubrovniku 1667. Najprije pjesnik pominje, kako je Dubrovnik bio prije moćan i slavan

. . . . . dičaše se
Nad slovinske sve države
I ko soko vijaše se
Sred nebesa s svoje slave.

zatim plastički i sasvijem realistički crta sam potres. Upravo živim bojama slika strašne posljedice silnoga potresa, pa požar, koji je uništio i ono, što je od potresa ostalo pošteđeno. Sve se razbježalo s ovih ruševina, pa

I gizdave morske vile,
Ke po moru slovinskomu
Izvođahu tance mile
Na čast gradu čestitomu
Videć kako satira se
Sred visocijeh svojijeh dvora,
skubeć svoje zlatne vlase
Utekoše druga u mora.

U ovim se stihovima zacijelo krije aluzija na hrvatsko pjesništvo dubrovačko, koje kao da je također elementarnom onom nesrećom klonulo. Pjesnik dalje pripovijeda, kako su okolni stanovnici navalili na grad te ga opljačkali. Pominje, kako su se napokon plemići ipak nekako sabrali te izbrali privremeno vladu, i kako su neprestano morali biti na oprezu, da ne bi Mlečani kradom ubjegli u grad i zagospodovali njime. Veoma je zanimljivo pjevanje XV., u kojem se pripovijeda, kako je car primio dubrovačke poslanike. Pred carem je govorio Jakimir (sam pjesnik). Car ga je milostivo saslušao. Zatim se pripovijeda, kako su mnogi i Turci i stranci dolazili k poslanicima, da im čestitaju, što su od cara tako lijepo primljeni. Pred njihov su stan došli i carski „glumci" i svirali. Pripovijeda se dalje, kako su poslanici morali obilaziti različne sultanove doglavnike te ih bogatim darovima mititi, da bi se kod cara zauzeli za njihov grad. Bili su pozvani i u carski lov. Opisuje se sav sjaj turskoga dvora u lovu, pa i sam lov. Pominje se, kako je jedan hrt ulovio zeca te ga donio caru, koji je u jednom šatoru sjedio i strijeljao divljač i zvjerad. Zatim se opi-

suje borba između divljega medvjeda i izučenoga orla, u kojoj je orao svladao medvjeda. Poslije lova podijeljena je ubijena zvjerad i divljač među lovce ; najljepša i najbolja ostavljena je za cara i paše, a što je ostalo, dobiše ostali lovci, pa i poslanici dobiše jedan dio.

Didoni je sadržaj, kako se Eneja zaljubio u Didonu i kraj toga sasvijem zaboravio za junačka djela. Ahat, njegov uzgojitelj, na to se veoma ljuti i nagovara ga, da ostavi Didonu dokazujući mu, da time ne bi počinio nikakva izdajstva i nevjere. Eneja ostavi Didonu i ode, a ona, pod izlikom da će žrtvovati, dade načiniti veliku lomaču. U trećem činu pripovijeda koru glasnik, kako se na toj lomači udarila Didona mačem u srce, a drugi opet glasnik javlja, da je od žalosti za njom umrla i njezina sestra Ana.

Književnost u ostaloj Dalmaciji XVII. XVIII. vijeka.

Vidjeli smo, kako se u XVI. vijeku hrvatska književnost dosta lijepo rascvala u gradovima dalmatinskim Spljetu i Zadru, pa na ostrvu Hvaru. U XVII. i XVIII. vijeku igrali su i dalje prvo kolo Spljet (Jerolim Kavanjin i drugi), ali zamuknuše Zadar i Hvar. No zato je hrvatska pjesma zahvatila druge krajeve po Dalmaciji ; tako gradove : Šibenik (Ivan Tombo Marnavić, Jakov Armolušić) Kastela ; zatim ostrva dalmatinska : Brač (Ivan Ivanišević), Vis (Andrija Vitaljić), Korčulu (Petar Kanavelović), i Pag. No sav taj rad je neznatan i male vrijednosti. Najviše se obrađuju predmeti nabožni. Zato ćemo ovdje samo da pomenemo znamenitije radnike na njivi književnoj, a to su :

Šibenčanin Ivan Tomko Mrnavić (1579—1639), kanonik i naslovni biskup bosanski, napisao je dramu *Osmanščica* (1631) u 5 činova. Imala bi to biti tragedija. No u cijelom djelu nema ništa drugo od drame do cigle vanjske forme, jer u cijeloj drami, a ima je punih 5600 dvanaesteraca, nema upravo nikakve radnje. Sve se događa vani iza kulisa, a gotove čine pripovijedaju glasnici. Osman, koji je glavno lice u drami, dolazi samo jedamput na pozornicu. Da bi Mrnavić znao za Gundulića, ili ovaj za njega, nemamo nikakvih vijesti. Sudeći po samim djelima nema ni u jednom ništa, što bi opominjalo, da je iz drugoga uzeto. Osim ove drame preveo je iz latin-

skoga *Život Margarite blažene divice* (1613), zatim *Žalosnoskazje Krispa Cezara* (1614). Ispjevao je i pjesmu *Život Magdalene* (1626.) koja nas se osobito doima stoga, što je pjesnik pun ljubavi prema svojoj hrvatskoj zemlji ; njezina ga sreća opaja radosnim ushitom, a žalosti ga njezino rasulo i ropstvo. Svojemu *Istumačenje obilnije nauka kršćanskoga* (1627.) po Bellarminu dodao je pjesmu *Protuženje pokornika radi smrti Isusove*, u kojoj se dobrano opaža utjecaj baroknoga stila. Marnavić je bio ćudi veoma slavohlepne, pa premda niska građanskoga podrijetla dičio se i hvalio svojim visokim rodom ne žacavši se nimalo dokazivati svoje srodstvo s dinastijom nemanjićskom pa s porodicom Mrnjavčevića i kojekakvim falzificiranim ispravama. Svojim nekim mistifikacijama uspjelo mu je, da čitava dva vijeka i po vara učeni svijet svojim „Životom Justinijana" cara bizantinskoga, koji je tobože napisao suvremenik carev i pouzdanik Teofil u glagolskom pismu, a kojim se dokazivalo slavensko podrijetlo carevo ; drugi mu je falzifikat psaltir popa Nikole Rabljanina, koji je tobože ovaj god. 1222. prepisao iz nekoga još starijega psaltira iz vremena sv. Jeronima. Osim na hrvatskom pisao je još i u latinskom i talijanskom jeziku.

Petar Kanavelović (1631.—1719.) rodom je Korčulanin. Veći dio svojega života proveo je u Dubrovniku. Glavno mu je djelo *Život sv. Ivana, biskupa trogirskog* (1858.) u 24 pjevanja. Glavni je predmet ovomu djelu vojna ugarskoga kralja Kolomana na Dalmaciju god. 1105., a naročito podsjedanje grada Zadra ; uza to se pripovijedaju čudotvorna djela sv. Ivana za te vojne. To je djelo religiozno-romantična epopeja, u kojoj se izmjenjuju legenda, povijest i romantika, ponajviše u radnji izmišljenih vitezova u Kolomanovoj vojsci. Pjesnik je poznavao rad Gundulićev i njegova „Osmana", te je valjada i ponukan tim djelom napisao ovu golemu pjesmu. U lirsku poeziju idu njegove *Pjesni razlike*, gdje uz bogoljubne pjesme ima i ljubavnih. Zatim je pjevao pjesme uz različite znamenitije događaje svojega vremena (Pjesan vrhu trešnje Dubrovnika ; Dubrovnik oslobođen od harača, Oslobođenje Beča od Turčina).

Napisao je i drame: *Andro Štitikeca* u pučkom dubrovačkom govoru; po Guariniju je napisan *Vjerni pastir* prikazan od „Nedobitnih" u Korčuli; tu je prikazana god. 1663. i *Muka Gospodina našega Jezusa.*

Jerolim Kavanjin (1640.—1714.) rodio se u Spljetu. Bio je vješt pravnik, biskupski odvjetnik i gradski sudac. Glavno mu je djelo *Bogatstvo i uboštvo* (Zapravo mu je natpis: „Povist vanđelska bogatoga, a nesrećna Epulouna i ubogoga, a čestita Lazara ili od štete bogatstva, a koristi uboštva velepjesan" 1861.). Ovo je djelo pravi kuriozum u hrvatskoj književnosti. Golemo ovo djelo ispjevano je u osmercima u 30 pjevanja i 32.658 stihova. Što je pak sadržaj tomu djelu, teško je reći. Sudeći po originalnom natpisu njegovu — kraći je natpis „Bogatstvo i uboštvo" od izdavača Ivana Kukuljevića — imalo bi da opjeva poznatu priču iz Sv. pisma o rasipnom bogatašu i siromašnom Lazaru. Ali ova golema pjesma pjeva o svemu i svačemu, što pripada i ne pripada predmetu, te pjesnik gotovo najmanje pripovijeda o biblijskom bogatašu i Lazaru. Pjesnik je, da tako rečem, sve svoje znanje sasuo u ovo svoje djelo. Osmerci su mu hrapavi, stih je nepravilan; fantazija pjesnikova malo tu radi, te pjesma nije drugo nego suha dosadna verzifikacija. Jedino, što nam se u ovoj pjesmi mili, jest patriotizam pjesnikov; pjesnik se diči i ponosi svojim Hrvatstvom i Slovinstvom, te ljubi svoj mili zavičaj Dalmaciju; u čitavoj pak Dalmaciji nema ni grada ni gradića ni iole znameni ijega čovjeka, kojega on u svojoj pjesmi ne bi pomenuo i proslavio.

Ivan Ivanišević (1608.—1665.) rodio se u Dolu, mjestancu na ostrvu Braču. Bio je kanonik hvarski, pa generalni vikar biskupije hvarske i opat. Svoje različne pjesme štampao je pod imenom *Kita cvitja razlikoga* (1642.). Čitava ova zbirka dijeli se na devet dijelova ili „cvitova", kako ih pjesnik zove. Na koncu knjige dodane su nekolike poslanice, nadgrobne pjesme i prigodne u dvanaestercima s dvostrukim srokom. Najljepši je u knjizi „cvit" sedmi, u kojem pjesnik pjeva, kako je postao pjesnikom („Kako se je petnik naučio peti"), a najzanimljiviji je „cvit" šesti „od privare i zle naravi ženske."

Ova je pjesma među ženama pobudila veliku bunu i ogorčenje kao možda nijedna pjesma hrvatska ni prije ni poslije. U jednoj crtici pjeva pjesnik ovako o ženama:

Ženo zala i himbena
Sve zlo od tebe, ko svak piše,
Skuplja se u rič: Zla si žena!
Ka je isto zlo od zla više,
Svit si u dobru, u zlu stina,
Na red hitra, na mir lina.

U svakom zlu vrijedi za pjesnika ona francuska: Cherchez la femme!

Tobom kuće, sela i gradi,
I kraljevstva, jaoh! padaju,
Tobom smetnje i neskladi
U paklu se veličaju;
Da je uzmožno, još po tebi
Bio bi nesklad i na nebi.

Premda se pjesnik u jednoj pjesmi na neku svoju prijateljicu brani, da mu nije bila namjera kuditi žene uopćeno, nego samo zle, ipak je Šibenčanin Jakov Armolušić zaoštrio pero i ustao protiv Ivaniševića, da obrani žene u pjesmi *Slava ženska* (1643.), u kojoj brani sve žene počevši od Eve bile valjane ili ne.

Andrija Vitaljić iz Komiže na otoku Visu živio je negdje između 1653.—1737. Imamo od njega prijevod psalama *Istumačenje pisni Davidovih* (1708.). Najljepše mu je djelo *Ostan Božje ljubavi* (1712.). To je religiozni epos u 10 pjevanja, a predmet mu je život i smrt Isusova prema Sv. pismu. Djelo ima mnogo krasnih refleksija.

Svi ovi književnici služe se dijalektom čakavskim.

Hrvatska književnost u užoj Hrvatskoj.

Vidjeli smo, kako su se pristaše nove Lutherove vjere služili knjigom na narodnom jeziku, da predobiju za nju Hrvate. Katolički svećenici upotrijebili su isto sredstvo, da odvrate narod od nove vjere i da ga utvrde u staroj, te su počeli i oni pisati i izdavati knjige na narodnom jeziku, i tako je nastala nova književnost

među Hrvatima s ovu stranu Velebita, koja je ispočetka imala sasvim religiozan karakter. Kasnije su se počeli obrađivati i svjetovni predmeti, a među književnike ulaze i svjetovnjaci. Navlastice je počeo književni rad među Hrvatima kajkavcima, koji se razvijao i nastavljao sve do Ilirskoga pre oroda u XIX. vijeku. Da taj rad među kajkavcima nije mogao biti bogzna kako velik, uzrok su bile nepovoljne prilike u Hrvatskoj. Baš u XVII. vijeku postigla je borba Hrvata s Turcima svoj vrhunac, ona je u to doba spala na „reliquiae reliquiarum". Škola je bilo vrlo malo: isusovačka u Zagrebu (1607.) i Varaždinu (1649.), pa pavlinska u Lepoglavi glavni su bili rasadnici kulture u Hrvatskoj onoga vremena. Pravac je književnosti dualističan — latinsko-hrvatski, a sadržaj je moralno-poučan.

Među kajkavcima javljaju se kao prvi književnici svećenici svjetovnjaci i redovnici. Budući da im je bila u prvom redu dužnost, da brane katoličku vjeru protiv nove vjere protestantske, zato im i jest njihov književni rad pretežno religiozan; pišu: katekizme, molitvenike i propovijedi. Kako su Hrvati sve do početka XIX. vijeka nesamo u političkom pogledu bili usko svezani s Madžarima, nego je među njima bio i živ duševni dodir, a napose među Madžarima i najbližem dijelu hrvatskoga naroda među kajkavcima, ostalo je dosta tragova toga duševnog kontakta i u jeziku i u književnosti obadvaju pomenutih naroda. I doista kad proučavamo povijest madžarske književnosti u XVI. pa do XVII. vijeka i povijest XIX. vijeka, naći ćemo mnoštvo primjera, iz kojih se vidi, da je doduše i u madžarsku književnost došao preko Hrvata koji predmet srednjovječne lijepe proze, ali je kud i kamo bio jači utjecaj madžarske na kajkavsku književnost. Tako je Ivan Pergošić, kojega smo otolič pomenuli, napisao i izdao knjigu *Decretum* (1574.). Ovo je djelo zapravo prijevod madžarskoga djela Vereša Balaše „Magyar Decretom" (1565.), kojemu je u glavnome sadržaj Verbőczyjeva latinskoga djela „Tripartitum". Drugo je djelo Pergošićevo na latinskom jeziku *„Praefationes et epistolae dedicatoriae* (1587.) U njemu je izdan najznamenitiji i

najstariji spomenik madžarske književnosti pisane latinskim jezikom naime „Admonitio". S time, što je to djelo Pergošić izdao, postalo je ono zajedničko blago madžarske i hrvatske književnosti. „Admonitio" hoće da poučava mladoga prijestolonasljednika Emerika, kako valja da se vlada u najrazličnijim prilikama. No sve kajkavske pisce ovoga vremena nadilazi svojim radom:

Juraj Habdelić.

(1609.–1678.)

Rodio se u Starim Čičama u Turopolju god. 1609., a umr'o je u Zagrebu 1678. Učio je u štajerskom Gracu i Trnavi. Bio je isusovac i učitelj, pa upravitelj isusovačkoga kolegija. Napisao je ***Zrcalo Marijansko*** (1662.) s latinskom posvetom grofu Nikoli Erdödiju starijem.

Čitavo se djelo dijeli u devet poglavlja „od svetosti", „od svetskoga bogatstva", „od telovnoga zdravlja" „od dobroga i poštenoga glasa". Pisac hoće da u ovom djelu svojem proslavi Majku Božju, no hvaleći bogorodicu često mu se u knjizi nadala prilika, da se dotakne i svoje okoline pa suvremenih prilika i zlih narodnih običaja. Osobito mu je trn u oku nova protestantska vjera. Svagdje, gdje treba da pomene Luthera, govori o njemu s prezirom, te ga zove „zvrzikapa", „vonjuči Martin". Osobito se žali na Ugre, gdje je protestantska vjera našla veoma mnogo pristaša. Srdi se i na protestantske propovjednike, koje zove „eredičanski predikanti", a u zagradi veli za njih „rečeno praveje duš človečanskih pozoji". Govori i o čudotvornoj slici Majke Božje remetske i zagrebačke u crkvi sv. Katarine. Djelo mu je puno primjera iz Sv. pisma, sredovječnih skolastičko-bogoslovnih djela, a na mnogim mjestima u knjizi izbija žalost, što takvih knjiga nema i na hrvatskom jeziku.

Zanimljiva je i Habdelićeva knjiga *Prvi oca našega Adama greh* (1674.) Za ovo djelo, koje je Habdelić posvetio biskupu zagrebačkomu Martinu Borkoviću, pisac je dosta slobodno pocrpao veoma velik broj latinskih djela, a gotovo svagda navodi i vrela.*

Knjiga je ova veoma zanimljiva stoga, što u njoj ima veoma mnogo reminiscencija na suvremene kulturne prilike Hrvatske,

* Upotrijebio je n. pisce: Zechentner Paulus: Promontorium malae spei, Graecii, 1643.; Hieremias Drexelius: Opera omnia u 4 sv. Lugduni 1647.; Antonius Dauroultius: Flores exemplorum sive Catechismus historialis. Coloniae Agrippinae 1656.

koju on zove „Malen slovenski i horvatski orsag“, a na drugom opet mjestu pominje „tesne ove ostanke slovenskoga orsaga“. U knjizi šiba on različne poroke onoga vremena, govori o „lajharima“*, narikačama ; pominje dalje „dijake mendikuše“, pripovijeda o bogatašima i njihovim raskošnim gozbama, o zdravicama i napijanjima ; zatim o kartašima, o plesovima, o ljubavnim pjesmama („pesmama od ljubavi“) itd. Pripovijedanje svoje protkao je pisac mnogim anegdotama, pričicama i pričama, koje su uzete iz različnih bogoslovskih pisaca, a od kojih su neke i u narod prešle.

Habdelić se u svojim knjigama služi jezikom, koji on zove „slovenskim“. Jezik je taj zagrebački kajkavski dijalekt, koji se u XVII. vijeku upravo zvao „horvatskim“ jezikom, dok je današnji slovenski jezik kajkavcima bio poznat pod imenom „kranjskim“. Jezik Habdelićev jest književni produkt, koji je nastao mješavinom različnih dijalekata, a kojom je govorila narodna inteligencija, što se stjecala iz različnih krajeva, te je jedan dijalekat utjecao na drugi. Habdelićev jezik bio je kao izgled ostalim kajkavskim piscima, a osimtoga je on i izvrstan stilist.

U kajkavskom narječju sastavio je još Habdelić *Dictionar* (1670.). To je rječnik, u kojem se hrvatske riječi tumače latinskim jezikom. Napisao je i K r š ć a n s k i n a v u k s d o g a đ a j i S v. p i s m a (1674).

Porodica Zrinjskih i Frankopana u hrvatskoj književnosti.

Slavne porodice Zrinjskih i Frankopana podaju nam upravo u posljednjem vijeku svojega života prije strašne propasti krasan primjer nesamo književnoga mecenatstva, nego i književnoga rada. Zrinjski i Frankopani ugledajući se jamačno u vladare talijanske renesanse idu za tim, da budu hrvatskom narodu ono, što su Talijanima bili Medici.

Znamo već, kakve je zasluge stekao za hrvatsku knjigu J u r a j Z r i n j s k i, kojemu je Dinko Zlatarić prikazao svoju „Elektru“, a njemu je prikazao

* Upravo srednjovisokonjem. riječ leichaere (Spielmann Betrüger).

i Dubrovčanin Brne Karnarutić svoj spjev „Vazetje Sigeta grada" (Mleci 1584.). Pa i unuci Jurjevi stoje na čelu nesamo života političkoga nego i kulturnoga. Za porodicom Zrinjskih ne zaostaju ni Frankopani. Znameniti *Vinodolski zakon* od god. 1288.. pa statuti za grad Senj i za hrvatske općine otoka Krka potječu od Frankopana. Bernardin Frankopan daje prevoditi Sv. pismo na hrvatski jezik, a Katarini, kćeri Ivana Frankopana cetinskoga, imaju Madžari da zahvale prvu svoju štampanu knjigu, a to je prijevod poslanica sv. Pavla apostola (1533). Njezini dvorovi bili su upravo stjecište književnika. Druga Katarina Frankopanska, praunuka despota Đurđa Brankovića a žena sigetskoga junaka Nikole Zrinjskoga, izdala je 1560. na hrvatskom jeziku *Molitvene knjižice.* No radom svojim se najviše ističu: Petar Zrinjski, Franjo Krsto Frankopan i Katarina Zrinjska.

Petar grof Zrinjski.

(1621.—1671.)

Hrvatski velikaš i ban grof Petar Zrinjski rodio se 6. juna 1621. u Vrbovcu, a pogubljen je zajedno sa svojim šurom Franjom Krstom Frankopanom u Novom Bečkom Mjestu 30. aprila 1671.

God. 1651. objelodanio je Nikola Zrinjski na madžarskom jeziku „Sirenu" (Obsidio Sigethiana), u kojoj pored sigetskoga boja ima i sitnijih pjesama. Ovo djelo ulazi i u hrvatsku književnost po tom, što ga je u hrvatskoj preradbi objelodanio brat Petar u Mlecima 1660. pod natpisom *Adrijanskoga mora Sirena.* Hrvatska „Sirena" ukrašena je sa pet slika. Ispred same „Sirene" ima šest lirskih pjesmica, a posljednja od ovih („Ispivanje") svršava se neispunjenom željom pjesnikovom, da bi našao grob u domovini. Iza ovih pjesama dolazi *Opsida sigecka.* Dok madžarski ep imade kitice od četiri dvanaesterca s uvijek istim srokom, hrvatska štampana preradba pridržava na kraju svakoga dvanaesterca isti srok, ali još povrh toga u prvoj polovini stiha dodaje

u sva četiri stiha nov, u pravilu jednak srok. Kako se vidi, hrvatski je prireñivač nastojao izvornu strofu približiti uobičajenom već u nas dvanaestercu, kakvim je i Karnarutić ispjevao „V a z e t j e" i kojega je puna starija književnost naša. Nije hrvatska „Sirena" prijevod u potpunom smislu riječi, već je više parafraza prijevoda ili imitacija izvornika, koja na mnogo mjesta ide svojim putem. Dodao je Petar i 94 sasvim izvorne kitice većinom refleksije o moći ženske ljepote na čovjeka, o zlim posljedicama oholosti i lakomosti, o kazni, koju vazda grijeh za sobom povodi i t. d. Nikola je popratio svoj madžarski ep kratkim ponosnim uvodom čitaocu, a Petar šalje „pozdravljenje": „plemenito i dobro rojenim, svake hvale i časti dostojnim junakom v s e h o r v a c k e i p r i m o r s k e k r a j i n e hrabrenim vitezovom", u kojem kaže i to, da je „štumačio" pjesan iz „ugarskoga na hrvatski naš jezik". Hrvatski se epos kao i madžarski dijeli u 15 dijelova.

Videći Bog, kako su se Ugri pokvarili, zove k sebi aranñela Mihovila pa mu nalaže, da pošalje furiju Alekto, da potakne Turke i Sulejmana na rat, da unište Ugre. Alekto uzima lice Selima, Sulejmanova oca, te potiče u snu Sulejmana na rat. Sa sviju strana turske carevine skuplja se vojska. Budimski vezir Arslan-beg, da pogazi mir s Turcima, navali na Palottu, ali ga zapovjednik Turri junački odbije. 9. maja krene car Sulejman iz Carigrada. Dođe do Biograda, gdje otpočine. Odatle pošalje svojega stričića Petrafu, da osvoji grad Đul, koji izdajom pade Turcima u ruke. U gradu Sigetu zapovijeda Nikola Zrinjski. Pred propelom moli se Bogu. Isus mu obećava rajsku slavu i mučeničku smrt. Sulejman šalje Mustafu Sokolovića, da krene u Ugarsku. Mustafa dođe pod Šikloš, koji je blizu Sigeta. Zrinjski se noćom došulja do turskoga tabora i potuče ametice Turke. Čuvši za to Sulejman krene iz Biograda, da se osveti Zrinjskomu. Kojekakvi kobni znakovi ne slute dobru. Čuvši Nikola da se Sulejman približava Sigetu s velikom vojskom, pozove k sebi sve izbrane junake te ih bodri na otpor, a ovi mu se zaklinju, da će radije slavno poginuti negoli se predati Turcima. Po svome sinu Jurici šalje Nikola pismo kralju u Beč, u kojem mu javlja, da su tvrñe u redu i prašta se s kraljem. Prispjevši Sulejman do Haršanja šalje poslanike u Siget, da pozovu bana na predaju. Zrinjski o predaji ne će ništa da čuje. Nato car pošalje Osman-pašu i Ali Kurt-bega, da opkole Siget. Kada Turci pođoše pod Siget, dočeka ih tu nenadano Zrinjski, te mnogi odlični Turci padoše od njegove ruke. Od kršćana najviše se svojim junaštvom ističe Deli Vid, a od Turaka Demirhan i Deliman, i njihova junačka djela većim dijelom su sadržaj pj.

VI.—XV. Lijepa je epizoda i o Radivoju i Juraniću, koji se ponude svojevoljno, da će proći kroz turski tabor i odnijeti poruku kralju. Ban im dopusti, te oni zaputekroz turski tabor, počinjaju tu velika junaštva te napokon slavno poginu. Vidjevši Zrinjski da ne može obraniti Sigeta, pozove sve junake da sutradan zorom iziđu iz grada i svi poginu u junačkom boju i plamenu. Svi pristanu, da će umrijeti za čast i vjeru Hristovu. Zrinjski se obuče u stajaće odijelo, opaše mač i u džep metne sto dukata, da bude onomu, koji ga zakopa. Anđeo Gabrijel javi se banu, koji se pripravlja molitvom na smrt, stavi mu na glavu zelen vijenac slave i kaže mu, da ga još ljepša slava čeka u nebu. U zoru izlazi ban sa svojom četom iz grada, te nastane strašan pokolj. Ban krči sebi put do cara, pa kada se okrenuo, da svojim junacima još posljednji put pomene, kako je slatko umrijeti za domovinu, netko opali i pogodi bana u čelo . . . .

Vitar tira oblak, vode dvižu slapi,
droban oca momak u materi vapi,
bula kida pletak, z vlasi lica drapi
tak Tatar, tak Turak, Kaur i Arapi.
Ti, Bože, u svemu popivkinju ovu
primi po krvnom ku popisah slovu
na boju, na domu, vode kopnu stovu
diku, čast virnomu i staru i novu
provdilji Zrinskomu i rodu njegovu.

svršava pjesnik.

Valja priznati, da je Zrinijada znatan kršćanski ep kako madžarske, tako i hrvatske književnosti. Ali dok se Nikola više prislonio uz madžarsku ideju, Petar je zastupnik hrvatske misli. Gdje samo može, ističe hrvatski ep hrvatsku hrabrost, hrvatsko junaštvo, hrvatski karakter narodni, a ističe i znamenit politički momenat: njemačku nevjernost prema Hrvatima („veruj Nimcu, da znaš, kako suncu zimsku"), te kako su Hrvati uza sve svoje junaštvo vrline bili: „zapušćeni i skoro za nemar vrzeni". Zgodno je zamišljena misao, koju je već Karnarutić u svom „Vazetju" izrekao, da je junačka smrt sigetskoga junaka i pad samoga Sigeta u isti mah kazan svega naroda poradi grijeha i mana njegovih: Sulejman i njegove čete samo su bičevi, kojima Bog bije nezahvalnike. U „Opsidi sigeckoj" ima koješta, što nas sjeća Gundulićeva „Osmana". To je moglo nastati i tako, što su se i Gundulić i Petar (dašto i Nikola) ugledali u Tassa, ali Petar je mogao znati i za Gundulića i njegova „Osmana". Zna se, da je god. 1654.

Petar boravio nekoliko dana u Dubrovniku i bio gostom republike. Odatle je otišao u Boku kotorsku, da pohodi Peraštane i da im čestita na sjajnoj i junačkoj obrani od turske navale. Za vječnu im je uspomenu darovao sablju Vuka Ognjenoga, koja se i dandanas čuva kao amanet. Iz „Opside" vidi se, da je Petar morao poznavati i narodnu pjesmu.

Da su suvremenici Petra poznavali nesamo kao junaka nego i književnika, pokazuje pjesma Vladislava Minčetića Dubrovčanina „Trublja slovinska", koja je izišla u Jakinu god. 1665., u kojoj je ukratko ispripovijedan i pad Sigeta. Minčetić najprije veli, da se zaletjela na sunčanom kolu „Slava" sa sjevera. Dosada je samo smišljao slavna djela banova, a sada mu ih pjevati valja. Kaže za njega pjesnik: „Ti si grana nikla iz duba tvojijeh djeda, a dosta bi ti bio izgled samoga bana Nikole, koji se proslavio u Sigetu." Pjesniku je Petar „ban imenom, a kralj dilom", on je „slovinski Apolon, Marte od sve pokrajine", a u jednoj kitici pjeva:

Od ropstva bi davno u valih
Potonula Italija,
O hrvatskijeh da se žalih
More otmansko ne razbija.

Književnim radom bavila se i žena Petrova Katarina rodom Frankopanka. Njezinim je troškom izišla knjiga *„Dvojdušni kinč"* (u Beču 1661.). Sama je s njemačkoga prevela i priredila molitvenik *Putni tovaruš* (1661.), koji je doživio tri izdanja.

Franjo Krsto Frankopan.

(† 1671.)

Šura Petrov i brat Katarinin ostavio je u rukopisu *Gartlic za čas skratiti* (izdan poslije u Zagrebu 1871.). Rukopis, koji se danas čuva u c. i kr. državnoj arhivi, napisao je što sam pjesnik, što opet njegov sluga Roman. Cijela zbirka imade 117 pjesničkih sastavaka. Pjesme sve imaju karakter talijanskoga seicenta te su bez pravoga života i osjećaja pune hiperbola, antiteza, ne-

prirodnih metafora. Traže „concetto" ili misao, pa je po šabloni razvijaju. Najljepše su mu one pjesme, iz kojih izbija mladenačka obijest i volja za život, ali začudo se često povraća misao o prolaznosti svega zemaljskoga. Ali mnoge pjesme odaju bol i žalost utamničenoga sužnja, a izbija kašto iz njih i narodna pjesma. Najviše se u pjesmama poveo za austrijskim nadvojvodom Leopoldom, sinom cara Ferdinanda II., koji je god. 1656. štampao u Bruxellu pod pseudonimom „Crescente" zbirku lirskih pjesama pod natpisom „Diporti" (zabave). U predgovoru svojim pjesmama potpisivao se kašto imenom „Ditelina." Osim toga sačuvao nam se od njega početak Molièrova George Dandina u slovenskom prijevodu, i to je najstariji pokušaj uopćeno u slavenskim književnostima, da se nešto od Molièra prevede na slavenski. Frankopani imali su imanja i u slovenskim krajevima, pa su tako mogli dobro poznavati i slovenski jezik.

Pavao Ritter-Vitezović.

(1650.—1713.)

Vitezović se rodio oko godine 1650. kao najstariji sin njemačkoga plemića, koji je za svoje zasluge na bojnom polju dobio ugarsko-hrvatsko viteštvo i patricijsku čast grada Senja. Roditelji mu nijesu žalili ni truda ni troška, da ga što bolje odgoje. U Zagrebu je učio sve do „retorike", a onda proputovavši „hrvatsku kraljevinu" zaputi u Rim, da tamo svrši nauke. Poslije dovršenih nauka proputuje susjedne zemlje, da utiša svoju žeđ za naukama i da se upozna sa znamenitim ljudima onoga vremena. God. 1681. zastupao je u Šopronu u saboru svoj rodni grad. Malo zatim postane zastupnikom svojih sugrađana na carskom dvoru, gdje je boravio gotovo podrug godine. Ovdje je počeo proučavati stariju povijest hrvatsku te kupiti građu za taj posao. Osobito je marljivo proučavao porodične arhive, no počeo se baviti i heraldikom i pisati genealogiju znamenitih ljudi.

Veoma je zanimljiv proglas njegov u latinskom jeziku „svoj dvorskoj gospodi, župljanima i plemenitim stanovnicima, pa

vladarima, upraviteljima i sucima država . . . . . Dalmacije, Hrvatske, Slavonije, Bosne, Srbije, Raše i ostalih kraljevina slovinskoga ili ilirskoga naroda" od god. 1696., u kojem navještujući djelo svoje o vjerskom i porodičnom životu ilirskih naroda izriče žclju, da kao neki uvod u ovo djelo izda rodoslavlje slavnih porodica ilirskih, te moli, da mu se u tu svrhu pošalju slike rbova u izvornim bojama i uza to priopće zasluge, slavna djela, javna zvanja, stara i nova sjedišta kao i uopćeno povijest svake pojedine porodice. Upravo ganutljivo sjeća potomke dične uspomene njihovih predaka „nada što — kako im veli — ne ima ništa slavnije na svijetu".

Plod toga njegova zanimanja jest knjižnica o knezovima krbavskim (Apographon de comitibus Corbaviae 1681.), rukopis o rodu Keglevića pa *Stemmatographia* ilirskih porodica (1701.), od koje je izišao i slavenosrpski prijevod H r i s t o f o r a Ž e f a r o v i ć a (1741.). Da ugodi tadašnjim mogućnicima i da mu njegovo književno nastojanje što bolje uspije, sastavljao je anagrame i pohvalne pjesme na kralja, ministre i druga znamenita lica istaknuvši, koliko je mogao, historijske momente iz prošlosti njihovih porodica, stoga je i zadobio velik ugled i utjecaj na dvoru. Poslije je ušao u vojsku i postao konjaničkim kapetanom. Borio se s Turcima u četama junačkoga bana Nikole Erdödyja. Radi zasluga, koje je stekao na bojnim poljanama, postane 1687. zlatnim vitezom.

Koliko je i sam kralj Leopold I. cijenio njegovo veliko historijsko znanje, pokazuje to, što mu je povjerio sakupljanje dokumenata o pravu ugarske i hrvatske krune. Naročito mu je od kralja bilo povjereno sabiranje i tumačenje povjesnih dokumenata, kojima je valjalo dokazati pravo hrvatske krune na Dalmaciju te suzbijati pretenzije mletačke republike, koja je htjela posvojiti Liku i podgorje. Glas o velikoj njegovoj učenosti izišao je izvan granica domovine. Tako je bio pozvan iz Rima, da skuplja podatke o porodici pape Klementa VI., koji je bio rodom Arbanas. Znajući hrvatski staleži, koliko im Vitezović može pomoći svojim diplomatičkim poznavanjem naše povijesti, izberu ga svojim kraljevinskim agentom („agens regni"). God. 1691. postane podžupanom ličke županije, ali budući da je carska komora bila prodala ličku i krbavsku županiju grofu Sinzen-

dorfu, nije mogao vršiti svoje časti. Oko god. 1690. oženio se Katarinom, kćerju ogulinskoga kapetana Vojnovića, i time je došao u rodbinstvo s odličnim plemićskim hrvatskim porodicama. Najviše je boravio u Zagrebu, pa na imanjima svojih rođaka i prijatelja, koji su imali imanja oko Ozlja, Bosiljeva i Karlovca, a utjecaj toga vidi se i u njegovu jeziku, kojim se služi u hrvatskim svojim djelima. Kada su Turci protjerani iz Slavonije, bio je i on među onima, koji su imali da urede tu zapuštenu zemlju.

U Zagrebu je želio osnovati štamparnu, na što je pristao i grad i hrvatski sabor, koji je naložio biskupu zagrebačkomu, da preda Vitezoviću tipografiju, koja se u njega čuvala. Prva knjiga, koja se u ovoj štampariji štampala, bio je hrvatski kalendar za god. 1695. Nažalost našlo se i protivnika Vitezovićevu nastojanju, osobito među svećenicima i velikašima hrvatskim, te on nikako nije mogao prema svojemu znanju i zaslugama zadobiti mjesto u Hrvatskoj. Neka utjeha mu je bila, što je 1710. imenovan barunom. Iste godine otišao je u Beč, gdje je boravio do svoje smrti 1713. baveći se štampanjem svojih knjiga.

Na latinskom jeziku napisao je on više djela u stihovima i u prozi, od kojih smo već nekolika spomenuli. Tadašnje Hrvate osobito su zanimala ova latinska djela: Croatia rediviva (1700), Vita et martyrium b. Vladimiri Croatiae regis (1705), pa Plorantis Croatiae saecula duo (1703). U ovoj posljednjoj knjizi Vitezović u heksametrima opijeva upravo rodoljubnim žarom zgode i nezgode Hrvatske u XVI. i XVII. vijeku. A veoma je ugađalo tadašnjim Hrvatima i djelo Vitezovićevo o sv. Vladimiru ili Budimiru, kralju hrvatskom, jer su se mogli ponositi, što je iz njihova kraljevskoga doma potekao taj ugodnik Božji. Mnoga njegova djela ostala su u rukopisu te se čuvaju u nadbiskupskoj knjižnici zagrebačkoj, a među znamenitije rukopise ide njegov latinsko-hrvatski rječnik, dok se gramatika hrvatska izgubila. Rječnik ima obilje hrvatskih riječi, koje još nigdje nijesu zabilježene.

Od hrvatskih štampanih djela već smo spomenuli *Kalendar* (1695), no napisao je još *Kroniku* (1696), pa *Priričnik* (1703), koji je poslije štampan i u Gajevoj „Danici", i *Lado horvatski iliti Sibila* (1701). Najzanimljivija je „kronika" radi nedosljednosti jezika. Prednji dio, koji se naslanja na Vramčevu kroniku, pisan je na mnogim mjestima kajkavskim dijalektom, dok su događaji XVI. i XVII. vijeka ispripovijedani najviše karlovačkim narječjem, a junaštva krajišnika, koja je sam čuo, pripovijeda čistim štokavskim narječjem. Pripovijedajući kako su Slaveni rasprostranjeni s ponosom ističe, što se „slovinski" jezik upotrebljava na turskom dvoru i da je već Karlo IV. zlatnom bulom odredio, da mu se nasljednici moraju učiti „slovinski" te svršava: „zato, vsi Slovinci, kim je Bog dal tako dičan jezik i slavnu domovinu s našimi kripostjami i jezik i domovinu prodičite". „Kronika" se dijeli u dva dijela; prvi dio ide od početka svijeta do Hristova rođenja, a drugi od rođenja Hristova do svršetka 1690. „Priričnik" je prva zbirka naših narodnih poslovica, koje je Vitezović okrenuo u stihove sa srokom.

Sadržaj je „Sibile" ovaj: Devet vila (ili poglavlja) odgovaraju na različna pitanja (Budeš li zdrav letos? Budeš li bogat? Bude te li tvoj muž bil ali ljubil? itd.), a gdje treba odgovor tražiti, pokazuju hici kocke zabilježeni pod imenom različnih hrvatskih gradova, koji su slovima u savezu s pitanjima. Igru ovu nije izmislio sam Vitezović, već ju je sastavio prema sličnim tuđim radnjama, kojima se počeci sežu do druge polovine XV. vijeka, a poznate su u starijoj njemačkoj književnosti pod imenom „Loos- und Würfel-bücher" i u talijanskoj pod imenom „libri delle sorte".

Svakako je najznamenitije i najljepše djelo Vitezovićevo *Odilenje Sigetsko* (1684.). Videći on da je „Sirena" Petra Zrinjskoga pisana samo za obrazovane ljude, a zanijela ga slava velikoga sigetskog junaka, u kojoj je vidio i slavu naroda hrvatskoga, odlučio je ispjevati sigetski boj u popularnom obliku. Ali on nije hotio da se dade na pripovijedanje i opisivanje čitavoga boja, nego uzima samo pojedine momente slike iz sigetskoga boja i različne refleksije pa da ih zaodjene u ruho govora, pisama, apostrofa, epitafija, razgovora, zato i počinje odmah situacijom, koja je nastala poslije boja.

Pjesma se dijeli u četiri dijela. U I. dijelu ponajprije Siget govori hrvatskim gospođama, pa je tu ukratko prikazana borba oko Sigeta i smrt hrvatskoga bana; zatim govori ban sinu, a sin mu odgovara, a sve je to ispreplteno rodoljubnom tendencijom. U II. dijelu najprije piše ban kralju, a nato mu u pismu odgovara kralj; onda piše ban „orsagu", a orsag mu odvraća: izatoga govori ban Sigetu, a Siget odgovara; potom dolazi oproštajni govor banov junacima i odgovor junaka banu, a zatim piše Siget gradu, koji i odgovara — onda nalazimo partije kao „Vila Hrvatkinja nad Sigetom" i napokon dijalog između Sofije i orla „Gospodična Sofija i oral". Orao donosi Sofiji vijest o smrti njena dragoga Alapića. Motiv je ovaj poznat iz narodne pjesme „Kosovka djevojka". U III. dijelu ima odugačak razgovor između putnika i jeke na grobovima na sigetskom polju; putnik govori o svojoj ljubavi, tuži se na neslogu u „orsagu" te pita vilu, što je bilo poslije pada Sigeta i što će biti s Kanižom. U IV. su dijelu same nadgrobnice: sultana Sulimana, iz kojih izbija misao o prolaznosti svjetske slave; zatim su dvije nadgrobnice Sigeta, pa Delimanu, Hamujvanu, Amirašenu i dr. — Osnovna je misao čitavoga „Odiljenja", da je pad Sigeta kazan Božja za grijehe, te se u tom slaže s Karnarutićevim „Vazetjem" i Zrinjskoga „Sirenom". Prva tri dijela ispjevao je Vitezović dvanaestercem s dvostrukim srokom kako je bio običaj u dalmatinskih pjesnika, ali imade i drugih stihova (n. pr. heksametara, koji idu među najstarije u hrvatskoj književnosti, ima deseteraca, osmeraca, sedmeraca, šesteraca) bilo jednakih u cijeloj pjesmi bilo izmiješanih.

Osimtoga znao je Vitezović u kraćim pjesmama opjevati znamenitije događaje, osobito bojeve u Hrvatskoj. Tako je ispjevao *Senjčicu*, u kojoj pripovijeda, kako su god. 1704. Senjani zarobili i oplijenili jedan francuski brod, pa sada izgubljenu *Novljančicu*, u kojoj je opjevao pobjedu neku našu nad Turcima god. 1689. Dok mu se u latinskim djelima latinski jezik odlikuje nekom finoćom i elegancijom, te se ugodno čita, ne može se to reći i o njegovu hrvatskom jeziku. Bit će tomu uzrok, što je boraveći dugo u tuđini donekle zaboravio svoj materinski dijalekt, pa je, kad se vratio u domovinu i počeo pisati hrvatskim jezikom, morao nanovo učiti jezik, a budući da je mnogo boravio u okolici karlovačkoj, služio se najviše tim dijalektom.

Vitezović nas, koliko smo mogli razabrati iz onoga, što smo o njemu govorili, u svom književnom i kulturnom nastojanju uvelike sjeća Ljudevita Gaja, te rad Gajev, možemo reći, ni nije originalan, nego se upravo naslanja

na rad Pavla Vitezovića, čiju je Gaj i rukopisnu ostavštinu poznavao. Vitezović je 150 godina prije Gaja naporno i s oduševljenjem radio, da osvijesti i prikupi Hrvatsku, ali nije uspio, a nije ni mogao uspjeti, jer tadašnji naraštaj hrvatski nije ga razumio. Pa i današnji hrvatski pravopis, koji se u glavnome naslanja na pravopis češki, primio je dijakritične znakove, kojima se služio Vitezović u svojim spisima, a koji su na početku XVIII. vijeka upotrebljavali u krajini i primorju.

Hrvatska književnost u Bosni.

Pokret reformatorski nije mogao ostati bez jakih i znatnih posljedica po južne Slavene. Vođi južnoslovenskoga protestantizma nastojali su, da svojoj nauci otvore put što dalje na jug Balkanskoga poluostrva; namjera je njihova bila, da za svoju nauku ne pridobiju samo Kranjsku, Štajersku, Koruško, Hrvatsku, Istru i Dalmaciju, nego i Bosnu, Srbiju i Bugarsku. Da bi u ovom pravcu što više uspjeli, počeše štampati knjige bogoslovske nesamo latinicom i glagolicom, već i ćirilicom a n a r o d n i m j e z i k o m. Crkva katolička, da suzbije ovaj pokret, koji je uz ovakav rad morao napredovati, počela se služiti istim sredstvom — štampanjem knjiga na narodnom jeziku. Ovim borcima za održan'e vjere svoje pridružuju se odmah na početku i o s a n s k i f r a n j e v c i, koji su se imali boriti nesamo s propovjednicima nove vjere nego i s nevjernicima. Oni su valja reći dobro shvatili zadatak svoj te su štampali svoje knjige na n a r o d n o m j e z i k u. Da su njihove knjige narodu bile veoma mile, svjedoče mnoga izdanja pojedinih knjiga. Dašto time ne kažemo, da prije u Bosni nije bilo ama baš nikakva književnoga rada. Tako imademo znamenitih isprava bosanskih vladalaca (najstarija je Kulina bana god. 1189.) i velikaša, koje su oni izdavali dubrovačkoj republici, a pisane su ćirilicom i čistim narodnim jezikom, dok je u ispravama srpskih vladalaca jezik crkveni. Znamenita su i tri evanđelja pisana za Bogumile; to je Hvalovo pisano (1404.)

za spljetskoga vojvodu Hrvoja, zatim Kromirjaninovo (1394.), pa Radoslavljevo pisano u vrijeme kralja Tomaša (1444.—1461.). U ovom posljednjem ima i bilježaka u glagolskom pismu, što dokazuje, da se glagolica upotrebljavala i u Bosni. Znameniti su nadgrobni spomenici bogumilski t. zv. s t e ć c i, kojih imade svagdje po Bosni, gdje je bilo Bogumila. To su čitave pećine povaljene na grobove u obliku sarkofaga s kratkim natpisima u narodnom jeziku i ćirilicom. Samo malo ima natpisa u crkveno-slovenskom jeziku, i ti odaju, da su pokojnici pripadali pravoslavnoj crkvi. Ovi kameni spomenici imali su i praktičnu svrhu, jer su služili kao međašnje kamenje, da označe posjed pokojnikove porodice. Štampali su bosanski franjevci svoje knjige u Italiji, najviše u Mlecima.

Broj književnika bosanskih bio je prema prilikama tamošnjim dosta velik. Filip Lastrić iz Očevje pominje u svojem popisu književnika nekih osamnaest pisaca franjevaca od početka XVII. pa do druge polovine XVIII. vijeka. Veliki broj pisaca i mnogobrojna izdanja dokazuju, da je narod rado čitao, te nema sumnje, da su bile političke i socijalne prilike povoljnije, da bi se našlo pisaca, koji bi se i u svjetovnom pravcu bili ogledali. Dabome nije tu bilo originalna rada; knjige su to većinom prijevodi i kompilacije, ali, kako već rekosmo, potpuno su zadovoljavale tadašnju potrebu.

Pisci su se bosanski služili ispočetka u svojim knjigama ćirilicom, koja se nekim pismenima razlikovala od pismenâ u crkvenoj ćirilici. Najstariji književnici zovu je „srpskim“ pismom, a tek je poslije nastao naziv „bosančica“ („azbuka“, „bosanska azbuka“). „Bosančica“ je zapravo kurzivno ćirilsko pismo, koje je mnogo jednostavnije od crkvene ćirilice, te nema u njoj kojekakvih nepotrebnih znakova, kratica i dr. Ali ima u njoj i tragova glagolskomu pismu, koje se zacijelo nekad upotrebljavalo i u Bosni, i dosta je na nju utjecala i glagolska ortografija; „Bosančicom“ služili su se u Bosni još u najranijem srednjem vijeku; ono je bilo službeno pismo bosanskoga vladalačkoga dvora u saobraćaju njegovu s Dubrovnikom. Upravo od najstarijih

vremena, počevši od trgovačkoga ugovora Kulina bana (1189.) s dubrovačkom republikom, ima velik broj bosanskih spomenika pisanih ovom ćirilicom. No upotrebljavala se „bosančica" i izvan granica Bosne. Njome su se služili i katolički Hrvati u Poljicima, slobodnoj kneževini nedaleko Spljeta (Statut poljički je pisan njome), pa i Slavonci ispočetka. Kasnije su se bosanski franjevci okanili ćirilice pa su štampali svoje knjige latinicom, a prvi je, koliko znademo, upotrijebio latinicu Ivan Bandulavić u svojoj knjizi *Epistule i evanđelja* (1613.). Vrijedno je pomenuti, da je franjevački provincijal Luka Karagić u svojoj okružnici god. 1737. zabranio latinsko pismo nesamo u javnom nego i u privatnom životu. Ali na njegovu se zapovijed nijesu mnogo obazirali, te su se knjige odslije štampale samo latinicom.

Bosanski katolički pisci služili su se u svojim knjigama čistim narodnim jezikom, koji oni zovu obično „bosanskim", a veoma rijetko i „hrvatskim", a bosansko-hercegovačko narječje vrijedilo je već u dubrovačko-dalmatinskoj književnosti za najljepše. Leksikograf Jakov Mikalja uzima „bosanski jezik" za temelj svojemu rječniku latinskoga jezika (1649.), Đon Palmotić pjesnik marljivo proučava bosanski jezik, a njega uzima za svoju gramatiku i Bartuo Kašić (1604.). Pa i Slavonci primili su poslije bosansko narječje za svoj književni jezik; tako Petar Katančić izrijekom kaže u svojemu prijevodu biblije, da je za nj upotrijebio bosanski jezik. Kada je poslije u Zagrebu nastao Ilirski preporod, književnici ilirski najviše su zagrijali za književnost dubrovačku i slavonsku, na koju je najviše utjecalo bosansko narječje, te je to i mnogo pridonijelo, da je južno bosansko-hercegovačko narječje postalo književnim jezikom književnosti „ilirske", a docnije književnosti hrvatske.

Kao prvi književnik bosanski pominje se Matija Divković (1563.—1631.). Rodom je bio iz Jelašaka u Bosni. Kako nije bilo nigdje salivenih ćirilskih slova, a on je svakako njima htio da štampa svoja djela, da bi ih i prosti svijet čitao, dao je da se saliju pod njegovim nadzorom. Napisao je: *Nauk krstjanski za narod slovinski*

(1611.) prema Bellarminovu talijanskom djelu „Dotrina christiana", i *Beside* (1616.). U obadva ova djela upleo je Divković preko 130 priča i legendi, od kojih je veliku većinu uzeo iz latinskoga djela „Sermones discipuli" njemačkoga dominikanca Ivana Herolta, koji je živio na početku XV. vijeka i bio na glasu propovjednik; ali koristovao se Divković i njegovim propovijedima. Osimtoga preveo je s latinskoga od istoga pisca *Zlamenja Gospina* (Sto čudesa), koja je štampao zajedno s pomenutim „Naukom krstjanskim". Zatim je napisao „*Nauk krstjanski s mnozijemi stvari duhovnijemi* (1616.). Sadržaj je u ovim knjigama različan u prozi i u stihovima, ima i pjesma „Plač blažene divice Marije", a „Abramovi verži" nijesu drugo nego plagijat Držićeva „Posvetilišta Abramova". Vidi se dakle, da je Divkoviću bila poznata dubrovačka knjiga. Kao književnici istakoše se u XVII. vijeku još ovi: Stjepan Matijević (Ispovjedaonik), Pavao Posilović („Naslađenje duhovno", „Ispovid krstjanska", „Fala od svetih"), Pavao Papić („Sedam trublji"). U XVIII. vijeku radili su pisci Stjepan Marković ili Margitić, koji je napisao knjigu „*Ispovid krstjanska*" (1704.), koju je narod veoma zavolio te je nazvao „Stjepanušom"; Lovro Sitović (Pisma od pakla.) No najveće je i najznamenitije djelo bosanske književnosti knjiga Tome Babića *Cvit razlika mirisa duhovnoga* (1726.), u kojem ima i proze i stihova. Poslije su ovomu djelu dodali svoje prinose: Stjepan Badrić, Grgur Zečević, Petar Knežević i Petar Vuletić.

Kako je Slavonija s Bosnom u ovo vrijeme sačinjavala jednu franjevačku pokrajinu „Srebrnu Bosnu" (Bosna Argentina), nije ova književnost ostala samo u granicama Bosne, nego su knjige bosanskih franjevaca prelazile i onamo. Kada je pak Gaj tridesetih godina prošavšega vijeka pokrenuo Ilirski preporod, najdarovitiji književnici iz Bosne (kao Jukić, Martić) pristadoše uza nj, a poslije i uz hrvatsku književnost.

Ovo, što smo doslije govorili o bosanskoj književnosti, vrijedi samo za katolike bosanske. Pravoslavni u Bosni i dalje su prepisivali crkvene i bogoslovne knjige

te nijesu marili za ovaj književni pokret među katolicima.

Ali nijesu imali u Bosni samo katolici svoju književnost na narodnom jeziku, nego i Muhamedovci. Pored franjevačke književnosti, za koju se donedavna mislilo, da je bila i jedina, eksistirala je u Bosni i Hercegovini i jedna dosta razvijena književnost Muslimana pisana na narodnom jeziku, koja je trajala kroz cio XVII. i XVIII. vijek, i koja se proteže kroz XIX. vijek do naših dana. Karakter je te književnosti u glavnome dvojak. S jedne su strane to praktična djela, rječnici s razgovorima, različni jezični uputi, ručne knjige za učenje turskoga jezika itd. S druge su strane to stihovi i rečenice, sve većinom u didaktično-religioznom pravcu.

Najraniji spomenik te poezije jest „Hrvatska pjesma" anonimnoga pisca pisana turskim slovima, a narodnim jezikom. Poslije te pjesme nemamo više muslimanske poezije u XVI. vijeku. U XVII. vijeku to se pjesništvo opet nastavlja. Prvi je pjesnik toga vijeka Muhamed Hevaji Uskjufi. Pored stihova napisao je još i čuveni rječnik *„Potur Šahidije"*. Osim toga je napisao pjesme *„Ilahije"* (pobožne pjesme). On je u isto vrijeme prvi i najznatniji pjesnik muslimanski. Ostali pjesnici evo kronološkim redom: Hasan Kaimija († 1690.), koji je ispjevo *„Kaside"* (poučne pjesme); Kadija Hasan, koji je svega napisao jedno pismo u stihovima; Hadži Mehmed Razi († 1785) pisac turskih grobnih natpisa. U XIX. vijek pripadaju: Mula Mustafa Baš-Eski, kao pjesnik poznat pod imenom Šefhija, čuven kao pisac amajlija; Sajid Vehab Ilhamija, poznat kao pjesnik buntovnih pjesama, koje su ga stajale glave; Umihana Čujdina, prva bosanska književnica uopćeno; Šeih Abdurahman Sirija, poznat kao pjesnik pobožnih pjesama; najzad Ahmed Efendi Karabodža i Omer Efendi Humo († 1880), dva posljednja pjesnika iz ovoga reda muslimanskih književnika.

Od svih tih pjesnika ostao je neki broj pjesama, koje su svojim motivima, pjesničkim osjećanjem u njima, svojom strofom, stihom, ritmom i srokom, uopćeno svojom obradbom, u kojoj su

ispjevane, međusobno vrlo slične. Tradicija u pjevanju tih pjesama bila je u tolikom ugledu, da su se oni jedan u drugoga ugledali, te između pjesama prvoga muslimanskoga pjesnika iz početka XVII. vijeka i pjesama posljednjih skraja XIX. vijeka, nema gotovo nikakve razlike. Najčešći motiv tih pjesama jest Bog i vjera. Tih pobožnih pjesama ima najviše, i to su tako zvane „Ilahije". U njima je sve primitivno, bez nadahnuća, bez topline — i bez jačine izričaja. Najbolje, što ima od te vrste u ovim pjesmama, jesu nekoliko stihova prvoga pjesnika Hevaje, karakterističnih i drukčije po shvatanju prijateljstva između „Kaura" i Muslimana :

Ja, Kauri, vama velju,
Hod'te nami vi na viru,
Po neveri što se kolju ?
Hod'te nami vi na viru.

Nismo vami mi zlotvori,
Bog nas jedan jer satvori,
Bud'te Bogu bogodvori,
Hod'te nami vi na viru.

Drugi najčešći motiv ovih pjesama, jest pouka. Poslije pobožnih pjesama „ilahija" najčešće su poučne „Kaside". U njima, osim ritma i sroka, nema gotovo ništa od poezije. To su obične pouke pokupljene iz poslovica, ili naročito izmišljane :

Čujte, djeco, svikoli,
Pravim putem iđite.
Ustanite na sokak,
Dobodite na sabah — —

Slušaj oca, matere
Da te Bog ne satare

Drukčije, ako nemaju taj fragmentarno-poslovični obli , pjesme su pouke n. pr. o tome, kako ne treba pušiti duhan ili različni drugi savjeti.

Nesumnjivo je, da je svim pjesmama bosansko-hercegovačkih Muslimana jedan od prvih izvora i svakako jedini istočnjačka poezija. Svi su gotovo ti pjesnici znali jezik turski ara ski i erzijski, pa su prema tome morali i poznavati književnosti na tim jezicima. Ali i na bosanske narodne pjesme, naročito na tako zvane „sevdalinke", koje prilično odskaču od općega tipa naših narodnih pjesama i koje se čine više književne, nego ostale narodne pjesme, utjecala je ova muslimanska poezija, koja je opet nastala utjecajem Istoka.

No i prosti nepismeni narod u Bosni — raja imala je svoju književnost, koju je naustice širila i predavala potomstvu. To su u prvom redu junačke pjesme, pa ženske; među ovima posljednjima odlikuju se svojom ljepotom čuvstvenošću muhamedovske „sevdalinke",

o kojima smo malo prije govorili. A i Tešan Podrugović, pa i Filip Višnjić, od kojih je Vuk St. Karadžić uzeo mnoge i najljepše junačke narodne pjesme u svoj zbornik, bili su rodom iz Bosne.

Osamnaesti vijek.

U osamnaestom vijeku hrvatska knjiga — osim jedne svijetle pojave — tek da živi, a bolje nije bilo ni u ostaloj Dalmaciji. U Bosni također nestaje književnoga rada, koji je bio tako lijepo započeo u XVII. vijeku, a ni među kajkavcima nema znatnijih radnika, barem ne u lijepoj knjizi. Ali zato snažnim korakom stupa u već smalaksalo kolo hrvatske književnosti Slavonija, koja se tek oslobodila turskoga gospodstva.

Književni rad u Dubrovniku.

Rekli smo malo naprijed, da književnost u ovom vijeku u Dubrovniku tek da živi, a jedina je svijetla pojava Ignjat Đorđić, kojemu mladost pada još u XVII. vijek. Ostali je književni rad u Dubrovniku od male vrijednosti. Najviše se prevode rimski klasici kao Ovidije i Virgilije, pa drame Metastazijeve i Malfejeve.

Vidjeli smo, kako su se već dosta rano počele u Dubrovniku osnivati akademije po uzoru talijanskom. Čuli smo, da je u XVI. vijeku osnovana u Dubrovniku akademija „dei Concordi", a u XVII. vijeku „Arcadia". U XVIII. vijeku bila je u Dubrovniku akademija „Dangubnijeh", a predsjednikom bio joj je neko vrijeme Ignjat Đorđić. Pokroviteljica akademije bila je sv. Katarina od Siene. Redovne sjednice držale su se svakoga četvrtka. Dnevni red bilo je u njoj čitanje dvaju ili više govora i rasprava, pa nekoliko omanjih pjesama. Poslije bi se raspravljalo o čitanim stvarima. Iza toga pošli bi svi nazočni članovi na zajedničko jelo, da se odmore i okrijepe. Svoja sijela nijesu uvijek imali na jednom mjestu. Sastajali bi se u Dvoru, u Konsolatu („il pubblico palazzo nel consolato"), zatim u Sponzi (Divoni), pa u kući Lukše Sorkočevića, dakle u privatnoj kući. Službeni jezik,

u kojem se predavalo, bio je latinski i talijanski, ali spočetka se najviše raspravljalo u jeziku hrvatskom, a poslije najviše u talijanskom. No kako je osobito u društvenom općenju od god. 1721. počeo u Dubrovniku prevladavati francuski jezik, postao je on pomalo i službenim jezikom akademije. Zadaća je akademiji bila prečišćavanje jezika, pa historija, numizmatika, epigrafika, zatim su se raspravljala pravnička pitanja, pa hrvatski pravopis i gramatika. Ali glavno je djelo akademije imalo da bude rječnik latinsko-talijansko-hrvatski. U hrvatskim svojim spisima služila se ova akademija brzopisnom ćirilicom, dašto dok je bio službeni jezik akademije hrvatski. Rad ove akademije može se pratiti od god. 1700.—1725. Ova akademija imala je svoju protivnicu u Dubrovniku, a to je bila akademija „od sturaka". U ovoj su se akademiji sabirali pučani i neznatniji pjesnici. Talijanski se zvala ova akademija „Accademija degli Invitati" (akademija „Zavidnijeh"). Predsjednikom bio joj je opat Franjo Getaldi stariji. Službeni jezik u ovoj drugoj akademiji bio je talijanski i hrvatski.

Ignjat Đorđić.

(1675.—1737.)

Đorđić potječe iz plemenite kuće dubrovačke. Rodio se god. 1675. od oca Bernarda Đorđića i matere Franjice iz porodice Zlatarić. Na krstu je dobio ime Nikola. Škole je izučio kod isusovaca, a filozofiju kod Luke Kordića Hercegovca, također isusovca. Mladićem od 22 godine uđe u red isusovački. Red ga pošlje u Ascoli, gdje je predavao retoriku. Poslije sedam godina vrati se u domovinu, a poslije nekoga vremena prijeđe u red benediktinski te posta opatom manastira na ostrvu Mljetu i predsjednikom kongregacije. Budući da se nije slagao s dubrovačkom vladom, bude prognan te ode u Italiju, odakle se vrati u domovinu posredovanjem samoga pape. U Dubrovniku je ostao do svoje smrti 1737. Pokopan je u crkvi sv. Jakova.

U najranijoj mladosti svojoj bit će da je ispjevao *Pjesni razlike,* pod kojim se natpisom nahode u ruko-

pisima. Ima među njima lirskih pjesama različna sadržaja (jedna pjesma pjeva i o smrti Marka Kraljevića) većim dijelom ljubavna. Baladama su slične „Razlike zgode nesrećne ljubavi" (Pregizdave tri sestrice, Istekla bješe Danica . . ., Djevica je ko ružica i dr.). Zatim ima 8 ekloga (Pir Rumenke i Miljenka, Ljubica, Ljuvena zabava, Bijelka, Lovorka, Satiri, Čista Zagorka, Posjed vilinji). Onda dolaze „pjesni pirni" pa „Za gutke"; onda prijevod I. knjige Vergilijeve Enejide, početak tragedije „Judite", zatim pjesme Šimuna Zlatarića prenačinjene od Đorđića (Pretvora Ovidijevih knj. I., poslanica Leandrova iz Ovidija, Lijepa postarana), pa još neke Đorđićeve. Ispred samih pjesama ima Đorđićev predgovor „razumnom štiocu", iz kojega doznajemo, da su sve pjesme:

Ostaci pjesni onih ovo su, kojima
Plamenom smrt donih, kad iđah put Rima.

Jer nema sumnje, da je pjesnik većinu ovih pjesama, osobito ljubavnih, ispjevao, prije nego je pošao u Rim, da uđe u red isusovački.

ljubavnim pjesmama u ovoj zbirci povodi se Đorđić za suvremenom galantnom lirikom, koja je u Italiji bila procvala već pod kraj XVII. vijeka u književnom kolu „Arcadia". Ova lirika, koja je sasvim zavisna o lirici Petrarkinoj i njegovih poznijih nasljedovača, bila je jednolična bilo da pjeva o temi ljubavnoj, bilo političnoj ili religioznoj, bilo o patriotičnoj ili prigodnoj, a opaža se njezin utjecaj već i u Gundulićevoj „Dubravki". Uvodna pjesma u Đorđićevoj zbirci posvećena je pjesniku Ovidiju, u kojega je isto shvaćanje ljubavi, kao i u članova i pristaša talijanske Arkadije, a najbolje ga označuju Đorđićeve sinonimne riječi „lijepos, pokoj i razbluda". Ove riječi označuju tipični roman onoga vremena, a mogli bismo ga podijeliti u pet dijelova: 1. stidljivost djevojke i plašljivost mladića; 2. ljubavnici nahode zapreku u roditeljima i braći; 3. između ljubavnika i djevojke posreduje prijateljica, koju Đorđić zove „potajnica srca moga"; 4. ljubavna služba: ljubavnik zapisuje vili u službi i „miso"; 5. zgode i prilike, kada se ljubavnici sastanu.

Kao primjer njegove lirike, neka nam služi pjesma „Zgoda ljuvena":

Trudnom svijetu noć na lice
vrgla bješe sjenu blidu,
da od ljuvezni potajnice[1]
na svoj tančac[2] zvijezde izidu,

[1] zvijezde su potajnice od ljuvezni, jer se ljubavnici najradije potajno noću sastaju. [2] tančac (igra) zvijezda je njihovo treptanje noću.

Ja Ljubicu kon[1] nje dvora
u zabitnoj čekah strani;
kad nje umjesto zgar[2] s prozora
bi mi dodan lis pisani.

Mrem od želje za prije znati
što mi piše ma jedina,
nu moj želji svrhu imati[3]
nenavidna brani tmina.

Nije pomoći! iza gora
jasni mjesec još ne istječe;
svijeće rajskijeh od prostora
zvijezde mi su prem[4] daleče[5].

A želja me nuka i blazni[6],
tač[7] da skrovna draga slova
proštio bih bez bojazni
na plamenu od trjeskova.

Ali u cvijetju i u travi
srećnom zgodom meni tada
krilata se zvjerca objavi
sprije z čela, svijetla ozada.

Ulovih je i nad svime
taj lov držah draži od zlata,
ter njim svijetlit nauči me
moja ljubav domišljata,

k pismu 'e prinijeh, i po njemu
pomno vodeć plam krilati,
na tem[8] zraku živućemu
sva razvidjeh, što htijah znati.

Ah da ti je uvijek hvala,
o svijetnjače prigizdavi,
od livada zvijezdo mala,
drobna iskro od ljubavi!

Ne mogu te neg hvaliti,
lijepa zvjerce, harnom pjesni,
čijem dostoja pomoć biti
nepokojnoj moj[9] ljuvezni[10]

Urešenje ne priprosto
ti si od ljeta po naravi, —
dijelak sunca za njim osto
za razgovor cvijetju i travi.

---

[1] kod [2] ozgo [3] namiriti želju [4] odveć [5] daleko [6] mami [7] tako [8] tom [9] mojoj [10] ljubavi.

Prid tvoem zlatom zlato krije
i sobom se zla o srami ;
tvoj plam zlatnoj u tebi je
kô u prstenu dragi kami.

Od zemlje si ti zenica,
dan ki leti sjemo i tamo,
slika mudrijeh djevojčica
ke se u noći kažu samo[1].

Sveđ kušala cijeć dobrote
dragu rados, zvijerce draga ;
mednom rosom dojilo te
milo nebo, zemlja blaga.

Dobrano stoji pod utjecajem ove galantne lirike njegova lirska pjesma *Uzdasi Mandalijene pokornice* (Mleci 1728.)

Slično je djelo Đorđićevoj „Mandalijeni" napisao u talijanskoj književnosti Erasmo da Valvasone: Le lagrime della S. Maddalena, koje je zacijelo poznavao i Đorđić.

Dok se Bunić-Vučićević u svojoj „Mandalijeni" drži svega onoga, što o njoj pripovijeda Sv. pismo (Luka VII. 37—50), iz Đorđićeve doznajemo samo toliko, da je Mandalijena, pošto su je Židovi otjerali, živjela u marsiljskoj pustoši, da je oplakivala Isusa, da je nosila njegov križ, da joj se Isus prikazao i da je napokon u svojoj spili umrla. „Uzdasi Mandalijene" dijele se u 8 pjevanja (I. U spoznanju. II. U ispovijedanju. III. U pogrđenju. IV. U napastovanju. V. U razmišljanju. VI. U ljubljenju. VII. U uživanju), a odlikuju se upravo umjetnom kompozicijom i harmonijom. Ispjevana je ova pjesma u strofama od po 6 osmeraca. U svima pjevanjima (osim V.) čine prve tri strofe jednu cjelinu, u kojoj nam pjesnik kaže, kakvi su ljudi ili Mandalijena prema nauci, koju je rekao u prve tri strofe. Iza tih šest strofa počinje se tek pjevanje ; prvih šest strofa su dakle kao uvod, iza kojega tek počinje pravo pjevanje. Čitava pjesma je monolog. Đorđićeva „Mandalijena", za koju je on imao uzor u Gundulićevim „Suzama sina razmetnoga.," napisana je baroknim stilom, koji je tada vladao u umjetnosti i književnosti, a koji je u talijanskoj književnosti poznat pod imenom „secentizam". Pjesnici idu za tim, da siromaštvo misli i čuvstava prikriju pod obiljem zvučnih i efektnih epiteta, gomilanjem sinonima, figura (neprirodnih metafora i antiteza), igrama s riječima itd.

[1] jer se u noći više ističe njihova ljepota, kad se ne vidi ljepote prirode.

Evo primjera iz „Uzdisanja osmoga“ :

Ti s' ma svrha, kruna, ufanje,
Veličanstvo, slava i scijena,
Straža, pomoć, put, vladanje,
Otkup, plata, lijek zamjena,
Želja, utjeha, slas, ćutjenje,
Srce, život, duša, htjenje.

Tebe molim i zazivam,
Ištem, prosim, slijedim, stižem,
Mislim, žudim, spomenjivam,
Štujem, klanjam, dim, uzdižem,
Častim, dvorim, scijenim, gledam
Slavim, glasim, pripovijedam.

Tijem najbolje Boga znamo,
Kad mislimo, što Bog nije,
Nije Bog svjetlos, ku gledamo
Nije Bog nebo, ke nas krije,
Nije Bog sunce, komu plami
Sunčani su pod nogami.

Nije Bog blago, carstvo i scijena
Ni stvorene dike dio ;
Neg kom služe sva stvorena ;
Nije Bog slavan, lijep i mio,
Neg prečudna i prečista
Slava, milos, lijepos ista.

Što je Bog, pitaš ? On je u sebi
Duh prelijepi, kijem sva gore,
Blažen biti komu je trijebi,
I ne blažen bit ne more ;
Ki je sad, sve što sveđ bio je,
I sveđ bit će, sada što je.

Nije on vani, i ne optječe,
Nije zatvoren, i sve puni,
Svud nekrenut leti i teče
Sve uzdrži, resi i kruni;
Svud je, i samo ondi nije,
Grijeh i zloba stanom gdi je.

On neviđen ne zamjera,
Viđen slavne čini u njemu,
On bez mjere, sve mu je mjera,
On bez svrhe, svrha je svemu,
On bez mjesta stvor umrli
Nesvršenijem mjestom grli.

Đorđić se mnogo bavio i proučavanjem psalama, a plod toga zanimanja njegova jest *Šaltijer slovinski* (Mleci 1729.). Ispred samoga prijevoda nalazi se „Život slavnoga proroka i kralja Davida" u prozi. Ovaj život Davidov razlikuje se dosta od onoga, što nam o kralju Davidu pripovijeda Sv. pismo. Đorđić se nije strogo držao teksta. U posljednjoj strofi svakoga psalma slavi pjesnik sv. Trojstvo, čega dašto nema u originalu. Prijevod je Đorđićev bar četiri puta veći od teksta. Pjesnik je u svom prijevodu pokazao svu snagu i umijeće svoje u gradnji stihova i strofa. U svemu ima 29 vrsta strofa.

Evo kako je prevo psalam (pjesan) VIII., u kojem „hvali mogućstvo, mudrost i dobrotu božanstvenu, najliše prema čovjeku".*

Gospodine, ki sve vrime
Nas mudrime
Vladaš zrakom znanja tvoga ;
Čudno ti je nada svime
Tvoje ime
Po državah svijeta ovoga !

Zlatnijem' krilim prosvijetliše
I prikriše
Zemlju, o slavni Gospodine,
Ter od neba vele više
Uzletiše
Tvojijeh slava veličine.

Pače nek bi jur prestale
Sve zahvale,
Kijem se osvetni diči pako,
Mliječna usta djece male
Na tve hvale
Podigo si i potako.

Daničić je isti psalam preveo ovako :

1. Gospode, Gospode naš ! Kako je veličanstveno ime tvoje po svoj zemlji ! Podigao si slavu svoju više nebesa. 2. U ustima male djece, koja sisaju, činiš sebi hvalu nasuprot neprijateljima svojim, da bi učinio, da zamukne neprijatelj i nemirnik. 3. Kad pogledam nebesa tvoja, djelo prsta tvojih, mjesec i zvijezde, koje si ti postavio; 4. Šta je čovjek, te ga ne opominješ, ili sin čovječji, te ga polaziš? 5. Učinio si ga malo manjega od anđela, slavom i čašću vjenčao si ga; 6. Postavio si ga gospodarom nad djelima ruku tvojih, sve si metnuo pod noge njegove, 7. Ovce i volove sve, i divlje zvjerinje, 8. Ptice nebeske i ribe morske, štogod ide morskim putovima. 9. Gospode, Gospode naš ! Kako je veličanstveno ime tvoje po svoj zemlji !

Pod noge si vrgo svoje
Ti sve, što je
S mirnijem ovcam krotkijeh stada
I živuće s tijem svakoje,
Skupno koje
Pase plodnijeh vrh livada:

Gledam, gledam (ah čudesa !)
Tva nebesa,
Ruke tvoje hitra dila,
Zvijezde ohole s vedra uresa
I iz ničesa
Stvoren mjesec pun svjetlila

Tijem, što j' čovjek, da sveđ ima
Nad inima
U spomeni svojoj mjesto?
Što je umrli, da tvojima
Milostina
Pohodiš ga toli često?

Ti si njega blag i mio
Ponizio
Rajskijeh dvoran' malo manje,
Slavom ga si ti krunio,
I uznio
Tvoga stvora na vladanje.

Bože, o Bože naš presveti,
Kom živeti
Svako biće držano je;
Ah, čudno ti siva i leti
Po svem svijeti
Nedohitno ime Tvoje

S brzijem' jatim letuštijeme
Ribe nijeme,
Kijeh vodeni jaz zatvora :
Ke putima studenijeme
Svako u vrijeme
Šetaju se sinja mora.

Ocu i sinu bud' podana
Slava izbrana
Budi i duhu, ki raj vlada,
Kakva njima s prvijeh dana
Bi davana,
Podaj im se sveđ i sada.

Osim života kralja Davida napisao je Đorđić u prozi *„Život sv. Benedikta"*. Ovaj sv. Benedikt, kojemu Đorđić opisuje život, rodio se 480. u Nursiji. God. 528. pošao je on na Monte Cassino i ovdje sagradio glasoviti manastir. Umr'o je 543. Red, koji je osnovao, nije samo znatan za crkvu, nego i za prosvjetu pojedinih naroda. Tako su hrvatski benediktinci bili oduševljeni pristaše slovenske liturgije. Da napiše ovo djelo, imao je Đorđić i osobiti povod, jer je i sam iz reda isusovačkoga prešao u benediktinski. Velik dio njegove knjige prijevod je iz „Dijalogâ" Grgura Velikoga, koji je u njima sakupio mnogo toga iz Benediktova života. Ima u Đorđićevu „Životu sv. Benedikta" i nekoliko pjesama prevedenih s latinskoga. Premda pjesnik veoma okretno prevodi, ipak mu jezik zanosi na latinski, što se osobito vidi po poretku riječi.

U pokladnu vrstu poezije ide „špotna" pjesma Đorđićeva *Marunko*. U njoj Marunko Mljećanin (žitelj s ostrva Mljeta) uzdiše za Pavicom babopoljskom „djevičinom" (djevicom), koja mu ne vraća ljubavi, štoviše otjerala ga je ispred svoje kuće štapom, kada joj je jednom govorio o ljubavi. Hvali se Marunko na smiješan način svojim imanjem, pa kada ni to ne pomaže, prijeti joj se, da će je tužiti knezu i opatu radi čaranja, te će je ovi dati baciti u more ili će je zakopati u duboku spilju, gdje će je pogubiti vile.

Osim na hrvatskom jeziku „koji je", kako kaže u predgovoru sv. Benediktu „najprostraniji među inijem od adrijanskijeh pokrajina do Ledenoga mora u duljinu, a u širinu od njemačkih granica tja do crnijeh žala prostire se" pjevao je Đorđić i pjesme u latinskom i talijanskom jeziku, a tako i druga različna djela, među ostalima u latinskom jeziku povijest Ilirika (*Rerum illiricarum seu Illirici historia*) pa o znamenitim Dubrovčanima (*Viri illustres Patria Rhacusini ex Patavinis monumentis*), koja su još do danas ostala u rukopisu.

Književnost hrvatska u Dubrovniku poslije Đorđića.

Đorđić je bio posljednji veliki pjesnik dubrovački. Poslije njega nestaje u Dubrovniku književnoga rada u većem stilu. Najveći dio pjesama, što su nastale u ovo doba, jesu prigodnice, poslanice, pohvalnice, prigodni epigrami. Prigodnice su najviše namijenjene slavljenju, a u tome pjesnici ne poznaju granica. Da je hrvatska književnost pala na tako niske grane, bit će uzrok i nepovoljne materijalne prilike u republici, koja se poslije velikoga potresa (1667.) nikako nije mogla da pridigne do onoga blagostanja, u kojem je bila prije potresa. Ali bit će tome kriv i isusovački kolegij, koji je u svoje ruke uzeo čitavu odgoju dubrovačke mladeži. U isusovačkim školama služili su se materinjim jezikom samo u početku (no uskoro ga je i tu zamijenio talijanski), a docnije je bio jedini nastavni jezik latinski. Glavna je svrha isusovačkim školama bila, da odgoje ljude vješte latinskoj besjedi i latinskom peru. Tako e o nije čudo, da je Dubrovnik, koji se ni u doba najljepšega cvjetanja hrvatske književnosti, nije mogao odreći romanskih svojih tradicija, postao zakloništem latinskih Muza, te se XVIII. vijek upravo može nazvati zlatnim vijekom latinskoga pjesništva u Dubrovniku. Nije bilo više u Dubrovniku ni onoga predašnjega zanimanja za talijansku knjigu. Od talijanskih pjesnika još se najviše čita u Dubrovniku Metastasio, pa zato se od njega dosta i prevodilo na hrvatski. Ali kako je na talijansku dramu osobito na komediju počeo utjecati Molière, Dubrovčani stali su se malo pomalo odvraćati od talijanske književnosti i svraćati francuskoj, to više, što su se u XVIII. vijeku počele širom Evrope širiti nove vjerske, socijalne i političke ideje, koje su obrazovani svijet još više svrnule na francusku knjigu, te je i Dubrovniku u ovo vrijeme francuski jezik bio dobro poznat. Tako je eto i u Dubrovniku nastalo zanimanje za Molièra, tako je nastao i čitav niz prijevodâ Molièrovih komedija, koje nijesu štampane, nego su se čuvale u različnim bibliotekama dubrovačkim. Rukopisi ne pominju nigdje ime prevodio-

čevo. Dubrovački su prijevodi Molièrovih komedija veoma slobodni, štoviše oni prelaze često granice i najslobodnijih prijevoda, te bismo ih prije mogli nazvati preradbama. Tamo amo izostavljeni su čitavi govori pojedinih lica pa cijeli prizori, a katkada sve vrvi amplifikacijama i dubrovačkim lokalizmima, a ima komedijâ, u kojima je taknuta i sama osnova. Jezik je u ovim preradbama onakav, kakav se govorio u ono vrijeme u Dubrovniku. Baš onako, kao što Dubrovčani u svakidašnjemu životu običavaju išarati svoj govor romanskim riječima, tako je i jezik u Molièrovim komedijama sasvim na dubrovačku ispremiješan tuđicama, samo da bude vjernim ogledalom svakidašnjega govora.

Ove su se komedije u Dubrovniku i prikazivale. Prikazivala ih je družina „Zamršenijeh", koja je bila sastavljena od dubrovačke vlastele, u „Orsanu". Tako se zvao stari arsenal u Dubrovniku iza vijećnice, koji su kasnije uredili za kazalište, te je u tu svrhu služio, dok nije god. 1817. izgorio. Oko prikazivanja i prevođenja Molièrovih komedija najviše je nastojao ugledni patricij dubrovački Marin Tudišević (1708.—1788.). Prestale su se ove komedije prikazivati negdje oko polovine XVIII. vijeka. No nijesu Dubrovčani samo Molièra čitali i prerađivali za svoju pozornicu, oni su se i drukčije zanimali francuskom književnošću. Dokaz za to imamo u komediji „Pokrinokat", kojoj sačuvani rukopis potječe iz XVIII. vijeka. Ova komedija nije drugo nego prijevod najbolje i najčuvenije francuske komedije srednjega vijeka, kojoj je ime „Maistre Pierre Pathelin" i to prema preradbi iz XVIII. vijeka od D. A. Boueysa. I pojava ove komedije lijep je dokaz utjecaja fancuske književnosti na dubrovačku u XVIII. vijeku i nove struje u to doba, koja je htjela da oslobodi književnost dubrovačku utjecaja talijanske i stare klasične književnosti. U XVIII. vijeku bit će da je nastala i veoma zanimljiva komedija „Jerko Škripalo". Ona ako i možda nije originalna, ali je izvrsno lokalizirana, te nam se u njoj vjerno crtaju društvene i kulturne prilike onoga vremena. Glavno je lice „comicus senex" poznat već iz nekih drama Marina Držića, ali je svakako trebalo smjelosti, da se u njoj prikaže dubrovački

vlastelin a ne pučanin. Veoma je važno u komediji i lice Merdokaj ili Salamun, što je prvi i jedini pokus u dubrovačkoj komediji, pa i u dubrovačkoj književnosti, da se iznese jedan dubrovački Židov.

Svojim književnim radom u hrvatskom jeziku pretekli su sve svoje suvremenike Marko Bruerović i Juraj Ferić, koji su zajedno i posljednji književnici hrvatski slobodnoga Dubrovnika.

Marko Bruerović ili Bruere Desrivaux († 1823.) rodom Francuz, došao je još veoma mlad u Dubrovnik, gdje mu je otac bio francuski konzul. Njemu se tako svidio hrvatski jezik, da je počeo njime i pjesme pjevati, ali pjevao je pjesama i u latinskom i talijanskom jeziku. Vidjevši „koleđane", gdje „koledaju" t. j. čestitaju uoči Božića, ispjeva četiri kolede, u kojima šaljivim načinom pjeva hvalu i čestitke svojim znancima. Zanimljive su i njegove prigodne pjesme i poslanice, u kojima se lijepo očituje narodni duh, lijepa čuvstva i dosjetljivost. Imamo od njega i jednu Satiru u heksametrima. U njoj šiba Dubrovčane, što su se tako lako odrekli „hrvatske" starine i odnemarili svoj jezik:

> Jer čupa od župskijeh do najponosne vladike
> stidi se svak jezik slovinski čisto govorit.
> Sam bi se Gundulić našao u čudu, da mu
> njegovi Dubrovčani ne razumiju „Osmana",
> nego traže „tuđe meštre", da im ga tumače.

Ovomu nehaju za narodni jezik i književnost krive su dubrovačke lađe, koje zajedno s blagom donose u grad tuđe običaje, pa „ispraznost svaku, svud bludne izvanjštine beru" i svršava riječma, da u Dubrovniku:

> Omjera ljudska nije ko njegda srce junačko,
> obraz, pravda, pamet, dostojna i pohvala djela,
> naši glave vijek u mjerila stavlja s tobocom:
> pjenezi imaš, bit ćeš pošten, lijep, vitez i mudar.

Satirički karakter imaju mu i pjesme *Čupe* i *Spravljenice*[1]. U ovim dvjema pjesmama ne crta nam pjesnik prilike u

[1] Čupe ili čumprelice zvale su se u Dubrovniku služavke prije sprave, t. j. prije svečanost, koja bi se odredila za djevojke, koje su već neko određeno vrijeme služile u kući gospodarovoj.

Dubrovniku, nego iznosi misli i želje čupa i spravljenica. Slična je karaktera i pjesma *Zvjezdoznanci*, u kojoj dvije skitnice noćom pripovijedaju o svojem znanju iz astronomije i astrologije. Ima od njega i jedna komedija *Vjera nenadama* uzeta tobože iz života Dubrovnika. Prevodio je pjesnik mnogo iz klasika rimskih: Horacija, Katula, Propercija, Marcijala i nešto iz Plauta. S hrvatskoga na talijanski preveo je i nekolike pjesme Kačićeve.

Juraj Ferić (1739.—1820.) pripadao je iznajprije isusovačkomu redu, a poslije je postao prepozit i biskupski vikar. On je sabirao po narodu spomenike, običaje, pjesme i drugo narodno blago. Od toga su ostala u rukopisu *Prorječja jezika slovinskoga pričicama istumačena.* Zatim je napisao *Pričice Ezopove* i *pjesni slovinske prenešene* (1813.), *Uzetje Očakova.* Na latinski je prevodio narodne pjesme pa objašnjavao priče i poslovice (Fabulae ab illyricis adagiis desumptae 1794.).

Sav ovaj književni rad u Dubrovniku i u Dalmaciji, koji smo dojako spomenuli, bio je namijenjen inteligentnijoj klasi naroda našega, a prvi, koji se sjetio, da i „čobanima i pastirima", dakle prostomu narodu treba dati knjigu, bio je:

Andrija Kačić-Miošić.

(1702.—1760.)

Andrija Kačić-Miošić rodio se u selu Bristu blizu Makarske. Kačići bili su znamenita porodica plemićska u Dalmaciji. Otac mu Bartuo bio je težak, a majka mu Kata bila je od roda Tomaševića. Andriju uze na brigu ujak mu fra Luka Tomašević. Luka dade svoga sestrića da uči u zaostroški manastir. Kada je naš Andrija obukao fratarsko odijelo, pošalje ga bratstvo u Budim, da uči filozofiju i teologiju. Ovdje mu se nije svidjelo te pobježe doma, ali ga ujak opet otpravi u Budim.

Vrativši se kući god. 1728. bude godinu dana docnije proglašen u Mlecima za lektora (učitelja) filozofije i teologije. U manastiru zaostroškom predavao je filozofiju te napisa djelo *Elementa peripatetica iuxta mentem subtilissimi Doctoris Ioannis Duns Scoti* i štampa ga u

Mlecima 1752. Ovo je upravo logika za škole. Kačić se vjerno drži Duns Scota, ali dok je ovoga jezik i stil težak i neprirodan, u Kačića teče sve nekako prriodno i neprisiljeno. God. 1737. postane učiteljem teologije u Šibeniku i ostade tamo punih deset godina. Kroz praznike bila mu je najmilija zabava zalaziti po pokrajinama i proučavati narod, propitkivati za stare vitezove i junačke megdane, iztraživati pisma o starim događajima. Oprostivši se sa školom bude izabran 1748. za gvardijana manastira sv. Martina na ostrvu Braču. U ovom je manastiru ostao dvije godine dana, te se onda opet vratio u zaostroški manastir, kojemu je poslije postao i starješinom. Putovao je na sabore i skupštine svojega reda, koje su se svake godine držale u jednom ili u drugom dalmatinskom manastiru. O putovanju svom sam izrijekom kaže, da se „s guslam skitaše od Skadra do Zadra, od Mostara do Kotarâ". Umr'o je 12. decembra 1760. God. 1890. otkriven mu je spomenik u Makarskoj, koji je podignut narodnim prilozima, a izradio ga je hrvatski kipar Ivan Rendić. God. 1891. otkriven mu je spomenik i u Zagrebu.

Prvo djelo mu je u hrvatskom jeziku *Korabljica* (kȍrâbalj, kȍrab = lađica). Ovo djelo je tako nazvao zato, što u njemu ima svega baš kao i u Nojevu kovčegu. Njezin se sadržaj može zapravo podijeliti u dva dijela. Prvi, uzet iz Sv. pisma, počinje od stvorenja svijeta pa ide do rođenja Isusova, a drugi bi se dio mogao nazvati ljetopisom „slovinskoga naroda". Napisana je Korabljica u prozi.

No ime je Kačiću pronijelo njegovo djelo *Razgovor ugodni naroda slovinskoga.* Najstarije sačuvano izdanje štampano je u Mlecima 1756. Razgovor je povijest „slovinskoga" naroda od najstarijih vremena do Kačićeva doba s nekoliko znamenitijih događaja, koji su u vezi sa „slovinskim" narodom. Ovu povijest napisao je Kačić u prozi i u stihovima.

Podijeliti se može knjiga u tri perioda. Prvo je doba samostalnih država do pada Carigrada 1453. Drugo je doba turske prevlasti do oslobođenja Beča 1683. Treće je doba Kačićevo ili njegovih najbližih suvremenika. Za

svoje povjesne bilješke služi se Kačić različnim povjesnicima, a tako je i priču i sadržaj uzimao iz njih, no većina pjesama ispjevane su po Orbiniju (Il regno degli Slavi, Pesaro 1601.), kojega nigdje ne spominje, a ipak je uzeo iz njega sadržaj za cio odjeljak „kralja slavnih oliti slovinskih". Služio se dosta i kronikom Pavla Vitezovića. Kačić zove cijelo južno, pa donekle i ostalo Slavenstvo jednim općenim imenom „Slovinjani". Od Jadranskoga pa sve do Ledenoga mora sve je to njemu „slovinska" zemlja. U tome se on povodi za svojim uzorom Orbinijem, a iste misli nalazimo već prije njega u Gundulića i Palmotića.

Kačić je svojim „Razgovorom" htio da pruži svojemu narodu potpunu i pravu povijest „slovinskoga" naroda u pjesmi i to od najstarijega vremena do svojih dana. U ovom svom zadatku ne htjede zaboraviti ni jednoga bana i kralja, ni jednoga viteza i junaka ; htio je „svitu prikazati, ko je junak bio, je li glave turske odsicao, i koliko je koji odsikao". On je dakle tražio istinu, pa onda lako razumijemo, da se pjesnik nije mogao uvijek slagati s narodnim pjesmama, koje su „lipe slušat, ako i nije moguće, da su posve istinite". Kačić je stoga uzimao iz narodne pjesme sve, što se nije kosilo s poviješću, a izostavljao je sve nepotrebno i zališno. U narodnim pjesmama ne treba tražiti povijesti, glavno je, da se događaj ili priča ne protivi zdravomu razumu. Kačić je pak tražio, da mu pjesma bude historijski vjerna, stoga je on u mnogim pjesmama zabilježio i godine pojedinim događajima, o kojima pjeva.

Kačićevih pjesama ima štampanih u „Razgovoru" svega 137. U prvi mah pričinja nam se on kao zbornik narodnih pjesama. Tako se to činilo i Vuku St. Karadžiću, kada ga je prvi put imao u rukama. Za prave narodne pjesme smatrao ih je i Alberto Fortis, koji je njima prvi upozorio Evropu na našu narodnu pjesmu. On je u svojem djelu *Viaggio in Dalmazia* (1774). preveo nekoliko odlomaka iz Kačićevih pjesama, a u djelu *Saggio d' osservazioni sull isole di Cherso ed Osero* (1771.) preveo je u cjelini Kačićevu pjesmu o „Milošu Kobiliću i Vuku Brankoviću". Sličnost Kačićevih pjesama s narodnima vidi se i u formi i u duhu i u samoj sadržini ; o junacima, o kojima on pjeva, pjevaju i narodne pjesme. Pa i unio je Kačić u svoju „pismaricu", kako narod zove njegov „Razgovor," 11 pravih narodnih pjesama, a za nekoliko ne može se reći, da li su njegove i narodne.

U Kačićevim pjesmama nalazimo poznate opise i čitave stihove iz narodnih pjesama (Konj do konja, junak do junaka — a barjaci kao i oblaci). Uvodi su u Kačićevih pjesama kao i u narodnim pjesmama, a tako je i sam početni stih kao u narodnoj pjesmi. N. p. :

Još ne biše zora zabilila — ili :
Još nije zore ni bijela danka — ili :

Kukala je crna kukavica
Usrid zime, kad joj vrime nije,
Nije ono crna kukavica,
Već je ono Jacinta gospoja — ili :

Tri su bora uporedo rasla
Među njima jela tankovita,
Nisu ono..... — ili

Što se bili gori u istoku,
Al su snizi, al su labudovi.

Upotrebljava iste ukrasne pridjeve kao i narodna pjesma n. pr. bijeli dvori, bojno koplje, britka ćorda, vjerna sluga, žarko sunce, čudan sanak, grozne suze, mrki vuk, tanana kula. Narodna pjesma sačuvala nam je dosta spomena o čelenci, zlatnom krinu i zlatnim perima, a to isto nalazimo i u Kačića. Ipak nema u Kačića hiperboličnih slika ni onih veličanstvenih opisa odijela i oružja junakâ. Pjesme su Kačićeve mnogo kraće od narodnih, a to zato, jer „duga pisma nije nikom draga". Najdulja mu je pjesma o Beču (543 stiha). S malim izuzecima imaju sve Kačićeve pjesme srok, kojega ima gdješto i u narodnoj pjesmi, ali mu nije pravilan. jer je gledao samo na sličnost glasova. Ali nije pazio ni na akcent: Pjesme je Kačić razdijelio u strofe. No pored svih netom pomenutih sličnosti Kačićevih pjesama s narodnima, krivo bi bilo uzeti, da je on hotice imitirao narodnu pjesmu. Sve ovo činio je on nesvijesno, te osobine narodne pjesme nametale su mu se same od sebe, ta on je dobro poznavao narodnu pjesmu, i sam kaže o sebi, da se „s guslam skitaše od Skadra do Zadra, od Mostara do Kotarâ". — „Korabljicu" i „Razgovor" napisao je Kačić zapadnim (ikavskim) govorom.

Teško je reći, da li je Kačić imao uzor, za kojim se povodio. Da se deseterac i narodni stih upotrijebi za pouku naroda, na tu je misao došao već prije njega Lovro Sitović Ljubuški u svojoj „Pisma od pakla" (1727). No svakako je glavnu misao pozajmio u pjesnika Filipa Grabovca, koji je u Mlecima 1746. štampao knjižicu „Cvit razgovora i naroda i je-

zika iliričkoga aliti arvackoga". No dok je knjiga Filipa Grabovca pisana s tendencijom, da se narod odvrne od tuđinske vlasti i običaja, radi čega Mlečani i vrgoše pisca u tamnicu, a djelo mu uništiše, Kačić ostaje uvijek lojalan podanik slavne republike mletačke, pa mu i većina pjesama novijega doba u „Razgovoru" pjeva o junacima, ko'i su se borili za mletačku republiku. Da pak poda narodu povijest, bit će da je Kačiću bilo pobudom, što je nadbiskup spljetski Pacifik Bizzi pokrenuo među svojim svećenstvom sistematično sabiranje povjesne građe za povijest ilirskoga naroda. Plod je donekle toga nastojanja djelo Danijela Farlatija: Illyricum sacrum (1751—1801).

Kada se Slavonija koncem XVII. vijeka oslobodila Turaka, razvila se i ondje književnost nastojanjem vrijednih franjevaca, koji su sada zajedno s bosanskim i dalmatinskim franjevcima bili članovi iste redovničke države „srebrne Bosne" (Bosnae argentinae), te franjevci počeše sada turati narodu u ruke Kačićevu pjesmaricu. Štoviše fratar Emerik Pavić nastavio je Kačićevu knjigu i 1768. u Pešti izdao: *Nadodanje davnih događaja Razgovoru ugodnom naroda slovinskoga*, a već prije preveo ju je na latinski (Descriptio soluta itd. 1764). U prvom dijelu „Nadodanja" pjeva Pavić većim dijelom o djelovanju franjevačkoga reda u Slavoniji, a u drugom, s natpisom „Brojnica", izbrajaju se u desetercima bez ikakvoga nakita vladari i kraljevi „slovinski iliti ilirički" počevši od kralja iliričkoga „Ilirika" onako, kako to prozom pripovijeda Kačić.

Kačiću i njegovoj pjesmarici imamo upravo da zahvalimo, što se Vuk dao na sabiranje narodnih pjesama. Sam Vuk pripovijeda u predgovoru prvoga izdanja narodnih pjesama, kako ga je arhimandrit Lukijan Mušicki nagovarao, da mu zapiše narodne pjesme. Vuk je mislio, da se on šali, tek kada se vratio u Srbiju i našao pjesmaricu Kačićevu s onakvim pjesmama, koje u Srbiji narod pjeva, počeo se domišljati, što to kani L. Mušicki. Našim hrvatskim preporoditeljima bio je Kačić prvi učitelj u pjesništvu, a i u jeziku. Mažuranićeva pjesma, koju je ispjevao kao gimnazijski trećoškolac na Rijeci „Vinodolski dolče, da si zdravo" ispjevana je u duhu Kačićevih pjesama. Preradović je prve svoje pjesme pjevao na njemačkom jeziku, i tko zna, da se nije poznao sa Spirom Dimitrovićem i Ivanom Kukuljevićem, da li bi

ikada propjevao hrvatskim jezikom. Ali pored one dvojice njegovih drugova najviše su na nj utjecale Kačićeve pjesme. Prvu svoju hrvatsku pjesmu „Poslanica Špiri Dimitroviću" posvetio je prijatelju Dimitroviću, a ispjevana je sasvim u duhu i obliku Kačićevih pjesama. Jednoj pak od najljepših svojih pjesama „Vladimir i Kosara" pozajmio je Preradović u Kačića osnovnu misao, a u pjesmi „Poslanica Andriji Kačiću Miošiću" ogleda se nesamo duh Kačićeve poezije, nego je ona i jasan dokaz, koliko je Preradović cijenio i proučio Kačićeve pjesme. I u najnovije vrijeme našlo se pjesnika, koji su o najnovijim znamenitim događajima u hrvatskoj kulturnoj i političkoj povijesti pjevali narodu u duhu Kačićevih pjesama (tako Juraj Kapić: „Pučke pisme", Bogdan Krčmarić : „Novi razgovor ugodni").

„Korabljica" Kačićeva doživjela je pet izdanja, a „Razgovor" oko 30, te ide među najčešće štampane knjige hrvatske. Pravo kritično izdanje jest zagrebačko od god. 1889.

Hrvatska književnost u Slavoniji.

Od svih krajeva, kuda nastava narod naš, Slavonija ulazi najkasnije u književno ko o. a li je bilo kakvoga knjizevnoga rada u Slavoniji prije navala Turaka, koje su se počele u XVI. vijeku, ne znamo reći, jer nam se iz ovoga vremena nije dočuvalo nikakvih spomenika književnih iz Slavonije. Da se ipak nešto radilo, dajbudi na crkvenoj knjizi, možemo zaključivati iz toga, što je Slavonija u IX. vijeku pripadala pod crkvenu upravu slavenskoga apostola Metodija kao moravsko-panonskoga biskupa, koji je zacijelo i u Slavoniji uveo slovensku crkvenu službu, a time i slovensku knjigu. Kada su pak Turci god. 1526. sasvim osvojili Slavoniju, ako je i bilo u njoj kakvoga književnog rada, moralo ga je nestati. Kroz čitavi XVI. i XVII. vijek prolazile su neprestano turske čete na sjever, te su ovu zemlju nemilice harale i pustošile, a pomoći nije bilo ni otkud. Gospodstvo tursko trajalo je u Slavoniji gotovo dvjes a odina. Poslije bitke kod ankamena (1691), u kojoj je Turke ametom potukao princ Ludovik Bademski, istjeraše Turke sasvim iz Slavonije, tako da više nikada nijesu u njoj zagospodovali. Ali ratova bilo je i poslije s Turčinom. Istom poslije sjajne pobjede kod Sente (1697), pa karlovačkim

mirom god. 1699. dođe Slavonija pod vlast cesarevu, ali ne sva, jer velik dio Srijema s radovi na Savi ostaše i dalje u turskim rukama. Tek poslije pobjede Eugena Savojskoga kod Petrovaradina (1716) i Biograda (1717) mirom, koji je sklopljen u Požarevcu god. 1718., dođe i jugoistočni Srijem pod žezlo Habzburgovaca, tako se napokon čitava Slavonija oslobodila o uraka.

Ako su u Slavoniji poslije arovač oga mira i nastale nešto bolje prilike, ipak se u njoj knjiga hrvatska javlja tek tamo oko polovine XVIII. vieka, a tome će biti uzrok, što je najprije treba o namirivati crkvene potrebe, a te su e mogle amiri ati i Bosne, gdje se, kao što već demo, javlja već na početku XVII. vijeka, a posve je religioznoga karaktera. Tek kada su se Turci sasvijem maknuli iz Slavonije, počelo se misliti i na duševne potre e narodne i raditi oko njegove prosvjete.

Kao što u snı, ta o su se i u Slavoniji prvi latili pera duhovnici, koji su ovo vrijeme bili jedina inteligencija narodna, jer mnoga gospoda slavonska nijesu umjela ni čitati, a kamoli pisati. A kako su za turskoga gospodstva, pa i mnogo godina kasnije, čitavu dušobrižničku službu vršili redovnici, i to oci franjevci, onda razumijemo, što su oni spočetka bili i jedini književnici u Slavoniji. Prema tome je i karakter ove književnosti otprilike onakav, kakav i u Bosni, to jest knjiga je pretežno spočetka religiozna. Trebalo je najprije u narodu učvrsti i vjeru i kršćanski moral, koji je za turskoga gospodstva dosta stradao. Književnost je dakle ova bila ončna, pa zato joj ni estetska vrijednost nije ve ika.

Prvi je bosanski pisac, koliko se dosada zna, Antun Bačić († 1759) sa svojom *Istinom kršćanskom*, u kojoj se analiziraju prijeporne točke među istočnom i zapadnom crkvom, pa prijevod Agride *Život majke Božje*. U istom su duhu radili Stjepan Vilov Budimac, Nikola Kesić, Lipovčić, Antun Knezović, kalački kanonik, koji je napisao dramatičku pjesmu *Život sv. Ivana Nepomuka*. Znamenita je bila knjiga Budimca Emerika Pavića († 1783.) *Jezgra*, koja je bila glavna učevna knjiga za mlade slavonske svećenike od god. 1760—1806. i po kojoj su se oni zvali

„jezgraši". Pavićev nastavak Kačićeve pjesmarice već smo prije pomenuli. Kao što smo vidjeli, među ovim piscima bilo ih je i koji su bili rodom iz Ugarske, ali kako su pisali i rad svoj namijenili našemu narodu u Slavoniji, možemo ih brojiti i među Slavonce.

Svojim književnim radom daleko se izdiže od ovih netom pomenutih pisaca isusovac Antun Kanižlić Požežanin (1700—1777). Najraniji su po ovi Kanižlićevi *(Primogući i srce nadvladajući uzroci, Utočište blaženoj divici Mariji)* prijevodi ili kompilacije iz latinskih, njemačkih i nešto domaćih crkvenih radova. Od njega imademo još *Malu bogoslovicu* i molitvenik za narod *Bo ljubnost molitvenu.* Znatno je njegovo polemičko jelo *Kamen pravi smutnje velike,* u kojemu on s katoličkoga s anovišta po ija djelo grčkoga episkopa Helija Menijata o raskolu između istočne i zapadne crkve. namenito je ovo djelo Kanižlićevo i stoga, što nijedan naš pisac prije toga djela nije prozom napisao veće originalno djelo. U tom se Kanižlić povodi za slavnim Dubrovčaninom Ignjatom Đorđićem, koji je prvi istakao misao, da bi umnici naši i svoja učena djela u prozi pisali narodnim jezikom, a ne latinski i talijanski. No najviše se istakao Kanižlić svojim pjesničkim djelom *Sveta Rožalija, anormitanska divica nakićena i ispivana* (1780), u kojemu pjesnik, povodeći se za Gundulićevom pjesmom „Suze sina razmetnoga" crta Rožaliju, kako živi u sjaju i raskošu, kako se preobraća te ostavlja roditelje i zaručnika bez njihova znanja i provodi život u nekoj gorskoj pustinjačkoj spili. Ali ima u ovoj pjesmi koješta, što nas podsjeća i na „Mandaljenu pokornicu" Ignjata Đorđića, a to će biti otuda, što se pjesnik ne povodi samo za klasičnim i suvremenim pseudoklasičnim pjesništvom, nego i za baroknom poezijom isusovačkom, koja je Đorđiću bila uzorom, a razlikuje se opet od njega, što je dobrano svoju pjesmu protkao i pučkim elementima. Poslije Kanižlića evo i drugih radnika na književnom polju. Tako: Vid Došen (1720.—1778), koji doduše rodom nije bio Slavonac, ali je veći dio svojega života proveo u Slavoniji, a i svojim se književnim radom prislanja uz radnike slavonske. Ispjevao je *Aždaju sedmoglavu,* u kojoj govori

o sedam glavnih grijeha te je u mnogim dijelovima imao pred očima raspojasi život slavonski. Došen udara na kolo i na raspuštene snaše, koje idu u kolo i na prodaju, šiba rasipanje pri svadbi i zle običaje svadbene i prekorava radi rasipanja pri vršenju, o babinama i podušju. Bit će da je ovo djelo nastalo već pod utjecajem Reljkovićeva „Satira". Josip Antun Vlašić, župnik u Kamenskom, preveo je djelo pape Inocenta III. „Contemptus mundi" (Preziranje svijeta). Pod dojmom Kanižlićeve „Rožalije" ispjevao je Antun Ivanošić *Opivanje sličnorično Josipa Antuna Čolnića.* Čolnić je bio kanonik zagrebački, a poslije biskup đakovački. On je obnovio crkvu đakovačku, bio dobročinac i prijatelj sirotinje, pa zato mu je pjesnik i ispjevao ovu krasnu apoteozu „kitom uznositom punom cvića".

Sasvim drugim pravcem u slavonskoj knjizi krenuo je svjetovnjak

Matija Antun Reljković.

(1732.—1798.)

Matija Antun Reljković rodio se u selu Svinjaru (danas se zove Davor) 6. januara 1732. od oca kapetana i majke Marije Despačević. Škole je izučio u manastiru cerničkom (Cernik je selo tik Nove Gradiške), a poslije negdje u Madžarskoj, po svoj prilici u Budimu, gdje mu je poslije i sin Ivo učio. Kada je navršio 16 godina, uđe u vojsku, u kojoj je dotjerao do čina kapetanskoga. Kada je god. 1756. buknuo sedmogodišnji rat, otišao je i on u rat sa svojom brodskom pukovnijom. Kod Breslave god. 1757. zadesi ga nezgoda, jer ga Prusi zarobiše s četom Brođana. Poslije rata, koji se za Austriju svršio veoma nepovoljno, vrati se Reljković u domovinu. Godinu dana prije umirovljenja podijeljeno mu je na njegovu molbu plemstvo s titulom „von Ehrendorf". Umirovljen služio je kod zemaljskoga obrambenoga zbora (Landes Defensions Corpsa), i bio upravitelj kontumaca, kada je zavladala kuga u Slavoniji. Umr'o je u Vinkovcima 22. januara 1798.

Bivši zarobljen u Frankfurtu na Odri upoznao se s francuskom i njemačkom književnošću. Ovdje mu je došla do ruku i Moscheroschova knjiga: *Visiones des don Quevedo itd.*, koju je ovaj izdao god. 1647. pod pseudonimom Philander von Sittewald, u kojoj on šiba različne pogrješke u Nijemaca. Reljković odluči da sličnu knjigu napiše za svoje Slavonce, te izda 1762. u Dresdenu svojega *Satira*. U „Satiru" koješta podsjeća na pomenutu Moscheroschovu knjigu. Tako zove n. p. Moscherosch zle njemačke običaje „francuskim školama," a Reljković zle slavonske običaje „turskim skulama"; kao što su Francuzi iskvarili njemački jezik, tako su, veli Reljković, Turci iskvarili slavonski. Ovo prvo izdanje „Satira" ima 11 pjevanja.[1]

Istaknuvši pjesnik u I. pjev. ljepotu Slavonije i sreću njezinu prije Turaka, prikazao je u II. pjev. kontrast tomu: Slavoniju poslije izgona Turaka. Opisujući pojedine pogrješke Slavonaca pjesnik postupa tako, da najprije opiše ono, što u narodu nalazi kao zabludu, a zatim nadovezuje na to ouke i savjete, koje onda prema didaktičnoj tendenciji podupire zgodnim primjerima najviše iz Sv. pisma. Djelo je ispjevano stihovima: „jerbo su i onako domoroci moji svi pivači i od naravi pjesnici, sva svoja učinjena dila u pismah pivaju i u uspomeni drže".

Narod je „Satira" upravo kao na jagmu razgrabio. Od 1500 eksemplara, što ih je dao Reljković naštampati, nije mu poslije dvije godine ostao nijedan, da bi ga mogao poslati prijatelju, koji ga je za to zamolio. Ali našlo se i kudilaca i neprijatelja „Satiru," osobito među inteligencijom narodnom. Ljuti mu je bio protivnik Đuro Rapić, (1714.—1777.), profesor filozofije i teologije u Đakovu, kojega Reljković u predgovoru drugoga izdanja „Satira"

[1] Evo im natpisa: I. pjevanje nema zapravo natpisa, nego stoji samo ispred njega: „Satir u verše Slavoncu"; II. pjev. ima natpis: Satir, kaže uzrok, zašto u Slavoniji ne ima skula; III. Satir pokazuje, da u Slavonaca imadu skule, ali kakve? IV. Kolo; V. Divan; VI. Moljba; VII. Posilo; VIII. Pirovi; IX. Zaručnici; X. Zaručniku; XI. Od gazdaluka — i najzad dijalog između Slavonca i Satira, zametak poznijemu drugomu dijelu u drugom izdanju.

pominje pod imenom „Momus".[1] Bit će da se na Rapića proteže ono, što Relj ović pripovijeda o Kontra-Satiru u svojoj pjesmi „Fabula od mlinara", koja je štampana na kraju njegove gramatike i koja je pjesma u neku ruku odgovor kriticima „Satira" :

Kontra-Satir na njeg vrlo tuži
I govori: sve što „Satir" piše,
Nij' istina, nego Slavonce ruži,
Dakle njega zato pokrstiše.

Riječi: „Dakle njega zato pokrstiše" bit će da se tiču Rapićeve knjige: „Satir ili divlji čovik u nauku kršćanskom ubavistit, uputit i pokrstit po Slavoncu o. F. P. Đurđu Rapiću" (1766.). Istina ovo djelo nije ništa drugo nego katolički katekizam, ali je Reljković možda već u samom natpisu ove knjige osjetio neki žalac protiv sebe. Na prigovor, da „Satir" piše neistinu o Slavoncima i da ih ruži, odgovara Reljković u pomenutoj „Fabuli" ovako :

Ne ruži on, nego prid oči stavlja,
Kao jedno bistro ogledalo,
Da se prosti po njemu upravlja
I odbaci, što je nevaljalo.

Reljković priznaje, da ima, koji bi bolje pisati umjeli od njega, ali nemaju za to volje, no brani se time, da „jedan čovik, koji sablju paše i oružjem se zabavlja nije moguć jednu stvar tako dobro ispisati kako onaj, koji dan i noć na različitih knjigah leži i kome je uvik pero u ruki, jerbo one prve vrste ljudi ni vrimena dosta k tomu nemaju".

Drugi je protivnik Reljkovićev bio iz vojničkoga staleža, pominje ga u predgovoru drugoga izdanja pod imenom Nesmir Kudilović koji je na njega napao zato, što je — kao vojnik! — uzeo u „Satira" gdjekoji stih iz Sv. pisma. God. 1767. izađe protiv Reljkovića knjiga, za koju neki misle, da ju je napisao sam fratar Ra ić „Slavonski tamburaš". Na obranu njegovu protiv „ lavonskoga tamburaša" ustade Vid Došen u svojoj

[1] Tako se u grčkoj i rimskoj mitologiji zove neki bog nižega reda, koji nije bio ničim zadovoljan, što bi bozi stvorili, nego je svačemu zabavljao.

pjesmi „Jeka Planine", u kojoj na jednom mjestu poredi Reljkovića s „oslom", a slavonskoga tamburaša s „tukom", a na drugom opet mjestu kaže:

Svezanom je bolje biti
Nego se posve utopiti,
Na gužvi je ljepše biti,
Neg tambure obljubiti
Pa pivati pisme hude
Za uvridit vridne ljude.

Iz predgovora Došenove „Jeke" doznajemo otprilike, što je sve „Slavonski tamburaš" zabavljao Reljkovića, i kako se već onda znala književna polemika izroditi u oštre i štoviše lične napadaje. Upravo oduševljeno brani Reljkovića protiv „Slavonskoga tamburaša" A. T. Blagojević u pjesmi „Pjesnik putnik" (1777.), u kojoj pominje i Došenovu pjesmu koju je ovaj napisao — veli Blagojević — „ne imajuć liskovu palicu", da brani Reljkovića „od slavonskih crnih garova". Reljkovića zove Blagojević „slavonskim dobrim plemićem" i slavi osobito njegovu gramatiku. Napokon i historik hrvatski Baltazar Krčelić u svojoj knjizi „Notitiae praeliminares" upravo osuđuje neopravdane napadaje Rapićeve.

Sve ovo bilo je uzrok, da je Reljković spremao novo izdanje „Satira". I sedamnaest godina poslije osmoga izdanja izađe god. 1779. u Osijeku drugo izdanje u istom formatu kao i prvo, ali u ovom izdanju dodan je predgovor i drugi dio „Satira". Prvi je dio „Satira" prerađeno prvo izdanje: od 10 pjevanja starijega izdanja načinio je u novom 13: od pjev. I. načinio je u drugom izdanju I. i III., a sasvim je novo II. pjev. (Porušenje Slavonije kroz česte rate i bojeve). U drugom dijelu, koji ima 9 pjevanja, kompozicija je nešto drukčija, nego u prvom, u neku ruku raspada se drugi dio u dijalog između Slavonca i Satira. Tako u I. pjevanju drugoga dijela kazuje Slavonac Satiru, da je Slavonija sada u drugačijem stanju, nego je onda bila, kada je njemu Satir prvi put pjevao (u prvom izdanju 1762.), a u II. pjev. odgovara na to Satir, da ima još toga mnogo, što mu treba da popravi. Drugi se dio više bavio ekonomskim pitanjima, dok se u prvom više raspravljaju moralna pitanja. U drugom

izdanju izostavio je Reljković sva ona mjesta, za koja je mislio, da bi mogla uvrijediti svećenički ili vojnički stalež.

„Satir" se počinje stihovima:

Slavonijo, zemljo plemenita:
Vele ti si lipo uzorita!

Ovi su stihovi kao uvod slici, u kojoj će nam pjesnik prikazati kulturne prilike Slavonije poslije izgona Turaka. On pjeva o njezinoj prošlosti od najdavnijih vremena, pa o boljitku, u kojemu se ona nalazila prije navala turskih, a onda nastavlja ertajući prilike, koje su ondje uveli Turci i koje su iza sebe ostavili. Upravo živim bojama slika on ona zla, koja je narod naš prema njegovu mišljenju baštinio od svojih neukih gospodara, a kao najglavnija zla ističe: kolo, kojim se kvari mladež; posijelo, gdje se različiti grijesi šire među odraslijem ženskom čeljadi; i d i v a n, na kojemu vrijeme uludo trate muškarci. Zatim prekorava jadnu ili bolje nikakvu o d g o j u d j e c e, rdave ili praznovjerne o b i č a j e k o d v j e n č a n j a, pa nerazboritu r a s k o š n o s t k o d m o b a. Često mu se nadala prilika, da pokaže narodu velike nedostatke u njegovu gospodarstvu, pa da ga pouči, što mu valja zabaciti, a što prihvatiti, ako hoće da te nedostatke ukloni. Videći kako narod stradava radi dioba, kaže Slavoncu, koji su uzroci čestim diobama, kako ih se može čuvati, a očuvat će se najlaglje onda, kada se uvjeri o blagoslovu zadružnoga života, pa da se uklanja svemu, što bi moglo narušiti mir i slogu u kući i zadruzi. Da mu dokaže, da seljački stalež nije nipošto najposljednji na svijetu, pripovijeda mu Reljković postanak različnih staleža i iznosi mu prednosti, koje ima ratarski stalež nad sve druge staleže.

I poslije drugoga izdanja bilo je prigovora „Satiru". Učeni fratar i pjesnik, također Slavonac i rođeni Valpovčanin, M a t i j a P e t a r K a t a n č i ć (1750—1825) ne može da oprosti Reljk viću što je „Kolo" nazvao „turskom skulom". U zbirci njegovoj latinskih i hrvatskih pjesama „Fructus auctumnales" (Jesenski plodovi) ima pjesma u heksametrima „Satir od kola sudi", koja je napisana protiv Reljkovića.

Sadržaj joj je otprilike ovaj: Na Fruškoj gori u Srijemu skupio Pan nimfe, da proslave blagdan Apolonov. Kada se kolo najbolje razmahalo, evo najednom nekakvi mladić, noge stavlja nekako nakrivo, namrštio junačko čelo, čini se, zle je volje. Muze ga pitaju, što mu je, a on će na to:

. . . . . Kake ste Vile? Kakav budalasti tanac? Potrašci Turaka. Tu žena vrime gubi, gubi tu poštenje divojka.

Klio mu ne da dalje govoriti, nego počne braniti kolo, da to nije običaj turski, jer su ga, veli, poznavali već stari Dardanci i Tračani! Katančić je i Reljkovićevu gramatiku nepovoljno ocijenio.

Četrnaest godina poslije drugoga izdanja „Satira", naime god. 1793., evo i prvoga srpskog izdanja štampana crkvenom ćirilicom i udešena prema drugom Reljkovićevu izdanju. Satir je tu preveden, kako se u natpisu kaže u „prosto-serbskij" jezik, a taj čudni posao izveo je donjosječki učitelj Stefan Rajić. On je zapadni (ikavski) govor okrenuo u istočni (ekavski), umjesto lijepih narodnih riječi i izričaja, koje se upotrebljavaju u crkvi katoličkoj, uzeo je riječi, koje se upotrebljavaju u njihovu crkvenom jeziku. Postupao je u ovom poslu bez ikakvoga sistema, upravo samovoljno, te je sasvim pokvario našega „slavonskog klasika". Pa ipak i ovako nagrđenoga „Satira" zamilovao je srpski narod, i za ciglih 10 godina, naime god. 1803. izišlo je drugo izdanje ovoga prijevoda s nešto promijenjenim natpisom: „Satir, to jest ukoritelj zlih nravov".

Iza Kačićeve pjesmarice „Satir" je doživio u hrvatskoj književnosti najviše izdanja. God. 1875. izdao je Martin Senković *Djela Matije Antuna Reljkovića*, u kojima su štampane Ezopove basne, Pilpajeve fabule i Nek je svašta. Osmo izdanje „Satira" izišlo u Zagrebu 1909. (s uvodom, bilješkama i komentarom), a izdalo ga je „Društvo hrv. srednjoškolskih profesora".

Osim ove didaktične pjesme napisao je Reljković još ove knjige: *Nova slavonska i nimačka gramatika* (Zagreb 1767). Ako mu gramatika i ne odgovara današnjim zahtjevima, znatno je ipak, da je Reljković u Slavoniji bio prvi, koji je uzeo pisati gramatiku. Doživjela je tri izdanja. Da poda narodu zgodnu lektiru, dao se na prevođenje fabula te izda god. 1767.: *Fabule političke i moralne Pilpaj indijanskoga filozofa* i. d. Preveo ih je s francuskoga. Ujedno je preveo i Ezopove basne, koje su osobito u prošavšim vijekovima bile veoma omiljela lektira. Od ovoga prijevoda štampane su istom poslije smrti Reljkovićeve god. 1804.: *Ezopove fabule za slavonsku u školu hodeću dicu*. Da bi se pridiglo ovčarstvo u vojnoj rajini prevede s njemačkoga knjigu *Prava i pomnjivo ispisana ovčarnica* (1776). Školi je namijenjena knjiga *Postanak naravne pravice* (1794), koju je Reljković preveo s latinskoga. Govori se u njoj opširno o dužnosti poslovanj , o vlasništvu svakoga čovjeka i kako treba čuvati

svoje i tuđe vlasništvo. Na kraju prijevoda nalazi se pjesma o istočnom grijehu. Zanimljiva je za ovo vrijeme knjižica: *Nek je svašt ili sabranje ametnih riči* 1795). Zbirka e o to man ı što većih prič i e dota koje je pisac u različnim knjigama našao i zabilježio. (Manje su n. p · Kakvi bi valjalo a bu e ovı ; Bolje e rav nego kriv ; Sokratin čovik ne zna ljudski ı t. d. ; veće su : isu nı vrazi veće onako ludi, kako su dosada bili · Šupalj hrast govori, His orija od Jefrema i t. d.)

M. A. Reljković najznatniji je pisac tako zvane slavonske književnosti. On je jedini preživio svoje doba. Djela njegova preštampavaju se još u prošavšem i današnjem vijeku, a njegov „Satir" uz Kačićevu pjesmaricu („Razgovor ugodni naroda slovinskoga") ide među najčešće štampane knjige hrvatske. Reljković je dao ono, što su realne prilike od njega tražile. Boraveći neko vrijeme uđini, u emačkoj, naučio je tamo više iz života samoga, negoli iz knjige, i ono, što je vidio i naučio, htio je da upotrije i narodu na korist. Žarka ljubav prema otadžbini i narodu, i žel a da mu pomogne, uīsnula mu je pero u ruku, zato iše didaktičnu pjesmu, iz koje provijava i duh satire, zato sastavlja gramatiku rođenoga dijalekta, prevo i Ezopove asne, indijske poučne priče i zanimljive anegdote, prevodi i prerađuje praktično-ekonomska ı popularno-pravna djela, čega svega u slavonskoj knjizi prije nije bilo. Sva ova djela imaju praktičnu svrhu. Njima je on uvelike pomogao, da se osnove velike carice Marije Terezije i njezina sina Josipa II. — duševno i materijalno pridići narod u Slavoniji, koji je toliko stradao pod tiranijom turskom, — i realiziraju

Ostali književnici slavonski.

Šteta, što pozniji slavonski književnici nijesu pošli Reljkovićevim stopama osim njegova sina Josipa Reljkovića, koji je bio svećenik i profesor u Vinkovcima te napisao knjigu *Kućnik*. U njoj se upućuju gospodari, što imadu raditi svakoga mjeseca preko godine u svojem gospodarstvu ; zato je prema mjesecima razdijeljena u 12 dijelova. U predgovoru raspravlja o

pismu, akcentu i o sroku u pjesmi. Dispozicija cijeloga „Kućnika", a od sadržaja njegova po prilici jedna trećina, osniva se na „stoljetnom koledaru" njemačkoga pisca Knauera. Većinom pjevaju pjesnici poslije Reljkovića, kao A. T. Blagojević („Pjesnik putnik") i Josip Krmpotić panegirike Josipu II. i njegovim slobodnim idejama, koje su počele ulaziti i u Slavoniju.

Josip Krmpotić rodio se u Lici u Barletama negdje između 1750—1755 ; bio je vojni kapelan, a s kapetanom Filipom Vukasovićem išao je u Crnugoru. Umr'o je valjada 1797. Najznamenitije i najljepše mu je djelo *Katarine II. i Jose II. put u Krim.* Sadržaj je ovoj epskoj pjesmi u 13 dijelova, kako su se sastali Josip II. i Katarina II. u Hersonu, koji je uz golem trošak sagradio Potemkin, da se dogovore i slože protiv svojega zajedničkoga neprijatelja Turčina. U pjesmi hoće pjesnik, da se svi Slaveni slože u jedno kolo, te ga zato možemo zvati pretečom panslavizma. Najviše slavi u pjesmi ruski narod, za koji su se veoma oduševljavali južni Slaveni za vlade carice Katarine II., kada su se ove dvije velike države, austrijska i ruska, složile protiv Turčina, s kojima je naš narod neprestano boj bio. Panegirički karakter imaju i ostale njegove pjesme : *Joso Malenica, Radost Slavonije nad grofom Antunom Jankovićem od Daruvara, Pjesma vojvodama austrijskim i ruskim* i *Pjesma Crnogorcima i Filipu Vukasoviću.*

Upravo u Krmpotićevo vrijeme počelo se misliti na jedinstven hrvatski pravopis. Dojako je svaki pisac u predgovoru svojega djela morao da raspravlja o načinu svojega pisanja, da bi ga čitaoci mogli razumjeti. Na dvije strane potaklo se ovo pitanje. Na istoku se bio boj za ćirilsko pismo, jer je austrijska vlada dopustila ćirilicu i staroslovenski jezik samo u crkvenim knjigama, a u školu se imao uvesti narodni jezik i latinica. Glavna skupština, da se već jednom riješi ovo pitanje, bila je u Požunu 1782. Premda se skupština odlučila za latinsko pismo, ipak se ćirilica održala najviše nastojanjem karlovačko a metropolita utnika. O pravopisu zapadnih Hrvata raspravljalo se u Beču. Na poziv Josipa II. došlo je više ljudi iz Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, da urede „ilirski" (hrvatski) pravopis. Članom ove komisije bio je i Joakim Stulli, koji je napisao naš najbolji stariji rječnik u tri jezika (hrvatskom, talijanskom i latinskom). U komisiji bio je i Krmpotić, koji je branio slavonski način pisanja. Uza nj su pristajali Lanosović i biskup Maudić. (Lanosović

ili Lanošević († 1812.), rodom iz Orubice, bio je franjevac i neko vrijeme učitelj u osječkoj gimnaziji i gramatik hrvatski). Predsjednik komisije bio je Požežanin biskup đakovački Antun Mandić, pristaša slavonskoga načina pisanja i poznat kao mecena. Za druge članove ne zna se. Radilo se tu o pravopisu za onaj dio našega naroda, koji se služi latinicom. Nadvladalo je mišljenje, da je bolji slavonski način pisanja negoli dalmatinski. Ali odluka povjerenstva nije imala uspjeha, jer su Dalmatinci ostali kod svojega načina, a i Slavonci kod svojega.

Protiv slobodnih ideja Josipa II. koje su se, kako otolič pomenusmo, počele širiti i u Slavoniji, nastade reakcija, na čelu joj franjevci (Josip Stojanović, Antun Ivanošić), koji su mislili, da se narod može preporoditi samo njihovom pobožno-poučnom knjigom. Josip Stojanović išao je pak, da odvrati narod od ovih novih ideja i njihovih pristaša tako zvanih „prosvitljenih," pisati neku vrstu drame („Tužba duše i tila osuđena", „Uspomena općinskoga suda") u duhu Marulićevih prikazanja.

Kako još ni u drugoj polovini XVIII. vijeka u Slavoniji nije sasvim prestao herojski život našega naroda — još se imao boriti s Turcima i s drugim neprijateljima monarhije — cvala je u ovo vrijeme narodna poezija, koja je pjevala o narodnim junacima u ovim ratovima, a franjevci počeše među narod širiti Kačićevu pjesmaricu i dodavati joj pjesme o novim događajima. Tako je postala knjiga fratra Emerika Pavića *Nadodanje glavnih događaja Razgovoru ugodnom naroda slovinskoga* (Budim 1768.). Pavić doduše u ovoj knjizi ne pjeva o velikim mejdanima kao Kačić, već pjeva o djelovanju franjevaca u Slavoniji, o čudesima u slavonskim crkvama, o sv. Ivanu Kapistranu ; ali ova knjižica izazvala je druge knjige, koje su pjevale o slavonskim junacima te ponajviše izlazile anonimno. Iz ove, rekli bismo „ratne književnosti", osobito je vrijedno da se istakne knjiga fratra Josipa Paviševića *Polazenje na vojsku prusku-bavarsku,* u kojoj pjeva o slavonskom junaštvu u ratu s Prusima. U ovoj knjizi jasno izbijaju piščeve simpatije za pjesnika „Satira", koje su nam to milije, jer su franjevci bili veliki protivnici Reljkovićevi.

Ali u drugoj polovini XVIII. vijeka javlja se u slavonskoj knjizi i klasički ili bolje da kažemo pseudo-klasički pravac, koji se osniva na imitaciji starih klasika i pseudoklasika, a glavni je zastupnik ovoga pravca već poznati nam učeni franjevac Matija Petar Katančić (1750—1825), koji je izdao u Osijeku *Poskočnicu Pana i Talije* i zbirku latinskih i hrvatskih pjesama *Fructus auctumnales* (Zagreb 1794). Vrijedan je, da se pomene i franjevac Grgur Čevapović. U duhu odgojnih isusovačkih drama napisao je on dramu *Josip, sin Jakoba patrijarke,* koju su prikazivali rimokatolički i pravoslavni učenici u počast biskupu đakovačkomu Karlu Raffayu, kada je došao u Vukovar. Pisac se točno drži biblijske priče o sv. Josipu, a zanimljivo je, da je na početku dodao, kako se „prigovaraju" ilirske vile, Dalmatinka i Sremkinja, o domorodnom slavlju. Osim ove drame napisao je djelo moralno-poučne sadržine *Vaga umrlog čovika.*

Na svršetku XVIII. i na početku XIX. vijeka prestaje pomalo slavonska književnost, a kada je nastao Ilirski pokret, pristaju Slavonci uz ilirsku ideju. Prvi Slavonci, koji se javljaju u Gajevoj „Danici", jesu Vjekoslav Babukić i Ignjat Al. Brlić, pa i malo prije pomenuti Čevapović.

Književni rad Hrvata kajkavaca na svršetku XVIII. i u prvoj polovini XIX. vijeka.

Književnost hrvatska, koja se uz reformaciju onako lijepo počela razvijati u XVII. vijeku u užoj Hrvatskoj, osobito među Hrvatima kajkavcima, nabrzo je smalaksala, te poslije Vitezovića nemamo nijednoga znamenitijega književnog radnika. Ono malo, što se tamo amo pisalo, ima većinom sadržaj nabožan i poučan. Nešto življe nastojanje oko maternjega jezika i oko književnosti hrvatske nastaje u drugoj polovini XVIII. vijeka, a uzroke tome nastojanju treba tražiti u tadašnjima političkim prilikama u Hrvatskoj.

Car Josip II. (1765—1790) nastojao je, da od svih kraljevina i pokrajina svojih načini jedinstvenu državu, u kojoj bi imao da bude jedan narod njemački i jedan službeni jezik njemački. Dojako je bio u Hrvatskoj, kao što i u Ugarskoj i Erdelju, službeni jezik latinski, a car Josip, čim je sio na prijesto, izda zapovijed, da svaki, koji u njegovoj državi želi postići kakvu službu, ima za 3 godine da nauči njemački, a tko za to vrijeme ne nauči njemački, ne će moći dobiti nikakove službe i ne će moći biti zastupnikom u saboru. U Ugarskoj ovo je nametanje njemačkoga jezika imalo samo taj uspjeh, da su se Madžari počeli više zanimati za svoj maternji jezik, a u ovoj ljubavi za maternji jezik osobito se isticalo madžarsko plemstvo i svećenstvo.

Poslije smrti cara Josipa II. (1790.) Madžari su svagdje, gdje su samo mogli, pokazivali, kako im je bilo mrsko pređašnje vladanje njemačko, te su počeli zahtijevati, da se njihov jezik uvede i u sabor, gdje bi se i dnevnici imali pisati jezikom madžarskim, da madžarski jezik bude službenim jezikom u Ugarskoj, štoviše da se uvede i u vojsku. Poslije su išli još dalje, pa su zahtijevali, da se u svima zemljama krune sv. Stjepana, dakle i u Hrvatskoj, uvede madžarski jezik u urede i u škole onako, kako je to bilo za cara Josipa s njemačkim jezikom. Hrvati protiveći se madžarskomu jeziku zahtijevali su, da se u svima uredima zadrži latinski jezik, a za vježbanje vojske, da se ima upotrebljavati hrvatski jezik. Protiv madžarskoga jezika ustao je i biskup Vrhovac, vođa čitavoga političkoga i kulturnoga nastojanja u Hrvatskoj i mecenat hrvatskih književnika u ono vrijeme, koji je Madžarima uz jednu priliku rekao, da nije pravedno i da nije u redu, da u državi, u kojoj imade više naroda, jedan narod drugome svoj jezik narivava, a Hrvati u zajedničkom saboru dovikuju Madžarima, da je njihov jezik više raširen od madžarskoga, i to nesamo u ostaloj Evropi, već i u samoj Ugarskoj. I eto ovo nametanje madžarskoga jezika u Hrvatskoj i otpor protiv njega uzrok je, da su se Hrvati počeli više zanimati za svoj jezik, a kao što ćemo poslije vidjeti, počeli su i u Hrvatsku ponalo ulaziti sa Zapada i ideje romantičke

škole. Nego i sada malo se književnošću bave svjetovnjaci, nego najviše redovnici Pavlini i Isusovci, koji ipak najradije pišu na jeziku latinskom. Kao kajkavski pisci XVIII. vijeka ističu se do Josipa II. Pavlin Hilarion Gašparotti, od Isusovaca Franjo Sušnik i Andrija Jambrešić svojim rječnikom, pa Juraj Mulih svojim mnogim nabožno-poučnim knjigama. No čini se, da ni u hrvatskim aristokratskim krugovima nije posve nestalo zanimanja za narodnu knjigu. Imamo dokaz za to u zbirci pjesama Katarine grofice Patačić, koja nam se sačuvala u rukopisu pod natpisom „*Pesme Horvatske*", a potječe iz god. 1871. Zanimljivo je, da se na natpisnoj strani ove zbirke galantne ljubavne poezije već u to doba nalaze dvojnice narodne s tamburom. Zbirka ovih pjesama prikazana je grofu Adamu Patačiću, nadbiskupu kaločkome, koji se i sam bavio poezijom i napisao rječnik hrvatskoga jezika. Pjesme grofice Katarine Patačić odaju utjecaj talijanski, a neke su upravo prevedene s talijanskoga. Uopćeno utjecaj je talijanske kulture bio u to doba dosta jak u građanskoj Hrvatskoj, i u mnogim se hrvatskim aristokratskim kućama govorilo talijanski.

Ali Hrvate zadesio je jedan još znamenitiji događaj na početku XIX. vijeka. God. 1803. potpala je Dalmacija pod Napoleona Velikoga. Nova francuska vlada svom je snagom prionula k podizanju te lijepe, ali zapuštene zemlje hrvatske. Francuzi se nijesu bojali narodnoga pokreta, štoviše oni se nijesu žacali priznati hrvatskomu narodu pravo na život, na kulturno razvijanje i materijalno jačanje. Oni su svagdje po Dalmaciji počeli otvorati pučke škole s nastavnim jezikom hrvatskim, počeli su osnivati gimnazije, pa i visoke škole. God. 1806. osnovane su službene novine za Dalmaciju *Il Regio Dalmata — Kraljski Dalmatin* u talijanskom i hrvatskom jeziku, a izlazile su od 12. jula 1806. do 1. aprila 1810. Francuska vlada u Dalmaciji nije ni priznavala druge narodnosti osim hrvatske. Poslije bitke kod Wagrama, u kojoj je austrijska vojska ametom potučena, mirom schönbrunnskim, koji je sklopljen 1809., bude otkinut od Hrvatske komad na desnoj obali Save od Jasenovca do

Jadranskog mora, a Napoleon, koji je osim ovoga komada Hrvatske zadobio Istru, Trst, Kranjsku pa dijelove Štajerske, Koruške i Tirola, sastavi od ovih osvojenih zemalja I l i r i j u. Pa kao što je francuska vlada nastojala Dalmaciju da materijalno i kulturno p i i gne, tako je ona isto počela raditi i u ovim zemljama. Za novo je kraljevstvo bio osnovan i službeni list *Télégraphe officiel des provinces Illyriennes,* koji je donosio i članke na narodnom jeziku. Dakle francuska vlada nije ni ovdje stavljala narodnom jeziku zapreka, štoviše priznavala mu je pravo na život, osobito u školama, te je ova ljubav za narodni jezik ostala i onda, kada su ove zemlje opet pripale kruni habzburškoj.

Začudo je na prvi mah, da se u ovo doba javlja upravo najteža vrsta pjesništva — drama. Da razumijemo ovu pojavu, moramo segnuti još u doba, kada se u ovim našim krajevima počela širiti protestantska vjera. Rekli smo tamo, da su isusovci došli u Hrvatsku, da suzbiju ovu novu vjeru. Isusovci su dobili s vremenom i svu odgoju mladeži hrvatske u svoje ruke, a god. 1607. osnovali su oni u Zagrebu i gimnaziju. Kao važno uzgojno sredstvo uveli su oni u svoje škole i prikazivanja drama moralnoga i poučnoga sadržaja. Već su se humanisti mnogo bavili „školskom dramom", a članovi isusovačkoga reda podigoše joj ugled do najvećega stepena. Prema naukovnoj osnovi isusovačkoga reda bilo je članovima dopušteno, da priređuju i dramske igre. Ove isusovačke igre bile su veoma sjajne. Kod Isusovaca uzgajala su se djeca iz najodličnijih porodica, a te su porodice nabavljale prikazivačima dragocjena odijela, a podupirale su igre i novcem. Poslije igre bi odlična lica, koja su bila nazočna, najbolje igrače nagradili lijepim nagradama, osobito skupocjenim knjigama. Dašto ove su se igre davale iznajprije u latinskom jeziku, ali kasnije, kada je sve veće zanimanje nas alo za njih, prikazivale su se na narodnom jeziku. Najobičnije su se prikazivale ovakve igre na početku i svršetku školske godine, a poslije i uz druge svečanije prilike, uz različne crkvene svečanosti, pa u slavu odličnih dobročinaca itd

Drame, koje su se prikazivale, sastavljali bi obično pojedini profesori poetike i retorike.

Kao što u drugim zemljama, tako su i u zagrebačkoj gimnaziji počeli isusovci vježbati svoje učenike u prikazivanju. Tako se zna, da su za uskrsnih blagdana god. 1609. prikazivali učenici igrokaz, kako „Abraham hoće da žrtvuje sina Izaka" i da su izbliza i izdaleka došla najodličnija lica, da vide ovu prvu igru, što su je priredili Isusovci. Poslije toga rijetko bi prošla koja godina, da nije bilo kakve igre. I upravo ovome radu isusovačkoga reda imamo mi Hrvati da zahvalimo nesamo najstariju štampanu kajkavsku dramu, nego uopćeno cijelo mnogogodišnje dramatsko djelovanje zagrebačkoga sjemeništa, koje se seže onamo od početka druge polovine XVIII. vijeka pa sve do podvečer našega preporoda (1830.). Čitav ovaj dramatski rad u zagrebačkom sjemeništu samo je nastavak onoga rada, što su ga u Zagrebu pokrenuli članovi isusovačkoga reda. Pa i kasnije, kad je ukinut isusovački red, nastavljena su ovakva prikazivanja, koja su svake godine pod konac poklada davali klerici sjemenišni sa svojim profesorima kao priređivačima dramatskih djela. Neprilika je bila u ovim dramama sa ženskim ulogama, jer među sjemenišnim prikazivačima nije bilo ženskih članova, zato su ženske uloge morali prikazivati muškarci ili bi, što je bilo najčešće, ženske uloge promijenili u muške. Naši su sjemenišni priređivači drama posegli za ovim drugim sredstvom, te je ovaj njihov posao, više puta dosta mučan, da ženske uloge okrenu u muške, bilo jedino nešto originalno u ovim dramama.

Rijetko se znade, tko je bio prevodilac ili priređivač ovih drama. Na većini rukopisa stoji zapisano, odakle je komad preveden, a samo na nekima stoji da je preveden, ali se ne navodi pisac originala. Te hrvatske drame prijevodi su ili bolje da rečemo preradbe tuđih, najviše njemačkih drama. Sačuvalo nam se u rukopisu 30 ovakvih sjemenišnih drama. Najviše je prevođen Eckarthausen, pa Kotzebue. Ali nijesu se samo ovakve drame prikazivale u sjemeništu, nego i u plemićskom konviktu, a gledali su ih samo pozvani

gosti: svećenici, profesori, dostojanstvenici i građani, napose oni, koji su ma čimgod pomogli prikazivanju. Ali bilo je katkada ovakvih predstava i za niže slojeve zagrebačkoga građanstva, koje su katkada prikazivali sluge s đacima u kojoj kanoničkoj kuriji, gdje je bila ujedno i krčma. Takve su predstave prikazivali đaci i po drugim privatnim domovima. Narod je osobito rado gledao drame *Brezovačkoga,* koje je on u prvom redu pisao za đake, te se prema tome u kajkavskim dramama često nalaze prizori, u kojima se izvodi kakva đačka šala ili vragolija. Napose je Brezovački poznat kao dramatik, koji je pisao drame, da ih prikazuju siromašni đaci. Kao pisci drama istakli su se već pomenuti T i t o B r e z o v a č k i (Matijaš Grabancijaš dijak, Sv. Aleksij, Diogeneš), J a k o b L o v r e n č i ć (Rodbinstvo, Predsudzvrhu stališa i roda, Adolf ili kakvi su ljudi), M a t i j a J a n d r i ć (Ljubomirović ili prijatelj pravi). Ako ovaj dramatski rad i nije originalan (osim Brezovačkoga drame „Matijaš Grabancijaš dijak") i od bogzna kolike vrijednosti, ipak nam je on mio kao dokaz književnoga nastojanja u ono vrijeme. Ostali rad na drugim književnim područjima još je neznatniji; on ide za tim, da pobudi religiozan duh u čitalaca ili pak da im pruži moralne pouke, ali ni taj rad nije izvoran, nego su i to većinom prijevodi ili preradbe iz tuđih književnosti.

Treba još da pomenem, da je u Zagrebu 1826. počeo izlaziti prvi beletristički časopis „Luna", koji je kao književni, a poslije zabavni prilog njemačkim političkim novinama (Agramer Zeitung) izlazio do god. 1858., dakle 32 godine. Ako je ovo i bio njemački časopis, ipak se u njemu javljaju od vremena do vremena i prilozi u hrv. jeziku (Mikloušić, Gaj), a mnogi članci podaju nam sliku i tadašnjega života u Zagrebu.

Šteta velika, što se kajkavski pisci nijesu uvijek služili čistim narodnim jezikom, nego su natezali svoj jezik na a up latinskoga. Na taj pravac navrnuo je kajkavski dijalekt u prvom redu gramatika A n t u n a R o ž i ć a (rod. 1787.), profesora u Varaždinu, a kasnije se još više iskvario time, što je K r i s t i j a n o v i ć na kajkavski dijalekt protegnuo i pravila njemačkoga

jezika, a unosili su pisci i mnogo nespretno skovanih riječi.

Nad ostale književnike i suvremenike ovoga vremena ističu se genijalni Maksimilijan Vrhovac, Tito Brezovački i Tomo Mikloušić.

Maksimilijan Vrhovac.

(1752.—1827.)

Rodio se u Karlovcu 23. novembra 1752. Otac mu je bio krajiški kapetan, a mati mu je bila iz stare plemićske porodice hrvatske Znika. Iznajprije je naš Vrhovac htio da se dade na vojništvo, te je u carskoj vojsci došao do časti zastavnika. Ali uskoro ostavi vojsku i dade se na bogoslovlje. Nauke bogoslovske izučio je u Zagrebu, Beču i Bologni. Kada je car Josip II. ukinuo posebna biskupska seminarija, osnuje u Zagrebu jedan centralni seminarij za sedam biskupija, te učini Vrhovca njegovim rektorom. Kada je pak poslije car osnovao u Budimpešti jedan centralni seminarij za čitavu Ugarsku i Hrvatsku, učini opet Vrhovca njegovim rektorom. Poslije smrti zagrebačkoga biskupa Galjufa imenuje ga car (1787.). njegovim nasljednikom. Umr'o je biskup Vrhovac u Zagrebu 16. decembra 1827.

U Pešti je Vrhovac bio otvoren pristaša slobodoumnih načela, te su k njemu dolazili i poznati liberalci kao opat Ignjat Martinović i slobodni zidar Aurelije Fessler. Ovo poznanstvo s Martinovićem, čovjekom drukčije veoma obrazovanim i duhovitim, dovelo ga je u goleme neprilike za vlade cara Franje II. Opat naime Martinović bio je u svezi s pariskim jakobincima, te je htio da zajedno sa svojim drugovima (1794.) podigne revoluciju, pa da od monarkije stvori republiku s demokratskim ustavom, ali bude prije uhvaćen i osuđen na smrt. Na preslušavanju pomenuo je među glavnim svojim pristašama i biskupa Vrhovca, te je ovaj imao mnogo posla, dok je uvjerio cara i dvor o neistinitosti ovih objeda. Na biskupsku stolicu došao je Vrhovac upravo u vrijeme rata austro-ruskoga s Turcima, koji je u našoj književnoj historiji ostavio najviše uspomena od svih ratova

XVIII. vijeka. U samom Zagrebu izazvao je ovaj rat prve njemačke novine *Kroatischer Korrespondent* (1789.) i neku vrstu hrvatskih novina u stihovima *Nestrančno vezdašnjega tabora ispisavanje,* što ih je pisao i izdavao fratar kapucin Petar Grgur *Maljevac* prema bečkim novinama „Hofbericht", koje je izdavao carski dvor. Pjesničke ove novine hrvatske izlazile su pune tri godine 1788.—1790. Pomenuti Maljevac ispjevao je i jednu prilično duhovitu pjesmu „Horvacka od Kristuševa narođenja vitija" (1800.).

Boraveći u Pešti vidio je Vrhovac, kako se među Madžarima počeo buditi duh narodni, kako su se oni počeli sve više zanimati za narodni jezik i književnost, a glavni su širitelji narodnoga jezik bili upravo svećenici; ujedno je mogao opaziti i veliku žalost narodnu i ogorčenje protiva cara, koji je silom uvodio njemački jezik i rušio ustav. Već za života careva, osobito radi njegova nasilna uvođenja njemačkoga jezika kao službenoga i uredovnoga, a još više poslije smrti cara Josipa II. (1790) počeli su Madžari sve više zahtijevati, da se madžarski jezik uvede u sve urede i vojsku, te su pozivali i sve ostale narode zemalja krune sv. Stjepana, da bi naučili madžarski jezik. Oni počeše zahtijevati, da se njihov jezik uvede i u sabor i u dnevnike saborske. Hrvati protiveći se njemačkom jeziku zahtijevali su, da se u svima uredima zadrži latinski, a za vježbanje vojske da se ima upotrebljavati hrvatski jezik. Protiv madžarskoga jezika ustao je i biskup Vrhovac.

Ovaj narodni pokret, koji se razmahao po čitavoj srednjoj Evropi u Italiji, Njemačkoj i Ugarskoj, zanio je i Vrhovca do misli, da narod svoj kulturno podigne i prosvijetli. On je valjada 1794. osnovao svoju vlastitu štamparíju. Radi nje je imao poslij e iki neprilika. Njegovi neprijatelji tužili su ga na dvoru, da svojom štamparijom rasturuje među narod različne revolucionarne spise, a drugi su mu opet zamjerali, što se bavi štamparskim poslom, koji ne dolikuje biskupu. Iz biskupske štamparíje izišla su mnoga hrvatska djela. V r a n i ć štampao je u njoj Kampeova „Robinzona" (1796.), iz nje je izišla *Kornigova* hrvatsko-njemačka gramatika

(1795.), u njoj je štampao K a t a n č i ć svoje djelo „Fructus auctumnales" (1794.). Kao rođeni štokavac u biskupiji kajkavsko-štokavskoj opazio je potrebu jedinstvenoga jezika. God. 1796. izdao je crkvenu knjigu *Rituale Romano-Zagrabiense* s tekstom u narječju kajkavsko-štokavskom i time odstupio od kajkavske tradicije zagrebačkih biskupa. God. 1796. pokreće i „*Prodekoknižnicu*", od koje su izišla četiri sveska „Rastolmačenje evanđelja" od Matijevića. God. 1822. izdao je svoju knjigu *Podvučavanja poglavitešeh vere istinah,* god. 1804. *Molitve,* a 1827. *Pobožnost k božanskom srcu Jezuševu.* Pisao je zacijelo i preveo više toga, ali je ostalo u rukopisu ili je anonimno štampano u kalendarima. Da se bavio i pjesništvom, dokazuje njegova *Plesopisen,* koju su pjevali velikaši hrvatski i plemkinje u kolu, koje se igralo u Zagrebu pred carem Franjom II. god. 1818.

God. 1813. — čitavu godinu dana prije nego je Vuk St. Karadžić izdao svoju prvu zbirku narodnih pjesama — izdao je biskup Vrhovac glasovitu svoju *okružnicu na svećenstvo,* u kojoj ih, govoreći im o „iliričkom" jeziku poziv je, da sabiraju hrvatske riječi, narodne pjesme i poslovice pa da mu šalju stare knjige hrvatske. Ako i nije našao bogzna kako velika odziva, ipak se našlo više svećenika (n. p. T. Mikloušić), koji su poslušali biskupa, a mnogi su mu poslali i starih knjiga. On je poznavao i tadašnje znamenite slavenske radnike i s njima dopisivao, tako sa znamenitim B. Kopitarom. On je želio, da se rekonstruira Sv. pismo, kako je poteklo od sv. braće Ćirila i Metodija, pak je zato ponudio trošak učenjacima za Atos, gdje se mislilo, da se nalaze najstariji rukopisi slovenskih knjiga. Bio je u svezi sa Sladićem-Dolčijem, plodnim piscem duhovnoga sadržaja, pa s Makaraninom Ivanom Pavlićem-Lučićem. Dopisivao je i s Dobrovskim, ocem slavenske filologije, pa s Dubrovčaninom Đurom Ferićem. I sa Srbima je imao sveze. Slavni episkop Stratimirović moli ga god. 1803. iz Karlovca, da bi mu poslao neke knjige, osobito rječnike, budući da se s njim u Požunu razgovarao, kako bi se uzajamno podigla slavenska književnost.

Vrhovac svojim nastojanjem oko štamparije, pa štampanjem hrvatskih knjiga, težnjom za jedinstvenošću književnom, osnivanjem knjižnice sjeća nas mnogo Ljudevita Gaja, koji je zacijelo poznavao ovaj Vrhovčev rad i nastojanje, zato i jest Vrhovac u neku ruku baš preteča Gajev. Mecenatstvom pak svojim, dizanjem i podupiranjem prosvjetnih zavoda i zanimanjem za nauku sjeća nas velikoga vladike hrvatskog Strossmayera.

Tomo Mikloušić.

(1767.—1833.)

Između ostalih književnika, koji su pisali narječjem kajkavskim, osobito se ističe svojim obilnim radom književnik Tomo Mikloušić. On je bio svećenik, profesor poetike i gramatike u zagrebačkoj gimnaziji, pa župnik u Pušći, Stenjevcu i Jaski, gdje je i umr'o. On nije samo knjige pisao, nego je i sam poticao druge na književni rad, pa je i mnoge podatke dao Šafariku za povijest hrvatske književnosti. Njegova zbirka narodnih pjesama još je u rukopisu. Ispjevao je i mnogo latinskih pjesama. Na hrvatskom jeziku napisao je mnogo djela za pouku narodu u gospodarstvu, a osobito je znamenit njegov *Stoletni kalendar* (1801.—1901.), u kojem osim poučnih članaka im i pripovijetka *Duhov zaklinjaoci* pa nekoliko pjesama. Zanimljiva je njegova knjiga *Izbor dugovanj svakovrsneh* (1821.)

Ova se knjižica dijeli u četiri dijela. U prvom dijelu govori o vladaocima naroda slovinskoga i o njegovim počecima u povijesti, dašto sasvim nekritično. Tako su mu n. p. stari Iliri roda Kadmova, a Hrvati su mu sasvim sigurno potomci starih Ilira. Svagdje nastoji da prikaže što veću i slavniju starinu hrvatskoga naroda. Govori i o neznabožačkoj vjeri starih Hrvata. Pominje boga Lada („kak ti Ladavec"), koji je bio hrvatski bog nad bogovima, a kojega su oko Varaždina zvali „Peren, ali Peravica", gdje su mu palili kresove. Tomu hrvatskomu bogu odgovara moravski Svantovid itd. Drugi se dio bavi knjižarama i štamparijama hrvatskim u starije i novije vrijeme, pismom slovenskim i piscima hrvatskim od najstarijih vremena do god. 1821. Tu je pokus hrvatske književne povijesti „Pisci horvatskoga naroda", pa među ostalima hrvatskim književnicima pominje Došena, Gundulića, Kačića, Katančića i dr. U ovom drugom

dijelu pominje još glasovite knjižnice i nagrade pisaca stranih za njihova djela. Treći su dio pouke o gospodarstvu, o domaćemu liječenju, a četvrti ima hrvatskih poslovica, sentencija, pjesama i glasovitih stvari u svijetu.

U jednom članku brani Mikloušić hrvatski jezik dokazujući njegovu spos kn iževnost u vrijeme, kada je madžarska nasrtljivost od dana u dan ja a a, a Hrvati u ovoj borbi padali, dok nijesu napokon tako pali, te je Štoos zajadikovao poznatim riječma: „Vre i svoj jezik zabit Horvati hote ter narod drugi postati".

Osimtoga ima mnogo njegovih pjesama hrvatskih u različnim varaždinskim i zagrebačkim kalendarima. Za pouku svojih učenika napisao je latinsku gramatiku i rječnik, pa mnoga djela nabožna sadržaja, a među tima: *Čtenja i evangeliumi na vse nedelje* itd. Iz njemačkoga je preveo dramu *Huta pri Savi* (1822.) u čast kralj. povjereniku grofu Josipu Majlatu, kada je 1822. opet Hrvatskoj pripojena Hrvatska onkraj Save, koja je potpala bila pod Napoleona. U predgovoru se pripovijeda, kako je duh sašao nad zemlje hrvatske, pa zamišljenim ljudma, koji ne znajući što će biti od njih, pripovijeda, da će se zemlje hrvatske povratiti pod vlast dobroga cara Franje I., jer su to zaslužile svojom plemenitošću i vazdašnjom vjernošću. Svijet, što sluša glas duha, veseo pristaje na sjedinjenje prekosavskih krajeva sa Zagrebom i veselo kliče: Vivat Franc I.! Uhvati se nato kolo, i svi pjevaju pjesme u slavu dobrostivomu caru, koji im je priredio takvo veselje. U samoj „Huti" se pripovijeda, kako je u Hrvatskoj želja za boljim danima svuda bila velika, i kako je grof Majlat došao u seljačku kolibu te se uvjerio o velikoj odanosti hrvatskoga seljaka spram vladara. S madžarskoga je preveo *Pripećenja Zrinji Miklouša* (1823.). A osobito nas je zadužio, što je izdao (1823.) kajkavske drame isusovca Sibenegga *Lizimakuš*, Matije Jandrića *Ljubomirović*, zatim dramu *Diogeneš* i Brezovačkoga *Grabancijaš dijak*. Mikloušićev se rad uopćeno ističe nad svim savremenim radovima žarkom ljubavi prem domovini. Njega je uvelike cijenio biskup Vrhovac, što se vidi i otud, da je baš njega odabrao bi kup, da prevede Sv. pismo.

Kako se pak dojmila smrt Mikloušićeva svih hrvatskih rodoljuba, pokazuju najbolje pjesme, koje su

ispjevane na glas o njegovoj smrti. Pavao Štoos u „Glasu kričečega vu puščini horvatskoga slovstva po smrti domoroca najdragšega" zove ga ocem „vil hovatskeh" i tješi se dalje taj kasnije vrli pobornik hrvatske misli, da ipak ne će doći za domovinu najgore, jer je slavni pokojnik „vitiznanec" (pjesnik) sebi svojim djelima pripravio nekoliko vrijednih nasljednika, koji će njegovu domorodnu težnju i rad znati nastaviti.

Tito Brezovački.

(1760.—1805.)

Bio je član reda sv. Pavla. Sastavljao je za kalendare satiričke pjesmice, neke pripovijetke i dramske radnje, od kojih su jedne ostale u rukopisima, druge je sam izdao, a neke je izdao poslije njegove smrti T. Mikloušić.

Najljepša mu je drama *„Matijaš Grabancijaš dijak.*[1]

Pisac je umio grabancijaša đaka po pripovijedanju tako prikazati, da ga sad vidimo kao trgo ca, sad kao putnika, koji znade svakome, s kim dođe u dodir, kazati njegovu prošlost a i dobar dio budućnosti. On udara na poroke i pogrješke lica, s kojima se u životu sastaje, pomaže drugima i uči ljude. Ako i jest istina gorka, on je kaže svakome, jer se ljudi tako samo ojačavaju u svojem životu. Zatim se u dijalogu raspreda o istini, za koju kažu, da je u Ugarskoj poginula, a u Hrvatskoj još drijema. Plemstvo ne valja, ali ni građanstvo nije bolje. Šoštar Smolko htio je od vraga dobiti novaca, ali mu ih nije pošlo za rukom naći, jer su ga đaci — kako on misli — smeli i tako isprebijali, da je morao dugo ležati. Matijaš ga je upućivao, da Bog preko vraga ljudima ne daje novaca, no kad mu Smolko nije htio vjerovati, on mu daje upute, kako će zacijelo do njih doći. Smolko načini „ris"[2]

---

[1] Riječ „grabancijaš" prekrojena je talijanska riječ „gramanzia" mj. „negromanzia", čemu je onda pridodan nastavak *-aš* (ispor. riječi: kart*aš*, ošterij*aš*). Prema tome je grabancijaš onaj, koji se razumije u negromancije, čarolije. Po pripovijedanju narodnom u kajkavaca grabancijaš je onaj đak, koji je svršio dvanaest škola, t. j. bogoslovlje, pa mora ići još u trinaestu vileničku, da tamo izuči, što je čudotvorno i natprirodno. Kad izuči trinaest škola, ako je sačuvao svoju nevinost, tad dobije moć da izgoni zmajeve, da zapovijeda vragovima, jaše na zmaju i t. d.

[2] Riječ „ris" bit će u srodstvu s njem. rječju r i s s (= Zirkel) i znači čarobnički okrug (Zauberkreis). Vjerovanje u čarolije

na rasputici, pa će da kopa blago sa svojim ljudima. No došao je Matijaš, te je na Smolkovim leđima dobro upisao, što znači ići tražiti od vraga novaca.

U drugom činu se sastajemo s pravdoznancem Jugovićem, plemićem po rodu, ali neplemićem po osjećanju i mišljenju Njemu nije nikada dosta novaca, pa bi rad da se oženi kćerkom bogatoga krznara Kuzmana, ali mu je ovaj ne da. Pomoći će mu Matijaš. Dat će mu neku travu. Jugović će metnuti od nje jedno pero pod jezik, i to će ga učiniti nevidljivim. Doći će Kuzman k Matijašu, Jugović će biti biran, jer ga Kuzman ne će vidjeti, pa će lako čuti, što o njemu misli. Jugović na to pristane. Dođe Kuzman, kojemu Matijaš otkrije svoje mreže.

U trećem činu sastaju se zagrebački građani propalice u gostionici za pokladnih dana pa piju, kartaju se i drukčije zabavljaju. Među njih dođe Matijaš đak obučen kao trgovac, koji je prodao mnogo volova za veliku cijenu. Sjedne k njima i počnu se kartati. Propalice se dogovore, da će bogatoga trgovca oguliti kod kartanja. No što su oni mislili njemu učiniti, to on učini njima : odnese im sve novce pa ih dade dvojici seljaka. Da ih dovede k svijesti, nagrđuje ih svakojako : jednoga učini magarcem, drugome nasadi krmeću glavu, trećemu dade golem crven nos i t. d., već prema tome, kakav je život pojedinca. Sva ta gospoda počnu izvoditi životinjske glasove. Kad vide, da je svemu tome kriv Matijaš, htjeli bi da ga izbiju, ali on, dosada trgovac, pretvori se u smrt, koje se oni silno preplaše. Susjedi se rugaju jedan drugome, kako je koji prevaren, dok napokon ne izađe na vidjelo, da su svi bili prevareni. Jugović nije mogao zaboraviti Kuzmanu one uvrede, što ga je Matijaš svega popljuvao. Kuzman je htio čuti razgovor Matijašev s Jugovićem, a kako je bio svojeglav, valjalo je i njemu pokazati, da nije mnogo bolji od drugih. Ktomu je Matijaša uvrijedio. Matijaš ga spremi kao „štokfiša“, da sluša razgovor, a Jugoviću se pružila prilika, da ga izbije. Sad se dignu sa svih strana tužbe na Matijaša. On im reče, da je svaki dobio ono, što ga ide ; to im je učinio samo zato, da se unapredak ne dadu zavesti, nego da rade za svoje dobro i poštenje. Napokon im Matijaš kaže, da je sve, što je radio, radio ne kakvom čarolijom i natprirodnom snagom, već je učio u školama prirodne zakone, što ih može svak poznavati, koji ide marljivo u školu i trsi se, da što nauči. Neka mu slobodno to vjeruju, jer on je „grabancijaš dijak“.

Ova drama je u pravom smislu satirična drama na prilike svojega doba, kako ih je opisao i grof Oršić u svojim uspomenama i to početkom XIX. vijeka. Brezovački je našao građu svojoj komediji u vjerovanju

---

i čaranje bit će k nam došlo iz Njemačke u srednjem vijeku za cvata demonologije. To pokazuje i kajkavsko-hrv. riječ coprija, coprati od njem. zaubern.

i pricanju, koje je još u njegovo doba bilo rasireno o grabancijašu đaku kod Hrvata i Madžara. Brezovački je napisao i dramu S .l.e.k.s ' j (1786.) u četiri čina. U drami je prikazano ono, što Bollandus pripovijeda o životu svečevu, koji razmišlja o ništavosti čovjeka i o smrti, a rado se odriče svjetske slave i uživanja. Sva je prilika, da je ovo kakvi prijevod ili preradba odnekuda sastavljena za prikazivanje siromašnim đacima. Brezovačkoga bit će i drama D i o g e n e š i l i s l u g a d v e h z g u b l j e n e h b r a t o v veseli igrokaz u pet činova. Ovo ne će biti izvorna domaća drama, već nekakva preradba iz tuđe književnosti, a hoće da pokaže, kako su dva brata živjela pod istim krovom, imali stoga slugu, ali se dugo poradi svoje nespretnosti nijesu mogli prepoznati. Sadržaj joj je nevjerojatan i neznatan. Priređivač je htio da ovom dramom šiba neke mane i pogrješke tadašnjega zagrebačkog života.

Ostali književnici kajkavski.

M a t i j a J a n d r i ć. On je napisao igrokaz L j u b o m i r o v i ć i l i p r i j a t e l j p r a v i. To je prijevod s njemačkoga talijanske drame Karla Goldonija „Il vero amico". U ovoj komediji izvrgava se ruglu škrtost. Radnja je smještena u Zagreb, kako je to bilo obično kod svih tadašnjih prijevoda, da ih prerade na domaće tlo, kao i to, da se strana imena što više prema domaćim prilikama okrenu na narodna. God. 1830. izdao je u Varaždinu na korist „predragoga naroda hrvatskoga" P r e d s u d z v r h u s t a l i š a i r o d a. Čin se ove drame Eckarthausenove događa u višim društvenim krugovima, a voditelji su akcije ljudi iz nižih krugova. Ugodno nas dira demokratski ton u čitavoj drami: samo u nižim krugovima ima plemenitih ćućenja, plemenitih težnja, a gospoda su moralno slaba, pa ako i ima među gospodom plemenitih srdaca, to su, može se reći, bijele vrane. I u knjizi A d o l f i l i k a k v i s u l j u d i (1833.) nikako ne voli pisac da se kreće među gospodskim svijetom, već sve upravlja korake k narodu, koji će društvo hrvatsko pomladiti. On u

građanskom i seljackom svijetu nalazi najviše snage duševne, pa ako je taj svijet i zapušten, treba ga pridići, i on će moći nositi terete društva. Posljednje mu je djelo Petrica Kerempuh (1834.). To je šala izrađena prema njemačkom izvorniku (Till Eulenspiegel), koja se veoma rado čitala, a i danas se još čita, te su je mnogo puta prerađivali, ali ove preradbe više su kajkavski original pokvarile nego popravile.

Jakob Lovrenčić (1787.—1842.). Bio je upravitelj dobara, a umr'o je u Varaždinu. Poput svojega druga u književnosti Mikloušića potpisivao se „istinski domorodec." Prvi je njegov rad bio igrokaz Rodbinstvo u 5 činova, a prijevod je jedne Kotzebuove drame istoga imena. To je jedna od boljih Kotzebuovih drama, u kojoj se ističe sila bogatstva, a izrugava se onima, koji se klanjaju novcu. Glavno je lice brat, koji se obogatio u Indiji i povratio u Hrvatsku, gdje se pred druga dva brata pokazivao siromahom. Zatim izdade u Varaždinu (1824.) Kratka dobreh držanj pripovedanja. To su moralne pripovijetke, kojima se hoće postići, da se ljudi okane pogrješaka, što su se kao crv zavukle među društvo. U istom je pravcu pisana i knjižica Kratka deset zapovedih Božjeh pripovedanja, kojoj je izvor u njemačkoga pisca Eckarthausena. On piše ove kratke moralne pripovijetke, što mu je u prvom redu kao ocu do toga, da hrvatska djeca budu dobra, poštena i radina.

Đuro Šporer Matić. Izdao je 1824. Almanak ilirski. Uvod ovome djelu uzet je iz Gundulićevih „Suza sina razmetnoga". Dvije pjesme uzeo je on u almanak iz stare knjige, a to je od „Vila slovinskih" i od „zle žene". Uzeo ih je iz knjige Ivana Ivaniševića „Kita cvitja razlikoga", samo ih je gdješto prema svojoj potrebi izmijenio ističući u tim izmjenama rodoljubno čuvstvo. Premda je rodom iz Karlovca, ipak piše štokavskim narječjem, ako i ne sasvim čisto, a za narodni govor upotrebljava ime „ilirsko".

Josip Đurkovečki (1764—1832.), župnik u Samarici, izdao je u Pešti god. 1826. *Jezičnicu horvatsko-slovinsku.* To je gramatika pisana kajkavskim narječjem,

ali isprepletena doista čudnim mislima za pisca kajkavca u ono vrijeme. On poziva sve Slavene u jedno kolo i zahtijeva za njih zajednički pravopis i zajednički jezik. On kaže, da slavenskoga naroda ima više na svijetu nego ikojega drugog naroda, a to sve pokazuje, da su njemu već bile poznate ideje, koje su širili i propovijedali Kollar i Šafařik.

Posljednji kajkavski pisac, koji se i za ilirskoga preporoda čvrsto držao kajkavskoga narječja i pisao sasvim u duhu prije pomenutih književnika, jest:

Ignjat Kristijanović.

(1796.—1884.)

Njemu je njegov ujak Mikloušić kao u baštinu predao njegovanje kajkavske knjige. On je više godina (1834.—1850.) izdavao kalendar Danicu zagrebečku. Sve su godine kalendara jednako uređene te imadu otprilike isti sadržaj, koji je u glavnome poučan. Pouka se najviše tiče gospodarstva i kućanstva. U zabavnom dijelu imade različnih šaljivih i moralnih pripovijedaka, zatim pjesama, basni (Ezopovih), poslovica, zagonetki. Zanimljiv je jedan članak, u kojem brani kajkavsko narječje kao književni jezik, pa stari pravopis, u čemu ga je podupirao veliki slavist Bartol Kopitar. No posljednjih godina svojega života uvjerio se, da je Gajev pravopis zgodniji i praktičniji nego njegov zastarjeli, pa ga je i sam počeo uvoditi u svoje knjige, no kajkavskoga narječja nije htio napustiti. God. 1830. izdao je zbirku propovijedi pod imenom *Blagorečja za vse celoga leta nedelje*. God. 1837. po nagovoru Kopitarovu izdade gramatiku kajkavskoga narječja, a god. 1840. izdade još i dodatak gramatici. Ovo je jedino kao prikor onima, koji su prihvatili štokavsko narječje. Bio je poznat i sa slavnim Pavlom Josipom Šafařikom, te mu je zacijelo i pomagao kod poslova književnih.

KNJIŽEVNOST SRPSKA OD XVIII. VIJEKA DO VUKA (1814.).

Srpska književnost od Velike seobe do Vuka St. Karadžića.

U XVIII. vijeku javlja se srpska književnost kod Srba u habzburškoj monarhiji, i to kod onih Srba, koji pripadaju pod karlovačku metropoliju. Ovdje je bilo Srba već prije Velike seobe (1690.). Do godine 1502. živjeli su u Srijemu potomci Đorđa Vukovića kao titularni despoti srpski. Većina fruškogorskih manastira osnovana je u XVI. vijeku, i to je potvrda, da je tu moralo biti mnogo Srba. Još u to doba imali su oni više svojih episkopija, koje su bile pod vlašću pećske patrijaršije. Ovu je obnovio 1557. patrijarh Makarije, brat znamenitoga Mehmeda Sokolovića, velikoga vezira turskoga carstva. Čim je nastala pogibao od Turaka, a to je bilo već od početka XV. vijeka, počeše ovim Srbima starosjediocima pridolaziti novi iseljenici iz unutrašnjih krajeva. Osobito su se u većim gomilama selili preko Save i Drave poslije pada srpske despotovine (1459.) i bosanskoga kraljevstva (1463.). Ali sve do Velike seobe Srbi, kao narod, nijesu ovdje imali nikakve organizacije. Neka kulturna ognjišta bili su u to doba manastiri i vladičanske stolice. Poslije mohačke bitke (1526.) velik dio Srba izmaknuo je ispred Turaka dublje u Ugarsku, Erdelj i Hrvatsku. U to burno doba dašto nije se moglo ni misliti na kakav kulturan rad. Tek kada su pod kraj XVII. vijeka Turci istjerani iz Bačke i Srijema, kada je seobom pod patrijarhom Arsenijem III. došlo pojačanje srpskom življu u ovim krajevima iz Metohije, Staroga Vlaha, Šumadije i Bosne, i kada su ovi doseljenici zajedno sa starim stanovništvom dobili na osnovi carskih privilegija neku narodnu organizaciju, otpoče rad na kulturnom polju, a poslije i na književnom.

S preseljenjem jednoga dijela srpskoga naroda u južnoj Ugarskoj, Slavoniji i Hrvatskoj dogodi se prevrat

u prosvjeti srpskoga naroda u ovim krajevima. Ispod turske uprave došli su Srbi u kršćansku, uređenu, prosvijećenu državu. Za turskoga ropstva prosvjetne su tekovine Srba XIII., XIV. i XV. vijeka gotovo sasvim uništene. Ognjišta i središta stare prosvjete bili su, kako već rekosmo, manastiri ili vladičanske stolice; jedini ljudi od knjiga i ondašnje nauke bili su svećenici, naročito monasi. Prosvjeta bila je kršćanskoga karaktera i stajala je pod okriljem crkve. Državna vlast (kraljevi i carevi) davala je crkvi i manastirima povlašten položaj i obilatu materijalnu pomoć, te su se svećenici mogli baviti i učenjem, čitanjem, prepisivanjem, prevođenjem i pisanjem knjiga. Neki su vladari (n. pr. Stefan Lazarević) primjerom i materijalnom pomoći naročito pomagali književan rad, a mnogi srpski arhiepiskopi i patrijarsi prednjačili su spisateljskom radnjom. U XV. se vijeku opaža, kako je prosvjeta zalazila sve dublje u niže slojeve i da je zahvatala sve šire. Sav taj rad poče zaustavljati i zatomljivati turska okupacija, koja je od maričke bitke (1371.) do kraja XV. vijeka osvajala jednu po jednu pokrajinu srpske države, te se najzad sav narod našao pod turskom upravom. Pa tako se eto i može od XV. vijeka konstatirati nazadak prosvjete u Srba. Stupanj je njihove naobrazbe padao naniže. Stoga u XVI. i XVII. vijeku ne nalazimo kod Srba ni onoliko književne radnje, koliko je bilo pređašnjih vijekova za doba srpskoga gospodstva.

U novoj svojoj domovini našli su se Srbi s narodima prosvjećenijima, naprednijima u ekonomiji i privredi. Svoje škole, i niže i više, imali su i rimokatolici i protestanti. Primjer je njihov povukao za sobom i Srbe. Umniji među Srbima, osobito metropoliti, uvjeriše se brzo, da Srbima nema druge pomoći, nego da i oni idu za tragom ostalih građana, vidješe da im ne ostaje drugo, nego da u obrazovanosti i prosvijećenju traže svoje spasenje, da i oni prisvoje novo oružje. Svećenstvo se srpsko ugledalo na rimokatoličko, trgovci po ugarskim i slavonskim gradovima iziđoše na glas, zanatlije miješajući se s Nijemcima i učeći kod njih unaprijediše se u radu.

Budući da je škola najznamenitija ustanova za gajenje i razvijanje narodne prosvjete, sasvim je prirodno,

da je ona u ono doba i posredno i neposredno utjecala i na razvitak književnosti. Srbi su jamačno i prije Velike seobe imali kakvih takvih škola ; to su im mogle biti duhovne škole po manastirima i episkopskim stolicama za obrazovanje svećenstva, a bilo ih je i po trgovačkim varošima i varošicama duž Dunava. Znamenit je korak učinio Mojsej Petrović još kao metropolit biogradski. On se obratio s molbom Petru Velikom; u molbenici je prikazao jadne prilike, u kojima se nalazio srpski narod. te ga moli, da mu pošlje crkvenih utvari i dva učitelja, jednoga za slovenski jezik, a drugoga za grčki, da bi mogao otvoriti u Biogradu pravoslavnu školu, jer učitelji rimokatolički nagovaraju prosti i neuki narod na uniju. Po zapovijedi carevoj sinod odredi (1724.) Maksima Terenčevića Suvorova za slovenskoga učitelja Srbima. Bojazan za pravoslavlje uputila je srpske metropolite u Rusiju, kada su h jeli da osnuju školu. Ova veza s Rusijom imala je poslije svojih posljedica i za književnost. I prije ruskih učitelja donosili su trgovci iz Rusije ruske knjige ovamo na prodaju. Srpski su svećenici iz ruskih knjiga čitali po srpskom izgovoru. Ruski su učitelji onda počeli učiti svoje učenike ruskom izgovoru. Ne znajući ništa o sudbini staroga slovenskog jezika kod različnih slavenskih naroda, oni su mislili, da je srpski izgovor nešto izopačeno, a da je samo ruski izgovor korektan i opravdan. Srpski su se svećenici za njih neobičnom govoru opirali te odgovarali svoje učenike, da ne izgovaraju tako. Ali ruska je škola u tom uspjela ; iz škole i preko školskih ruskih crkvenih knjiga prodr'o je ruskoslovenski u crkvu. Prijelom se dogodio između 1730. i 1740. Ruski je jezik napokon stekao toliki ugled, da je postao ravnopravan s ruskim, pa čak i stariji od srpskoga.

Književnost Srba ovoga je doba u glavnome nastavak i dalji razvitak istočne srpske književnosti. Najviše ima bogoslovskih i crkvenih djela, pa školskih knjiga. Ima nešto historijske književnosti i zametak beletristike. No dašto najviše se prepisivalo. Ovim poslom spočetka najviše su se bavili kaluđeri iz manastira Rače u Srbiji kraj Drine. Ovaj manastir bio je jedan od onih rijetkih suradnika pismenosti u srpskom narodu, i račanski kalu-

đeri naročito su se bavili prepisivanjem crkvenih knjiga. Ovim radom najviše se istakoše kaluđeri K i p r i j a n R a č a n i n i J e r o t e j R a č a n i n.

Jeromonah K i p r i j a n, nazvan po manastiru Rači „Račanin", čini postepen prijelaz od čisto crkvene književnosti srednjega vijeka k relativno naprednoj književnosti srpskoj iz prve polovine XVIII. vijeka. Napisao je *Bukvar*, a u njem je jezik srpsko-slovenski, kojim su se pisale knjige srpske redakcije u XVI. i XVII. vijeku, dakle crkveni jezik s primjesama narodnoga jezika. Pravopis je fonetički, udešen prema potrebama narodnoga jezika. Jeromonah Jerotej Račanin opisao je svoj *Put u Jerusolim* dosta dobrim narodnim jezikom, i to je prvi putopis u srpskoj književnosti, jedino zabavno djelo srpsko-slovenske škole. Najbolji je i najplodniji učenik Kiprijana Račanina bio kaluđer G a v r i l o S t e f a n o v i ć V e n c l o v i ć, koji je bio propovjednik srpskih šajkaša u Komoranu, vrlo vješt prepisivač crkvenih knjiga, a bio je i vješt crtač te je bojadisao inicijale i minijature u knjigama, koje je prepisivao. Njegove se propovijedi ne odlikuju samo čistim narodnim jezikom, nego pokazuju i veoma dobro poznavanje života tadašnjega vremena. U svojim djelima služi se on sa dva jezika; kada piše djelo samo za crkvenu porabu ili prevodi učena crkvena djela, onda se služi srpsko-slovenskim jezikom, a kada piše za narod, n. pr. propovijedi, služi se lijepim i čistim narodnim jezikom. — Od ostalih bogoslovnih knjiga većina je namjenjivana svećenstvu za stručno obrazovanje. Među njima ima i dosta prijevoda s ruskoga. Najviše ima dogmatičkih i polemičkih stvari, zatim nešto besjeda, pastoralne bogoslovije, moralne i poučne. Sve su to, razumijeva se, nesamostalni radovi.

Srbi su doduše na ovu stranu Dunava prenijeli i neku književnost: donijeli su sa sobom i tradicionalne poezije i nešto pisanih i štampanih knjiga. Crkvena himna, legendarna priča, panegirički životopisi, ljetopis — to su bile književne vrste u Srba do XVIII. vijeka. Ovo je još nekako išlo za nekadašnje vrijeme, ali se njima nije ništa moglo učiniti u novim prilikama. Nov život, koji se zametao, tražio je nov izričaj. Imamo dokaza,

da su Srbi ovih krajeva imali i junačkih i ženskih pjesama narodnih ; junačke narodne pjesme nijesu u starinskom dugom stihu bugarštica, nego u današnjemu desetercu. Ali prema shvaćanju ondašnjih školovanih Srba, narodna poezija nije mogla postati uzorom književnoj pjesmi, bar ne svijesno. Kako je obrazovanje inteligencije bilo skučeno i jednostrano — učenje je upravo bilo memoriranje nekoga bogoslovnog gradiva — ovo prvo doba nije dalo nijednoga pravog pjesnika, čak nijedno znamenitije pjesničko djelo. Produkcija je i po veličini veoma malena : ima svega jedna školska drama, nešto epske, a nešto više lirske poezije. Mnogo od toga nije ni štampano, nego je do danas ostalo u rukopisu, najviše u pjesničkim zbornicima (pjesmaricama).

U tima zbornicima — p j e s m a r i c a m a ima zametaka nekoj samostalnoj poeziji. U pjesmaricama su ljubitelji poezije, čitanja ili pjevanja upisivali svakojake pjesme i tuđe i svoje, i svjetovne i crkvene, i narodne i umjetničke, sve, što se kojemu zapisivaču čitajući ili slušajući pjevati svidjelo. Običaj, da se pjesme pribiraju u pjesmarice, dugo se održao u XIX. vijek, pa su tek u prošavšemu vijeku pisane pjesmarice zamijenile štampane. Još jednu vrstu pjesama valja nam ovdje spomenuti, to su *crkvene pjesme* u strofama u crkvenoslovenskom jeziku. Takve se pjesme još danas štampaju uz katavasije (n. pr. „Slava vo višnjih Bogu", „Likuj dnes Sione", „O kto kto Nikolaja služit"). Svi znaci govore, da su one donesene iz Rusije, možda su ih ovamo prenijeli još kijevski učitelji. Današnja svagdje poznata svetosavska pjesma posljednji je odjek ove crkvene poezije.

U ovo vrijeme pada i prvo srpsko i uopćeno južnoslavensko povremeno izdanje *Slavenoserbskij Magazin*. To je kao zastava napredne stranke, koja se uz ovu priliku prvi put javlja s nekim određenim programom. Ovdje je prvi put izrečena misao, da je dužnost inteligencije, da obrazuje najšire slojeve narodne i da tomu obrazovanju treba da posluži i književnost. Ali se knjiga mora pisati narodnim jezikom. Bit će da mu je izdavač bio Orfelin, o kojem ćemo docnije još da govorimo. Jezik je u člancima mješavina srpskoga i crkvenoga ruskog

jezika. Izišao je samo prvi svezak. Pod konac XVIII. vijeka javljaju nam se i prve srpske novine u Beču *Serbskija Novini*, koje je od god. 1791—1792. izdavao grčki štampar i veliki grčki rodoljub Markides Puljo. Kada su ove prestale izlaziti, počeo je s ampati u svojoj štampariji u Beču Stefan Novaković *Slavenoserbskija Vedomosti* (1793—1794.).

ao književnici u ovo vrijeme istakli su se: Đorđe grof Branković, Hristofor Žefarović, Emanuil Kozačinski, Zaharija Stefanović Orfelin, Pavao Julinac, Vasilije Petrović.

Pavao Julinac živio je u XVIII. vijeku. Bio je rus i oficir, ali rodom Srbin. On je napisao malu povijest srpsku *Kratkoje vvedenije v istoriju proishoždenija slaveno-serbskago naroda.* To je niz biografija srpskih vladalaca i velikaša s patriotskom tendencijom. Glavni su mu izvor kronika grofa Brankovića i Dufresneovo djelo „Illiricum novum et vetus". Osimtoga preveo je Marmontelova *Velizara.* To je filzofsko-istorijski roman Justinijanova vojskovođe iz VI. vijeka poslije Hr. Pisan je u duhu didaktike onoga vremena, a u čitavoj jednoj glavi pripovijeda o vjerskoj snošljivosti. Docnije je Marko Jelisejić, učitelj u Velikom Bečkereku, dramatizirao i štampao (1832.) ovaj Marmontelov roman prema Julinčevu prijevodu.

Vladika crnogorski Vasilije Petrović Njegoš (1709—1766.), ako i nije rodom iz ovih krajeva, ipak pripada svojim radom u ovo kolo. Baveći se 1754. u Rusiji napisao je i štampao u Moskvi povijest Crne Gore na rusko-slovenskom jeziku. Vladici je bila nakana, da zainteresira rusku vladu za sudbinu Crne gore, pa da tako zadobije milost i zaštitu Rusije. Pisao je posve nekritično, a služio se i usmenom tradicijom. Od ove dvojice mnogo su znamenitija ostala četvorica:

Đorđe grof Branković.

(1645.—1711.)

Bio je potomak ugledne i bogate porodice srpske, koja se već prije ovdje naselila. Rodio se u Jenopolju (Boros Jenö) 1645. Odrastao je kod svojega brata Save,

koji ga je i odgojio. Brat mu je ovaj bio svećenik, a poslije i pravoslavni episkop u Erdelju. Ugled bratov i položaj koristio je i njemu, jer se upoznao s erdeljskim velikašima i uhvatio veze s vlaškim i moldavskim boljarima. Sam pripovijeda, da je pećski patrijar Maksim vraćajući se iz Svete zemlje došao i u Jedrene, pa uvjerivši se da je on pravi potomak Đorđa Vukovića Smederevca, 8. novembra u jedrenskoj crkvi tajno ga pomazao za srpskoga despota. Za zasluge, što ih je stekao za austrijski dvor, učini ga Leopold I. barunom, a poslije i grofom. Kasnije posumnja dvor na nj pa ga dade uhvatiti i zatvoriti u češki grad Heb (Eger), gdje je tavoreći jadno i umr'o 1711. Tijelo mu je preneseno u manastir Krušedol, gdje i sad leži pored patrijarha Arsenija Crnojevića.

Branković je napisao srpsku historiju, koju neki zovu *Slaveno-srpskom kronikom*. Povijest je ova plod mnogoga čitanja i marljivoga rada. Ako i nije štampana, nije ipak ostala nepoznata suvremenicima ; to svjedoče mnogi prijepisi i prerade, koje se nalaze u Karlovcima, Beogradu i po fruškogorskim manastirima. Njome su se služili Pavle Julinac i Jovan Rajić. Čini se, da je Branković ovom historijom htio da opravda svoj neuspjeli pokušaj, kada je 1689. kao despot Georgije II. htio da okupi narod srpski, pa da udare na Turke, a htio je i da uvjeri svoje potomke, da je on pravi despot pa da ima pravo na srpski prijesto i na sve zemlje, kojima su nekad vladali Brankovići. Kosovsku bitku prikazuje on većinom po narodnoj tradiciji ; pa ipak se i kod njega „despot" Vuk Branković hrabro bori na Kosovu, i tek, kada mu je sva vojska izginula, uklanja se s bojnoga polja. O kakvoj izdaji nema ni pomena. Glavni su mu izvor bili arhiepiskop Danilo, Mavro Orbini, talijanski historik Bonfini i madžarski historik Istvanfy.

Kristofor Žefarović.

Zna se o njemu, da je bio kaluđer. Po svoj prilici bio je bugarskoga podrijetla. On je prvi pisac XVIII. vijeka, koji je štampom izdao svoje djelo. To je njegova *Stematografija* štampana u Beču 1741. Djelo je posvećeno

patrijarhu Arseniju IV. Na prvom su mjestu likovi srpskih pa i nekih bugarskih i slovenskih svetitelja, vladalaca i arhijereja, zatim je natpis djela, posveta i lik Arsenija IV., onda car Dušan na konju okružen grbovima svih srpskih, nekih slavenskih i drugih zemalja. Na svakoj strani stoji po jedan grb, a ispod njega strofa od četiri stiha na rusko-slovenskom jeziku, koja kazuje značenje grba i zemlje. Grbove je uzeo iz latinskoga djela istoga imena od Paula Rittera-Vitezovića, koji opet nijesu originalni, nego se nalaze u djelu Dubrovčanina Mavra Orbinija „Il regno degli Slavi". I stihovi Žefarovićevi, koji objašnjuju grbove, samo su prijevodi iz Pavla Rittera.

Emanuil Kozačinski.

Rektor karlovačkih škola i učitelj retorike, sastavio je tragikomediju o *caru Urošu V*, koju su njegovi učenici prikazali u junu 1763. Oblik je ove drame sasma čudnovat. Jedinstva nesamo mjesta i vremena, nego ni radnje nema. Lica izlaze i dolaze bez razloga ; govore, ali ne rade. Jezik je rusko-slovenski, ali ima pogdješto i srpskih riječi i oblika. I ova „tragikomedija" ruska je presađenica. Ona ide u vrstu školskih drama, koje su postale prema staroklasičnima u doba renesanse u Njemačkoj. Svrha im je bila odgojna, što su u njih i unosili elemente dogmatične i moralne.

Središte je ovoj drami Kozačinskoga umorstvo Uroševo i istraga narodne dinastije srpske. U gradivo je unio Kozačinski ideje, koje su vladale u tadašnjim krugovima karlovačkim. U njoj je prikazao Arsenija IV. kao izbavitelja srpskoga naroda iz ropstva i istaknuo veliku lojalnost prema vladalačkom domu austrijskom.

Poslije punih 65 godina latio se Jovan Rajić, da ovu dramu preradi. Ali u tom nije uspio, jer je izostavio baš ono, što je aktualno i moglo zanimati zaslužnoga crkvenoga kneza i utješiti narod za gubitak otadžbine, pa da istakne podizanje škole i prosvjete. Obradbom Rajićevom postalo je djelo apstraktnije i suhoparnije.

Zaharija Stefanović Orfelin.

(1726.—1785.)

Rodio se u Vukovaru. Neko je vrijeme bio učitelj ; kako na tom putu ne cvate cvijeće, sam je sebi nadjenuo elegično ime Orfelin (sastavljeno iz imena dvaju mitoloških grčkih pjevača Orpheus i Linus). Bio je bistra glava ; sveznalica ; bio je slikar, bakrorezac, kartograf, pisac bogoslovskih, školskih, historijskih i prirodnih knjiga, vinogradar, pjesnik, izdavač. Viših kakvih škola nije učio ; on je bio samouk. Umr'o je u najvećoj sirotinji u Novom Sadu.

Književni mu rad pada u god. 1757.—1783. te je štampao oko 19 različnih djela. Najviše knjiga ima za školu. Najznamenitije mu je historijsko djelo *Žitije Petra Velikoga* (1772.). Ukrašeno je mnogim medaljama, crtežima i mapama, koje je sam svojom rukom radio, a prikazao je djelo carici Katarini II. Za izradbu ovoga djela, koje bi se i za današnje vrijeme moglo nazvati velikim, upotrijebio je Orfelin mnoga historijska djela na ruskom i stranim jezicima. U njemu osobito ističe veze Petra Velikoga sa Srbima.

I bez sumnje najbolje djelo u stihovima onoga vremena potječe od Orfelina, a to je *Plač Serbije*, koje je Orfelin anonimno štampao u Mlecima 1761. U njoj je upotrijebio tako zvani poljski trinaesterac s cezurom poslije sedmoga sloga, koji se u srpskoj književnosti javlja utjecajem ruskih učitelja. Orfelin je u ovoj pjesmi, koja ima protivuaustrijski karakter, prvi dao izričaja svoj bijedi i nevolji, svima strahovitim posljedicama, koje je na srpski narod svalila seoba iz stare otadžbine. Pjesnik za sve poziva na odgovor starješine narodne, koje kori s kukavičluka i gramzivosti. Već smo pomenuli, da je Orfelin počeo izdavati prvi srpski časopis Slaveno-serpskij Magazin (1768.). Orfelin je preteča Dositejev; on je prvi među Srbima počeo da propovijeda racionalističke i slobodoumne ideje XVIII. vijeka.

Dositej Obradović.

(1742.—1811.)

Dimitrije, u kaluđerstvu nazvani Dositej, Obradović rodio se u banatskom selu Čakovu u Ugarskoj po svoj prilici 1742. Poslije smrti njegovih roditelja uzme ga k sebi njegov tetak Nikola Parčanin s namjerom, da ga spremi za svećenika. Naučivši se u školi dobro čitati i pisati dječakom od 12—13 godina najradije je čitao živote svetaca, pa htjede da se i on posveti kao njegovi uzori. Tetak, da ga izliječi od ove bolesti vjerske, da ga u Temišvar na zanat. Ovdje je u gradu doduše popustio nešto njegov vjerski zanos, ali kada se upozna s nekim pomoćnikom iz Srijema, koji mu je pripovijedao o ljepoti fruškogorskih manastira, ostavi zanat i rodbinu te 1757. dođe u manastir fruškogorski Hopovo. Igumnu Teodoru Milutinoviću svidi se bistar dječak, i on ga uze za svojega đaka. 17. februara 1758. primio je monaški čin i dobio ime Dositej, a 16. aprila bude rukopoložen za đakona. I ovdje u manastiru dao se na čitanje kojekakvih fantastičnih vjerskih knjiga, a radi svojega svetog života izišao je na taki glas, da su i bolesnici dolazili k njemu, da im čita molitve. No ipak je dolazio malo k sebi gledajući, kako kaluđeri žive, a osobito odonda, otkada je počeo čitati i svjetske knjige. Neko je vrijeme išao u Irig, da privatno uči latinski. Kada je 1760. dobio javni ukor od svoje braće, odluči ostaviti manastir, u kojemu je boravio više od tri godine. I zbilja 1760. zajedno s još jednim đakonom ostavi manastir, i sada se počinje njegov nestalan putnički život.

Od god. 1760—1807. proputovao je velik dio Balkanskoga poluostrva; putovao je po Austriji, Ugarskoj, Italiji, Njemačkoj, Engleskoj, Rusiji, Maloj Aziji, svagdje učeći i poučavajući druge. Putujući učio je i naučio mnoge jezike, te je osim svojega materinskog znao još: rumunjski, latinski, grčki, arbanaski, francuski, engleski i njemački. Na Uskrs 1764. služeći u Stanojevićima zajedno s vladikom Vasilijem Petrovićem liturgiju zaredi ga ovaj za svećenika. Znamenito je za nj boravljenje u Smirni god. 1766. kod čuvenoga u ono vrijeme crkve-

noga učitelja Jeroteja Dendrina. Došavši 1782. u Halle skine svoje svećeničko odijelo te se upiše u sveučilište i počne slušati filozofiju, estetiku i bogoslovlje kod slavnoga u ono vrijeme filozofa Eberharda. God. 1783. dođe u Leipzig, gdje se također upiše u sveučilište, u kojem je slušao fiziku kod profesora Borna. God. 1807. prijeđe iz Austrije u Srbiju te stane u službu Srbije. U novooslobođenoj zemlji osobito je nastojao, da se uredi uprava, sudstvo i školstvo, te je 1808. otvorio Veli u školu u Biogradu. Htio je da osnuje i štampariju, ali mu to ne iziđe za rukom. Umr'o je u Biogradu 1811.

Kao učitelj u dalmatinskom Kosovu sastavi on prema besjedama sv. Ivana Zlatoustoga kratak niz poučnih rečenica na molbu kćeri svojega prijatelja popa Avrama Simovića (god. 1764.). Ova dva-tri arka prepisivala su se po cijeloj Dalmaciji, i svi su hvalili ovaj Dositijev rad, kojemu dadoše ime *Dositijeva bukvica.* Poslije, kada se opet vratio među svoj narod, preradi svoj prvi rad te sastavi potpuniju bukvicu, i nju prema posljednjemu slovu u azbuci nazva „Ižicom" (1770). Mnoge su misli i mnoge rečenice pozajmljene u toj knjižici iz nekih nama nepoznatih grčkih poučnih knjiga. Došavši do kraja uređanju slova Dositej pod natpisom „Ižičini darovi" iznosi nizove odabranih rečenica o životu i dužnostima čovjekovim. Obiluje „Ižica" narodnim riječima, izričajima pa i pravim narodnim poslovicama.

Ali prvo njegovo naštampano djelo jest: *Život i priključenija.* Djelo se ovo raspada u dva dijela. Prvi je dio štampan 1783., a drugi 1788. zajedno s basnama. Ovo je sadržajem i oblikom najbolje djelo Dositijevo. Poveo se pišući to djelo za njemačkim biografijama, osobito za autobiografijama, koje su onda bile u običaju, a najviše se poveo za učenim njemačkim samoukom Stillingom. U prvom dijelu bavi se više vjerskim pitanjima, u drugom pak opširnije opisuje narode, s kojima se upoznao na svojim putovanjima. Drugi je dio „Života" pisan u obliku pisama, a imade ih svega dvanaest. Iza pisama dolaze sentencije, koje je Dositej preveo iz engleskoga, a ima i dvije priče, i to „Istina i prelest" alegorija, a druga je „Put u jedan dan" prevedena iz njemačkoga, obadvije

po Ramleru. Poslije toga dolazi propovijed Zolikoffera pod natpisom „Ko u reči ne sogrešava, on je savršen čovjek" prevedena sasvim u duhu protestantskih propovijedi.

Dositejeva *Hristoitija* je prijevod s grčkoga od Nikodema iz Naksa, a sadržaje pravila, kako se mladićima valja vladati u različnim prilikama. Po znatnosti svojoj drugo su djelo Obradovićevo *Basne*. Preveo je 160 basana iz različnih jezika. Prijevod nije točan, nego je sad širi ili kraći, no pripovijedanje mu je puno dramatičnosti. Basnama je dodao „naravoučenije" t. j. nauku. Poslije ovoga dolazi djelo: *Soveti zdravago razuma*. Pod tim je imenom skupio 6 članaka: 1. O ljubavi; 2. Ne kaj se dobro čineći; 3. Pravo reci pa uteci; 4. Pismo Serafinu; 6. O dobrodjeteli. Članak „Ne boj se dobro činećí" očito je uperen protiv dojakošnje upotrebe crkvenih novaca. Ne treba od njih, veli Dositej, graditi tornjeve, nego ih valja upotrijebiti na korist naroda: treba sagraditi bolnice i škole, poslati vrsne mladiće u tuđinu, da što nauče, ne bi li oni kod kuće odgojili vrsne učitelje. U članku: „Pravo reci te gledaj uteci" udara protiv posta i tolikih blagdana.

Zanimljiva je i Dositejeva knjiga: *Etika ili filozofija naravoučiteljna po sistemi g. profesora Soavi*. Taj Soave bio je Talijan, katolički redovnik, te je bio veoma zaslužan za pedagogiju, a pristaša senzualizma i empirizma. U predgovoru ovoj knjizi pominje Dositej Raića, Terlaića, koji su već radili oko knjige, i Božidara Podgoričanina, koji je u Mlecima osnovao štampariju. Dositej govori u knjizi tako, da ga svak može razumjeti; nema u njoj znanstvenoga izvođenja i dokazivanja, te uvijek spaja dužnosti čovjeka sa zapovijedima Božjim i evanđeljem.

Posljednje mu je djelo *Sobranije raz ih . voucitelnij veštej*. Ima tu 36 različnih članaka (n. p. Čemu se ima nadati za života onaj, koji što piše i na štampu izdaje 2. Gora nevježestva i istine, to je alegorička pripovijetka 3. Pohvala basni 4. O nesuglasju naših želja 5. O važnosti dobroga imena i t. d.) To su većinom prijevodi znamenitih Adisonovih članaka, koji su izlazili

u časopisu „Spectatoru". Osimtoga preveo je Dositej Lessingovu komediju „Damon ili istinito prijateljstvo u iskušenju ljubavi" (Damon oder die wahre Freundschaft), pa zatim dvije pripovijetke od Marmontela: „Lauzus i Lidija" i „Adelaida, alpinska pastirica". Kao drugi dio „Nravoučitelnih veštej" izišla je knjiga *Mezimac*. Uz dvanaest članaka nalazimo u toj knjizi nekoliko pripovijedaka, zatim rasprava o tome, da li je čovjek makina, pa o laži, o zadovoljstvu i naukama. Ovaj drugi dio kao da je bolji od prvoga, a najbolji je članak: „Jest li polezno u prostom dijalektu što na štampu izdavati."

Ova Obradovićeva djela možemo reći, da su još znatnija radi jezika, kojim je pisao, negoli radi sadržaja. On je naime nastojao pisati narodnim jezikom, ali se ipak nije ni on mogao sasvim oteti jeziku crkvenome. Tako je zadržao mnoge riječi iz crkvenoga jezika (obače, ibo, sreč. polza, vesma), upotrebljava imenice na -ije (žitije, blagopolučije, rasuždenije), mjesto našega *u* uzima ol- (dolgoda, ispolniti), mjesto *đ* ima *žd* (meždu, rožđenije, uslaždavati). Nalazimo čitajući i na mnoge njemačke, francuske, talijanske tuđice pa izričaje, koje je lako mogao zamijeniti narodnima. Obradović je u svojim djelima bio još daleko od pravoga narodnog govora, a tomu je kriva njegova odgoja pa lektira, a i priroda onih predmeta, o kojima je pisao.

Djela Dositejeva bila su preštampavana kao malo kojega pisca srpskoga. A nijesu Dositeja samo rado čitali kod Srba, nego i kod drugih južnih Slavena. Za Ilirskoga preporoda često je preštampavan po hrvatskim časopisima i listovima, jer su se njegove široke vjerske ideje slagale s ilirskim programom. Od ilirskih pisaca osobito je utjecao na Babukića i Nemčića. Obradović je od svojih knjiga imao veoma malo materijalne koristi, jer se njegove knjige nijesu mnogo kupovale, te često nijesu pokrivale ni troškova oko štampanja. Osimtoga moćni protivnici smetali su širenju i prodaji njegovih knjiga. Zna se, da su prvu njegovu knjigu kaluđeri progonili i spaljivali. Njegov Κυρίακον δρόμον ili „Tolkovanije voskresnih evangelij" zabranio je metropolit Stratimirović, a god. 1850. tražio je sinod u Karlovcima od državne vlasti, da se zabrani prodaja njegovih knjiga.

Budući da se njegov duševni horizont razvijao pod tako različnim i mnogim utjecajima, sasvim je prirodno, da Obradović nije mogao postati originalan pisac. U njega nema dubljih i sopstvenih ideja, jer je njegov rad raktičan, a nimalo teoretičan, on je samo općene i eje suvremenoga racionalizma prenosio u srpski narod i primjenjivao na njegov život. Redovnoga školovanja, kako smo vidjeli u biografiji njegovoj, nema kod njega. On prelazi kroz najrazličnije sredine, i od svake mu ostaje ponešto. On usvaja i podupire crkvene reforme, koje je počeo ostvarivati Josip II., uperene u prvom redu protiv katoličke crkve, ali koje su se morale prenositi i na pravoslavnu crkvu. Njegov rad ima pedagoški pravac, a misli on na naobrazbu nesamo muške djece, nego i ženske, što je znamenito, osobito ako se uzme na pamet, da kod Srba do 1730. nijesu imale žene pravo ni u crkvu da idu.

Ispjevao je Dositej i nekoliko pjesama, koje pokazuju, da u njega nije bilo baš odviše pjesničkoga dara. Stihovi su mu dosta slabi, a vidi se na njega ponešto i utjecaj pseudoklasicizma, koji je tada uopćeno vladao poezijom. Od pjesama još su mu najbolje *pjesma o izbavljenju Srbije*, pa pjesma ispjevana *uz bunu srpsku*, koja se odlikuje svojim, iskrenim i patriotskim čuvstvom.

Stopama Dositejevim pođoše književnici: Aleksije Vezilić (1760.—1792.), kojemu je glavno djelo *Kratkoje napisanije o spokojnoj žizni* (1788.). Ako i ima ovaj spjev u glavnome pobožan karakter, ipak ima u njem ovdje ondje ideja, koje odaju obrazovana svjetovnjaka, čovjeka epohe Josipa II. i jednomišljenika Dositejeva. Pjesnik energično udara na narodno praznovjerje, na čaranje, bajanje i vračanje, napada i na „jadne knjižnike" i „smetene nastavnike", koji prosti svijet zaglupljuju pobožnim zapisima. Dosta dobrim narodnim jezikom napisao je Jovan Muškatirović (1743 do 1809.) *Kratko razmišljenije o prazdnici* (1780.). Ovom knjigom htio je [a opravda mjere, koje je državna vlast upotrijebila protiv silnih praznika kod Srba, a drugom knjigom *Rasuždenije o postah vostočnija cerkve* ustao je protiv silnih postova u pravoslavnoj crkvi. Izdao je

i zbirku poslovica *Pričte* (1787.) među kojima, premda je znatan dio prijevod iz tuđih jezika, ima dosta i pravih narodnih poslovica. Radom ovim Muškatirovićevim koristovao se i Vuk St. Karadžić, koji je mnoge poslovice iz Muškatirovićeve zbirke unio u svoju. Kao popularizator prirodnih nauka i najbolji prevodilac srpski u XVIII. vijeku istaknuo se Emanuilo Janković (1758. do 1792.). On je preveo Goldonijevu komediju *Trgovci* i dramu *Zao otac i nevaljao sin* od Franje Šterka, pedagoški komad bez književne vrijednosti, a treći mu je prijevod Jakoba Engela *Blagodarni sin,* koji je zapravo Janković posrbio. Svojom učenošću odlikovao se Gligorije Trlajić (1760.—1811.), koji je bio profesor sveučilišni u Harkovu. Jedini njegov originalni rad na srpskom jeziku jest *Zabavljenje jednago ljetnago jutra* sentimentalan i idiličan spjev (pastorala), kakvih je bilo mnogo u književnosti na svršetku XVIII. vijeka. Što se tiče jezika on je bio najdosljedniji pisac „slavjanoserbskij." Jako hvali Dositeja, ipak ne prima njegove ideje o uzimanju narodnoga jezika za književni.

No najznatniji od Dositejevih učenika, kojega on sam nazivlje „svojim nasljednikom, Minervinim ljubimcem i nebeskim darom za Srbe" — jest:

Pavle Solarić.

(1781.—1821.)

Rodio se Pavle Solarić god. 1781. u Velikoj Pisanici, mjestu među Viroviticom i Bjelovarom. Nauke je dovršio u Srijemskim Karlovcima. Iza pet godina srijemskoga đakovanja vratio se opet u svoj rodni kraj proboravivši neko vrijeme u manastiru orahovačkom. God. 1804. dođe u Mletke, gdje je bio korektorom grčke štamparije Pane Teodosija. Neko vrijeme bio je i u Padovi, gdje se sastao s Obradovićem. Već od rane mladosti pobolijevao je od sušice, koju je vukao četrnaest godina. God. 1816. upoznao se s jednim boljarom engleskim, s kojim je u društvu proputovao velik dio sredozemnih krajeva. Umr'o je god. 1821. u Mlecima od glada i ne-

volje. Ni danas mu se ne zna za grob, a ni za groblje, u kojem je ukopan.

Bavio se u svom književnom radu geografijom, filozofijom, filologijom, a ponešto i poezijom.

Mladićem od 23 godine izdao je jedino svoje geografsko djelo *Novo graždansko Zemljeopisanije* (1804.). Original tome Solarićevu djelu jest knjiga A. Christ. Gasparyja: Allgemeine Einleitung in die neuere Erdbeschreibung (1797.). Solarić je kao svima svojim djelima dodao i ovome predgovor. U ovome mudruje on o dobru i zlu, pa ustaje protiv učenja mrtvih jezika. Zemljopis Solarićev razdijeljen je u dva dijela: u prvom obrađuje samo Evropu, u drugom: Aziju, Afriku, Ameriku i Polineziju. Šteta samo, što se u ovoj knjizi nalazi premalo izvornih podataka o južnim Slavenima. Još iste godine dodao je svome djelu Solarić „Ključić", koji je osobito znamenit radi prve njegove izrazitije izjave o nekorisnosti slavenosrpskoga književnog narječja. On odmah na početku svojega književnog rada stoji na stanovištu, da za narod treba pisati narodnim jezikom, a slavenskim se samo služiti u naučnim djelima. Svojim „Zemljeopisanijem" ušao je Solarić jednim mahom u redove najviđenijih srpskih književnika, a pogotovu ga je Nestor među tadašnjim književnicima pozdravljao kao zoru novoga srpskog dana.

Solarićev filozofski rad ima odreda odgojnu svrhu. Ovamo idu djela: *Ulog uma čelovečeskoga* (1808.), *Sverh vospitanija* (1809), *Mudroljubec indijski* (1809), *samoti* (1809) i *Zlatna knjižica* (1813).

Prvo djelo „*Ulog uma čelovečeskoga*" prijevod je njemačkoga djela Eckarthausenova: Codex der menschlichen Vernunft (1794). Da ga zemljaci razumiju, dao je svome djelu rječnik, kako je to običavao gotovo kod sviju svojih djela, u kojem objašnjava najobičnije svoje nazive. U predgovoru veli i to, kako bi lijepo bilo, kad bi svi narodi, koji su jednoga podrijetla, po svemu svijetu govorili i istim jezikom. *Sverh vospitanija* jest prijevod s njemačkoga prijevoda djela Petra Villaume-a, znamenitoga odgojitelja XVIII. vijeka i vatrenoga zagovaratelja gimnastike, i to prijevod djela: Preisschrift über die Erziehung zur Menschenliebe. Glavne su misli ovoga djela: kako se budu djeca odgajala, takvi će biti kasnije građani, takva će biti sila, slava naroda i države — u tome mu je ležalo socijalno-političko shvaćanje. Solarić je vidio odgojnu

nevolju srpske škole na početku XIX. vijeka u vječitom proučavanju časlovca i psaltira, koji nijesu dopuštali, da se um mladićski trgne na samostalnost i razmišljanje. U najznačajnijem odlomku obraća se na svećenike kao odgojitelje narodne. Svećenicima nije jedina dužnost, da pripovijedaju o vječnom blaženstvu, nego oni treba da se isto toliko brinu i o odgojivanju narodnom, o upućivanju na sredstva, kojima će njegov rad zadobiti zemaljsko „blagopolučije" (sreću). Napisana je knjiga, kako Solarić veli, „za stare radi mladih". Stilizirana je za odgoju gospodske djece, ali iz nje treba da nauče odgoju i siromašni Srbi.

Djelo Solarićevo „*O samoti*" prijevod je djela Johanna Georga Zimmermanna „Von der Einsamkeit" (1773). Zimmermann je bio liječnik i filozof, ali duh nezadovoljan i melankoličan. On sam je ljubio i provodio život samotan. U djelu ima oštra kritika manastirskoga života. Djelo su berlinski slobodnjaci primili velikim oduševljenjem, pa je pisca i carica Katarina II. odlikovala visokim odlikovanjima i pozvala ga k sebi u Petrograd. U predgovoru ovome prijevodu htio je Solarić da pruži narodu kao neku autobiografiju, kakvu je četvrt vijeka prije pružio Dositej u svom „Životu".

Mudroljubac indijski treća je knjiga Solarićeva filozofske sadržine. To je poznato djelo engleskoga lorda Stanhope-Chesterfielda, koje se mnogo prevodilo u sve svjetske književnosti, pa i u hrvatskoj je i srpskoj književnosti u razmaku od 24 godine prevedeno tri puta, i to u tri dijalekta, na slavenosrpski, slavonski i kajkavski. Solarić ga je izdao prvi put u Mlecima 1809., franjevac Marijan Jaić izdao ga je 1825. u Budimu u prijevodu brodskoga umirovljenoga majora Martina Pustaića pod imenom „Indianski mudroznanec", a Slavonac i svećenik zagrebačke biskupije Josip Marić god. 1833. pod istim natpisom. Lord Chesterfield bio je jedan od najznatnijih engleskih državnika i pisaca početkom XVIII. vijeka. Pominje se još i danas u književnoj povijesti radi „Pisama", što ih je napisao za svoga nezakonitoga sina Filipa Stanhupa. U njima sprema pisac sina za život ne kloneći se ni frivolnijih naputaka, kako će u ljubavnim poslovima najbolje proći. Još danas smatra se ovo djelo dostojnom zbirkom najrealnijih pogleda na život. Hrvatski se prevodioci drže njemačkoga prijevoda od god. 1801, a Solarić je pored srpskoga prijevoda izdao još i doslovni francuski tekst prema francuskoj knjizi, što je izišla 1798. u Dresdenu pod imenom: L' art de vivre heureux dans la societé.

Zlatna knjižica je prijevod talijanske knjige Francesca Soave. Solarić naziva ovo djelo sestrom „Ithike" (etike) posljednje knjige „blaženspočivšeg starca" Dositeja, koji je umr'o dvije godine prije „Zlatne knjižice" (1811.). Solarić je po svome običaju dodao knjizi predgovor od nekoliko strana, u kojem upozorava na dobre učinke blagoga uzgoja, te ne zaboravlja, da pri istoj prilici probudi zanimanje srpskih čitalaca za predašnje svoje prijevode. Cijela se knjižica dijeli na dva dijela. U prvom se govori o dužnosti čovjeka (prema Bogu, prema nama samima i prema drugima), a u drugom o pravilima učtivosti.

U filološki rad Solarićev idu knjige: *Besjedovnik iliričesko-italijanski* (1810), *Pominak književeski* (1810), *Bukvar* (1812), *Dabišin diplom od 1395.* (1815) i *Rimljani slavenstvovavšiji* (1818).

Besjedovnik iliričesko-italijanski sastoji iz pedeset dijaloga ispisanih uporednim srpskim i talijanskim tekstom, da se njime mogu služiti i Srbi i Talijani. Ovaj je posao zapravo svršio Vićentije Rakić prevedavši naprosto s talijanskoga najobičnije razgovore porodičnoga i trgovačkog života za upotrebu svojih zemljaka. U njoj je štampao Solarić i odlomak svoje „Hieroglifike" ili „samoučnog bukvara", koji je smatrao glavnim djelom svojega života, u kojem je htio izložiti sve svoje arheološko-filološke rezultate o podrijetlu slavenskoga imena i plemena.

Jedna od najznačajnijih knjiga Solarićevih jest *Pominak književeski* (1810.). Knjiga ta ima da bude trgovački katalog ili popis knjiga, koje su štampane u Teodosijevoj mletačkoj knjižari od polovice XVIII. vijeka pa do god. 1810. Solarić je ovom katalogu dodao predgovor tri puta veći od samoga kataloga, u kojem je izlio najzbijenije svoje i najslobodnije misli o pravoslavlju i slavenskoj azbuci kao jedinom spasu nesamo grčkoistočnih, nego i katoličkih Slavena.

Solarićev *Bukvar* prva je naučna rasprava među Srbima o crkvenom, ruskom građanskom i glagolskom pismu. Slažući „Bukvar" služio se Solarić gramatikom Avrama Mrazovića, velikim mletačkim bukvarom i svojom rukopisnom hieroglifikom. U „Bukvaru" veoma rado se pušta Solarić u etimologiziranja.*

Svojim izdanjem *Dabišine diplome* prvi je među srpskim književnicima iznio na svjetlost narodu jedan stari spomenik s predgovorom, komentarom i nekom kritičnošću. *Rimljani slavenstvovavšiji* posljednje je i svojim opsegom najmanje djelo Solarićevo. Ima predgovor, koji je čitava rasprava, a zapravo je odlomak iz njegove nikada neštampane i tajinstvene „Hieroglifike". Po njemu su Rimljani, pa i Grci, Kelti, Gali, Germani, Iberi bili Slaveni. Njihovo slavensko podrijetlo veli, da se razbira po mnogim riječima ovih naroda.

---

* Evo jednoga primjera. Iz imena „Rusije", koja se u sjevernim narječjem" imenovala „Rosija" izišli su „Rosijani" i po „južnom" — „Rasijani" ! — A da znate, draga srpska dječice, što prije vas nijesu srpski sinovi znali, — veli, on — ime „Carmoži" ili „Sarmoži" razvraćeno je već u davnini u „Sarmate" („Carmožitiji"), a iz toga onda dođoše i Sarmaci, Srmaci, Srmci (Srijemci !), Srmotiji, Smrlji (Srmblji), Srblji, Serblji, sjevernim narječjem Sorbi, a južnim Serblji, a današnjim narječjem Srbi . . . Pa zaključuje emfatički: „Cariji Moščniji ili Careve-Mužije i Srbi — koliko različije" !

Osim ovih svojih djela izdao je Solarić god. 1818. najznatnije Dositejevo posmrče *Mezimca* kao drugi dio Dositejevih „Sobranija nravoučiteljnih vješčej". God. 1813. izišao je i Solarićev *Mesjecoslov*, kalendar, koji se ni u čemu ne razlikuje od drugih srpskih kalendara onoga vremena. Istom god. 1831. štampana mu je njegova *Gramatika* u Letopisu Matice Srpske.

Ali Solarić je pjevao i *pjesme*. Preveo je dobar dio Ovidijevih „Pontida" i „Tristia" u trohejskom četrnaestercu, u kojem je ispjevao gotovo i sve svoje pjesme. No prevodeći Ovidija njega nije privlačila ljepota njegove poezije, nego je naučenjački pabirčio po Ovidijevim distisima tražeći samo ono, što je išlo u prilog njegovoj naučnoj hipotezi, koju je imao gotovu, prije nego što se dao na pretraživanje Ovidijevih stihova. Što se tiče njegovih izvornih pjesama valja reći, da Solarić nije bio pjesnik. Ono, što je on slagao u pjesničke oblike, bilo je dobrim dijelom izazvano prigodnim prilikama, koje u sebi nijesu krile nikakvih osobitih momenata. Tako pjeva prijateljima uz neku gozbu; žali za drugom, koji ga ostavlja; pjeva o ljubavi i redovno o tuđoj, a samo jedamput o svojoj običnim frazama, koje nijesu izvađene iz duše. Od pjesama najopsežnije su nam pjesničke pripovijesti, među kojima se ističu: „Mladen i Miloje", „Huda Srpkinja", „Ljubav" i različni odlomci. Samo tri pjesme nalazimo, koje popraćuju momente Solarićeva života; prva je „Pesma o putešestviju iz Triesta o vesni god. 1818", druga „Dositeju", a treća je upravljena na porodicu Teodorovića, svojih dobročinaca i pomagača u izdavanju djela, s kojima se prašta polazeći u Srbiju. Iz melankolije velikoga djela Solarićevih pjesama ugodno se ističu šaljivo-satirične „Huda Srpkinja" i „Ženitba po modi".

Solarić je bio čitavoga svojega života samo književnik i hranio se zaslugama svojega pera. U svjema svojim djelima, gdje mu se samo nadala prilika, izricao je svoje narodne i vjerske nazore osobitom jakošću i slašću. U tima je nazorima čvrsto stajao na pravoslavnom stanovištu s oštricem protiv katoličtva među Slavenima i protiv „papeštva", kako on veli. U svojim

se djelima služio jezikom prostonarodnim i građanskom ćirilicom. Ali ako se i služi narodnim jezikom i građanskom ćirilicom, ipak je svjetovao svoje neke prijatelje, da se u knjigama naučnim služe „Kirilovim pismom", koje mu se činilo nekako „srpskije", a kad bi se Srbi sasvim odrekli svojega pisma i crkvenoga jezika, učinili bi po njegovu mišljenju nepatriotsko djelo.

Upotrijebljena literatura.

Altenkirch P.: Die Beziehungen zwischen Slaven und Griechen. ArchfslPh. XXX.

Andrić dr. Nikola: Izvori starih kajkavskih drama. Rad 14.

Život i književni rad Pavla Solarića. Rad 150. — Izabrane narodne pjesme II. ženske (Književna izdanja Društva hrvatskih srednjoškolskih profesora knjiga IV. Zagreb 1913).

Aranza I.: Was bedeutet Jarula bei Baraković? Arch. fslPh. XIV.

Bogdanović dr. D., Nešto o „paklu" u hrvatskoj književnosti. Zagreb 1900. — Matije Antuna Reljkovića „Satir". Zagreb 1909.

Богдановић В. Милан: Scheich Seifudin ef. Kemura und Dr. Vladimir Ćorović: Serbo-kroatische Dichtungen Bosnischer Moslims aus dem XVII., XVIII. und XIX. Jahrhundert. Sarajevo 1912. Српски Књижевни Гласник 1912.

Bosanac dr. S.: Vitezovićeva „Novljančica". Nast. vjesn. IX. — Još o Vitezovićevoj „Novljančici". Nast. vjesn. IX.

Bösendorfer Josip: Crtice iz slavonske povijesti (IV. Slavonski pisci do preporoda str. 417—428), Osijek 1910.

Breyer Mirko: Prilozi k starijoj književnoj i kulturnoj povijesti hrvatskoj. Zagreb 1904.

Bučar dr. Franjo: Povijest hrvatske protestantske književnosti. Zagreb 1910. — Primož Trubar. (Hrvatsko kolo. Izdala M. H. V. str. 344—361.) — Povijest reformacije i protureformacije u Međumurju i susjednoj Hrvatskoj. Varaždin 1913.

Budmani Pero: „Pjerin" Marina Držića. Rad 148.

Creizenach Wilhelm: Geschichte des neueren Dramas. Zweiter Band. Halle A. S. 1901. (Das serbo-kroatische Drama in Dalmatien str. 506—526.)

Deželić dr. Velimir: Maksimilijan Vrhovac. Zagreb 1904.

Drechsler dr. Branko: Palmotićeva Atalanta i Pavlimir. Nast. vjesn. XV. — Izabrane narodne pjesme. I. Junačke. Zagreb 1908. — Đivo Bunić Vučićević. Ilustrovani „Obzor". 1909. — Postanje Lucićeve „Robinje". Rad 176.

Dukat Vladoje: Prilozi ka biografiji Jurja Habdelića. Građa VII.

Гавриловић Андра: Историја српске и хрватске књижевности. Београд 1910. — O narodnim pitalicama. Zbornik za narodni život. XIII.

Gudel Vladimir: Stare kajkavske drame. Vijenac 1909.

Gundulić Ivan: Osman. Priredio izdanje Ivan Broz.

Hajnal Martin: Ivan Pergošić. Nast. vjesn. XV. — Nicolaus Krajačević — Peter Petretić. ArchfslPh. XXVIII.

Horvat dr. Rudolf: Najnovije doba hrvatske povijesti. Zagreb 1906.

Hörmann Constantin: Literatur. (Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Bosnien und Herzegovina. Str. 391—412.)

Ivić Aleksa: Neue cyrillische Urkunden aus den Wiener Archiven. ArchfslPh. XXX.

Ivšić Stjepan: Bogdanovićeva izdanje Reljkovićeva „Satira". Nast. vjesn. XVIII.

Jagić V.: Kroatische Reimversuche aus dem Jahre 1836. ArchfslPh. XXIII. — Ein Prediger aus dem Ende des XVII. Jahrh. in Agram. ArchivfslPh. XXVI. — Nochmals Juraj Habdelić im XVII. Jahrhundert. ArchfslPh. XXXI. — Tomko Marnavić als Fälscher des angeblich im Jahre 1222. geschriebenen glagolitischen Psalters. ArchfslPh. XXXII. — Dio Kultur der Gegenwart. Teil I. Abteil. IX. Die osteuropäischen Literaturen und die slavischen Sprachen. Berlin u. Leipzig 1908. (Die Bekehrung der Slaven in dem Christentum, die kirchenslavische Sprache. Str. 8—13. Die serbokroatische Sprache. Str. 22—26).

Jakušić Vjekoslav: Izvori Habdelićevu djelu: Prvi oca našega Adama greh. Izvještaj kralj. real. gimn. u Senju 1911.

Jemeršić Pavao: Narodne humoristične gatalice i varalice. Zbornik IX.

Jensen Alfred: Gundulić und sein Osman. Göteborg 1900.

Karlić dr. Petar: Je li Petar Zoranić bio redovnik ili svjetovnjak? Nast. vjesn. XXI. — Kraljski Dalmatin (1806—1810.). Zadar 1912.

Kasumović Ivan: Izvori Palmotićevih drama „Ipsipile" i „Akile". Rad 156. — O latinskom prijevodu nekijeh našijeh narodnijeh pjesama. Školski vjesnik Sarajevo 1900. — Dubrovački pjesnici i propast dubrovačke slobode. Vijenac 1902. — Hrvatske i srpske narodne poslovice spram grčkih i rimskih poslovica i krilatica Rad 189, 191.

Kolendić dr. Petar: Tri doslije nepoznate pjesme dum Mavra Vetranića. Dubrovnik 1905. — Nekoliko dubrovačkijeh pokladnijeh pjesama iz XVI. vijeka. Dubrovnik 1906. — Srpsko-hrvatski prevod Dolčeove Hekube. Kotor 1909. —Predstava Triju kralja. Građa VII.

Kovač Karl: Ein Beitrag zur Biographie des Giovanni Francesco di Gondola ArchfslPh. XXXIV.

Körbler dr. Đuro: Ignjat Đorđić prethodnik Wolfov u Homerovu pitanju. Rad 186.

Кулишић др. Фрањо: Џиво Бунић Вучићевић (Издање Матице српске у Дубровнику, књига 3. 1911).

Kuhač Fr. S.: Prilog za povijest glazbe južno-slovjenske. I. Opis i povijest gusala. Rad 38.

Kukuljević Ivan Sakcinski: Ivan Ivanišević (Glasoviti Hrvati. Zagreb 1886 str. 206).

Lopašić Radosav: Pavao Ritter-Vitezović. Građa za povijest književnosti hrvatske. knj. I. Zagreb 1897.

Maixner dr. Franjo: Prijevodi Ranjine Dinka iz latinskih i grčkih klasika Rad 70.

Makowej Ossip: Beiträge zu den Quellen des Gundulićschen Osman. ArchfslPh XXVI.

Maretić dr. Tomo: Sitniji prilozi. Zbornik VII. Zagreb 1902. — Metrika narodnih naših pjesama. Zagreb 1907. — Naša narodna epika. Zagreb 1909.

Marković Franjo: Estetička ocjena Gundulićeva Osmana. Rad 46, 47, 50, 52.

Martinović Ivan: Relković i njegovi potomci. Narodne novine 1909. br. 105 i 107.

Matić dr. Tomo: Hrvatska svijest u starih Zadrana, Zadar 1903. — Petar Zoranić. Zadar 1909. — Ein Gedicht Kačićs als Volkslied in Slavonien. ArchfslPh. XXVI. — Die Widmung eines Gedichtes Vetranićs ArchfslPh. XXVI. — Prosper Merimées Mystifikation kroatischer Volkslieder. ArchfslPh. XXVIII i XXIX. — Molièrove komedije u Dubrovniku, Rad 166. — Neue Beiträge über M. A. Relković ArchfsPh. XXIII. — Ein Bruchstück von Molières George Dandin in der Übersetzung F. K. Frankopans. ArchfslPh. XXIX.

Medini Milorad: Povijest hrvatske književnosti knj. I. XVI. stoljeće. Zagreb 1902. — Čubranović und seine Beziehungen in der einheimischen und der italienischen Literatur. ArchfslPh. XXII.

Murko M: Die serbo-kroatische Volkspoesie in der deutschen Literatur. ArchfslPh. XXVIII. — Geschichte der älteren südslavischen Literaturen. Leipzig 1908. — Bericht über phonographische Aufnahmen epischer meist mohammedanischer Volkslieder im nordwestlichen Bosnien in Sommer 1912. Wien 1912. Aus dem Anzeiger der phil.-hist. Klasse der kais. Akademie der Wiss. vom 12. März (Jahrg. 1613. Nr. XIII. separat abgedmekt). — Bericht über eine Bereisung von Nordwestbosnien und der angrenzenden Gebiete von Kroatien und Dalmatien behufs Erforschung der Volksepik der Mohammedaner. Sitzungsberichte der Kais. Akademie der Wissenschaften. Phil.-hist. Klasse 173 Band, 3 Abh.

Musić dr. A.: Vitezovićeva Senjčica. Nast. vjesn. X.

Nagy I.: Marko Bruère Desrivaux als ragusanischer Dichter. ArchivfslPh. XXVIII.

Остојић Тих.: Српска књижевност од велике сеобе до Доситеја Обрадовића. Ср. Карловци 1905. Zaharija Orfelin als Philolog ArchfslPh XXX.

Palmotića Gjona Gjora Pavlimir. Uvod i bilješke napisao Ivan Milčetić. Zagreb 1890.

Pavić Armin: Historija dubrovačke drame Zagreb 1871. — Junije Palmotić Rad 68 i 70.

Pavletić K.: Pabirci po „Zrinijadi" Petra Zrinjskoga. Nast. vjesn. 1899.

P c i n o v s k y Slava: Stvarna i estetska ocjena njemačkoga časopisa „Luna“ (1826—1858). Izvještaj privr. žen. liceja u Zagrebu 1911.

P t r a č i ć Fr.: Hrvatska čitanka za više razrede srednjih škola. Dio drugi: Književnost u ogledima. Četvrto izdanje. Priredio F. Ž. Miler. Zagreb 1908.

Петровскій Н.: О сочиненіяхъ Петра Гекторовича Казань 1901.

P l e v n j a k Fran: Prilozi za kulturnu povijest hrvatskog svećenstva. Zagreb 1910.

Поповић Павле: Преглед српске књижевности. Београд 1909.

P r o h a s k a dr. Dragutin: Das kroatisch-serbische Schrifttum in Bosnien und der Herzegovina Zagreb 1911. — Ignjat Đorđić i Antun Kanižlić Rad 178. — Revizije iz povijesti hrvatske književnosti. Školski vijestnik 1909.

R a d a t o v i ć dr. Vinko: Književna sveza između Petra Hektorovića i dubrovačkih pjesnika. Program kr. velike gimnazije Spljet. 1909.

Радченко К. О.: Доситей Обрадовичъ. Кіевъ 1897. Einige Bemerkungen über das Leben und die literarische Tätigkeit. Dositej Obradović. ArchfsPh. XXII.

R e š e t a r M.: Nachtrag zu Dr. M. Medini's Aufsatz über Čubranović. ArchfslPh. XXII. — Der Hochzeitschwank im ragusanischen Liederbuch vom J. 1507. ArchfslPh. XXII. — Die Metrik Gundulić s. ArchfslPh. XXV. — Die dalmatinischen Glagoliten im XVII. Jahrh. ArchfslPh. XIII. — Wer war Gundulić's Mutter. ArchivfslPh. XXXI. — Prohaska's: Schrifttum in Bosnien etc. ArchflsPh. XXXIII.

S.: Tomaš Mikloušić. Prosvjeta 1909. — Nešto o životu i radu Grgura Čevapovića. Prosvjeta 1909.

S c h e r z e r dr. Ivan: O Dositeju Obradoviću. Rad 124. — Gundulićev osmerac. Spljet 1903. — Kavanjinovo „Bogatstvo i uboštvo“. Nast. vjesn. VII. — Gjona Palmotića Captislava i Biserna prema Ariostu. Nast. vjesn. XVIII.

Стерлић Јован: Српска књижевност у XVIII. веку. Београд 19 9.

S c h n e i d e r dr. Artur: Prilozi bibliografiji Vitezovićevih djela. Nast. vjesn. XIV.

S k u r l a Stjepan: Dubrovnik ponovljen i Didone. Spjevao Jaketa Palmotić Gjonorić. Dubrovnik 1878.

S n i č i k l a s Tade: O postanku Gundulićeva „Osmana“. Zagreb 1887.

S n o p e k Fr.: Drei Gedichte des Paul Ritter-Vitezović. ArchfslPh.

S t o j k o v i ć Marijan: Rimska papinska protivu reformacija u južno-slovjenskim zemljama. Nast. vjesn. XXII.

S t r o h a l R.: Jedno djelo hrv. pjesnika Josipa Krmpotića. ArchfslPh. XIII. — Hrvatski pisac Nikola Belić. Nast. vjesn. XIX. — Glagolsko pismo u Hrvata. Vijenac. 1911. — Najstarija hrv. umjetna poezija. Vijenac 1911.

Šegvić Cherubin i Rožić Ferdo: Neoteta baština (Posljednji Zrinjski i Frankopani. Izdala M. H. Zagreb 1908.)

Šišić dr. F.: Kako je vizantinski car Justinijan postao Slaven. Nast. vjesn. IX.

Šrepel dr. Milivoj: „Skup" Marina Držića prema Plautovoj Aulularíju Rad 99. — O Gundulićevim „Suzama sina razmetnoga". Rad. 145. — O 400-godišnjici Marulićeve „Judite". Rad 146. — Sigetski junak u povjesti hrvatskog pjesništva. Rad 148. — O Marulićevim latinskim pjesmama. Nast. vjesn. VII.

Šurmin Đ. i Bosanac S.); Čitanka iz književnih starina staroslovenskih, hrvatskih i srpskih. Zagreb 1905. — Zlatarićeva popuna Gundulićeva „Osmana". Vijenac 1890. — Povjest književnosti hrvatske i srpske. Zagreb 1898. — Pabirci po kajkavskoj literaturi. Vijenac 1894. Hrvatski preporod I. 1903. II. 1904.

Томић Јован: Поновно народно певање, од Анд. Гавриловића. Српски Књижевни Гласник XIX (1907).

Urlić Š.: Izvori Divkovićevih priča, legenda i Gospinih „zlamenja". Nast. vjesn. XIX. — Kačićevi izvori za povijest slovinsku Srđ. VI. (1907.)

Вучетић А.: Академија „Дангубијех". Срђ. VII. (1908).

Wiese dr. Berthold u. Percopo dr. Erasmo, Geschichte der Italienischen Litteratur. Wien. 1899.

Живаљевић Дан. А.: Цвијета Зузорићева и Доминко Златарић. Браниково Коло 1900.

Popis

imenâ književnika i znatnijih lica, koja dolaze u knjizi.

Adison 240.
Aleksandar II. 61.
Aleksandar VII. 158.
Alfonzo V. 96, 99.
Amaltei 88.
Andrić 48.
Andrija, brat Matije Korvina 33.
Antipater 119.
Antun Dalmatin 126.
Appendini 6, 83.
Aretino 116.
Ariosto 85, 148, 153.
Aristotele 88,130.
Armolušić 160. 163.
Arsenije IV. 236.

Babukić 147, 211, 241.
Bačić 200.
Badalić 9.
Badrić 179.
Bajazit 33.
Bajo Pivljanin 35.
Balaša Vereš 164.
Balistrilić 102, 107.
Bandulavić 178.
Baraković 8, 90, 104, 123—124.
Barbarossa 106.
Belcari Araldo 103.
Belcari Feo 103.
Bellarmini 179.
Belostenec 9.
Bembo 85,129.
Benedikt sv. 190.
Bernardin Spljećanin 126.
Bersa Josip 117.
Bersa Vladimir 117.
Besonov 49.
Betondić 48.
Bettera 131.
Bielski 137.
Bizzi 198.
Blagojević 205, 209.
Bobaljević 8, 84, 88, 118.
Boccaccio 82, 115.
Bogišić 48.
Bollandus 224.
Bonfini 235.
Bonifacije IX. 87.
Borković 165.
Bosanac 48.
Bošković Jovan 147.
Bošković Ruđer 84.
Bowring 25.
Božićević 105.
Branimir 61.
Branković Đorđe, grof 234—235.
Branković Đuro, despot 27, 33, 41, 42, 124, 151, 167, 229, 235.
Brankovići 35.
Branković Jovan 33.
Branković Vuk 24, 25, 27, 32, 235.
Brautić 83.
Brezovački 216, 217, 221, 222—224.
Brlić 211.
Broz 7, 9, 48, 147.
Brtučević Hortenzije 89.
Brtučević Jeronim 106, 109.
Bruerović 193—194.
Brueys 192.
Budimac Vilov 200.
Budinić 90.
Bunić-Babulinović 88.
Bunić Maro 132, 147.

Bunić Niko 131, 155, 158, 159.
Bunić Saro 155.
Bunić-Vucićević 8, 130, 152, 155—158, 186.
Burešić 8.

Caccini 129.
Calmo 115.
Camblak 73.
Chiabrera 129, 155, 158.
Colonna 88.
Crijević (Cerva) 82.
Crnojević Arsenije 235.
Crnojević Đurađ 34.
Crnojević Ivan 34.
Cvečić 126.

Čevapović 211.
Čolnić 202.
Čubranović 8, 20, 116—118.

Ćirilo sv. 57, 64, 75, 219.

Dabiša 246.
Daničić 9, 35, 54, 188.
Danilo 73, 235.
Dante 82.
Dauroultius 165 bilj.
Da Valvasone 186.
David 132, 190.
D'Avril 49.
Deli Radivoj 35.
Dimitrović Nikola 8, 89, 106.
Dimitrović Špiro 198, 199.
Diogen 108.
Dioklecijan 23.
Divković 178—179.
Dmitar (brat Marka K.) 33.
Dobrovski 219.
Dojčin 34.
Dolce 85.
Domentijan 72.
Došen 201—202, 204, 220.
Drašković Đuro 127.
Drexelius 165 bilj.
Držić Đore 8, 20, 86, 95—100, 105, 112, 119, 120.
Držić Marin 8, 20, 87, 95, 111, 112—116, 179, 192.
Dufresne 234.
Duklijan v. Dioklecijan.
Duns Scot 195.
Dušan 28, 32, 45.

Đorđić Bernardo 183.
Đorđić Ignjat 26, 31, 118, 182, 183—190, 191, 201.
Đurkovečki 525.

Eckarthausen 215, 224, 225, 244.
Engel 243. Erdödy Nikola 172.
Erdödy Nikola st. 165.
Euripid 85, 112.
Ezop 194, 207, 208, 226.

Farlati 198.
Ferdinand, car 125.
Ferdinand II. 171.
Ferdinand II., knez Toskanski 133.
Ferić 26, 83, 193, 194, 219.
Farlati 198.
Fessler 217.
Filemon 119.
Filip de Diversis 81.
Filip, biskup senjski 62.
Filipović 49.
Flavije Jakov (Didacus Pyrrhus) 121.
Fortis 24, 28, 196.
Fortunio (Srića) 84.
Fotije 61.
Frankopan Bernardin 167.
Frankopan Franjo Krsto 167, 170—171.
Frankopani 67, 166, 167, 171.
Franjo I. 221.
Franjo II. 217, 219.
Fridrik Celjski 63

Gaj 8, 79, 175, 176, 179, 216, 220, 226.
Galilei 128.
Galjuf 217.
Gaspary 244.
Gašparotti 213.
Gavrilović 7.
Gazarović Marin 94.
Gazarović Petar 104.
Gazzino 102.

Getaldi Franjo 183.
Getaldi Luka 88.
Getaldić Simo 130.
Giambattista 129.
Giraldo 85.
Gleđević 8, 131.
Glović (Clovio) 84.
Goethe 24, 25, 108.
Goldoni 224.
Gori 151.
Gozze (Gučetić) 87.
Grabovac 197.
Grabovski 137.
Grbić 83.
Grčić 7.
Grgur VII. 61, 62, 190.
Grgurević Vuk 33, 170.
Grimm Jakob 24, 25, 32.
Grimm Wilhelm 24.
Groto 85, 86.
Gröber 49.
Guarini 129, 162.
Gučetić Vid 8, 88,
Gučetić Savin 86.
Gundulić Ivan 8, 91, 118, 130, 131, 132—151, 153, 154, 155, 158, 160, 161, 169, 184, 186, 193, 196, 201, 220, 225.
Gundulić Mara 88.
Gundulić Šisko 91, 147.
Gustav Adolf 150.

Habdelić 165—166.
Hadrijan VI. 102.
Hadži Mehmed Razi 180.
Hamartolo 74.
Hasan Kaimija 180.
Hektorović Francisko 109.
Hektorović Petar 7, 8, 22, 26, 45, 84, 89, 90, 94, 104, 106—109, 112.
Helena Kantakuzena 32.
Helije Menijat 201.
Herceg Stjepan 151.
Herder 24.
Hero 50.
Herolt 179.
Hlapen 33.
Homer 25, 26, 40, 148, 150.
Hotkijević 135, 136.
Hörmann 48.
Hrvoje 177.
Hval 176.

Inocent IV. 62.
Inocent XI. 158.
Istvanfy 235.
Ivan VIII. 61.
Ivan X. 61.
Ivanišević 160, 162—163, 225.
Ivan Kapistran 210.
Ivanošić 202, 211.
Iveković 9.

Jadviga 45.
Jagelović Vladislav 45, 63.
Jagić 6, 7, 8, 51.
Jaić 245.
Jakšići 23.
Jakšić Mitar 33.
Jakšić Stjepan 33.
Jamblih 108.
Jambrešić 213.
Jandrić 216, 221, 224.
Janković Emanuilo 243.
Janković Stojan 30, 34, 45.
Jefimija 74.
Jelena 23.
Jelena (Alêna) 33.
Jelisejić 134.
Jensen 71.
Jerina 27, 33, 41.
Jeronim 62, 63, 65.
Jerotej Račanin 232.
Jireček 6, 99.
Josip II. 13, 208, 209, 212, 213, 217, 218, 242.
Jug Bogdan 32.
Jugovići 32.
Jukić 48, 179.
Julije Egipćanin 119.
Julinac 234, 235.
Juričić 126.
Jurišić 43, 45.
Justiiani 81.

Kaboga 88.
Kačić 24, 25, 26, 28, 46, 154, 194—199, 209, 211, 220.
Kadija Hasan 180.

Kaletić 67.
Kampe 218.
Kanavelić (Kanavelović) 131, 160, 161—162.
Kanisije 90.
Kanižlić 201, 202.
Kapić 199.
Kapper 49.
Karnarutić 124—125, 167, 168, 169, 175.
Karabodža Ahmed Efendi 180.
Karađorđe 35, 47.
Karadžić (Vuk St.) 8, 9, 16, 18, 20, 24, 25, 27, 28, 40, 41, 42, 43, 44, 46, 48, 49, 52, 54, 60, 196, 198.
Karagić 178.
Karaman 65.
Karlo IV. 63, 174.
Karlo, nadvojvoda 126.
Karlo VIII. 85.
Karman (Karaman) 65.
Kašić 178.
Katančić 178, 207, 211, 219, 220.
Katarina II. 209, 237, 245.
Katarina Frankopanska 167.
Katarina, kći Ivana Frankopana 167.
Katon 103.
Katulo 119, 194.
Kavanjin 104, 160, 162.
Keglevići 172.
Keglević Petar 69.
Kempenjanin Tomo 103
Kesić 200.
Kiprijan Račanin 232.
Klaudije Klaudijan 134.
Klement VI. 63, 172.
Knauer 209.
Knezović 200.
Knežević 179.
Kobilić v. Obilić.
Kolaković 47.
Kollar 226.
Koloman 161.
Konstantin 23.
Konstantin v. Ćirilo.
Konstantin filozof 73.
Konstantin Manasa 75.
Konzul Stjepan 125, 126.
Kopitar 24, 48, 58, 219, 226.
Koriolanović 105.
Kornig 218.
Kostreš Harambaša 35.
Kotzebue 215, 225.
Kozačinski 234, 236.
Krajačić (Krajačević) 127.
Kožičić 64.
Kraljević Marko 23, 27, 28, 29, 30, 32, 33, 37, 42, 45, 48, 107, 184.
Krčelić 205.
Krčmarić 199.
Kristijanović 216, 226.
Kristof od Würtemberga 126.
Kristina 130.
Krmpotić 209.
Kromirjanin 177.
Krpač (Carpaccio) 84.
Kuhač 20, 94.
Kukuljević 7, 8, 121, 162, 199.
Kulin 176, 178.
Kunić 83.
Kuripečić 22.

Lang 52.
Lanosović 209.
Lastrić 177.
Lauš 151.
Lav X. 152.
Lazar 32, 48.
Lazarević Stefan 73, 230.
Leopold I. 235.
Leopold, nadvojvoda 171.
Lessing 241.
Levaković Rafael 65.
Lipovčić 200.
Lotarinški 64.
Lovrenčić 216, 225.
Lovrinčić 109.
Lucić Hanibal 8, 20, 84, 98, 100, 104—105, 106.
Lucić Ivan 104.
Lucijan iz Lovrane 84.
Lučić Pavlić Ivan 219.
Ludovik Bademski 199.
Lukarević 8.
Luther 79, 125, 127, 163, 165.

Ljubić 6.
Ljubuški 109.

Maffei 129.
Majer 105.
Majlat 221.
Makarije 229.
Maksim, patrijar 235.
Maksim, unuk despota Đorđa Brankovića 33.
Maksimović 9.
Maleševac 126.
Malfei 182.
Maljevac 218.
Mandić 209, 210.
Marcijal 119, 194.
Maretić 7, 9, 148.
Margitić v. Marković-Margitić.
Marić 245.
Marija Terezija 23, 208.
Marjanović 48.
Markides Puljo 234.
Marković Franjo 138.
Marković o. Ambrozije 145, 147.
Marković-Margitić 179.
Marmontel 234, 241.
Marnavić 123, 160.
Martić 48, 179.
Martinčić 105.
Martinović 217.
Marulić 8, 67, 68, 86, 95, 96, 100—104, 107, 108, 123, 210.
Matei 47.
Matija Flaccius Illyricus 126.
Matija Korvin 34, 151.
Matijević 219.
Matijević Stjepan 219.
Matulić 105.
Mažibradić 8, 118, 121.
Mažuranić 145, 146, 147, 198.
Medici 117.
Medini 7.
Medulić (Schiavone) 84.
Menčetić-Matufić 88.
Menčetić Miho 119.
Menčetić Matuljić Miho 121.
Menčetić Petar 83.
Menčetić Šiško 8, 20. 86, 95—100, 119, 131.
Merimée 25.
Metastasio 182, 191.
Metodije sv. 57, 61, 62, 75, 199, 219.
Miaskovski 45.
Mihailo 32.
Mihajlo Hrabri 29.
Mihajlo, knez humski, 61.
Mihajlović 8.
Mikalja 178.
Miklošić 58.
Miklošić 216, 217, 219, 220—222, 225.
Mikuličić 52.
Milaković 9.
Milan iz Kragujevca 45.
Milčetić 8.
Milutin 32.
Minčetić 170,
Mirčeta 33.
Mišetić-Bobaljević v. Bobaljević.
Molière 115, 171, 191, 192.
Momčilo 23, 32.
Monaldi 84, 88.
Monteverde 133.
Moscherosch 203.
Mosko 119.
Mrazović 246.
Mrnjavčevići 27.
Muhamed IV. 155, 158.
Muhamed Hevaji Uskjufi 180, 181.
Mula Mustafa Baš Eski 180.
Mulih 213.
Murat 151.
Murko 7, 47.
Musa Arbanas 23.
Mušicki 198.
Muškatirović 242—243.
Müller 26.

Nalješković 8, 20, 87, 89, 90, 100, 106, 109, 109—110, 118.
Napoleon 80, 213, 221.
Nasradin 50.
Nauple 54.
Nemanja 23, 32.
Nemanjići 30, 32, 151.
Nemčić 241.
Niger 102.
Nikarh 119.
Nikodem iz Naksa 240.
Nikola II. 61.
Nikolić 52.

Novak 64.
Novaković Stefan 234.
Novaković Stojan 6, 8, 49, 54.
Nović 49.

Obilić 23, 25, 27, 32, 43, 151, 196.
Obradović 8, 60, 237, 238 -243, 245, 247.
Obrenović 35, 47.
Occhi 147.
Omer Efendi Humo 180.
Orbini 75, 137, 196, 235.
Osman II. 135, 136, 138.
Ostojić 8.
Ovidije 105, 119, 124, 152, 182, 184, 247.

Pajsije 73.
Palmotić Đon 8, 91, 118, 130, 151—155, 178, 196.
Palmotić Jaketa 131, 158—160.
Palikuća 83.
Pane Teodosije 243.
Papalić 67, 102.
Papić 179.
Paprocki 137.
Parčić 65.
Parožić 89.
Pastrić 65.
Patačić Adam 213.
Patačić Katarina 213.
Patricij (Petrić) 84.
Pavić Armin 7, 49, 138, 147.
Pavić Emerik 198, 200, 201, 210.
Pavišević 210.
Pelegrinović 8, 108, 109, 118.
Pergošić 164, 165.
Peri 129, 133.
Perotti 158.
Pescione 88.
Petar Kresimir 61.
Petar Veliki 59, 231, 237.
Petranović 48.
Petrarca 82, 85, 122.
Petretić 16, 127.
Petrović Mojsej 231.
Petrović Petar II. Njegoš 47.
Petrović Vasilije 234.
Petrovskij 7.
Planudes Maksim 119.
Platon 88.
Plauto 114, 115, 116, 194.
Pocić (Pucić) 8, 159.
Podgoričanin 240.
Podrugović 47, 182.
Polivka 51.
Popović Jefto 147.
Popović Matija 126.
Popović Pavle 7.
Posilović 179.
Potemkin 209.
Preradović 198, 199.
Preti 132.
Prohaska 8.
Propercije 119, 194.
Pučić v. Pocić
Pustaić 245.
Puškin 25.
Putnik 209.

Radčenko 7.
Radetić 7.
Radoslav 177.
Raffay 211.
Rajić Jovan 235, 236, 240.
Rajić Stefan 207.
Rakić 246.
Rakovac 8.
Ramler 240.
Ranjina 8, 20, 100, 119—120, 121, 156.
Rapić 203, 204, 205.
Ravenjanin Ivan 81.
Reljković Matija Antun 202 — 208, 210.
Reljković Josip 208.
Rendić 132, 195.
Ricca 96.
Rinuccini 129, 133.
Roggendorf 113.
Rožen 90.
Rožić 216.

Sabić-Mladinić 94.
Sajid Vehab Ilhamija 180.
Sannazzaro 85, 108.
Sasin 8.
Sava sv. 23, 32, 72.
Sekula 24, 28, 34.

Seneka 85.
Seneković 207.
Senjanin Ivo 39, 35.
Shakespeare 50, 53.
Sibenegg 221.
Sibinjanin Janko 24, 28, 30, 34, 151.
Sigismund III. 173.
Sitović 23, 179, 197.
Skarpa 54.
Skenderbeg 151.
Skerlić 8.
Sladić-Dolči 219.
Smiljanić Ilija 30.
Smiljanić Tadija 35.
Soave 240, 245.
Sočivica 30, 35.
Sofoklo 85, 122.
Sokolović 229.
Solarić 243—248.
Sorkočević Lukša 182.
Sorkočević Petar 146, 147.
Stanhope-Chesterfield 245.
Starina Novak 35.
Stay 84.
Stefan Prvovjenčani 72.
Stefan Dečanski 32.
Stefanović-Venclović Gavrilo 232.
Stefanović Zaharija Orfelin 233, 234, 237.
Stojanović Josip 210.
Stojković 49.
Stratimirović 219, 241.
Strossmayer 220.
Stulli 9, 209.
Sulejman 169, 174.
Sundečić 37.
Sušnik 213.
Svilojević 34, 151.

Šafařik 6, 220, 226.
Šefhija 180.
Šeih Abdurahman Sirija 180.
Šenoa 9.
Šišgorić 16, 54, 83.
Štoos 221, 222.
Šurmin 6, 7.

Talvj 25.
Tansillo 85, 129.
Tasso 85, 88, 121, 128, 129, 134, 135, 147, 148, 150, 169.
Teodosije 72, 73.
Teodosije, mlet. štampar 246.
Teokrit 107, 119.
Terencije 114.
Tibulo 119.
Terenčević 231.
Tinodi 45.
Todor od Zadra 35.
Tomašević 194.
Tomić 35.
Tomislav 61.
Tommaseo 84.
Trlajić 240, 243.
Trubar 125, 126.
Tudisi 151.
Tudišević 192.
Tudusić 88.
Tylor 52.

Uglješa 32.
Umirhana Ćujdina 180.
Ungnad 125, 126, 127.
Urban VIII. 136.
Uroš 32, 236.

Valjavec 52.
Verböczy 164.
Vergerije 125, 126.
Vergilije 148, 150, 152, 182, 184.
Vetranić 8, 20, 89, 90, 95, 105, 106, 109, 110,—112.
Vezilić 242.
Vidal 87.
Vida 152.
Villaume 244.
Višnjić 47, 182.
Vitaljić 160, 163.
Vitez Marko 29.
Vitezović 54, 171—176, 196. 211.
Vladislav gramatik 74.
Vladislav, kralj 151.
Vladislav sin Sigismunda III. 135, 136, 138.
Vlašić 202.
Vodnik (Drechsler) 7.
Vogl 49.
Volantić 147.
Vramec 174.

Vranić 218.
Vrčević 31, 51, 52.
Vrhovac 212, 217,—220, 221.
Vukašin 23, 32, 33.
Vukotinović 8.
Vuković 54.
Vuković Đorđe v. Branković Đuro, despot.
Vuk Ognjeni v. Grgurević Vuk.
Vuletić 179.

Weber-Tkalčević 147.
Wilhelmina, kći Vukova, 25.
Wolf 25, 26.

Zamanja 83.
Zechentner 165, bilj.
Zečević 179.
Zimmermann 245.
Zlatarić Dinko 8, 84, 88, 100, 120—122.
Zlatarić Marin 145, 146.
Zlatarić Miho 120.
Zlatarić Šimun 121, 184.
Zmajević 17, 23.
Zolikoffer 240.
Zonara 74.
Zoranić 8, 90, 104, 122—123, 124.
Zrinjski (porodica) 166, 167.
Zrinjski Juraj 120, 121, 125, 127 166, 167.
Zrinjski Juraj mlađi 127.
Zrinjski Katarina 167, 170.
Zrinjski Nikola 125, 167, 168, 169.
Zrinjski Nikola Sigetski 167, 168. 169, 170.
Zrinjski Petar 167—170, 174, 175.
Zuzorić 87, 88, 120, 121, 122.

Žefarović Hristofor 172, 234 235—236.

Sadržaj.

Strana

Književnost hrvatska i srpska 5
Hrvatski ili srpski jezik 9

Hrvatska i srpska tradicionalna književnost 13
Narodne pjesme 15
Narodne pjesme lirske . 16
Neke osobine narodnih lirskih pjesama 20
Narodne pjesme epske 20
Dioba narodnih epskih pjesama 31
Metar epskih narodnih pjesama 36
Neke karakteristične osobine epskih narodnih pjesama 39
Narodni guslari i pjevači . 45
Sabirači i zbirke narodnih pjesama 47
Narodne pripovijetke 49
Narodne poslovice i zagonetke 52

Stara književnost hrvatska i srpska 55
Staroslovenski jezik . 57
Staroslovenski jezik i slovenska liturgija kod Hrvata 60
Hrvatska glagolska crkvena i svjetska književnost 63
Stara srpska književnost 69

Hrvatska književnost od XV. vijeka do Gaja (1830.) 79
Petnaesti i šesnaesti vijek 80
Hrvatska književnost u Dubrovniku i Dalmaciji 80
Kulturne i političke prilike u Dubrovniku i Dalmaciji 80
Književni rad u Dubrovniku i Dalmaciji 85
Crkvena (duhovna) prikazivanja u Hrvata 91
Šiško Menčetić i Đore Držić 95
Marko Marulić 100
Hanibal Lucić 104
Petar Hektorović 106
Nikola Nalješković 109
Mavro Vetranić 110
Marin Držić 112
Andrija Čubranović 116
Dinko Ranjina 119
Dinko Zlatarić 120
Petar Zoranić 122
Juraj Baraković 123
Brne Karnarutić 124
Hrvatska protestantska književnost 125

Strana

Sedamnaesti vijek 128
Književni rad u Dubrovniku i Dalmaciji 128
Đivo Franjin Gundulić . 132
Đono Palmotić . . . 151
Ivan Bunić Vučićević . 155
Jaketa Palmotić (Đonorić) 158
Književnost u ostaloj Dalmaciji XVII. i XVIII. vijeka 160
Ivan Tomko Mrnavić, Petar Kanavelović, Jerolim Kavanjin, Ivan Ivanišević, Jakov Armolušić, Andrija Vitaljić
Hrvatska književnost u užoj Hrvatskoj 163
Juraj Habdelić 165
Porodica Zrinjskih i Frankopana u hrvatskoj književnosti 166
Petar grof Zrinjski . 167
Franjo Krsto Frankopan 170
Pavao Ritter-Vitezović 171
Hrvatska književnost u Bosni 176
Osamnaesti vijek 182
Književni rad u Dubrovniku 182
Ignjat Đorđić 183
Književni rad u Dubrovniku poslije Đorđića 191
Andrija Kačić-Miošić 194
Hrvatska književnost u Slavoniji . . 199
Antun Kanižlić, Vid Došen, Josip Antun Vlašić 202
Matija Antun Reljković 203
Ostali književnici slavonski: Josip Reljković, A. T. Blagojević, Josip Krmpotić, Emerik Pavić, Josip Pavišević, Matija Petar Katančić 211
Književni rad Hrvata kajkavaca na svršetku XVIII. i u prvoj polovini XIX. vijeka 211
Maksimilijan Vrhovac 217
Tomo Mikloušić . 220
Tito Brezovački . 222
Ostali književnici kajkavski: Matija Jandrić, Jakob Lovrenčić, Đuro Šporer Matić, Josip Đurkovečki 224
Ignjat Kristijanović . 226

Književnost srpska od XVIII. vijeka do Vuka St. K. (1814.)

Đorđe grof Branković .
Kristofor Žefarović . .
Emanuil Kozačinski
Zaharija Stefanović Orfelin
ositej Obradović
Pavle Solarić

Upotrijebljena literatura
Popis imenâ književnika koja dolaze u knjizi
Dodatak

Dodatak.

Među monografijama o hrvatskoj i srpskoj književnosti, koje su pomenute na str. 7., izostala je knjiga: Skerlić dr. Jovan: Istorija nove srpske književnosti, Beograd 1912. Ova knjiga je namijenjena učenicima srednjih škola u Srbiji.

Među antologijama mogle bi se pomenuti i školske knjige: Ilirska čitanka za gornje gimnazije I.—II. Beč 1860.; Petračića Fr.: Hrvatska čitanka za više razrede srednjih učilišta, Dio drugi: Književnost u ogledima, 4. izdanje priredio Ferdo Ž. Miler. Zagreb 1908.; Grčić Jovan: Štivo uz istoriju srpske književnosti. Novi Sad I.—II. 1906.

Čitajući knjigu opazit će čitalac neke nedosljednosti u pisanju tuđih imena. Budući da će one jedva smetati razumijevanju, ostale su nepopravljene kao i neke sitnije štamparske